

T.C.
SİNOP ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

**ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE EŞDİZİM (PRENS
KALYANAMKARA VE PAPAMKARA HİKAYESİ, İRK BİTİG
ESKİ UYGURCA FAL KİTABI, TÜRKİSCHE TURFAN TEXTE,
ESKİ UYGURCA HSÜAN TSANG BİYOGRAFİSİ METİNLERİ
ÖRNEĞİNDE)**

ÇAĞLA CANIKLI AŞCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. ERTAN BESLİ

SİNOP- 2023

TEZ KABUL

Çağla CANIKLİ AŞCI tarafından hazırlanan “**ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE EŞDİZİM (PRENS KALYANAMKARA VE PAPAMKARA HİKAYESİ, IRK BİTİĞ ESKİ UYGURCA FAL KİTABI, TÜRKISCHE TURFAN TEXTE, ESKİ UYGURCA HSÜAN TSANG BİYOGRAFİSİ METİNLERİ ÖRNEĞİNDE)**” başlıklı bu çalışma, 26.07.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından **YÜKSEK LİSANS tezi** olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Doç. Dr. Sevim ŞERMET
Sinop Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi

İmza

**Üye
(Danışman)**

Prof. Dr. Ertan BESLİ
Sinop Üniversitesi / Fen-Edebiyat Fakültesi

İmza

Üye

Prof. Dr. Ceval Kaya
Ardahan Üniversitesi /İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

İmza

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Fadime DİRİK

İmza

ETİK BEYANI

Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Çağla CANIKLI AŞCI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ESKİ UYGUR TÜRKÇESİNDE EŞDİZİM (PRENS KALYANAMKARA VE
PAPAMKARA HİKAYESİ, IRK BİTİĞ ESKİ UYGURCA FAL KİTABI,
TÜRKISCHE TURFAN TEXTE, ESKİ UYGURCA HSÜAN TSANG
BİYOĞRAFİSİ METİNLERİ ÖRNEĞİNDE)**

ÇAĞLA CANIKLI AŞCI

**SİNOP ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

DANIŞMAN: PROF. DR. ERTAN BESLİ

Dil içerisinde milyonlarca söz vardır, bu sözler kullanılırken bazı kalıp ifadeler meydana gelir ve bu kalıp ifadelerin önemli çoğunluğunu ise eşdizimler oluşturmaktadır. Eşdizim ülkemizde son zamanlarda önem kazanmış bir araştırma alanıdır. Eşdizim iki ya da daha fazla sözcüğün belirli bir düzen içerisinde bir araya gelmesiyle oluşan, dil içerisinde kalıplaşmış bir şekilde kullanıma hazır bulunan birlikteliklerdir. Yapılan çalışma bu birliktelikleri tespit ederek diğer yapı taşlarından ayırt etmeyi amaçlamaktadır. Eşdizimler iki ana kritere göre değerlendirilmektedir. Bu kriterlerden ilki anlam temelli yaklaşımdır. Anlam temelli yaklaşım, kelimelerin anlamsal boyutta birbirini istemesi durumudur. İkinci yaklaşım ise sıklık temelli yaklaşımdır. Bu yaklaşımda belirli bir mesafedeki kelimelerin hangi sıklıkla ve aralıklarla kullanıldığına dikkat edilmektedir. Yapılan çalışmada eşdizimleri ayırt etmek için kullanılacak yöntem ise anlam temelli yöntem olacaktır. Çalışmamız üç bölümden oluşacaktır. Giriş kısmında çalışmanın yapılış amacı, konusu, önemi ve yöntemi gibi konulara değinilecektir. Birinci bölümde eşdizim kavramı hakkında açıklamalar yapılacak, tespiti için gerekli ölçütlerden bahsedilecek, diğer kalıp ifadelerle arasındaki benzerlik ve farklar ortaya koyulacaktır. İkinci bölümde adı geçen eserlerde eşdizimli yapıların tespiti sağlanarak incelenecek ve üçüncü bölümde ise değerlendirme yapılacaktır.

ANAHTAR KELİMELE: Eşdizim; Eski Uygur Türkçesi; Birliktelik kullanımı

Haziran 2023, 268 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

COLOSSIM IN OLD UYGUR TURKISH (THE STORY OF PRINCE KALYANAMKARA AND PAPAMKARA, IRK BİTİĞ OLD UYGUR FOREIGN BOOK, TURKISHE TURFAN TEXTE, OLD UYGUR HSÜAN TSANG BIOGRAPHY TEXT)

ÇAĞLA CANIKLI AŞCI

**SINOP UNIVERSITY INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS
DEPARTMENT OF EDUCATION OF TURKISH LANGUAGE AND
LITERATURE**

SUPERVISOR: PROF. DR. ERTAN BESLİ

There are millions of words in the language, while using these words, some stereotypes occur and the majority of these patterns are collocations. Collocation is a research area that has gained importance in our country recently. Collocations are associations formed by the combination of two or more words in a certain order, ready to be used in a stereotyped way in the language. The study aims to identify these associations and distinguish them from other building blocks. Collocations are evaluated according to two main criteria. The first of these criteria is the meaning-based approach. The meaning-based approach is the situation where words want each other in the semantic dimension. The second approach is the frequency-based approach. In this approach, attention is paid to the frequency and spacing of words at a certain distance. In the study, the method to be used to distinguish collocations will be the meaning-based method. Our work will consist of three parts. In the introduction, subjects such as the purpose, subject, importance and method of the study will be discussed. In the first part, explanations will be made about the concept of collocation, the criteria necessary for its determination will be mentioned, the similarities and differences between other expressions and expressions will be revealed. In the second part, collocational structures in the mentioned works will be determined and examined, and in the third part, an evaluation will be made.

KEYWORDS: Collocation; Old Uyghur Turkish; Collaboration use

June 2023, 268 Sayfa

TEŞEKKÜR

Eski Uygur Türkçesi Örneğinde Eşdizim (Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı, Türkische Turfan Texte, Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi Metinleri Örneğinde) adlı çalışmamda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen, bu süreçte daima yol gösteren, fikirleriyle beni aydınlatan ve umutlandıran değerli hocam, tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Ertan BESLİ'ye, girdiğim bu yolda yanımda olan, pek kıymetli fikir ve sohbetleriyle beni destekleyen ve yüreklendiren hocam Sayın Doç. Dr. Sevim ŞERMET'e teşekkürlerimi sunarım

Bu süreçte her zaman desteğini ve yardımlarını gördüğüm, gösterdiği fedakarlıklarla bana ışık tutan, eşim Kadir Alpaslan AŞCI'ya, beni destekleyen, olumlu düşünceleri ve inançlarıyla her zaman yanımda olan annem Fatma CANIKLI ve babam Muharrem CANIKLI'ye sonsuz minnet ve teşekkürü borç bilirim.

Çağla CANIKLI AŞCI

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TEZ KABUL	ii
ETİK BEYANI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR	vi
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Amacı ve Önemi	1
1.3. Tezin Sınırlılıkları	2
1.4. Tezin Yöntemi.....	2
2. KURAMSAL HAZIRLIK VE EŞDİZİM TEORİSİ	3
2.1. EŞDİZİMLİLİK	3
2.1.1. Sıklık temelli (istatistik \ sayısal) yaklaşım	11
2.1.2. Anlam temelli yaklaşım	12
2.1.3. Karma yaklaşım	13
2.2. TÜRKÇEDE EŞDİZİM ARAŞTIRMALARI	14
2.3. EŞDİZİLERİ BELİRLEYİCİ VE AYIRICI ÖLÇÜTLER	16
2.3.1. Dil bilgisel biçimlenmişlik.....	17
2.3.2. Genelleşme.....	18
2.3.3. Anlamsal açıklık ve kapalılık	19
2.3.4. Değiştirebilirlik.....	20
2.3.5. Anlamsal birlik ve güdüleme	21
2.4. EŞDİZİM VE BİRLİKTELİK KULLANIMI.....	22
2.5. EŞDİZİM KALIPLARI	23
2.6. SÖZLÜKSEL VE DİL BİLGİSEL EŞDİZİMLİLİK	25
2.7. EŞDİZİM TÜRLERİ.....	28
2.7.1. Serbest (açık) birleşimler (free combination)	28
2.7.2. Bağlamsal eşdizimler	29
2.7.3. Sınırlı (kısıtlı) eşdizimler (restricted collocation).....	30
2.7.4. Değişmeceli (simgesel) deyimler (figurative idioms)	31
2.7.5. Yalın deyimler	32

2.8.	EŞDİZİMLERİN SÖZ BİRLEŞİMLERİ İLE OLAN İLİŞKİSİ.....	33
2.8.1.	Eşdizim ve atasözü.....	34
2.8.2.	Eşdizim ve deyim.....	35
2.8.3.	Eşdizim ve birleşik söz	36
2.8.4.	Eşdizim ve kalıp söz	37
2.8.5.	Eşdizim ve ikileme.....	37
2.9.	SÖZLÜKSELLEŞME VE AŞAMALARI.....	38
2.9.1.	Yeni oluşum.....	40
2.9.2.	Genelleşme.....	41
2.9.3.	Sözlükselleşme.....	42
2.10.	İSTEM.....	43
3.	UYGULAMA	46
4.	DEĞERLENDİRME	228
	SONUÇ	245
	KAYNAKLAR	251
	ÖZGEÇMİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa

Şekil 2.1 Eşdizim ve Birleşik Unsurların Deyimselleşme Ölçeğindeki Dereceli Sıralanışı	33
--	----

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Simgeler

- ◆ : Eşdizimli yapılar gösterilmiştir.
- : Eşdizimli yapının açıklaması verilmiştir.
- : Eşdizimli yapının geçtiği örnek cümleyi ifade etmektedir.
- : Eşdizimli yapılar madde başı olarak gösterilmiştir.
- ✓ : Sonuç kısmında örnekler gösterilmiştir.

Kısaltmalar

- Bkz.** : Bakınız
- çev.** : Çeviren
- HT III** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie III
- HT IV** : Die uigurische Xuan-Zang-Biographie IV
- HT IX** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie IX
- HT V** : Uygurskaya Versiya Biyografisi Syuan'-Tszana V
- HT VI** : Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşam Öyküsü VI
- HT VII** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII
- HT VIII** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII
- HT X** : Die alttürkische Xuanzang-Biographie X
- IB** : Irk Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı
- İPKP** : Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi
- s.** : Sayfa
- TT I** : Türkische Turfan-Texte I
- TT II** : Türkische Turfan-Texte II
- TT III** : Türkische Turfan-Texte III
- TT IV** : Türkische Turfan-Texte IV
- TT IX** : Türkische Turfan-Texte IX
- TT V** : Türkische Turfan-Texte V
- TT VI** : Türkische Turfan-Texte VI
- TT VII** : Türkische Turfan-Texte VII
- TT VIII** : Türkische Turfan Texte, VIII
- TT X** : Türkische Turfan-Texte X
- vb.** : Ve benzeri
- vd.** : Ve diğerleri
- vs.** : Vesaire

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

“Eski Uygur Türkçesinde Eşdizim” isimli bu çalışma Eski Uygur Türkçesi dönemini incelemek ve dilimize ait geçmişin bir kısmını öğrenmemiz adına önemli bir sahadır. Bu sahada çalışmalar yapmak bir milletin varlığını kabul etmekken öte yandan da dilin dünden bugüne kadar yaşadığı gelişimi incelemek adına önemlidir. Yapılan bu çalışma dilimizin geçmişinin aydınlatılması adına fayda sağlamaktadır. Bu dönemde kaleme alınan eserlerden “Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı, Türkische Turfan Texte, Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi” isimli bu eserlerde eşdizimlerin tespiti sağlanacaktır.

Zihinsel sözlüğümüz içerisinde önceden üretilmiş, kullanıma hazır bir şekilde kalıp sözler bulunmaktadır. Bu söz birleşmelerinin önemli bir kısmını eşdizimler oluşturmaktadır. Yapılan bu çalışmada eşdizimli yapıların Eski Uygur Türkçesi metinlerindeki görünümleri incelenecektir.

Eşdizimler deyim, atasözü, birleşik sözlerle pek çok ortak noktaya sahiptir. Bu ortak noktalar bazı yaklaşım ve ölçütler kullanılarak tespit edilir. Bu çalışmada ise anlam temelli ve sıklık temelli yaklaşım birlikte kullanılarak, bazı ek ölçütlerle desteklenerek, eşdizimli yapılar tespit edilerek açıklamalarıyla verilecektir.

1.2. Tezin Amacı ve Önemi

Eşdizimler daha önce de belirttiğimiz gibi kültür hakkında bilgi vermektedir. Eski Uygur Türkçesi dönemine ait seçili eserleri incelediğimizde eşdizimli yapıların tespiti ve o dönemin söz varlığı hakkında bilgi sahibi olmayı amaçlarız. Bu çalışmanın amacı Eski Uygur Türkçesi metinlerinden Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, Irk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı, Türkische Turfan Texte ve Eski Uygurca Hsüan Tsang Biyografisi adlı eserlerde eşdizimli yapıların belirlenerek diğer kalıp ifadelerden ayırt edilmesini, alanda yapılacak olan çalışmalara örnek teşkil etmesi ve eşdizim sözlüklerinin oluşturulmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Eşdizimlerin dile sağladığı bazı imkanlar bulunmaktadır. Bu imkanlar dâhilinde eşdizimler yabancılara dil öğretimini kolaylaştırmaktadır. Eşdizimler hakkında yeterli

alışmalar ve ayrıntılı incelemeler yapılmamıştır. Bu sebeplerden ötürü eşdizimler; deyimler, atasözleri, birleşik sözler gibi kalıplaşmış ifadelerle karıştırılmıştır. Bu alışma eşdizimli yapıları diğerk kalıp ifadelerden ayırt edilmesini sağılayacak ve farkındalık oluşturacaktır. Oluşturulan bu farkındalık ise yabancı bir kimseye grupları doğıru şekilde ayırt ederek, anlamlarına uygun şekilde kullanma imkânı sağılayacaktır.

Çalışmanın bir diğerk önemli noktası ise Eski Uygur Türkçesi döneminde bulunan seçili metinlerin anlam çözümlemesine ve anlam aktarımına katkı sağılamasıdır. Bu metinler üzerinde eşdizimli yapılar tespit edilecek ve listesi hazırlanmış olacaktır.

1.3. Tezin Sınırlılıkları

Bu tez tarihi Türk lehçeleri içerisinde yer alan Eski Uygur Türkçesi devresindeki eserlerin bir kısmını kapsamaktadır. Dönemin zellikleri ve toplumun dil varlığı içerisinde yer alan söz birimlerinin sadece dört metin ile tespiti kısıtlı kalmaktadır.

Dönem metinleri söz varlıkları göz önüne alındığında kısıtlı malzeme içermektedir. Elimizde bulunan malzemeler belirli metin türlerinden oluşmaktadır. rneğink, İrk Bitig, Eski Uygurca fal kitabıdır ve içerisinde 65 adet fal bulunmaktadır. Bu kitap sürekli tekrarlayan sözlerle başlayıp bitmektedir. Bu durumda sıklık temelli ölçütü kullandığımızda kullanım aralığı yüksek çıkabilir. Bu sebepten dolayı yapılacak çalışmada -metinden metine farklılıklar barındırmakla birlikte- sıklık temelli yaklaşımın kullanılamaması önemli bir sınırlılıktır. Elde edilecek bulguların farklı ltlerle sağılaması yapılmalı ve desteklenmelidir.

1.4. Tezin Yöntemi

Anlam temelli yaklaşım, kısıtlı sayıda yapılan bu tarz çalışmalar için kullanılabilecek en uygun yöntem olmaktadır. Bu metinlerden bazıları hacim olarak kısıtlı olmakla beraber bazı kalıp ve tekrar eden söz öbeklerinden oluşmaktadır. Bu sebeple sıklık temelli yaklaşımın tek başına tarihi metinlerin incelenmesinde kullanılması pek doğıru sonuçlar vermemektedir. Bu çalışmada anlam temelli yaklaşımın yanı sıra bazı ek ltlerde kullanılmıştır. Bu ltlerle yapılan çalışma için sağılam bir adım atılmış ve doğıru tespitler yapılması amaçlanmıştır.

2. KURAMSAL HAZIRLIK VE EŞDİZİM TEORİSİ

2.1. EŞDİZİMLİLİK

Dil, insanların duygu ve düşüncelerini anlatabilmek için kelimelerle ya da işaretlerle kurulan anlaşma şeklidir. İnsanlar birden fazla ruh durumuna sahiptir. Bu ruh durumlarını anlatmak için ise dilin içerisinde bulunan söz varlıklarını kullanarak kendimizi ifade ederiz.

İnsan bilimlerinin en gelişmiş sayılan dilbilim, günümüzde sözlü dile öncelik tanıyan, hem tümdengelimli, hem tümevarımlı yaklaşımlar içeren, yansız gözlemlere, nesnel bakış açılara dayanan, betimleyici ve / ya da açıklayıcı bir dal özelliği taşır (Vardar, 2002, s. 73). Son yıllarda Türkiye’de dilbilim alanında yapılan çalışmalar artmıştır. Bu alanlardan biri de Batıda *corpus linguistic* olarak anılan derlem dilbilimidir. Derlem dilbiliminin de temel inceleme alanından biri eşdizimlilik çalışmalarıdır (Kayaselçuk, 2014, s. 84). Eşdizim kavramı tüm ayrıntılarıyla incelenip diğer söz öbekleriyle benzer ya da farklı yönleri ortaya konulacaktır.

Eşdizim ülkemizdeki geçmişi çok eski olmayan fakat 2000’li yıllarda artış gösteren çalışmaları bulunan bir alandır. Henüz tam bir tanımlı yapılamayan eşdizim kavramına her araştırmacı kendi penceresinden bakmıştır. Bu yaklaşım ise eşdizimliliğin halen daha tartışılan bir alan olmasına neden olmuştur. Eşdizim kavramı hakkında genel bir tanım yapacak olursak eşdizim dil içerisinde bulunan birden çok sözlü, kalıplaşmış söz varlıkları içerisinde yer almaktadır. Eşdizimler diğer kalıplaşmış sözler gibi kullanıcının belleğinde kullanıma hazır bulunan, yeri geldiğinde kullanıma uygun olan ve önceden üretilmiş yapı taşlarıdır.

Seretan (2011), 1930’larda *kelimelerin yan yana dizilmesi* olgusu dilbilimcilerin dikkatini çektiğinde, aslında popüler hâle getiren İngiliz bağlamsalıcı John R. Firth tarafından Latince *collocare* kelimesinden türetilen eşdizim terimi *bir araya getirmek, birleştirmek* manasında kullanılmıştır. Oxford İngilizce Sözlüğünde (2010) belirtildiği üzere *collocation* (eşdizimlilik) sözcüğünün kökeni, Latince *col-* “birlikte” + *locare*

“yerleşmek” birleşmesiyle oluşmuş *collocat*- “birlikte yerleştirilmek” fiilidir¹ (Sel, 2020, s. 17). Eşdizimlilik (collocation) ya da daha geniş anlamıyla ve İngilizce karşılığıyla *phraseology* dil ile kültür arasındaki ilişkiyi derinlemesine inceleyen ve örnekleyen dil bilimsel bir araştırma alanı olarak görülür (Doğan, 2014, s. 508). Eşdizimler iki ya da daha fazla birleşimden oluşan kültür hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan söz öbekleridir. Eşdizimlerin kültür hakkında bilgi veriyor olması her toplum için farklı tanımların yapılmasına ve farklı farklı adlandırılmasına sebep olmuştur.

Her araştırmacı eşdizim kavramına kendi penceresinden bakmaktadır. Araştırmacıların bu yaklaşımı eşdizim için donmuş ifadeler, yinelenen sözler, geleneksel formlar ve birliktelik yapıları gibi farklı isimlendirmeler yapılmasına sebep olurken farklı farklı tanımlarının yapılmasına da neden olmuştur. Eşdizim için birbirinden farklı dönemlerde yaşamış yerli ve yabancı araştırmacıların yaptıkları tanımlara bakmakta fayda vardır. Bu tanımlar şu şekilde gelişmiştir;

Nesselhauf, eşdizimliliği belirli bir dil bilgisel düzende bir tür kelime birleşimi olarak kabul etmektedir. Ona göre eşdizimler için iki önemli kriter bulunmaktadır. Bunlar opaklık ve değiştirilebilirliktir. Eşdizimlilik en az sözlerden birinin mecaz anlamda olduğu ve bir ögesinin değişmez olduğu, değiştirilebilirliğin keyfi olarak kısıtlandığı, ancak bazı değişimlerin mümkün olduğu kombinasyonlar olarak tanımlamaktadır (Nesselhauf, 2005, s. 25).

Mel’çuk vd., eşdizimlilik, iki sözcükten oluşan dilsel bir ifadedir ve onlara göre taban sözcüğün kontrolünde oluşan bir durumdur (Mel’çuk & Polguère, 2016, s. 71).

Seretan, bir dilde sözcükler arasında var olan ve sözcüklerin bir arada bulunmasıyla -yani kelimelerin birbirleri bağlamında tekrar eden görünümüleriyle- ortaya çıkan bir yakınlık ilişkisi anlayışıdır (Seretan, 2011, s. 10). Seretan (2011)’a göre eşdizimler önceden hazırlanmış, kullanıcıların ezberinde hazır bulunan, prefabrik, keyfi, tekrarlayan, öngörülemeyen, sınırsız uzunlukta olan, deneyim yoluyla elde edilmiş, dile akıcılık ve doğallık kazandıran yapılardır. Eşdizimin unsurları bir kez kullanılıp gelenekselleştiğinde

¹ From Latin *collocat*- “placed together”, from the verb *collocare*, from *col*- “together” + *locare* “to place”.

kalıplaşır ve değiştirilmez. Eşdizimler tahmin edilemez yapılardır, anlamının özelleşmesi veya yerine hangi sözcüğün geleceği gibi durumlar keyfilikler barındırmakla birlikte nasıl birliktelikler olacağı kestirilememektedir (26-28).

Eşdizimlilik kavramı için Wouden, *sözlüksel öğelerin birleştirilebilirliği üzerindeki kendine özgü kısıtlama* ifadesini kullanmaktadır (Wouden, 1997, s. 5). Eşdizimler dilin hemen hemen her yerinde bulunan bir olgudur ve dil kullanıcıları için eşdizimlere hâkim olmak hayati önem taşımaktadır. Wouden eşdizimleri alt başlıklarda incelemenin daha doğru sonuçlara ulaştıracağını düşünmektedir. Ayrıca birçok eşdizimli kombinasyon anlamlıdır. Eşdizimlerin biçimi ve anlamı bir kez bilindiğinde, kombinasyon artık şaşırtıcı değildir (Wouden, 1997, s. 54-55).

Sinclair, eşdizimliliği *bir metinde kısa bir boşluk içinde iki veya daha fazla kelimenin bulunması* ve en saf anlamıyla eşdizimi, *sözcüklerin yalnızca sözcüksel birlikte oluşu* şeklinde tanımlamaktadır. Ona göre eşdizimler beklenmedik olduğu için dramatik ve ilginç olabilmektedirler. Sık sık tekrarlanması nedeniyle de dilin sözcüksel yapısında önemlidir. Sıklık temelli yaklaşımı esas alan Sinclair sağda ve solda dört kelime ve bir düğüm sözcük ile oluşan yapıyı eşdizim olarak kabul etmektedir. Ayrıca eşdizimlilik, deyim katkısında bulunan bir faktördür (Sinclair, 1991, s. 170).

Cowie, eşdizimlilik tanımı gereği bileşenlerinin en az kurucu öğelerinden biri -diğer öğenin veya öğelerin anlamı, sabit kalan- için değişimine izin veren bileşik bir birimdir (Cowie, 1981, s. 224).

Bahns, eşdizimlerin temel özellikleri, anlamlarının (deyimlerin aksine) kendilerini oluşturan parçaların anlamını yansıtmaması ve sıklıkla kullanılması, hemen akla gelmesi ve (serbest kombinasyonların aksine) psikolojik olarak belirgin olmasıdır (Bahns, 1991, s. 57).

Vardar, İngilizce *collocation* olarak adlandırılan terimi dilimize *eşdizim* olarak çevirmiştir. Eşdizim *iki ya da daha çok sayıda dil biriminin genellikle aynı dizim içinde yer alması* şeklinde tanımlamıştır (Vardar, 2002, s. 94-95).

İmer vd., eşdizimliliği (*collocation*) söz dizim olarak adlandırır ve *iki ya da daha fazla sayıda birimin aynı dizimde bulunması* şeklinde tanımlar (İmer vd., 2011, s. 121).

Ülkemizde eşdizim kavramı birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir. Bu araştırmacılar içerisinde konuyla alakalı pek çok makale ve bildiri yazıları yazmış, kavramı tüm yönleriyle ele almış bir araştırmacı olan Doğan, eşdizimliliği *bazı sözcüklerin birbiriyle karşılıklı öncelikleri olduğu ve birbirini gerektirdiği sözcük birleşmeleri* olarak değerlendirmektedir (Doğan, 2015, s. 67). Dil biliminde bir sözcüğün başka sözcüklerle kullanım sıklığı göstermesi ve ayrıcalıklı bir birleşim sergilemesi eşdizimlilik kavramıyla açıklanır. Eşdizimlilik bir dilde bir sözcüğün diğer belirli sözcüklerle ya da sınırlı bir sözcük setiyle alışlagelmiş kullanımını ifade etmektedir (Doğan, 2016, s. 269).

Öztuna, eşdizim kavramı için şu açıklamayı yapmıştır: Yapısalcı dilbilimde henüz var olmamışken İngiliz dilbilimciler Firth, Halliday ve Sinclair ile çokça bahsedilir hâle gelen eşdizimlilik yani *collocation* terimi, ilk olarak 1957 yılında Firth tarafından kullanılmıştır (Öztuna, 2014, s. 30).

Çetinkaya, eşdizimleri “kullanım sıklığı yönünden bazı sözcüklerin aynı cümlede başka sözcüklerle olan birliktelikleri dikkat çeker. Bu birliktelikler atasözü, deyim, dua, beddua gibi kalıplaşmış yapılar şeklinde olabileceği gibi daha esnek nitelikteki yapılar içerisinde de belirli sözcükler yan yana gelebilmektedir: *Köpek* ve *havlamak* (*Köpek havladı.*), *kitap* ve *okumak* (*Kitaplar okundu.*), *yasak* ve *aşk* (*yasak aşk*) sözcükleri gibi.” şeklinde tanımlamaktadır (Çetinkaya, 2009, s. 197).

Eşdizim kavramı için çok sayıda araştırma yapan Ağca, eşdizimleri deyim, atasözü, kalıp söz gibi dil birimlerine benzer biçimde, iki ya da daha fazla sözcüğün sıklıkla birlikte kullanım alanı bulduğu, ancak daha esnek olarak başka sözcüklerle yer değiştirmeleri daha kolay olan eşdizimli yapılar, sözcüklerin anlam alanını belirlemede önemli bir yere sahiptir, şeklinde tanımlamıştır (Ağca, 2018, s. 278). Eşdizimlilik en az iki sözcükten oluşan, aynı dizimde yer alan, belirli bir sıklığı bulunan, anlamsal ve dizimsel özellikleri arasında sıkı bir ilişki bulunan sözcük birliktelikleridir (Ağca, 2020, s. 162). Ağca eşdizimli yapıları sıklık temelli ölçüte göre değerlendirmiş, değiştirim kısıtlılığı esnek olan yapılar olarak tanımlamıştır.

Eken, eşdizimlilik temelde Saussure’ün dil göstergelerine ilişkin saptadığı yatay ve düşey eksenlerdeki çizgisellik özelliğine bağlı olarak gerçekleşmekte ve dil göstergelerinin nedensiz, ikincil nedenli ve uzlaşımsal olma özelliklerini bütünüyle taşımaktadır. Dikey

eksende yer değiştirilebilir birimlerin yatay eksende yan yana kullanılacakları birimleri seçmede gösterdiği kısıtlamalar bu nedenledir (Eken, 2016, s. 29).

Elmalı, eşdizimler anlamlı en az iki sözcüğün bir araya gelmesiyle, bağlama göre farklı anlamlar kazanıp yeni bir bütün oluşturan sözcük birliktelikleridir. Bir araya gelirken de uyum içinde olmaları önemlidir şeklinde ifade etmiştir (Elmalı, 2022, s. 26).

Özkan, eşdizimliliği, dizgede yer alan birimlerin aynılığına dayandığını dile getirirken eşdizimlerin “dizgede değişmeyen bir dizim ile” var olduklarını ifade etmektedir (Özkan, 2012, s. 95).

Cengiz Arslan, eşdizimliliği “iki veya daha fazla sözcükten meydana gelen, belirli kullanım sıklığına ulaşmış, sık sık bir arada görülen, bir araya gelişlerinde bir neden bulunmayan bağlama bağımlı, bölündüğünde anlamsal bütünlüğünü kaybeden blok yapılar.” şeklinde tanımlamaktadır (Cengiz Arslan, 2019, s. 15). Arslan’a göre ana dilimizde konuşurken farkında olmadan pek çok eşdizimi art arda sıralarız, *göz süzmek, kalp atışı, kör talih, kara gün* derken bunların neden bu şekilde bir araya geldiklerini düşünmeyiz. Oysa bu yapılar dilin incelikleridir (Cengiz Arslan, 2019, s. 68).

Hirik, için bir kelimeyi cümlede anlamca tamamlayan, yan yana geldiklerinde belirli bir anlam alanına işaret eden eşdizimlilik, hedef kelime kullanıldığında diğerini çağrıştıran seçimlik ilişki olarak tanımlamaktadır (Hirik, 2017, s. 722).

Eşdizimlilik, anlamsal açıdan ortak bir ifade taşıyan iki veya daha fazla sözcük arasındaki ilişkiyi ele almaktadır şeklinde ifade etmektedir (Bulut, 2016, s. 83). Bulut, yaptığı bu tanımın devamında şu açıklamayı yapmaktadır: “Sözcükler arasında birlikte kullanılma eğilimi (eşdizimlilik), sözcüklerin belirli bir sıklıkta kullanılmasının bir sonucudur. Eğer bir ifade sık sık duyuluyorsa, insan zihninde birliktymiş gibi düşünölmeye başlar ve biz onları dil sistemi içinde birlikte görmeyi bekleriz diyerek eşdizim kavramı hakkındaki görüşünü dile getirmektedir (Bulut, 2016, s. 84).

Alsarray, eşdizimi “dilbilimciler tarafından yapılan yeni araştırmalar sonucu mahiyeti, çeşitleri, yapısı itibari ile farklılıklar arz etmekte ve yön değiştirmektedir. Bu nedenle henüz teşekköl sürecini tamamlamış lugavi bir kavram olamamıştır” şeklinde tanımlamıştır (Alsarray, 2015, s. 1).

Emlik, eşdizim kavramını “aralarında anlamsal ilişki bulunan; bağlama bağımlı, bir araya gelişleri nedensiz ve belirli bir kullanım sıklığına sahip; sözcüklerin birbirleriyle yer değiştirebildiği esnek bir birlikteliği bulunan ancak ayrıldıklarında anlamsal bütünlüklerini kaybedecek olan kelime birliktelikleridir” şeklinde tanımlamaktadır (Emlik, 2021, s. 12).

Pilten, eşdizimleri belirlemek sözlüksel parçaların benzer parçalar ile yer değiştirebilirliğini kesinleştirmek için önemli görür ve bu durum için sözün tarihsel süreç içerisindeki birlikte kullanılma eğilimlerini dikkate alır (Pilten, 2008, s. 1).

Eşdizimliler öbek yapılarıdır, bu yapıdaki sözcükler birleşim sırasında birbirini etkiler ve anlam ortaya çıkar, bu anlamla beraber ögeler tek bir sözcük özelliği kazanır, kalıplaşır. Eşdizimliler az sözle çok şey anlatabilir, yani yarı cümle özelliği gösterebilir (Kılıçoğlu, 2021, s. 2). Eşdizimlerin bu kadar farklı tanımlanmasının sebebinin altında her araştırmacının farklı yöntemler belirleyip kendi tarzlarına uygun olarak düşünmeleri yatmaktadır. Durum böyle olunca eşdizim kavramı için her araştırmacı kendi tanımlarını yapmış bulunmaktadır.

Eşdizimleri bir bütün olarak kabul edip onları bağlam içerisinde kazandıkları sıra dışı anlamlar dâhilinde incelemek gerekmektedir. Bu yüzden eşdizimler, iki veya daha fazla sözden oluştukları için onları bölmek bütünün yarattığı sıra dışı anlamı ortadan kaldıracaktır. Eşdizimliliğin net bir şekilde anlaşılıp öğrenilmesi çok önemlidir. Eşdizimler, dilin az sözle çok şey anlatma yasasına uygunluk sağlamaktadır. Bu yüzden birden fazla sözden oluşan eşdizimlerin her birimini tek tek ayırıp sözlük anlamını vererek eşdizimlerin anlamına ulaşamamaktadır. Bu durum eşdizimlerin mecaz anlamlı unsurlar olduğunu göstermektedir.

Eşdizimlerin yarattığı sıra dışı anlam onu diğer yapı bloklarından ayırarak dilimiz için yeni bir alan açmaktadır. Dil öğretimi esnasında bu ifadelerin öğretilmesi ve sözlüklerinin bulunması dilin daha doğru ve rahat anlaşılması açısından kolaylık sağlayacaktır. Bu durum dil kullanımını etkinleştirmekte ve daha doğru bir iletişim kurulmasını sağlamaktadır. Bu sebeple dil öğretimi esnasında eşdizimlerin farkında olmak dili öğrenenler için kolaylık oluşturmaktadır. Ayrıca ikinci dil öğrenimi sırasında yaşanan sorunlar da bu şekilde çözülmüş olacaktır; çünkü yabancı kimseler bu yapıları kendi ana dilinin mantığıyla çeviri yapması eşdizimli yapıları anlamsızlaştırmaktadır. Yapılan

çeviri işlemi büyük bir ihtimalle kelimeleri tek tek çevirmek olacaktır ki bu durum ise eşdizimlerin oluşturdukları sıra dışı anlamları yok etmek demektir. Bu sebeple eşdizim sözlüğü hazırlamak alana önemli katkıları olacak bir davranış şeklidir.

Klasik dil öğretim ve öğrenim metotlarının eleştirildiği günümüzde sözcüklere verilen önem giderek artmaktadır. Dil öğrenmenin sözcük ve grameri aynı ölçüde önemli gören, biri diğerini gerekli kılan, iki koldan yürütülmesi gerektiği düşüncesi giderek yaygınlaşmaktadır (Cengiz Arslan, 2019, s. 68). Sözcüklere yüklenen bu anlam onların bağlam içerisinde bulundukları konuma göre yorumlama ve inceleme imkanını bizlere sunmaktadır.

Eşdizimsel yapılar, yazın alanında dilsel toplumun kültürel bilgisini içermesi bakımından oldukça önemli, zengin dil unsurları olarak kabul edilir. Bu yapılar, kültürel anlamları ya da algılama biçimleri dikkate alınmaksızın tam anlamıyla açıklanamazlar. Bir milletin ortak bilinç ve şuurunun genellikle bu tür yapılara daha iyi yansıdığı görülür. Eşdizimsel yapılardan hareketle bir dilsel toplumun kültürel birikimi, bilgisi ve şuuru ortaya konulabilir (Doğan, 2014, s. 508). Doğan'ın, ifadesinden hareketle eşdizimli yapılar toplumun yaşayışı, kültürü, düşünce yapısını ortaya koyan birleşimlerdir. Bu birleşimler az sözle çok şey anlattığından anlam yoğunluğuna sahip yapılar olarak değerlendirilmelidir. Bu birleşimler incelendiğinde derin yapısında birçok farklı anlam barındırdığı ortaya çıkacaktır.

Eşdizimlilik, kolayca tanımlanabilecek bir terim değildir. Basitçe “kimi sözcüklerin diğerlerinden çok daha sık birlikte kullanılma eğilimi göstermesi” şeklinde tanımlanabilse de bu tanım eşdizimlilik için doyurucu bir açıklama olmaz. Eşdizimliliğin tek ve herkesçe kabul edilen bir tanımını yapmak mümkün değildir, eşdizimliliğin tanımı bir dil bilimciden diğerine farklılık gösterir. Terim farklı yaklaşımların etkisiyle farklı amaçlarla farklı anlamlarda kullanılmış ve farklı uygulamaları yapılmıştır. En az iki sözcüğün birlikteliğinden oluşan eşdizimliliğin söz konusu tanımlarının ortak noktası terimin eşdizimsel ilişkiler (collocational relations) şeklinde de tanımlanabilecek dizimsel (syntagmatic) bir ilişki olarak kabul edilmesidir (Doğan, 2015, s. 71). Dizimsel ilişki kavramın kendinden önceki ve sonraki göstergelerle kurduğu ilişkiyi anlatır. Eşdizim her ne kadar araştırmacılar tarafından farklı farklı tanımlansa da ortak olan önemli noktalarından bir tanesi yanında bulunan sözlerle kurduğu ilişkidir. Bu ilişkinin boyutu

oluşan birleşimin hangi söz öbeği içerisinde değerlendirmemiz gerektiğini ya da nasıl bir manaya sahip olduğunu gösteren bir boyuttur.

Eşdizimlilik kavramı farklı ekol ve bu ekolleri benimseyen araştırmacılar tarafından farklı şekillerde betimlenip sınıflandırılmakta ve çalışılmaktadır. *Amerikan yapısalcılığına*² göre eşdizimlilik yapısal birliktelikleri kapsamakta ve istatistiklere dayalı olarak çalışılmaktadır. Amerikan yapısalcılığını benimseyen araştırmacılar³ genellikle deyimleri göz ardı etmekte bitişikliği bir ölçüt olarak görmektedirler (Eken, 2015, s. 52). Kıta Avrupası⁴ ya da Prag ekolüne⁵ göre eşdizimler anlamsal birliktelikler olarak görülmekte, anlambilimsel yaklaşım esas alınmaktadır. Öbek analizi (phraseology) ve sözcükbilim (lexicology) çalışmaları ile çözümlenmeye çalışılan anlamsal birliktelikler olarak eşdizimler mantıksal dayanaklara göre saptanmaktadır (Eken, 2015, s. 53).

Ada ekolüne⁶ göre ise eşdizimler öncelikle yapısal olarak bir araya gelen ancak saptanmaları sırasında istatistiksel verilere başvurulması gereken birliktelikler olarak görülmektedir. İki büyük yaklaşımın kesişimi olan bu yaklaşımda kalıplaşmış ifadeler tek birim olarak alınmakta, anlam bir dereceye kadar kullanılmakta ancak yapıya öncelik verilerek çalışılmaktadır. Eşdizim konusunda çalışan araştırmacılar kimi zaman tek bir kuramı, kimi zaman birkaç farklı araştırmacının kuram ve sınıflamalarını benimsemektedirler (Eken, 2015, s. 52-53). Yukarıda bahsedilen ekoller iki ana yöntem etrafında toplanmıştır. Bu ekoller eşdizimli yapıları tespit ederken sözlerin sıklığından mı faydalanacaktır yoksa anlamsal boyutuyla mı değerlendirilecektir sorularına açıklık getirmektedir. Sorulan soruların ışığında iki farklı yöntem gelişmiştir ve bunlardan esinlenerek karma bir yaklaşım oluşmuştur.

Eşdizimlerin saptanmasında genel olarak iki yaklaşım benimsenmiştir. Bunlar, Derlem Dilbilim ve Bilgisayarlı Dilbilimden esinlenerek ortaya atılan Sıklık Temelli Yaklaşım

² Özellikle L. Bloomfield'in çalışmalarından kaynaklanan ve 1950'lere değin ABD'de dilbilime egemen olan dilbilim akımı

³ Firth gibi.

⁴ Mel'çuk, Cowie, Howarth, Nesselhauf gibi.

⁵ 1926 yılında kurulan Prag Dilbilim Çevresi'yle bu çevrenin çalışmalarına katılan çeşitli ülkelerden dilbilimcilerce oluşturulmuş yapısal dilbilim okulu. 1926 yılında V. Mathesius'un girişimiyle kurulan Prag Dilbilim Çevresi, S. Karseski, N. Trubetskoy ve R. Jakobson'un katılmasıyla etki alanını genişletti. 1928'de La Haye'de yapılan Uluslararası Birinci Dilbilim Kurultayı'nda Çevrenin görüşleri, önerileri, savları açıklandı.

⁶ Sinclair gibi.

ve Rus Deyim dilbiliminden esinlenerek ortaya atılan Anlam Temeli Yaklaşımıdır (Say, 2021, s. 33). Sıklık temelli yaklaşımın temsilcileri, *Firth*, *Halliday* ve *Sinclair* gibi dil bilimcilerken, anlam temelli yaklaşımın temsilcileri ise *Cowie* ve Mel'çuk olmuşlardır (Kumanlı, 2016, s. 198).

Kısaca eşdizimler gelenekselleşmiş yapılardır, toplumun her türlü kültürel unsurları hakkında bizlere bilgi vermektedir. Türkçenin söz varlığı içerisinde karanlık bir yerde bulunan eşdizimler söz öbekleriyle çoğu zaman karıştırılmıştır. İşte bu karışıklığı çözebilmek için bazı yaklaşım ve ölçütler bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar, sıklık temelli ve anlam temelli yaklaşım olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu yaklaşımların ortak olarak kullanıldığı karma yaklaşımda bazı araştırmacılar tarafından kullanılmıştır.

2.1.1. Sıklık temelli (istatistik \ sayısal) yaklaşım

Sıklık yaklaşımının çıkış noktası Firth'tür. Firth eşdizimliliği *sözcüklerin birbirlerini gerektirmesi ve alışılmış sözcük birliktelikleri* olarak değerlendirirken eşdizimleri belli bir sıklıkta kullanılan yapılar olarak görür.

Eşdizimliliği sıklık temelli anlayışa göre değerlendiren Halliday, h ögesini düğüm sözcük olarak kabul ederken, eşdizimliliği “a, b, c, sıklığında meydana gelme olasılığı” olarak kabul etmektedir. Bunun yanı sıra a, b, c aralığının genişletilmesi durumunda yan yana dizildiği ögeler ile daha olasıdan daha az olasıya doğru sıralanır ve aralık değerinin yükseltilmesiyle sadece bir değil, iki üç ve daha fazla ögeyle yan yana gelmesi dikkate alınarak artırılmaktadır (Halliday, 2016, s. 276).

Sıklık temelli yaklaşım “anamlı sözcük birlikteliklerinin istatistiksel temeller üzerine kurulu olduğunu varsaymak” şeklinde tanımlandığı bir yaklaşımdır (Kırmızı, 2018, s. 82). Sıklık ölçümü ve diğer istatistiksel yöntemler, büyükçe bir dil örneğinde eşdizimleri belirleyebilmede oldukça faydalı bir araç olarak işlev görmektedir (Aksu Kurtoglu, 2015, s. 19). Sıklığa dayalı anlayışta birleşimlerin yüksek sıklık göstermesi, tekrar eden yapılar olması ana ölçüttür (Kılıçoğlu, 2021, s. 1). Eşdizimleri sıklık temelli yaklaşımla değerlendirmek günümüz metinleri içerisinde mantıklı bir davranış olabilir; incelenecek metinler kısıtlı ve az hacimli metinler ise bu yaklaşımın hata payı artmaktadır, doğru sonuçlar vermemektedir.

Yaklaşımın problemleri noktalarından biri yalnızca eşdizimlilerin değil, çoğu serbest sözcük birlikteliğinin de nedensiz olarak belirli sıklık oranlarının bulunmasıdır. Dolayısıyla bütün eşdizimliler belirli bir sıklığa sahip olmakla birlikte bütün sıklık gösteren birliktelikler eşdizimli değildir. Bu da yalnızca sıklık temelli bir yaklaşımın güvenilir sonuçlar vermeyeceği anlamına gelir (Ağca, 2020a, s. 45-46). Ağca'nın değindiği bu nokta ise eşdizim kavramının sadece sıklık temelli yaklaşımdan ibaret olamayacağının kanıtı gibidir. Metinler bulundukları dönem ve yoğunlukları ile ele alındığında bu yöntemin doğruluğu kısıtlanmaktadır fakat yöntem hacmi yoğun olan metinler içerisindeki birleşimleri ayırt ederken büyük ölçüde kolaylık sağlamaktadır.

Sıklık temelli yaklaşım, düğüm sözün sağına ve soluna aldığı kelimelerin hangi sıklıkta yan yana geldiği ile alakalı olduğundan düğüm söze yakın olan ve sık sık bir araya gelen birleşimler eşdizim olarak değerlendirilmektedir. Eşdizimliliğin tespiti esnasında edat, bağlaç gibi unsurların sık sık tekrar etmesi ve bunların istatistiksel verilere yansımaları bu yaklaşımda yanlış sonuçlar doğmasına sebep olmaktadır. Yaklaşımın problemleri noktası olan bu durum sebebiyle sıklık temelli yaklaşım kullanılırken dikkatli olunmalıdır. Sıklık temelli yaklaşım kısıtlı veriye sahip tarihi metinlerde yanlış payı bulunan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda istatistiksel veriler göz önünde bulundurulmalı ve dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir. Daha ziyade bir arada bulunan kelimelerin hangi sıklıkta ve aralıkta bir araya geldiklerini istatistiksel veriler aracılığıyla ortaya koyan bu yöntemi her metinde aynı şekilde kullanamayacağımızı bilmemizde fayda vardır.

2.1.2. Anlam temelli yaklaşım

Rus deyimbilim çalışmalarından etkilenen anlam merkezli-deyimsel yaklaşımdır. Bu akımın önemli temsilcileri *Cowie*, *Mel'çuk*, *Hausmann*, *Howart* ve *Nesselhauf*'tur (Kılıçoğlu, 2021, s. 42). Anlam temelli yaklaşım eşdizim kavramının tespiti için büyük bir öneme sahiptir. Sözleri anlamsal boyutlarıyla ele almakta ve bağlam içerisinde kazandığı anlama göre değerlendirmektedir.

Anlam temelli yaklaşımda eşdizimler farklı sabitlik derecelerine sahip sözcük birleşimleri olarak ele alınmaktadır (Eken, 2016, s. 35). Anlam merkezli yaklaşımda, sözcüklerin bir araya gelerek oluşturdukları birlikteliklerin sadece sıklık (istatistik) düzlemine göre değerlendirilemeyeceği, sözcük birlikteliklerinin anlama dayalı esaslar üzerine temellendirilmesi gerektiği hususuna dikkat çekilmektedir. Sözcüğün anlamını esas alan

eşdizimlilik anlayışı, Rus deyim bilimcilerinden etkilenmiştir (Kılıçoğlu, 2021, s. 42). Anlama yönelik yaklaşımda eşdizimlilerin tespit edilmesi için sözcüklerin bir derlem üzerindeki sıklıkları, istatistik çıktıları değil, dil bilgisi ve söz dizimi özelliklerine göre ortaya çıkan semantik yönü değerlendirilir. Anlama yönelik yaklaşımda eşdizimli yapıları deyimlerden ve serbest sözcük birleşimlerinden ayırt etmek ve onları betimlemek esastır (Doğan, 2016a, s. 24). Anlam temelli yaklaşım eşdizimli yapıların, sözlerin bir araya geldiklerinde oluşturdukları anlam ve derin yapısına dikkat çekmektedirler.

Anlam temelli yaklaşımda, eşdizimler istatistiksel veriler gibi rakamlardan ibaret değildir. Araştırmacılar kelimelerin hangi manayla bir araya geldiklerine bakarken deyimleşme ölçeğine göre inceleme yapmaktadırlar. Bu esnada kelimelerin anlamsal boyutlarıyla ilgilenilmektedir. Bu yaklaşım bütüncül bir bakış açısına sahiptir. Anlam temelli yaklaşım, sözcüklerin birbirini istediği ve anlamlı birliktelikler kurduğu durumlar olarak görülmektedir. Kelimelerin mecaz anlam kazanması bu yaklaşımdaki önemli noktalar içerisinde yer almaktadır. Sözlerin biri mecaz anlam kazanmışsa sınırlı eşdizim, her ikisi gerçek anlamda ise serbest eşdizim gibi türlere ayrılmasına sebep olmaktadır. Eşdizimleri bu şekilde ayırt ederken ek ölçütlerden faydalanılmaktadır. Bu ölçütler doğrultusunda söz birleşimleri içerisinde hangi noktada durduğunu belirlemeye yaramaktadır. Anlam temelli ölçüt eşdizimlerin sıklığını göz ardı ederek yapı içerisindeki anlamsal ve dil bilgisel boyutuna odaklanmaktadır.

2.1.3. Karma yaklaşım

Bu yaklaşımda araştırmacılar temel olarak kullandıkları yöntemin yeterli kısmının yanına diğer yöntemin bir parçasını dâhil ederler. Yapılan bu karışık kullanım karma yaklaşımı oluşturmaktadır. Örneğin, anlam temelli yaklaşımı temel alan bir araştırmacının bu yönteme ek olarak sıklığa da bakarak çalışma yapmasını verebiliriz.

Sıklık temelli ve anlam temelli yaklaşımlara ek olarak bazı araştırmacıların her iki yaklaşımı da bir dereceye kadar kullandıkları görülmektedir. *Mitchell* (1971), *Greenbaum* (1974), *Kjellmer* (1994), *Stubbs* (1995), *Altenberg* (1998), *Nesselhauf* (2005) gibi araştırmacılar hem anlam temelli hem de sıklık temelli yaklaşımı bir ölçüde birlikte kullanmayı yeğleyen araştırmacılar arasındadır (Eken, 2016, s. 40).

İki yaklaşımın aynı anda kullanılmasını yeğleyen karma yaklaşım eşdizimlerin tespitini sağlarken bizlere daha tedbirli olmamız gerektiği vurgulamaktadır. Eşdizimlerin çoğu özelliği pek çok söz öbeği ile benzerlikler göstermektedir. Bu sebeple sıklık temelli yaklaşım eşdizimlerin sıklığını esas alırken anlam temelli yaklaşım ise eşdizimlerin anlamsal boyutta oluşturdukları özelleşmiş anlamı incelemektedir. İşte bundan dolayı eşdizimleri içinde bulundukları metinlerin özelliklerini dikkate alarak ona yönelik yöntemler kullanarak tespit etmekte büyük yarar vardır.

İncelenen tüm bu yaklaşımlardan sonra sıklık temelli yaklaşımın eşdizimleri tespit etmek için belirli noktalarda yetersiz kaldığı görülmektedir. *Çünkü, ama, fakat, ancak, en, çok* gibi sözlerin derlem üzerindeki sıklıkları çok fazladır ve incelendiğinde bu sözler eşdizimli yapılar oluşturmazlar. Ancak eşdizimli yapıları ayırt etme hususunda anlam temelli yaklaşım bizlere kolaylık sağlamakta ve doğru bir sonuca ulaşmayı garantilemektedir.

Yapılacak olan bu çalışma için en uygun yöntem anlam temelli yaklaşımdır. Elimizde bulunan sınırlı sayıdaki metin ve bazı metinlerin hacimlerinin az olmasından dolayı yapıların sıklıklarının tespit edildiği yöntem uygun değildir. Metinler bizleri bazı yönlerden kısıtlamaktadır. Bu metinler çok geniş hacimli değildir ve belli bir konuda yazılmış kısıtlı metinlerdir. Bu sebeple metinler anlam temelli yönteme göre incelenecektir ve eşdizimli yapıların tespiti bu şekilde sağlanacaktır.

2.2. TÜRKÇEDE EŞDİZİM ARAŞTIRMALARI

Eşdizimlilik çalışmaları Batı’da çok önceki tarihlerden itibaren ilgi gören bir araştırma alanıdır. Ülkemizde yeterli ilgiyi görmeyen bu alan 2000’li yıllarda dikkat çekerek gereken ilgiyi üzerinde toplamayı başarmıştır. Ancak yapılan çalışmalar olması gereken seviyenin çok altındadır, ülkemizde eşdizimlilik için yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri, bildiriler, kitaplarla birlikte çok sayıda makale bulunmaktadır.

Doğan, 2014 yılında *Bir Kültür Unsuru Olarak Eşdizimsel Yapılar*; 2015’te *Türkçe Sözlükte Fiilisel Eşdizim* isimli makaleler vardır. 2016 yılında *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri* adlı kitabını yayımlamıştır. 2018’de *Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik* adlı makalesi eşdizimlilik açısından önemli bir kaynaktır ve 2016’da *Türkçe Öğrenci Sözlüklerinde Eşdizimlilik Bilgisi*, 2016a’da *Türkçe Sözlük’te Sıfatların*

Eşdizimlilik Bilgisi; 2016b’de *Türkiye Türkçesinde Fiillerin Eşdizimleri*; 2019’da *Türkçede Dil Bilgisel Eşdizimlilik*; 2020 yılında ise *Türkçede Sözcük ve Dil Bilgisi İlişkisi: Dil Bilgisel Eşdizim Kalıpları* yaptığı çalışmalarından bir kaçıdır.

Çetinkaya, 2009 yılında *Eşdizimli Sözlükler* adlı makalesinde eşdizim sözlüklerini tanıtmayı amaçlamaktadır. Çalışkan, *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcük Biçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme* adlı kitap çalışmasında yüksek sıklıkta seyreden isimler üzerinde durulmuştur. Ayabakan, *Türkçe Sözlük’te Eşdizimli Ögelerin Sunumu ve Görünimleri* adlı yüksek lisans tezini 2015 yılında hazırlamıştır.

Özkan, 2007 yılında yaptığı *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eşdizimliliği* adlı doktora tezi önemli bir katkı sağlamış ve kendinden sonra yapılacak çalışmalara yol göstermiştir. Özkan 2010, *Türkçenin Öğretiminde Sıfatların Eşdizim Sözlüğü: Yöntem ve Uygulama*; *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Fiillerin Birlikte Kullanılması ve Eşdizimlilikleri- Derlem Temelli Bir Uygulama* adlı çalışmayı 2011, *Türkiye Türkçesinin Eşdizim Sözlüğü* çalışmasını ise 2012, *Yöntem ve Uygulama Açısından Türkiye Türkçesi Söz Varlığının Derlem Tabanlı Sözlüğü* isimli çalışmayı ise 2013 yılında hazırlamıştır.

Ağca, 2018’de “gülmek” fiilinin eşdizimliliği üzerine *Tarihî Türk Dili Alanlarında “Gülmek” Fiili ve Eşdizimlilikleri*; 2020 yılında *Deyimsel Sözcük Birlikteliklerinin Sınıflandırılması ve Bir Eşdizimlilik Kategorisi: Deyimsel Eşdizimlilik*; 2020a *Eski Türkçe Metinlerde Sıfatların Eşdizimliliği*, isimli çalışmaları alan için önem teşkil etmektedir.

Eken, 2015’te *Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerine Eğitim-Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler* isimli doktora tezi ve 2016 yılında hazırladığı *Eşdizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar* adlı çalışmaları bulunmaktadır. Kırmızı, 2018’de *Garibnâme’de İnsan Vücutuyla İlgili Adların Eşdizimlilikleri ve Kavramlaştırma-Yüz, Beniz, Rûy, Surat Örneği* başlıklı doktora tezi belirlenen organların eşdizimini göstermektedir. Kurtoğlu, *Türkçede Ad-Eylem Eşdizimliliği İçin İstatistiksel ve Anlamsal Ölçütler Temelinde Derlem-Çıkışlı Bir Ulamlama* adlı doktora tezini 2015 yılında ve Öztuna, 2014’te *Katılım Yükü Varsayımının Yabancı Dilde Eşdizimli Sözcük Öğretimindeki Rolü: İngilizceyi Yabancı Dil Olarak*

Öğrenen Üniversite Hazırlık Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma başlıklı doktora tezini hazırlamıştır.

Alsarray, *Türkçe Ulusal Derlemi’nde Yüksek Sıklıkta Kullanılan Adların Eşdizimlilikleri* başlıklı yüksek lisans tezini 2015 yılında hazırlamıştır. Aktaş, 2019’da *Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (I-Ö Maddeleri Örneği)* başlıklı yüksek lisans tezini hazırlamıştır. Yakasız, 2019’da *Türkiye Türkçesinde İsimlerin Fiillerle Kurduğu Eşdizimler (Türkçe Sözlük’teki P-Z Madde Başları)* başlıklı yüksek lisans tezinde isim + fiil birlikteliklerini belirlemiştir. Cuci, 2020’de *Maytrisimit Eşdizim Sözlüğü* başlıklı yüksek lisans tezinde Maytrisimit isimli eserdeki eşdizimli yapıları tespit etmiştir.

Hirik, 2017’de *İstemsel Eşdizimlilik ve Kiplik İlişkisi: Tahmin Kiplikleri Örneği*; hazırlanmıştır ve Ersoy, 2018’de Türkçenin en eski devrine ait metinlerin bulunduğu *Orhun Yazıtlarında Eşdizimlilik* başlıklı çalışmayı yaparak o dönemdeki eşdizimli sözleri tespit etmektedir. Kumanlı, 2016 yılında *Türkçe Sözlük’te Eşdizimliliklerin Gösterilişi*; 2018 yılında ise *Genel Sözlüklerde Eşdizimli Yapıların Verilişi* isimli çalışmaları yapmıştır. Yapılan tüm bu çalışmalar alan için önem teşkil etmektedir ve bizlere kaynak olarak yön tayin etmemize yardımcı olmaktadır.

2.3. EŞDİZİLERİ BELİRLEYİCİ VE AYIRICI ÖLÇÜTLER

Eşdizimler atasözü, deyim, birleşik söz gibi dilin bazı kalıplaşmış yapıları ile karıştırılabilir. Araştırmacıların her birinin eşdizim kavramına kendi penceresinden bakması tanımı konusunda netlik sağlamadığı gibi eşdizimleri bu kalıplaşmış ifadelerden ayırt etmeyi de bu sebeple zorlaştırmıştır. Sıklık temelli yaklaşım eşdizimlerin sıklığını temel alarak eşdizimleri ayırt etmeyi amaçlamaktadır. Yaklaşım eşdizimlerin hangi sıklıkta bir araya geldiğine bakarken düğüm sözün sağında veya solunda kaç kelime yakınında olduğu gibi durumlara bakmaktadır. Sıklık temelli yaklaşım eşdizimleri incelerken sıklık ve yakınlığından yararlanmaktadır, tek düze sınırlı bir pencereden değerlendirme yapmaktadır.

Anlam temelli yaklaşım ise kelimelerin bir araya geldiklerinde oluşturdukları yeni ve alışılmışın dışında anlam oluşturması ile bağlamı dikkate almaktadır. Eşdizimlere daha bütüncül bir şekilde yaklaşmaktadır. Eşdizimleri farklı unsurlarla değerlendirerek tam

anlamıyla titiz bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Eşdizimleri dilbilgisel ve işlevsel olarak inceleyen anlam temelli yaklaşım *dil bilgisel biçimlenmişlik, genelleşme, anlamsal açıklık ve kapalılık, değiştirilebilirlik, anlamsal birlik ve güdülenme* gibi ölçütleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu ölçütler alt başlıklarda ayrıntılarıyla incelenecektir.

2.3.1. Dil bilgisel biçimlenmişlik

Dil bilgisel biçimlenmişlik ölçütü anlam temelli yaklaşımın ana ölçütlerinden birisidir. Bu ölçüt ile amaçlanan eşdizimleri bazı yönlerden, diğer kalıp ifadelerden ayırmaktır. Ölçüt eşdizimleri tam anlamıyla ayırt etmeyi sağlayamasa da bazı önemli noktaları ayırt etmektedir. Doğan, bu ölçüt için şu ifadeleri kullanmaktadır;

Dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmişlik anlam temelli yaklaşımda en temel ölçüt kabul edilmesine karşın dil bilgisel biçimlenmişlik birleşik unsurlar arasında ayırım yapabilecek bir ölçüt değildir. Çünkü birleşik unsurlarının tümü dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş birleşmelerdir. Dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmişlik anlam temelli yaklaşımda birleşik unsur olma ve deyimleşmenin sadece ön koşuludur, yoksa ayırt edici bir ölçüt değildir (Doğan, 2016b, s. 101).

Birleşik unsurların dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş olması her ne kadar eşdizimsel birleşmelerle eşdizimsel olmayan, sadece belirli bir metin bağlamında birliktelik kullanımı olan birleşmeleri birbirinden ayırsa da eşdizimleri diğer sözcük birleşmelerinden büsbütün ayırmaya yetmez. Aynı şekilde söz dizimsel sınırlılık birleşik sözcük ve yalın deymi eşdizimlerden nispeten ayırsa da dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş ve söz dizimsel dönüşümlere imkân veren sıradan ve serbest sözcük birleşmelerini eşdizimlerden ayırt etmez (Doğan, 2016b, s. 107).

Dil bilgisel biçimlenmişlik aslında anlam temelli yaklaşımın en önemli ölçütlerinden biridir fakat eşdizimlerle diğer söz birleşmeleri arasında bir ayırım yapmaya yeterli değildir, sadece bir ön koşul olmaktadır. Dil içerisinde bulunan bu yapılar dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş yapılardır. Pek sağlıklı bir ölçüt olmamakla birlikte güvenilir bir ölçütte değildir.

Eşdizimler dillerde farklı dil bilgisel yapılarda gerçekleşebilir. Eşdizimlerin Türkçede çoğunlukla şu dil bilgisel / söz dizimsel yapılarda gerçekleştiği söylenebilir:

1. **isim** (= tümleç / durum ekli tüm isimler) + **fiil**: *karar vermek, söz almak, ders vermek, ders almak; dersi bölmek, yolu açmak; askere çağırarak, mahkemeye gitmek; aklından geçmek, kendinden geçmek* vs.
2. **isim** (= özne) + **fiil**: *fırtına çıkmak, hava açmak, yağmur yağmak, çığ düşmek, akıl karışmak* (Öğrencinin aklı karıştı.) vs.
3. **sıfat** + **isim**: *keskin bakış, ağır yara, ani düşüş, keskin viraj, şiddetli tartışma, soğuk tavır, ılımlı tavır, derin nefes* vs.
4. **zarf** + **fiil**: *sıcak davranmak, soğuk davranmak, inciden inceye araştırmak, sert konuşmak, ağır yürümek, çat kapı gelmek* vs.
5. **zarf** + **sıfat** / **zarf**: *oldukça zor, çok şiddetli, hayli yoğun* vs.
6. **isim** + **isim**: *acemi şansı, pazar keyfi* vs.
7. **isim** + **edat** + **fiil**: *dikkati üzerine çekmek* vs. (Doğan, 2016, s. 101-102).

2.3.2. Genelleşme

Genelleşme konuşurlar tarafından yeni oluşturulan yapı bloklarının dil içerisinde kabul edilip yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamasını ifade etmektedir. Genelleşme ölçütü konuşma esnasında kullanılan tek seferlik, sıradan ve basit birleşmeleri eşdizimlerden ayırmak için kullanılmaktadır. Ölçüt tek başına yeterli bir ölçüt değildir, bazı eksik yanları bulunmaktadır.

Dil içerisinde bulunan yapı blokları tamamıyla genelleşmiş ve sık sık bir araya gelen sözlerden oluşmaktadır diyebiliriz. Bu sebeple genelleşme ölçütünü sıklık temelli yaklaşıma yardımcı bir ölçüt olarak kullanmak pek akıllıca değildir. Genelleşme ölçütünü anlam temelli yaklaşımda kullanmak daha uygun olmaktadır çünkü anlamsal açıdan incelediğimizde birleşik sözlerle eşdizimlerin arasındaki farkı algılayabiliriz. Bu durum daha net ve elle tutulabilir sonuçlara ulaşmamızı sağlamaktadır. Doğan, genelleşme ölçütü için “*genelleşmenin bir ölçüt olarak kullanılmasında temel sorun bir sözcük birleşmesinin genelleşip genelleşmediğinin nasıl belirleneceğidir. Genelleşmiş sözcük birleşmeleri öncelikle dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş yapılardır ancak dil bilgisel*

açıdan iyi biçimlenmiş her birleşme genelleşmiş değildir” ifadesini kullanmıştır (Doğan, 2016b, s. 107).

Doğan’ın, bu ifadesinden hareket edersek ölçütlerin birbirleriyle aralarındaki bağlantıyı fark etmemek pek mümkün değildir. Bütün bu ölçütler bir bütün olarak kabul etmeli ve eşdizimleri tüm yönleriyle etraflıca değerlendirmeliyiz.

Genelleşme, eşdizimleri dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş sıradan birleşmelerden ayırmak için kullanılabilecek bir ölçüttür. Deyimler, birleşik sözcükler ve eşdizimler genelleşmiş birleşmelerdir. Bu sözcük birleşmeleri ortaya çıktıktan sonra toplum üyeleri tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamış ve dile yerleşmiştir. Bu kullanım şekliyle nesilden nesle aktararak kullanılmaya devam etmiştir (Say, 2021, s. 47). Bu şekilde nesilden nesile, toplumdan topluma devam etmeleri bu söz öbeklerinin genelleşmiş yapılar olduğunu göstermektedir. Lakin genelleşmiş yapıların birer eşdizim olduğunu söylemek pek doğru bir ifade değildir.

2.3.3. Anlamsal açıklık ve kapalılık

Anlam temelli yaklaşımın en önemli ölçütlerinden birisi olan anlamsal açıklık ve kapalılık ölçütü sözlükbirimlerin⁷ özelleşmiş bir anlama sahip olup olamadığıyla ilgilenmektedir. Anlamsal yönden mecaz barındıran ifadelerin eşdizimlerle olan ortak yönleri ortaya koymaya yarayan bir ölçüttür.

Eşdizimin bileşenlerinden her ikisi de gerçek anlamıyla kullanılıyorsa açık yani *serbest eşdizim*; bileşenlerinden biri mecaz anlamda kullanılıyorsa ve bütünün anlamı onu oluşturan parçaların toplamından elde edilemiyorsa *sınırlı eşdizim* olarak kabul edilir. Anlamsal açıklık daha çok serbest birleşme, sıradan birleşme, yeni oluşum gibi sözcük birleşmelerinin bir niteliğidir. Eşdizimler, deyimler bu sözcük birleşmelerine göre anlamsal olarak kapalı sözcük birleşmeleridir. Ancak eşdizimler yalın deyimlere göre daha anlaşılabilir (Yakasız, 2019:23-24).

⁷ Bir sözlükte madde başı ya da iç madde olan sözlük ögesi.

Anlamsal açıklık / kapalılık deyimlerin ve birleşik sözcüklerin sınırlı eşdizimlerden ayırt edilmesinde; özellikle sıklığı yüksek seyreden serbest birleşmelerle sınırlı eşdizim arasında bir ayırım yapılması gerektiğinde kullanışlı bir ölçüt olarak ortaya çıkmaktadır (Doğan, 2016, s. 112). Anlamsal açıklık / kapalılık sadece sıradan birleşmeleri ve açık eşdizimleri sınırlı eşdizimlerden ayırt etmez, aynı zamanda eşdizimleri değişmeceli ve yalın deyimlerden de ayırt eder. Özellikle yalın deyimler, anlamı bileşenlerinin anlamından elde edilemediği için sınırlı ve serbest birleşmelerden rahatlıkla ayrılır. Serbest birleşmeler ve sınırlı eşdizimler anlamsal açıdan tam ve kısmi açık birleşmeler iken yalın deyimler ve değişmeceli deyimler anlamsal açıdan tümüyle kapalı sözcük birleşmeleridir: *sinek avlamak; köşeyi dönmek* vs (Doğan, 2016, s. 120-121). Anlamsal açıklık ve kapalılık ölçütü güvenilirliği yüksek bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Ölçüt derlemde deyimler ile eşdizimlerin belirlenip birbirinden ayırt edilmesinde güvenilerek kullanılan bir ölçüttür.

2.3.4. Değiştirilebilirlik

Doğan, değiştirilebilirlik (commutability) bir birleşmenin bileşenlerinin söz dizimsel yapı içindeki sözlüksel ilişkilerini ifade eder. Bir sözcük birleşmesi normal şartlarda iki sözlük birimin iyi biçimlenmiş dil bilimsel bir yapıda anlam bilimsel sınırlılıklarla birlikte kullanılmasıyla meydana gelir. Bu, bir birleşmede unsurların dilin söz dizimi ve anlam bilimsel sınırlılıklar müsaade ettiği sürece başka unsurlarla değiştirilebileceği anlamına gelir. Değiştirilebilirlik ölçütü *birleşik unsurların* (composites) bileşenlerinden en az birinin diğer bileşenin anlamını değiştirmeden başka sözlük unsurlarıyla olası değiştirim sınırlılıklarını ifade eder (Doğan, 2016b, s. 121).

Eşdizimler unsurları arasında değiştirim kısıtlılığı bulunan yapı bloklarıdır aynı zamanda sınırlı değiştirim imkânı da bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında eğer bu yapıları oluşturan unsurlar değişime uğruyorsa veya keyfi olarak değiştirilebilme imkânı varsa değiştirilebilirlik, bu yapıların hangi türe ait olduğunu ve tespitini sağlamaktadır. Eşdizimin bünyesi içerisinde türleri bulunan bir başlıktır ve bu ölçüt eşdizimin türlerini ayırmak hususunda kullanılabilecek etkili ölçütler arasında yer almaktadır.

Yakasız, değiştirilebilirlik ölçütü için serbest birleşmeler unsurlarının başka unsurlarla değiştirimine izin verir ancak sınırlı eşdizim anlam bilimsel açıdan izin vermesine karşın

keyfi olarak değiştirilebilirliği sınırlayabilir. Örneğin *zaman kaybetmek* sözcük birleşmesinde isim unsuru fiilin eşdizimsel anlamını korumak kaydıyla başka fiillerle değiştirimine izin vermez. **Zaman yitirmek* biçiminde *kaybetmek* fiilinin eş ya da yakın anlamlısı olan sözcüklerle değiştirimi keyfi olarak sınırlanır. Bunun tam tersi olarak fiil unsuru isim unsurunun *vakit* sözcüğüyle değiştirimine izin verir: *vakit kaybetmek*. Ancak *zaman* isim unsurunun yakın anlamlısı olan *süre* sözcüğüyle değiştirimi keyfi olarak sınırlanmıştır: **süre kaybetmek* (Yakasız, 2019:24).

Değiştirebilirlik ölçütü yukarıda da bahsedildiği gibi birleşimi oluşturan unsurların herhangi birinin değişimi anlamına gelmektedir. Eşdizimler bu değişime yer yer imkân sağlarken deyimler bu konuda çok katıdır ve hiçbir unsurunun değişimine izin vermeyen yapılardır. Bu açıdan bakıldığında deyimler ile eşdizimleri ayırmaya yarayan ve eşdizimin türleri arasında ayırım yapan etkili ölçütlerden bir tanesidir.

2.3.5. Anlamsal birlik ve güdüleme

Anlamsal birlik ve güdüleme ölçütü deyimlerin özelliğidir ve bu ölçüt deyimleri eşdizimlerden ayırt etmeyi amaçlamaktadır. *Anlamsal birlik ölçütü* deyimleşme aşamalarını ele alan bir evredir. Ölçüt aşamalı olarak gerçekleşen bir yapıdan oluşmaktadır. Anlamsal birlik ölçütünde sözlük birimlerden oluşan bütünün anlamı önemlidir. Bu aşamada deyimler ile eşdizimler arasında ayırım yapılmaktadır. Anlamsal birlik ölçütü deyimleşme ölçeğinde ortada, puslu bir yerde bulunan sınırlı eşdizimleri ölçeğin sonunda bulunan yalın ve değişmeceli deyimlerden ayırt etmeye yaramaktadır.

Doğan, “deyimler sözlükselleşmiş, üniter, bölünmez, tek parça gibi işlem gören sözlük birimleri olarak kabul edilir. Deyimin sözlüksel anlamına deyimi oluşturan bileşenlerin anlamından ulaşılamayacağından deyimler analiz edilebilir sözcük birleşmeleri değildirler. Buna karşın eşdizimler deyimler gibi anlamsal açıdan analiz edilemeyen, üniter, bölünemez, tek bir sözcük ve anlam birimi gibi davranmazlar. Eşdizimler deyimlerin aksine bileşenlerinin anlamından bütünün anlamının rahatlıkla çıkarılabildiği sözcük birleşmeleridir. Bu bakımdan eşdizimler tümlenebilir ve analiz edilebilir birleşmelerdir.” şeklinde açıklamıştır (Doğan, 2016b, s. 136).

Güdüleme yaşıntılara, kültürel birikime, yaşa vs. göre değişebilir. Bu da değişmeceli deyimler ile yalın deyimler arasındaki farkın kişisel yani öznel olduğunu gösterir (Selçuk,

2020, s. 22). Güdeleyici özelliklerin yaşa, deneyime, kültürel birikime göre değişmesi yalın deyimlerle değişmeceli deyimlerin iç içe olduğu ve ikisi arasındaki ayrımının öznel olabileceği anlamına gelir. Bununla birlikte kimi değişmeceli deyimlerin güdüleyici özelliklerinin konuşurların bireysel farklılıklarından bağımsız, çok daha açık olduğu söylenebilir. *yoldan çıkmak*, *piyango vurmak*, *vites düşürmek* deyimlerinin sözlük anlamına bileşenlerinin toplamının anlamından hareketle metaforik bir ilişki kurarak ulaşılabilir (Doğan, 2016b, s. 137).

Kısacası anlamsal birlik ölçütüyle birlikteliğin anlamından bütünün anlamı çıkıyorsa eşdizim, birlikteliğin anlamından bütünün anlamı çıkmıyorsa farklı bir anlamsal boyut barındırıyor ise deyim olarak ayırt etmektedir. Güdüleme ölçütü ise kişinin bütünün anlamından parçaların sözlüksel anlamlarına ulaşabilmesini ve konuşur ya da dinleyicinin kültürel birikimini ifade etmektedir. Ölçüt değişmeceli deyimler ile yalın deyimler arasındaki ayrıma ulaşmamızı sağlamaktadır. Değişmeceli deyimler, bütünün anlamından parçaların anlamına ulaşmaya imkan verirken, yalın deyimler de bütünün anlamından parçaların anlamlarına ulaşamamaktadır. Bu yüzden parçaların sözlüksel anlamına ulaşmamız bu ölçütün en temel özelliğidir ve iki unsuru birbirinden ayırmak hususunda konuşur ya da dinleyicinin birikimi etkilidir.

2.4. EŞDİZİM VE BİRLİKTELİK KULLANIMI

Eşdizim için yapılan çalışmalarda eşdizim ve birliktelik kullanımı birbirine karıştırılan iki kavramdır. Bu iki kavramın ayırt edilmesi eşdizimlerin net bir şekilde belirlememiz hususunda bizlere yardım edecektir. Bu sebeple eşdizim ve birliktelik kullanımının çizgilerini belirlemekte fayda vardır. Eşdizim kavramı ve birliktelik kullanımı aslında dilimiz içerisinde üzerinde pek durulmayan bir alandır.

Özkan, birliktelik kullanımı için şu açıklamayı yapmaktadır: *birliktelik kullanımı*, eşdizimliliğin gerçekleşme öncülüdür. Genel bir ifadeyle dilde anlam gerektirdiği sürece herhangi bir dil birimi başka bir dil birimiyle bir araya gelebilir, birlikte kullanılabilir. Bu anlamda, dizimsel olarak gerçekleşen ilk olgu birliktelik kullanımıdır. Diğer taraftan bu birliktelik kullanımları sıklığa bağlı olarak dilde yüksek bir dağılıma sahipse ve bu dağılım oranı anlamlı bir farklılaşma olarak karşımıza çıkıyorsa eşdizimli yapılar ortaya

çıkar. Bu ortaya çıkışta anlamlı sözcük birliklerinin oluşması gerekir (Özkan, 2007, s. 32).

Evert, eşdizimin dil bilgisel bir yapıda gerçekleşmesini gerekli görmeyen, eşdizimlerin belirlenmesinde metin bağlamındaki sıklığı önceleyen yaklaşımı *birliktelik kullanımı* (cooccurrence); aralarında ayrıca dil bilgisel ilişki gözetilen yaklaşımı ise *eşdizimlilik* (collocation) terimiyle karşılar. Bu ayrım eşdizimlilik çalışmalarında anlam temelli yaklaşımın önemini ve itibarını artırmış, özellikle sözlük bilimi ve ikinci dil öğretimi alanında araştırma yapan dil bilimcilerin çalışmalarıyla daha ileri bir seviyeye taşınmıştır (bk. Cowie, 1983; Cowie, 1981; Hausmann, 1991; Howarth, 1996; Howarth, 1998; Nesselhauf, 2005) (Doğan, 2016, s. 27).

Birliktelik kullanımı için sözlerin bir araya geldikleri ilk an ifadesini kullanmak daha doğru olacaktır. Bu ifadeden şunu da çıkarabiliriz ki birliktelik kullanımı gerçekleştiğinde eşdizimli yapılar ortaya çıkmayabilir, ancak eşdizimli bir yapı oluştuğunda birliktelik kullanımı gerçekleşmiştir. Yani her birliktelik kullanımına eşdizim diyemeyiz ancak her eşdizimli yapı içerisinde birliktelik kullanımı gerçekleşmiştir diyebiliriz.

Kısacası birliktelik kullanımı bir cümle içerisinde rastgele sözlerin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Birliktelik kullanımının eşdizimleri oluşturmada önemli bir basamaktır. Bu noktada sözlerin bir araya geldikleri ilk an birliktelik kullanımı olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırmadan sonra gerçekleşen ilk birleşme sonrasında oluşan anlamlı ve sık seyreden birliktelikler ise eşdizimleri oluşturmaktadır.

2.5. EŞDİZİM KALIPLARI

Eşdizim kavramına her araştırmacı kendi penceresinden baktığı için farklı tanımları olan bir kavramdır. Bu kavramın farklı tanımları olduğu gibi araştırmacılar kullandığı alana yönelik olarak kendi amaçlarına uygun şekilde kalıplar oluşturmuşlardır. Bazı araştırmacılar tarafından sözlüksel ve dilbilgisel eşdizim olarak iki gruba ayrılırken bazı araştırmacılar bu grubu isim (tümleç) + fiil, isim (özne) + fiil, sıfat + isim, zarf + fiil ve zarf + sıfat olarak türlerine göre gruplandırılmıştır.

Hausmann, (1989)'da İngilizcedeki eşdizimli yapılar şu altı türe ayrılmıştır: sıfat + ad (heavy smoker), eylem + (özne) ad (stormrage), ad + ad (piece of advice), belirteç + sıfat

(deeply disappointed), eylem + belirteç (severely criticize), eylem + belirteç, eylem + (nesne) ad (stand a chance). Bu sınıflamadaki eylem + ad grubunu, eylem + ad ve eylem + ilgeç + ad olarak ayrıştıran Aisenstadt, (1981) benzer bir kategoride sunar. Hausmann (1989) ile aynı ayrımları yapan Benson vd., (1997) eşdizim tanımlamalarının daha geniş kapsamlı olmasına bağlı olarak ad + ilgeç, ilgeç + ad, sıfat + ilgeç birleşimlerini de bu sınıflanmaya dâhil eder. Ayrıca Benson vd. bir eşdizimli yapıdaki sözcüklerin türü doğrultusunda daha temel bir ayrım yaparak onları sözlüksel eşdizim (lexical collocation) ve dilbilisel eşdizimler (grammatical collocation) olarak ayırır. İki sözlüksel birimin bir arada bulunduğu eşdizimleri sözlüksel, bir sözlüksel bir de dil bilgisel birimin bir arada bulunduğu eşdizimleri de dil bilgisel olarak adlandırırlar (Kurtoglu, 2016, s. 45-46).

Benson vd., (2009, 13); bir dilde, belirli sözcükler düzenli bir şekilde başka sözcüklerle veya dilbilgisel yapılarla birlikte kullanılabilir. Dilbilgisel eşdizimliler hâkim bir sözcük (isim, sıfat, sıfat-fiil, fiil) ve bir edat veya dilbilgisel yapıdan oluşmaktadır. Bunlar “isim + edat, isim + mastar, edat + isim, sıfat + edat, yüklem sıfatları + mastar” şeklinde sınıflandırılmaktadır. Sözcüksel eşdizimlilerde başat bir sözcük yoktur; fiil, isim, sıfat, zarf gibi sözcüklerin birleşimleri söz konusudur. Sözlüksel eşdizimliler “sıfat + isim, isim + fiil, isim + isim, zarf + sıfat, zarf + fiil” birlikteliklerinden oluşmaktadır (Kılıçoğlu, 2021, s. 35).

Eşdizim kalıplarını beş alt başlıkta inceleyen Doğan, *eşdizimi sözlüksel unsurların dil bilimsel açıdan iyi biçimlenmiş yapılarda gerçekleşmesini öngören yaklaşım eşdizimin gerçekleştiği belirli dil bilgisel yapıların olduğunu kabul eder. Dil bilgisel açıdan bir eşdizimsel yapı farklı söz dizimsel görünümler arz eder.* şeklinde açıklamaktadır (Doğan, 2016, s. 27).

Doğan eşdizimlerin genel olarak şu söz dizimsel kalıplarda gerçekleşmektedir :

1. **isim** (tümleç) + **fiil**: karar vermek, cinayet işlemek, söz almak, ders vermek, ders almak, ruh çağırmak, etki uyandırmak, laf açmak, ilgi çekmek, ruh çağırmak vs.
2. **isim** (özne) + **fiil**: fırtına çıkmak, hava açmak, yağmur yağmak, çığ düşmek, akıl karışmak (Öğrencinin akli karıştı.) vs.
3. **sıfat** + **isim**: keskin bakış, ağır yara, ani düşüş, keskin viraj, şiddetli tartışma, soğuk tavır, ılımlı tavır, derin nefes vs.

4. **zarf + fiil:** *sıcak davranmak, soğuk davranmak, inciden inceye araştırmak, sert konuşmak, ağır yürümek, çat kapı gelmek* vs.
5. **zarf + sıfat:** *oldukça zor, çok şiddetli, hayli yoğun* vs (Doğan, 2016, s. 28).

2.6. SÖZLÜKSEL VE DİL BİLGİSEL EŞDİZİMLİLİK

Eşdizim kavramı farklı kalıplarda gerçekleşen bir yapıya sahiptir. Bu yapılara değinmek eşdizim kavramının tüm boyutlarıyla incelenebilmesi adına önemli bir adımdır. Eşdizimler bazı yönlerinde halen daha ayrıntılı ve net bilgilerin saptanamadığı bir alan olduğu için ne kadar geniş kapsamlı ve ayrıntılı değerlendirebilirsek o kadar net bilgilere ulaşmamız kolaylaşır. Bu ve benzeri sebeplerle eşdizimler sözlüksel ve dilbilgisel olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Sözlüksel eşdizimlilik sözcüğün sıklıkla bir araya geldiği, birbirini gerektirdiği durumları ifade ederken dilbilgisel eşdizimlilik iki veya daha fazla unsurun bir araya gelirken oluşturduğu dil bilgisi olaylarını barındırmaktadır.

Sözcüğün sözlüksel kalıpları sözlüksel eşdizimlilikle, dil bilgisel kalıpları ise dil bilgisel eşdizimlilikle ilgilidir. Bunun için eşdizimlilik yazın alanında dil bilgisel eşdizimlilik (colligation) ve sözlüksel eşdizimlilik (collocation) olmak üzere iki temel başlıkta incelenir. Bu kavramların her ikisi de sözlüksel unsurların diğer sözlük unsurlarıyla ve belirli dil bilgisel yapı ya da kategorilerle sıklıkla birlikte kullanılması sonucunda meydana gelen kalıplaşma olgusuna işaret eder (Doğan, 2019, s. 535).

Sözlüksel eşdizimlilik, sıklıkla birlikte kullanılan, bundan ötürü unsurlarının birbirini gerektirdiği ve diğer sözcüklerle aynı dizimde kullanımının kısıtlandığı, ancak sınırlı değiştirim imkânlarının olduğu, buna karşın hangi sözcüklerle birlikte kullanılabileceği eş anlamlı çiftleri olsa bile tahmin edilemediği, anlam ve dil bilgisi müsaade etmesine rağmen diğer sözcüklerin dışlandığı, bu nedenle keyfi kullanım normlarının olduğu bir sözcük birleşmesi türü olarak kabul edilebilir (Doğan, 2020, s. 1947).

Sözlüksel eşdizimlilik iki sözcük arasında kısıtlı değiştirim ve karşılıklı gerektirim ilişkileri olan bir sözcük birleşmesi türü olarak kabul edilebilir. *Karışmak* fiili, *söz* ve *laf* sözlük birimleriyle eşdizimlenirken, fiilin **konu*, **konuşma* ve **sohbet* sözcükleriyle; *söz* ve *laf* sözcüklerinin de yakın anlamlı olmasına karşın **bulaşmak* fiiliyle eşdizimlenmesi dil bilgisi ve anlam müsaade etmesine rağmen keyfi olarak kısıtlanır. *Söz* ve *laf* isimleri *karışmak* fiilini gerektirirken *karışmak* da *söz* ve *laf* isimlerini gerektirir. Bu, *karışmak*

filinin eşdizime özgü özelleşmiş bir anlam kazanmasını ve sözcük birleşmesinin sözlükselleşmesini sağlamıştır:

- söze/ lafa + karışmak
- söze/ lafa + *bulaşmak
- *konuya, *konuşmaya, *sohbete + karışmak (Doğan, 2019, s. 535).

Dil bilgisel eşdizimler Türkçede çoğunlukla isimlerin isimlere, isimlerin fiillere sıfatların isimlere, belirli edat ve durum ekleri ile bağlanması durumunda ortaya çıkan yapılara karşılık geldiği söylenebilir (Doğan, 2019, s. 538).

Dil bilgisel eşdizimlilik sözcük ile dil bilgisel kategorilerden başka dil bilgisel yapı ve biçimler arasındaki ilişkileri de içerdiğinden sözcük ve dil bilgisi ilişkisi bağlamında çeşitli dil bilgisel eşdizim biçimlerini ortaya çıkarır. Bunlar aynı zamanda isimlerin, fiillerin, sıfatların, edatların ve zarfların dil bilgisel / söz dizimsel yapılarını ifade eder (Doğan, 2019, s. 538).

Bir sözcük ile farklı dil bilgisel yapı ve kategoriler arasında birbirini gerektirme ve çekim ilişkisinin olması sözcüklerin farklı dil bilgisel eşdizimlilik örüntülerinin ortaya çıkmasına neden olur. Dil bilgisel eşdizimlilik ile sözlüksel eşdizimlilik çoğu zaman birbirinden ayrı düşünülemeyeceğinden ve dil bilgisel eşdizimlilik çoğu zaman sözlüksel eşdizimliliğin bir alanı ve parçası kabul edildiğinden dil bilgisel eşdizimliliğin genellikle sözlüksel eşdizimlilik kalıplarıyla ortaya çıktığı söylenebilir (Doğan, 2019, s. 538).

Doğan (2016)., *isim + isim, isim + fiil, sıfat + isim, zarf + fiil, zarf + sıfat* olmak üzere temelde 5 (beş) sözlüksel eşdizim kalıbı belirler. Ancak bu kalıplar, esasında sözcüğün dil bilgisel kategorilerini, dolayısıyla dil bilgisi kategorileri arasındaki ilişkileri ifade eder. Dil bilgisel eşdizimlilik sözcük ile dil bilgisel kategorilerden başka dil bilgisel yapı ve biçimler arasındaki ilişkileri de içerdiğinden sözcük ve dil bilgisi ilişkisi bağlamında çeşitli dil bilgisel eşdizim biçimlerini ortaya çıkarır. Bunlar aynı zamanda isimlerin, fiilleri, sıfatların, edatların ve zarfların dil bilgisel / söz dizimsel yapılarını ifade eder (Doğan, 2019, s. 538).

Doğan dil bilgisel eşdizimleri de şu şekilde sınıflandırmıştır:

1. isim + fiil	4. isim + sıfat
a) isim + durum eki + fiil	5. edat + sıfat
b) yan cümle + fiil	6. isim + edat
2. edat + fiil	7. yancümle + isim
3. isim + isim	8. isim + zarf (Doğan,2019, s. 539).

Dil bilgisel eşdizimliliğin sözcük ve dil bilgisi etkileşiminin ve ilişkisinin bir ürünü olarak oluştuğu söylenebilir. Sözlük ve dil bilgisinin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği dikkate alındığında dil bilgisel eşdizimliliğin dilin *sözlük - gramer düzeyini* (lexicogrammatical level) ifade ettiği ileri sürülebilir. Sözcüğün kendi dil bilgisel çevresini belirlemesi ve bu dil bilgisel yapıda sıklıkla kullanılması çeşitli işlev ve anlam ayrımları meydana getiren kalıplaşmaların dolayısıyla dil bilgisel eşdizimlerin ortaya çıkmasını sağlar. Dil bilgisel eşdizimliliğin oluşumunda sözlüksel eşdizimliliğin önemli bir rolü vardır. Dil bilgisel eşdizimlilik çoğunlukla sözlüksel eşdizimlilik bağlamında ortaya çıkar. Buna karşın sözlüksel eşdizimlilik dil bilgisel eşdizimlilik için bir ön koşul değildir (Doğan, 2020, s. 1947).

Doğan bir makalesinde dil bilgisel eşdizim için “*yağmur yağıyor*” örneğini vermektedir ve “*yağmur*” isminin “*yağmak*” fiiliyle birlikte kullanımında özne işlevinde gerçekleşmesi bir dil bilgisel eşdizimlilik ilişkisi olarak kabul edilebilir açıklamasını yapmaktadır (Doğan, 2019, s. 537).

Kısaca açıklamak gerekirse sözlüksel eşdizimlilik; sıklık göz önünde bulundurularak sözlerin birbirini gerektirme, bir araya gelerek değiştirimini keyfi olarak kısıtlama gibi özellikleri barındırmaktadır. Dil bilgisel eşdizimlilik ise eşdizimlerin iki ya da daha fazla sözden bir araya gelerek oluşması esnasında edatların bulunması, ses olaylarının yaşanmasıyla oluşmaktadır. Dilbilgisel eşdizim ile sözlüksel eşdizim iç içe geçmiştir. Hatta sözlüksel eşdizimler tespit edildiğinde dil bilgisel eşdizimler de çoğu zaman tespit edilir. Dilbilgisel eşdizimler ile sözlüksel eşdizimler arasında net bir ayrım yapmak pek mümkün değildir.

2.7. EŞDİZİM TÜRLERİ

Eşdizimler ve diğer birleşik unsurlar dil bilgisel biçimlenmişlik, genelleşme, anlamsal açıklık, değiştirim sınırlılığı, anlamsal birlik ve güdüleme açısından farklı nitelikler gösterir. Bu, söz konusu birleşmelerin birbirinden farklılaştığı ve deyimleşme ölçeğinde hiyerarşik olarak sıralandığı anlamına gelmektedir (Doğan, 2016b, s. 138). Burada anlatılanlardan hareketle eşdizim türleri beş başlık altında değerlendirilmektedir. Bu başlıkları Nuh Doğan şu şekilde incelemektedir :

2.7.1. Serbest (açık) birleşimler (free combination)

Serbest birleşmeler kendilerini oluşturan unsurların gerçek anlama sahip olduğu derlemde sıklıkla tespit edilen birleşimlerdir. Bu birleşimlerin derlemdeki sıklıklarının yüksek olması onların günlük hayatta sıkça meydana gelen eylemlerden oluşmasından kaynaklıdır.

Anlam temelli yaklaşımın eşdizimler ve deyimlerden daha esnek bir yapı olarak ifade ettikleri serbest birleşmeler alan yazında yapılan çalışmalarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Kimi araştırmacılar, fazla sayıda birimle birliktelik kurabilen bu birleşmeleri, serbest birleşim olarak ifade ederken bazı araştırmacılar serbest eşdizim terimini kullanarak kavram için farklı sınırlar çizmişlerdir (Say, 2021, s. 23).

Serbest birleşmeler, dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş, her iki bileşeninin de gerçek anlamda ve özerk olduğu, bileşenlerinin birbirinin anlamını etkilemediği sürece başka unsurlarla sınırsız biçimde değiştirilebildiği, birleşmenin henüz genelleşmediği, anlamsal olarak açık olduğu iki ya da daha fazla sözcükten oluşmuş birleşmeleri ifade eder (Doğan, 2016, s. 139).

Serbest birleşmelerin derlemde kullanım sıklığı yüksektir. Fakat kullanım sıklığının yüksek çıkması genelleşmiş sözcük birleşmesi olmalarından değil, ifade ettikleri durumların hayatımızda çok sık yaşanmasından kaynaklanır. *Gömleğini yıkamak, salata yemek, odaya gitmek* vb. Bu sözcük birleşmelerinin derlemde kullanım sıklıklarının yüksek olması onları genelleşmiş yapmaz ama ilerleyen süreçte eşdizim için kuvvetli adaylar yapar (Yakasız, 2019, s. 12).

Bu tür yapılarda sözcük birleşiminin iki unsuru da gerçek anlamını korur. Birleşimdeki her iki unsur da esnek yapıda olduğundan başka sözcüklerle değişebilme özelliğine

sahiptir. Serbest birleşimlerde birlikte kullanım gereksinimi sıfıra yakındır (Kumanlı, 2016, s. 199). Serbest birliktelikleri eşdizimlerden ayıran en önemli özellikler, sözcüklerin anlamsal açıklığı ve başka sözcüklerle daha kolayca değiştirilebilir olmalarıdır. Bileşenler, özelleşmiş parça anlamlarına sahip değildir ve birliktelik anlamsal bir birlik oluşturmamaktadır (Sel, 2020, s. 34).

Örneğin; *su iç-, kahve iç-, meyve suyu iç-; yazı yaz-, mektup yaz-, makale yaz-; kitap oku-, dergi oku-; kalem al-, ekmek al-; güzel çiçek, kırmızı gül, okul çantası...* (Kılıçoğlu, 2021, s. 54). *eve / odasına / otele / şehre/ otogara / garaja / stada vs. + gitmek / varmak / ulaşmak / yaklaşmak / hareket etmek / yürümek vs* (Doğan, 2016, s. 139).

2.7.2. Bağlamsal eşdizimler

Bağlamsal eşdizimler zihinsel sözlüğümüzde bütün olarak bulunan, genelleşmiş yapılarıdır. Derlemdeki sıklığı yüksek çıkan bağlamsal eşdizimler dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş yapılarıdır. Bu yapıların derlemde sıklıkla bulunmaları onların önceden üretilmiş yapılar olduğu göstermektedir.

Bağlamsal eşdizimlilik iyi bir dil bilgisel biçimlenmişlik gösteren genelleşmiş birleşmeler olup sınırlı eşdizim olma yolunda güçlü aday birleşmelerdir. Fiil unsurunun özelleşmesi için dil bilgisel, mecaz ve teknik anlamda kullanılması gerekir. Günlük hayatta oluşan teknik anlamlar da barındıran bağlamsal eşdizimler, bağlam odaklı özel bir anlamı olmasının yanı sıra gerçek anlamı ile de var olabilen serbest birleşmeler ile sınırlı eşdizimler arasında yer alan sözcük birleşmeleridir. Dil bilgisel açıdan iyi bir biçimlenmişlik gösteren genelleşmiş yapılarıdır (Selçuk, 2020, s. 22).

Bağlamsal eşdizimler günlük hayatta oluşan teknik anlamlar da ifade ettiğinden genelleşmiş, zihinsel sözlüğe bir bütün olarak kodlanmış, ön üretimli ve kullanıma hazır dil bilimsel yapı taşlarıdır. Bağlamsal eşdizimler, bağlam duyarlı olmasına karşın bağlamdan bağımsız okuma yapmanın da mümkün olduğu, bu durumda ön üretimli ve kullanıma hazır yapı olmaktan uzaklaştığı, serbest birleşmelerle sınırlı eşdizimler arasında yer alan analiz edilebilir sözcük birleşmeleridir. Bağlamsal eşdizimler, sınırlı eşdizim olabilecek güçlü birer aday olarak görülebilir (Doğan, 2016, s. 140).

Örneğin *okula / üniversiteye / liseye / kursa / dershaneye vs. gitmek; mahkemeye / savcılığa gitmek; doktora / hekime / hastaneye + gitmek vs* (Doğan, 2016, s. 140).

2.7.3. Sınırlı (kısıtlı) eşdizimler (restricted collocation)

Sınırlı eşdizimlerde eşdizimlerin bir özelliği olan dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmiş yapılar olup zihinsel sözlüğümüzde hazır bulunan, ön üretimli yapılardır. Bu yapıları oluşturan unsurlardan birisinin anlamı mutlaka özelleşmiş bir anlama sahip olmalıdır. Sınırlı eşdizimler unsurlarından birisinin keyfi olarak değiştirim kısıtlılığı bulunan yapılardır. Bu yapılar bileşenlerinin parça parça anlamından bütünün anlamına ulaşılabilir yapılardır. Sınırlı eşdizimler için başka araştırmacıların görüşlerine bakmakta fayda bulunmaktadır.

Sınırlı eşdizimler dilin doğal ve akıcı olmasını sağlayan, ön üretimli ve kullanıma hazır yapılar olmasına karşın deyimler gibi anlamsal birlik oluşturmaz. Bu açıdan sınırlı eşdizimler tümüyle analiz edilebilir birleşmelerdir, yani bütünün anlamı bileşenlerinin anlamından rahatlıkla elde edilebilir (Doğan, 2016, s. 141).

Sınırlı eşdizimler, dil bilgisel açıdan iyi biçimlenmişlik sergileyen, bileşenlerin analiz edilebilirliğinden ötürü anlamsal açıklık gösteren, bileşenlerin birinin gerçek anlam diğerinin ise özelleşmiş anlam taşıdığı, keyfi bir değiştirim sınırlılığı gösteren anlamsal birlik taşımayan, genelleşmiş yapılardır (Selçuk, 2020, s. 22).

Eşdizimli yapıları serbest birleşimler ve saf deyimlerden ayıran en önemli özellik bu yarı esnek yapıdır. Bir unsurlarının mecaz olması ile serbest birleşimlerden ayrılan eşdizimli yapılar, her iki unsuru mecaz olan saf deyimlerden de bu yönleriyle ayrılmış olurlar (Kumanlı, 2016, s. 199). *Sınırlı eşdizimlilik* (restricted collocation) çoğunlukla yarı donuk ya da kalıplaşmış, birlikte kullanım sıklığı yüksek, anlamsal açıdan kısmen şeffaf yani unsurlarından birinin mecazi anlamda kullanıldığı sözcük birleşmelerini ifade eder. Sınırlı eşdizimsel yapının mecazî anlamda kullanılan unsuru *eşdizimleyen* (collocator), gerçek anlamıyla kullanılan unsuru *eşdizimlenen* (bases) terimiyle anılır (Doğan, 2016, s. 270).

Sınırlı eşdizimsel yapıların anlamı, yapının bütününden anlaşılabilir. Ancak bu, eşdizimsel yapıyı oluşturan sözcüklerin tümünün gerçek anlamda kullanıldığı anlamına gelmez. Sınırlı eşdizimsel yapının anlamı yapıyı oluşturan sözcüklerin anlamlarının toplamını ifade etmez (Doğan, 2015, s. 76).

Kelime birleşiminde bazı değişimlerde ve yerine konmalarda bir takım nedensiz kısıtlamalar bulunmaktadır. Birleşenlerinden birinin gerçek diğerinin mecazi anlamda kullanıldığı birleşmelerdir: *ağır + vasıta, taşıt, araç, *araba, *oto, *otomobil; açık +konuşmak, söylemek, *oturmak, *laflamak* (Yazıcı Ersoy, 2018, s. 1512).

2.7.4. Değişmeceli (simgesel) deyimler (figurative idioms)

Değişmeceli deyimler bazı noktalarıyla eşdizimlerden ayrılan birleşmelerdir. Bu birleşmeler gerçek anlamlarını korurken ikincil planda çok farklı anlamlar saklarlar. Değişmeceli deyimlerin her iki unsuru da özelleşmiş bir anlama sahiptir ve değiştirim kısıtlılığı da eşdizimlere istinaden katı olan yapılardır.

Değişmeceli deyimler sınırlı eşdizimler ile büyük ölçüde benzerlik göstermesine rağmen bazı özellikleriyle onlardan ayrılır. Sınırlı eşdizimlerin anlamı bileşenlerinin anlamından çıkarılırken değişmeceli deyimler için aynı şey geçerli değildir. Değişmeceli deyimler gerçek anlamını muhafaza etmelerinin dışında apayrı anlamlar taşımaları özelliğiyle eşdizimlerden ayrılır. Bu yönüyle değişmeceli deyimler anlamsal olarak kapalı birleşmelerdir (Yakasız, 2019, s. 13). Değişmeceli deyim yapısındaki birleşimler mecaz anlamlarını taşıırken kendi anlamlarını da koruyan sözcük birleşimleridir. Bu yönleriyle saf deyimlerden ayrılırlar ve anlamsal esneklik bakımından saf deyimlerden daha esnek, sınırlı eşdizimlilikten daha yoğun yapıdadırlar (Kumanlı, 2016, s. 199).

Değişmeceli deyimlerin mecazi bir anlamı vardır; ancak gerçek anlamlarını da muhafaza ederler. *Köşeyi dönmek* yapısı “hiçbir çaba göstermeden kısa sürede zengin olmak” anlamını ifade etmekle birlikte yapının unsurlarının anlamından çıkarılabilecek gerçek bir yorum da elde edilebilir (Doğan, 2016, s. 270). Yani bu deyimlerden genellikle iki anlam çıkmaktadır ki bunlardan biri gerçek anlamdadır ve bu anlamıyla oldukça net bir durumu ifade etmektedir. İkinci anlam olarak çıkardığımız mecaz anlam ise anlam özelleşmesine uğramıştır ve bileşenlerin anlamından tamamen farklı bir durumu ifade etmektedir.

Değişmeceli deyimlerde yapıyı oluşturan unsurların değiştirimi çok seyrek de olsa mümkündür. *Gözleri yaşarmak* aynı anlamda *gözleri sulanmak* şeklinde de ifade edilebilir. Bununla birlikte değiştirim her değişmeceli deyime uygulanamaz, örneğin *köşeyi dönmek* mecaz anlamı dışında kullanılsa da *köşeyi sapmak* şeklinde ifade edilemez. Değişmeceli deyimlerin özellikle mecaz anlamları söz konusu olduğunda çoğunlukla

değiştirime izin vermediği, bu bakımdan mecaz anlamları açısından donuk ifadeler olduğu söylenebilir (Doğan, 2015, s. 77).

2.7.5. Yalın deyimler

Yalın deyimler deyimselleşme ölçeğinin en sonunda yer alan yapılardır. Bu yapılar analiz edilmesi zor birleşimlerdir. Yalın deyimler unsurlarının değiştirimine imkan vermeyen yapılardır. Bu özelliğe sahip olması onu eşdizimlerden ve değişmeceli deyimlerden ayırmaktadır.

En sabit dizime sahip ve en çok kalıplaşmış tür olan salt deyimler, hiçbir koşulda değişime izin vermeyen, anlamsal açıdan bütünüyle aktarıma uğramış sözcük birliktelikleridir (Eken, 2016, s. 36). Değiştirimin kesinlikle imkânsız oluşu ve tamamıyla mecazi anlamda kullanılması sebebiyle serbest birleşmeler ve değişmeceli deyimlerden tamamıyla ayrışır (Say, 2021, s. 25).

Değişmeceli deyimlerle birçok yönü aynı olmasına karşın ifade ettiği anlamın oluşmasında etkili olan kaynak ve metaforik ilişki tahmin edilemediğinden değişmeceli deyimlerden analiz edilebilirlik açısından ayrılır. Değişmeceli deyimler ayrıca hem mecazi hem de gerçek anlama gelebilirken yalın deyimler yalnızca mecazi anlamlarıyla kullanılabilir (Doğan, 2016, s. 142).

Katı bir şekilde değiştirim sınırlılığı bulunan yalın deyimler en kapalı sözcük birleşmeleridir. Güdöleme özelliği ile değişmeceli deyimlerden ayrılırlar. Yalın deyimler konuşurun anlamın kaynağını anlayabilmesine izin vermeyen kapalı, kalıplaşmış sözlük birimleridir (Selçuk, 2020, s. 23). Yalın deyimler, anlamının yapıyı oluşturan sözcüklerin anlamından elde edilemediği sözcük birleşmeleridir. Dolayısıyla bu birleşmeler bileşenlerinin anlamsal şeffaflığının olmadığı, anlamsal olarak analiz edilemeyen, tek bir sözcük gibi davranan kalıplaşmış ya da donuk sözcük birleşmeleridir (Doğan, 2016, s. 270).

Yalın deyimler sözlüksel unsurlarının değiştiriminin en katı olduğu, anlamsal olarak en kapalı, analiz edilmesi en zor olan birleşmelerdir. Bütün bu özellikleriyle deyimselleşme ölçeğinin en sonunda yer alır. Değişmeceli deyimler mecaz anlamlarının yanı sıra gerçek anlamlarıyla kullanımlarından dolayı yalın deyimlere göre daha anlaşılır sözcük birleşmeleridir. Örneğin *vites büyütmek* hem “araç kullanırken hızını artırmak” anlamında kullanılırken hem de “herhangi bir eyleminizi hızlandırmak” mecaz anlamıyla kullanılabilir.

Bu mecaz anlamın gerçek anlamından hareketle (metaforik) elde edildiği anlaşılr. Fakat *zıvanadan çıkmak* deyiminin anlamına sözcüklerin anlamından ulaşamaz. Deyimin kaynağını anlamak çok zordur (Yakasız, 2019, s. 14).

Nihai olarak eşdizimlerin ve diğer birleşik unsurların deyimselleşme ölçeğinde özellikle değiştirilebilirlik ve anlamsal açıklık bakımından Şekil 1'deki gibi sıralandığı ileri sürülebilir (Doğan, 2016, s. 143):

Serbest	Bağlamsal	Sınırlı	Değişmeceli	Yalın
Birleşmeler	Eşdizimler	Eşdizimler	Deyimler	Deyimler

Şekil 2.1 Eşdizim ve Birleşik Unsurların Deyimselleşme Ölçeğindeki Dereceli Sıralanışı

2.8. EŞDİZİMLERİN SÖZ BİRLEŞMLERİ İLE OLAN İLİŞKİSİ

Türkçede birçok ifadenin deyim mi, atasözü mü, birleşik sözcük mü yoksa başka birliktelikler mi olduğu konusunda büyük tereddütler yaşanmaktadır. Söz konusu kaynaklarda deyim, atasözü, birleşik sözcük, ikileme ve kalıp söz arasında birbirine benzer birtakım teorik ayrımlar yapılsa da teorik ayrımların sözcük birleşmelerini gerçek anlamda ayırtmadığı, deyim, atasözü, birleşik sözcük, ikileme ve kalıp sözlerle ilgili verilen örneklerde tam bir kargaşanın olduğu, örneklerin yapılan tanımlarla çeliştiği dikkati çekmektedir. Deyim, atasözü, ikileme, kalıp söz ve birleşik sözcüklerle ilgili bu denli derin çelişki ve karmaşanın olması sözcük birleşmeleriyle ilgili çalışmaların yüzeysel incelemeler sonunda oldukça sınırlı hatta çoğunlukla bir - iki yapısal ölçüte göre tanımlanıp değerlendirilmesinden ve sınıflandırılmasından ya da ayırtırmayan ölçütlerin kullanılmasından ileri gelir (Doğan, 2016b, s. 50-51).

Türkçede bilhassa eşdizimler çoğunlukla diğer sözcük birleşmeleri, özellikle deyim ve birleşik fiiller içinde değerlendirilmiştir. Eşdizimlerin betimlenebilmesi ve diğerlerinden ayırt edilebilmesi için öncelikle Türkçede sözcük birleşmelerinin nasıl tanımlandığı ve algılandığının belirlenmesi gerekir (Doğan, 2016b, s. 51).

Eşdizimler dilimiz içerisinde önemli bir yere sahiptir. Eşdizimlerin özelliklerinin ve tanımının yapılması onun özelliklerinin belirlenerek diğer kalıp sözlerden ayırtmak adına önemlidir. Eşdizimlerin çoğu özelliği yukarıda da bahsettiğimiz kalıp sözlerle aynılık göstermektedir, birkaç küçük farkla birbirlerinden ayrılmaktadır. İfadelerin

kullanıma hazır bir şekilde bulunuyor olması, iki veya daha fazla sözden oluşması, değiştirim kısıtlılığı barındırması gibi özellikleri sıraladığımızda kalıp sözler uygun olan çok sayıda özelliği bulunmaktadır. Bu sebeple tanımlardaki çelişkiler yüzünden daha ayrıntılı incelenmesi gerekmektedir. Bu bölümde eşdizimlerle kalıp sözler arasında bulunan farkların ortaya koyulması eşdizimlerin ayırt edilmesi adına önemli bir adım olmaktadır.

2.8.1. Eşdizim ve atasözü

Eşdizimler dilimiz içerisinde bulunan söz birleşmeleri ile benzer özellikleri olması nedeniyle ayrıntılarına değinmemiz gereken bir noktadır. Eşdizimler iki veya daha fazla sözden oluşması, kalıplaşmış ifadeler oluşları, mecazi anlamlar barındırması, değiştirim kısıtlılığı bulundurması gibi özellikleri sebebiyle atasözleriyle benzer yönleri bulunmaktadır.

Atasözleri TDK Güncel Türkçe Sözlük'te ve Parlatır vd. tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük'te *uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, öğüt verici nitelikte söz, deme, mesel, sav, darbimesel* şeklinde tanımlanır (Parlatır vd., 1998, s. 155). İnsanoğlunun deneyimlerinden, bilgeliğinden ve benzetme gücünden kaynaklanan atasözleri çoğunlukla bir tümce biçiminde oluşarak bir yargı anlatan, kimi zaman ölçü ve uyakla, söyleyiş açısından daha etkili olmaya yönelik sözlerdir (Aksan, 1982, s. 40).

Aksoy, atasözleri için “kalıplaşmış (klişe hâline gelmiş) sözlerdir. Her atasözü belli bir kalıp içinde belli sözcüklerle söylenmiş olan donmuş bir şekildir. Sözcükler değiştirilip yerlerine *-aynı anlamda da olsa-* başka sözcükler konulamayacağı gibi söz dizimin şekli de bozulamaz” şeklinde tanımlamıştır ve bir kısım özelliğini bizlere aktarmıştır (Aksoy, 1963, s. 132).

Atasözleri için geçerli olan bu özelliklerin bazıları eşdizimler için de geçerlidir. Kalıplaşmış yapılar olmakla birlikte eşdizimler atasözleri kadar katı bir kalıplaşma göstermez. Atasözleri çoğunlukla mecazlı sözlerdir (*Mum dibine ışık vermez, Güneş balçıkla sıvanmaz*), ancak eşdizimler bileşenlerinden en az birinin gerçek anlamını korumaları bakımından atasözlerinden farklılaşırlar (*Tetikte durmak, üzüntüye kapılmak*). Atasözleri ile eşdizimler arasındaki en belirleyici ayrım şüphesiz atasözlerinin *cümle*

biçiminde kesin yargı içermesi özelliğidir. Atasözleri bir cümlelerin tamamını oluştururken eşdizimler cümlelerin bir parçasıdır (Yakasız, 2019, s. 17).

2.8.2. Eşdizim ve deyim

Deyim hakkında pek çok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar ortak paydalarda bulunduğu gibi birbirinden farklı noktaları da bulunmaktadır. Bizim için önemli olan nokta ise deyimlerin eşdizimlerle olan ilgi ve alakalarıdır. Deyimler kendi içerisinde iki grupta incelenmesi gereken birleşimlerdir. Biz bu başlıkları yukarıda anlattık. Bu sebeple deyim kavramı ayrıntılarıyla incelenmeli, eşdizimlerle benzer ve farklı yönleri açıklanmalıdır. Bunun için görüşlere bakmakta fayda bulunmaktadır:

TDK Güncel Türkçe Sözlük'te ve Parlatır vd. tarafından hazırlanan Türkçe Sözlük'te *genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir* şeklinde geçmektedir (Parlatır vd., 1998, s. 576). Aksan deyimler için “Dili konuşan toplumun anlatımdaki gücünü ve başarısını, benzetmeye, nükteye olan eğilimini ortaya koyan önemli öğelerdir. Deyimler kimi, zaman yüzyıllar boyunca hiç değişmeden, kimi zaman sözcüklerinde yenilememelerle yaşamaktadır” tanımını yapmaktadır (Aksan, 2004, s. 31).

Deyimleri oluşturan sözcükler gerçek anlamlarını koruyamadıkları için anlamsal olarak kapalı birleşmelerken eşdizimler biri gerçek anlamda biri mecaz anlamda kullanılan sözcüklerden oluştuğu için anlamsal olarak açıktır: *selam vermek, şut atmak, titreme gelmek* gibi. Deyimler ve eşdizimler deyimleşme sürecinin farklı aşamalarıdır. Serbest sözcük birleşmeleri ile deyimler arasında puslu bir yerde bulunan eşdizimler deyim olmaya aday yapılardır. Deyimler deyimleşme sürecinin en sonunda kalıplaşma dereceleri en katı sözcük birleşmeleridir (Yakasız, 2019, s. 16-17).

Deyimleri eşdizimlerden ayıran en önemli özellikler; deyimlerin mecaz anlamda kullanılması, anlamsal açıklık taşınamaları, birlikteliği oluşturan sözcüklerin anlamından bütünün anlamına varılamaması, birlikteliğin unsurlarının değiştiriminin neredeyse imkânsız olması ve deyimlerin anlamsal birlik oluşturan yapılar olmasıdır (Sel, 2020, s. 35).

Eşdizimler kalıplaşmış birleşmeler olmalarına rağmen deyimlere göre kalıplaşma dereceleri gevşektir. Deyimleri oluşturan sözcükler gerçek anlamlarını koruyamadıkları için anlamsal olarak kapalı birleşmelerken eşdizimler biri gerçek anlamda biri mecaz

anlamda kullanılan sözcüklerden oluştuğu için anlamsal olarak açıktır: *selam vermek, şut atmak, titreme gelmek* gibi. Deyimler ve eşdizimler deyimleşme sürecinin farklı aşamalarıdır. Serbest sözcük birleşmeleri ile deyimler arasında puslu bir yerde bulunan eşdizimler deyim olmaya aday yapılardır. Deyimler deyimleşme sürecinin en sonunda kalıplaşma dereceleri en katı sözcük birleşmeleridir (Yakasız, 2019, s. 17).

2.8.3. Eşdizim ve birleşik söz

Birleşik sözcük ile eşdizimler pek çok ortak özelliği bulunmaktadır. Bu durum sebebiyle ayırt edici özellikleri belirlemekte fayda vardır. Eşdizimler ve birleşik sözler en az iki sözden oluşan, kalıplaşmış yapılar olması gibi özellikleri nedeniyle karıştırılabilir. Eşdizimleri birleşik sözlerden ayıran önemli noktalara aşağıdaki gibidir.

Korkmaz, birleşik sözleri *yeni bir kavram ya da yeni bir nesneyi karşılamak üzere iki ya da daha çok kelimenin belirli şekil bilgisi kurallarına uyarak yeni bir anlam birliği oluşturacak biçimde bir araya getirilmesi* şeklinde tanımlanmıştır (Korkmaz, 2009, s. 137). Birleşik sözcükler dillerin söz varlığı içinde oldukça büyük bir yere ve öneme sahiptir. Birleştirme Türkçede sıklıkla başvurulmuş kelime yapma yollarından biri, birleştirme süreci sonunda teşkil edilen birleşik sözcükler de sözcük birleşmelerinin en önemli unsurlarındandır (Doğan, 2016b, s. 59). Birleşik sözcükler kalıplaşmış yapıdadır ve unsurlardan birinin anlamı değişmiştir ve anlamsal olarak kapalılık gösterir. Kalıplaşmış olmaları sebebiyle tek bir sözcük hüviyetine sahiptirler. Ancak eşdizimler esnek yapıda ve en az iki sözcükten meydana gelmektedir (Emlik, 2021, s. 16).

Birleşik sözler en az iki sözcüğün birleşmesiyle oluşmaları, kalıplaşmış olmaları, tek bir kavramı karşılamaları, tek bir sözcük gibi işlev görmeleri, belirli söz öbeklerinin yapı kuruluşlarına sahip olmaları gibi özelliklere sahiptirler. Birleşik sözcüklerin “*tek bir sözcük gibi işlev görmeleri ve tek bir kavramı karşılamaları*” gibi özellikleri bakımından eşdizimlerden ayrılır (Yakasız, 2019, s. 17-18).

Birleşik sözcükler, kurdukları birlikteliklerle bir kavrama ad olup yeni bir üretim yaparken; eşdizimli birliktelikler yeni bir kavram adı oluşturmaz, yeni bir üretim yapmaz”. Örneğin, *ağır* ve *vasıta* sözcükleri ile kurulan *ağır vasıta* birlikteliği yeni bir kavramı ifade edip başka bir sözcük oluştururken; *ağır* ve *söz* sözcükleri ile kurulan *ağır söz* birlikteliği yeni bir kavrama ad olmaz, eşdizimli bir yapı oluşturur (Sel, 2020, s. 37).

2.8.4. Eşdizim ve kalıp söz

Aksan, ilişki sözleri olarak adlandırdığı kalıp sözleri *toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözler* olarak tanımlamaktadır (Aksan, 2004, s. 34). Özellikle, doğum, ölüm, evlenme gibi durumlarda insanlar arasında en kolay şekilde iletişim kurmayı sağlayan dil birimleri geleneksel olarak kalıp sözlerdir (Gökdayı, 2008, s. 98).

Kalıp sözler toplumun beklentilerini karşılayan sözler oldukları için atasözü, deyim, ikileme gibi unsurlardan ayrılmaktadırlar. Kalıp sözler karşılıklı kullanılmaktadırlar. Yani bize *geçmiş olsun* dileğinde bulunan kimseye *teşekkür ederiz*. Bu kullanım karşılıklıdır ve genellikle kalıp söze karşılık olarak kalıp söz söylemek toplumsal bir gereklilik olarak görülmektedir.

Kalıp sözlerin yapısal, anlamsal, işlevsel ve bağlamsal ölçütleri diğer sözcük birleşmelerinin de nitelikleri arasında bulunmaktadır. Yarı kalıplaşma göstermeleri bakımından eşdizimlerle benzerlik gösterirler. Bazı kalıp sözlerin gerçek anlamda bazılarının ise mecazi anlamda kullanılmaları bileşenlerinden biri gerçek diğeri mecaz anlam taşıyan eşdizimlerden onları ayırır. Bazı kalıp sözler cümle yapısında oluşur buna karşın eşdizimler bir cümlemin tamamını oluşturmazlar çoğunlukla o cümlemin bir parçasıdır (Yakasız, 2019, s. 19-20).

Birleşik sözlerle eşdizimin farklarına değindiğimizde birleşik sözcükler tek bir sözcükten de oluşabilirler (*merhaba*). Ancak eşdizimler en az iki sözcüğün bir araya gelmesi ile oluşan sözcük birleşmeleridir (*çöp toplamak, çözüm üretmek, çözüm sağlamak* vs). Kalıp sözler kullanıma hazır kelime bloklarıdır. Dolayısı ile değiştirime kapalıdır. Eşdizimler öğelerinden biri ya da ikisinin değiştirimine kısıtlı olarak izin verir. Örneğin, *ilgi / alaka / yakınlık + duymak* (Selçuk, 2020, s. 27).

2.8.5. Eşdizim ve ikileme

Karahan, ikileme için şu açıklamayı yapmıştır: “bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur.” Şeklinde tanımlamış ve ikilemeyi “tekrar grubu” olarak nitelendirmiştir (Karahan, 2010, s. 60).

Bir başka araştırmacı ise ikilemeyi kuran sözcüklerin genel özelliklerinin başında ses benzerliğini, daha doğrusu ses uygunluğu, ses güzelliği ve ses benzerliğini, anlatım

zorunluluğu ile birlikte ikilemeyi kuran en büyük etken olarak görmüştür (Hatipoğlu, 1981:13).

Türkçede çok daha yaygın olan, anlatıma büyük bir zenginlik katan, anlamı ve anlatımı güçlendiren, pekiştiren, kolaylaştıran kimi zaman da abartan ve çoğaltan ikilimler Türkçe söz varlığının dikkat çekici öğelerindendir (Doğan, 2016, s. 61).

Eşdizimler tam kalıplaşma göstermedikleri için tek bir sözcük gibi anlam kazanmazlar. Eşdizimlerin bileşenlerinden biri gerçek anlamını korur. İkilemelerin özelliklerinden biri olan bileşenlerinin biri anlamlı biri anlamsız olma (eğri büğrü, tabak mabak) veya her iki bileşeni de anlamsız olma (ıvır zıvır, mırın kırın) gibi özellikleri bakımından eşdizimlerden net biçimde ayrılır (Yakasız, 2019, s. 19).

Eşdizimler ile ikilemeler arasında pek bir benzerlik bulunmamaktadır, tek benzer yönleri ise iki veya daha fazla sözden oluşmalarıdır. Eşdizimler eş görevli ve bileşenleri tekrar eden sözler içermezken bileşenleri anlamsız ya da yarı anlamsız olan ikilemeler bu özellikleri içermektedir. Eşdizimler ikilemeler gibi tek bir söz özelliği göstermezler, çünkü ikilemeler gibi kalıplaşmamışlardır ve ikilemeler gibi anlamsal birlik sağlamazlar. İkilemeler birimlerinden biri anlamlı biri anlamsız olma ya da her iki birimi anlamsız olma gibi özellikleriyle eşdizimlerden ayrılmaktadır.

2.9. SÖZLÜKSELLEŞME VE AŞAMALARI

Sözlükselleşme, benzer başka kavramlara kıyasla yeni sayılabilecek, bu açıdan tüm yönleriyle açıklığa kavuşturulamamış bir kavramdır ve üzerine yapılan çalışmaların tarihi 1960'tan öncesine gitmez. Sözcük oluşumu sonucu ortaya çıkan yeni yapıların hem zihinsel hem de yazılı sözvarlığına dahil edilmesinin bir diğer yönünü de sözlükselleşme oluşturur. Türkiye'de bu konuyla ilgili bağımsız bir çalışma yapılmış değildir. Mevcut yayınlarda ise sözlükselleşme ile ilgili yeterince bilgi bulunmadığı gibi, bu süreci bütün yönleriyle ele alan ayrıntılı bir açıklama ve tanım da getirilememiştir. Dahası, *lexical ization* terimi Türkçede *sözlükleşme*, *sözlükselleşme*, *sözlükbirimselleşme*, *sözcükleşme*, *sözcükselleşme*, *kelimeleşme*, *leksikalleşme*, *leksikalizasyon* gibi birbirinden oldukça uzak ve farklı kavramları çağrıştıracak biçimlerde karşılanmış ve yorumlanmıştır. Bu durum, Türkçe literatürde sözlükselleşme olgusunun yeterince anlaşılamadığını akıllara getirmektedir (Sarı, 2015, s. 16-20).

Sarı, sözlükselleşme *bir tasarının, olgunun, düşüncenin ya da diğer bir ifadeyle anlamın belirli bir yapıya bürünmesi ilk başta sözcükleşme, ardından bu sözcüğün sözvarlığında bütüncül olarak kodlanması yoluyla sözlükselleşme durumunu* ifade etmektedir (Sarı, 2015, s. 85). Sözlükselleşme, dildeki sözcük oluşumu, daha genel olarak da kavram karşılama sürecinin tamamlayıcı bir parçası olarak düşünülebilir. Sözlükselleşme, bunların yanı sıra, kurumsallaşma / uzlaşma (institutionalization / conventionalization) kavramları ile bağlantılı olarak, yeni türetilen sözcüklerin yaygın kullanım alanı bulmaları ve son olarak, önce zihinsel ardından yazılı sözlüğe girme süreçleriyle de ilgilidir (Sarı, 2015, s. 87-88).

Tüm eşdizimsel ifadelerin sözlüklerde, özellikle genel bir sözlükte yer almasının imkânı olmadığı gibi tüm eşdizimsel ifadelerin sözlükte betimlenmesinin bir yararı da yoktur. Ancak bazı eşdizimlerin genel bir sözlükte yer alması gerekir. İyi bir genel sözlük birleşik sözcük, kalıp söz, deyim ve atasözlerinin yanı sıra en azından sık kullanılan, birlikteliklerinde ayrıyken taşıdıkları anlamlarından farklı bir anlamın ortaya çıktığı ya da seçme ekseninde bileşenlerinden birinin anlamının özelleştiği, unsurlarının sözlüksel bağlamda değiştirim sınırlılığının olduğu eşdizimleri ayırt edebilmeli ve belirli bir yöntemle göre betimleyebilmelidir. Sözlük hazırlayanlar bu tür yapıların ve bir tür özelleşmiş anlam ilişkisi olarak da kabul edilebilecek eşdizimliliğin sözlükselleşmiş olup olmadığına, sözlükte yer verilip betimlenmeye değer olup olmadığına, eşdizimsel bilginin ve anlamın sözlükte nerede, ne kadar ve nasıl kaydedileceğine karar vermek durumundadır (Doğan, 2016a, s. 801-802).

Anlam temelli yaklaşım sözcük birleşmelerini bir deyimselleşme ya da sözlükselleşme süreci olarak ele alır. Bir ucunda serbest birleşmeler, diğer ucunda deyimler vardır. Deyimselleşme çizgisinde ilerledikçe genellikle değiştirim sınırlılıklarının ve anlamsal kapalılığın arttığı söylenebilir. Deyimselleşme çizgisinin en sonunda değiştirim kısıtlılığının ve anlamsal kapalılığın tam olduğu deyim türü birleşmeler yer alır. Eşdizimler nispeten değiştirmeye izin veren, bileşenlerinden biri özelleşmiş anlama sahip olmasına karşın kısmi anlamsal açıklığı olan birleşmelerdir. Bu tür birleşmeler sözlükçüler ve yabancı dil öğrencileri için büyük tehdit oluşturmaktadır (Doğan, 2016a, s. 804).

Çalışmamızın en başından itibaren eşdizim sözlüklerinin oluşturulmasının öneminden bahsetmiş bulunmaktayız. Eşdizimler sözlükler içerisinde çoğunlukla kalıp ifadelerle

karıştırılmıştır. Atasözü, deyim hatta birleşik söz olarak verilmiştir. Eşdizimlerin bu ifadelerden ayırt edilip anlamlarının verilmesi dilimiz için önemli bir adım olacaktır. Sözlükselleşme aşamaları bulunan katmanlı bir başlıktır. Bu kavram bizlere eşdizimli birlikteliklerin bir süreci tamamladıktan sonra halk arasında kabul edilerek kullanıldığını, sözlüklerde yer aldığı veya alması gereken aşamayı göstermektedir. Bu sebeple eşdizimlerin sözlüklere uygun şekilde yerleştirilmesi ve madde başında bulunmaları, hangi aşamaları tamamladığı gibi unsurlara sözlükselleşme sayesinde gerçekleştirilebilir.

Sözlükselleşme dil konuşurunun konuşma esnasında ihtiyacından ya da keyfi bir şekilde yeni bir kullanımda bulunmasını kapsayan bir süreçtir. Bulunan bu kullanım konuşurlar tarafından kabul edilip kullanılmaya başlandıkça genelleşip yaygınlaşır ve sözlüklere kabul edilmeye başlanır. Anlatılan bu süreç sözlükselleşme olarak ifade edilmektedir, üç alt başlığı bulunmaktadır. Sözlükselleşmeyi ve alt başlıklarını bilmenin bizlere eşdizimleri ayırt ederken faydası bulunmaktadır.

2.9.1. Yeni oluşum

Dilde bulunmayan bir göstergenin ortaya çıkması ya da eski bir gösterenle yeni bir anlamın birleştirilmesi yöntemi olarak tanımlanabilecek yeni öge, dilin türetme kurallarına uygun olarak üretilmiş yeni birimleri ifade eder ve günümüz Türkçesinde de dikkat çekici boyuttadır (Akalın, 2016, s. 21). Yeni oluşum stilistik bir etki oluşturmaya, kavramsal boşluğu doldurmasına, ekonomik olmasına bakılmaksızın konuşurun ani iletişim ihtiyaçlarını karşılayan çoğunlukla tek kullanımlık sözcük birleşmeleridir. Bu sözcük ya da sözcük birleşmelerinin yaygın olmadığı ve ilk defa türetildiği için yeniliği (novelty) hemen fark edilir. Buna rağmen bağlamın etkisiyle yeni sözcük oluşumunun anlamı kolayca anlaşılabilir (Doğan, 2016b, s. 78).

Yeni sözcük oluşumları toplum tarafından kabul edilebilir veya edilmeyebilir ya da kabul edilmenin eşiğinde kalabilir ve zamanla kaybolabilir. Örneğin son zamanlarda çok sık kullandığımız *serpme kahvaltı* söz birleşimi toplum tarafından kabul edilerek dilin diğer sözcükleriyle aynı biçimde kullanılmaya başlanmış, yeni oluşum özelliğini kaybetmiştir (Yakasız, 2019, s. 21). Örneğin belirli bir dönem sosyoloji ve siyaset alanında kullanıldığında yeniliği hemen fark edilen *mahalle baskısı* sözcük birleşmesi bir zaman sonra yaygınlaşarak yeni oluşum özelliğini kaybetmiştir. Aynı durumun son dönemlerde yeni bir kahvaltı türü olarak ortaya çıkan *köy kahvaltısı* sözcük üretimi için de söz konusu olduğu söylenebilir (Doğan, 2016b, s. 79).

Eşdizimler ve yeni ögeler genelleşmesine karşın sözlükselleşmiş unsurlar değildir. Eşdizimlerin potansiyel anlamlardan sıyrılması, bağlamdan bağımsız olması, sözcük birleşmesine özgü özelleşmiş bir anlam kazanması bakımından yeni ögelerden ayrılır. Eşdizimler ve diğer kalıplaşmış dil birimleri yeni oluşum aşamasını geçmiş, dilsel topluluğunun geneli tarafından benimsenmiş, gelenekselleşmiş sözcük birleşmeleridir. Yeni oluşum birleşmeleri eşdizimlerden bu açıdan rahatlıkla ayrılabilir (Doğan, 2016b, s. 80).

Kısacası eşdizimler toplum tarafından kabul edilmiş, benimsenerek kullanılmış ve bilinen söz parçalarıyken yeni oluşum sözler bir anda *-yani ani bir şekilde-* konuşma esnasında bir ihtiyaçtan ötürü doğan anlık parçalardır. Yeni oluşumların eşdizimlerle ortak noktası ise genelleşmeye aday yapılar olmalarının yanı sıra ilk bir araya geldikleri anda anlamlı birliktelikler oluşturmaları bulunmaktadır. Eşdizimlerin kullanıcıların hafızalarında hazır şekilde bulunmaları ve ezberlenmiş yapılar olmaları yönünden yeni oluşum sözlerden ayrılmaktadır. Eşdizimler ile yeni oluşum sözlerin arasındaki en net fark ise eşdizimlerin genelleşmiş yapılar olmalarıdır. Eşdizimler ilk oluştukları anda yeni oluşum aşamasındayken daha sonrasında bu aşamayı tamamlayarak genelleşmiş söz birleşmeleri içerisinde değerlendirilmeye başlanmaktadır.

2.9.2. Genelleşme

Bir sözcüğün tarihindeki ikinci evreyi ifade eden genelleşme, yeni oluşumun dilsel topluluğun konuşurları tarafından bilindik, aşına bir sözlük unsuru olarak kabul edilmeye başlandığı aşamadır (Doğan, 2016b, s. 80-81).

Anlamsal açıdan açık ve anlaşılır olan sözlerin birden çok anlamı bulunurken genelleşme aşamasında bu anlamlardan birine sahip olmaktadır, anlamsal olarak kısıtlandığı, tek düze bir anlam kazandığı aşama da diyebiliriz. Örneğin, *meyve tabağı* birleşmesinde *meyve* ve *tabak* ikilisi bulunmaktadır, bu sözler bir araya geldiklerinde *içerisinde çeşitli meyvelerin bulunduğu bir tabağı* anlatmaktadır. Yani genelleşme halihazırda bulunan anlamlarını bir kenara bırakarak birleşimin anlamlarından bir tanesinin akla gelen ilk anlam olması durumudur. Bu durum birleşimin genelleştigiğine bir kanıttır.

Doğan (2016b, s. 82) anlamsal açıdan tümüyle tahmin edilebilir olan genelleşmiş sözcükler konuşurlar arasında benimsenir ve yaygınlaşır. Deyimselleşme, genelleşmeyi ve sözlükselleşmeyi içine alan bir süreç olmasına rağmen genelleşmenin her zaman

sözlükselleşmeyi içerdiği söylemektedir. Genelleşme, sözcük birleşmeleri geleneksel ve toplumsal bir statüye kavuştuğunda onların sözlükselleşmesine katkı yapan bir etkidir. Bir sözcüğün ya da sözcük birleşmesinin genelleşmesi onun sözlükselleşmesi, anlam kaybı ve eklenmesi anlamında ileri derecede deyimleşmesi için yeterli değildir.

2.9.3. Sözlükselleşme

Bir sözcüğün kronolojik olarak son evresi sözlükselleşmedir. Vardar'a göre sözlükselleşme (lexical ization), *dil bilgisel bir birimin sözlüksel bir birime dönüşmesidir* (Vardar, 2002:185). Bir sözcüğün ait olduğu dilin sözlüksel bir unsuru olabilmesi için öncelikle dilin konuşurları tarafından yaygın olarak kullanılması yani genelleşme evresini tamamlaması gerekir. Sözcük bu aşamadan sonra sözlüksel unsur olabilecek özellikleri kazanır (Yakasız, 2019, s. 21-22). Bu yaklaşım sözcüğün özellikle birleşik unsurların sözlükselleşmesi için genelleşmeyi yeterli görmekte, bir sözcük birleşmesinin genelleştiğinde nispeten sözlükselleşmenin ya da deyimleşmenin de söz konusu olduğunu kabul etmektedir (Doğan, 2016, s. 84).

Sözcük öbeklerinin tek dilli genel sözlükler başta olmak üzere dil sözlüklerinde yer alması sözlükselleşmenin bir göstergesidir, çünkü bu öbeklerin gösterdiği kavramlar ile kendisini oluşturan birimler arasındaki ilişki zayıflamış, diğer bir ifadeyle nedensizleşme ortaya çıkmıştır ve sözvarlığı içerisinde özel olarak kodlanmaları gerekmiştir. Örneğin *çetinçeviz* veya *alinyazısı* gibi öbekler, kendilerini oluşturan unsurlardan tamamen bağımsız bir anlam kazanarak kodlanmışlardır ve gösterdikleri kavramı açıklayan ifadelerle sözlüklerde yer alırlar. Buna rağmen, bir dilin sözlüğü, sözlükselleşmiş tüm öğeleri barındırmayabilir. Bu, durum sözlükçülük ve sözlük yazarlarının tutumuyla ilgilidir (Sarı, 2015, s. 110).

Sözlükselleşmeyi, eşdizimlerle yapısal olarak benzerliği bulunan sözlükselleşme aşamasını tamamlamış sözlerin, sözlük yapıcılar tarafından sözlüklere alındığı aşama olarak adlandırabiliriz. Sözlükselleşmiş yapılar aynı eşdizimler gibi kendilerine ait müstakil anlamlar geliştirmekte, mecazi yada özelleşmiş bir anlama sahip olmaktadır. Eşdizimler ve sözlükselleşmiş sözlerin anlamına parçaların tek tek sözlük anlamlarından ulaşılamamaktadır. Eşdizimler, kendi içerisinde farklı sabitlik derecelerine sahip birleşimlerdir. Bu durum eşdizimin türlerinden olan sınırlı eşdizimleri genelleşme aşamasını tamamlayarak bir sonraki aşama olan sözlükselleşmeye en uygun aday yapmaktadır. Bu sebeple eşdizimlerde, sözlükselleşme gibi aşamalı bir yapıya sahiptir.

2.10. İSTEM

İstem terimi, dil bilime hem istem dil bilgisinin hem de bağımsal dil bilgisinin kurucusu sayılan Fransız dil bilimci, Lucien Tesnière tarafından kazandırılmıştır. *İstem (valency)*, Tesnière'in kimyadan esinlenerek dil bilimine aktardığı bir terimdir (Karacan, 2021, s. 21). Eylemleri moleküllere benzeten Tesnière'e göre nasıl ki diğerlerinden farklı olarak oksijen (O) molekülü, iki hidrojen (H₂) molekülü ile birleşerek su molekülünü (H₂O) meydana getirme kapasitesine sahipse, her eylem de ancak kendi kapasitesinin gerektirdiği kadar tamamlayıcıya sahip olabilir. Tesnière eylemin sahip olduğu bu kapasiteyi, onun istemi olarak adlandırır (Sağlam, 2020, s. 10).

Türk dili çalışmalarında son yıllarda *istem* sözcüğü ile kabul ve yaygınlık gören kavram Fransızcada *valence*, Almancada *valenz*, İngilizcede *valency / valence* terimleri ile karşılanır. Türk dili araştırmaları sahasında istem sözcüğünün yanı sıra *fiil unsurları*, *birleşim değeri*, *değerlik*, *fiil rejimi*, *fiil-tamlayıcı ilişkisi*, *valenz* gibi birçok farklı terimle adlandırılır (Karacan, 2021, s. 21-22).

Vardar, *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*nde Almanca *Valenz*, *Wertigkeit*, Fransızca *valence*, İngilizce *valence* isimlerine denk gelen kavramı dilimizde *birleşim değeri* olarak isimlendirmektedir. Kavram *bağımsal dilbilgisinde eylemleri bunlara bağlı eyleyenlerin sayısına göre nitelendirme ve sınıflandırma ölçütü* olarak tanımlamış ve *Öğretmen çalışkan öğrenciye armağan verdi. tümcesini tümcesinde üç eyleyen, bundan ötürü de vermek eyleminin üç birleşim değeri vardır* şeklinde örneklendirmiştir (Vardar, 2002, s. 46).

İstem terimini Türkiye'de ilk defa kullanan Banguoğlu, terimi *Fiiller nesne olan addan belli çekim hâlleri istedikleri gibi takılar da ilişki kurdukları addan işleyişlerine göre belli çekim hâlleri isterler. Başka bir deyimle bir isim hâlini kovarlar. Buna istem (rection) deriz* ifadesiyle takı olarak adlandırdığı edatların da istemi olabileceğini vurgulamıştır (Banguoğlu, 1974, s. 386).

Atacık, istem kavramını *bir cümlede fiilin yüklem olabilmesi için isimlerin aldığı hâl durumu* şeklinde açıklamaktadır (Atacık, 2008, s. 11). Doğan ve Baytürk, istem için

*sözlüksel bir unsur olan fiilin belirli sayıda eyleyen*⁸ *yönetebilme kapasitesidir*. Fiilin cümlede söz dizimsel ve anlam bilimsel çevresini belirleme, yönetme gücü onun istemi olarak kabul edilir (Baytürk, 2015, s. 13; Doğan, 2011, s. 1). İstem, fiil ile söz dizimsel tamlayıcılar arasında söz dizimsel ve anlam bilimsel açısından kurulan yönetim ilişkisine dayanmaktadır (Baytürk, 2015, s. 13).

Bir sözcüğün tümcesel veya öbek yapıda çeşitli sözcük kombinasyonlarıyla beraber görünmesi *eşdizimlilik* (collocation) kavramıyla açıklanır. Kimi çalışmalarda ise *collocation* terimi yerine *lexical valency* “sözlüksel istem” terimi kullanılmıştır. Aslında eşdizimlilik aynı zamanda anlamsal istem sürecinde olduğu gibi sözcüğün seçme sınırlılıklarını belirler. Bu nedenle anlamsal istem ile eşdizimlilik ve eşkullanımlılık (cooccurrence) gibi kavramlar arasında oldukça yakın bir ilişki vardır (Aydın Özkan, 2017, s. 199). Fiilin çevresinde açmış olduğu istem boşluklarını dolduran tamlayıcıların semantik rolleri vardır ve bu semantik roller sınırlılıklar içermektedir. Uzunkeya’ya göre eşdizimler oluşturulurken de bu sınırlılıklar meydana gelmektedir. Bu sebeple anlamsal istem ve eşdizimli yapılar arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (Uzunkeya, 2020, s. 30-31).

Dilde dizimsel ve biçimsözdizimsel düzeylerde gerçekleşen eşdizimlilik, genellikle alışlagelmiş, kalıplaşmış ve hazır kullanım kalıpları olarak tanımlanır. İstem ve eşdizimlilik, çeşitli dilbilgisel formlardan oluşmakta ve seçim sınırlılığı, eşdizimsel sınırlılık gibi çeşitli sınırlılıklara tabi olmakla birlikte, temelde anlamsal bir kalıplaşma ve uzlaş ürünüdür (Ağca, 2020a, s. 4). Eşdizimlilikteki sözcük seçimi ve bu seçimdeki sınırlılıklar istem kavramıyla ilişkilendirilir. Bunun sebebi aşağıdaki *at+a binmek* örneğinden anlaşılacağı üzere eşdizimliliğin aynı anlamsal istem düzeyinde olduğu gibi sözcüğe çeşitli seçme sınırlılıkları getirmesidir. Eşdizimsel sınırlılıklar (collocational restrictions) olarak ifade edilen bu sınırlılıklar; aynı istem potansiyeli taşıyan yapıların katılanlarına⁹ yükledikleri anlamsal rolleri ve katılanların niteliklerini çeşitli özelliklerle sınırlandırdıkları gibi, eşdizimli yapıların bir araya gelme potansiyellerini de etkilerler. Bu

⁸ Baytürk (2015)’te katılanlar (eyleyen, actant) da denilen; zorunlu veya isteğe bağlı söz dizimsel tümleçlerin, belirli bir sayıda olmak üzere belirli isimlerin, fiillerin tabii kapasitesi olarak ortaya çıkmasıdır.” şeklinde tanımlar (bkz. (Erdem, 2006)).

⁹ Katılan, eyleyen, actant.

sebeple, özellikle anlamsal istem ile eşdizimlilik ve eşkullanımlılık gibi kavramlar arasında yakın bir ilişki vardır:

- *ata/eşeğe/deveye vb. binmek* → **kelebeğe/*tavuğa binmek*
- *otobüse/vapura/kamyona vb. binmek* → **tavaya/*sokağa binmek*

(Aydın Özkan, 2017, s. 214).

Aydın Özkan'ın da dediği gibi istemi değiştiren süreçlerden birisi olan çokanlamlılık sözlüksel istemle alakalıdır. Sözlüksel istem, çokanlamlılık söz konusu olduğunda da önem kazanır; zira çokanlamlı bir sözcüğün farklı anlamları eşdizimlilik bilgisine bakılarak ayırt edilebilir. Türkçede organ adı olan *göz* sözcüğünün sözlüksel istem çerçevesi ya da eşdizimlilik çerçevesinde *iğne* sözcüğü yer almaz (Aydın Özkan, 2017, s. 215).

Bir sözcüğün sözlüksel istemi her dilin kendi kavramları ve bu kavramların kapsadığı anlamsal çerçeve dahilinde belirlenir. Örneğin *bardaktan boşanırcasına yağmur yağdığını* ifade etmek için İngilizcede kullanılan *It is raining cats and dogs*. deyiminin varlığı, o dilde *to rain* yağmak eyleminin sözlüksel isteminde ya da eşdizimliliğinde *cats and dogs* kediler ve köpekler öbeğinin de bulunduğunu gösterir. Oysa Türkçe *yağmak* eyleminin sözlüksel isteminde böyle bir öbek yer almaz. Bu eşdizimli yapı Türkçeye “motamot”; yani “kelimesi kelimesine” çevrilse bile İngilizce deymi bilmeyen konuşur ya da dinleyici için anlamsız olacaktır. Diğer bir deyişle her sözcüğün sözlüksel istemi o sözcüğün var olduğu dilin kullanıcıları tarafından, o dilin sözcük dağarcığı içerisinde belirlenir, anlam kazanır ve sınırlanır (Aydın Özkan, 2017, s. 215).

Besli, *bir dili ana dili olarak konuşanlar fiillerin anlamlarını, aldıkları durum ekli tamlayıcıları doğuştan öğrenmeye başlar ve bilir. Ancak Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler fiillerle ilgili istem bilgisini dil öğrenirken öğrenmek zorundadırlar.* ifadesi dil öğretiminde kalıp ifadelerin önemi vurgulamakta ve ayırım yapılmasının önemine değinmektedir (Besli, 2019, s. 717). Bir metnin kolayca anlaşılıp yorumlanması ve çözümlenmesi dilin derin yapısıyla alakalıdır. Dilin derin yapısını çözmek ise istem bilgisi, eşdizim ve kalıp sözleri bilmekle yapılmaktadır.

3. UYGULAMA

Eşdizimler kendisine has özellikleri olan birleşimlerdir. Bu birleşmelerin diğer kalıp ifadelerle benzer özellikleri olsa bile birçoğundan ayıran önemli noktaları bulunmaktadır. Eşdizimlerin iki veya daha fazla sözcükten oluşması, kalıplaşmış ifadeler oluşu, birleşenlerinden bir tanesinin özelleşmiş bir anlama sahip olması gibi özellikleri bulunmaktadır. Bu sebeple sahada yapılan diğer çalışmaların ışığında, bu çalışmada eşdizimler yukarıda sayılan özellikler, değiştirim kısıtlılığı vb. özelliklerin yanında yukarıda verilen ölçütlerde dikkate alınarak tespit edilmiştir.

Saha da eşdizim çalışmalarının tespitinde iki farklı yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemlerden yukarıda ayrıntılı bir şekilde bahsedilmiştir. Fakat kısaca özetleyecek olursak sıklık temelli yaklaşım, anlam temelli yaklaşım ve bazı araştırmacılar tarafından ortak olarak kullanılan karma yaklaşım bulunmaktadır.

Sıklık temelli yaklaşım metinlerin içerisinde bulunan ve sıklıkla bir araya gelen birleşimleri tespit etmeye yaramaktadır. Bu yöntem kısıtlı sayıda ve yoğunluğu sınırlı olan metinlerde kullanmak doğru sonuçlara ulaşmaya engel teşkil etmektedir. Bu sebeple sıklık temelli yaklaşımı tarihi ve runik harfli metinlerde kullanmak pek uygun sonuçlar vermeyecektir. Anlam temelli yaklaşım ise bir araya gelen birliktelikleri birbirini istemesi ve anlamlı birliktelikler kurmasıyla geniş bir açıdan değerlendirmektedir. Anlamsal boyutuyla ilgilendiği için ise incelenecek metinler üzerinde daha doğru sonuçlara ulaşmaya imkân verecektir. Bir de bazı araştırmacılar tarafından bu iki yaklaşımın birlikte kullanıldığı karma yaklaşım bulunmaktadır.

Yapılan çalışma bu bilgiler ışığında anlam temelli yaklaşım ile değerlendirilecektir. Bu yöntem ile değerlendirilmesi eşdizimlerin tespit edilmesinde daha doğru sonuçlara ulaşmamızı ve daha derin boyutuyla değerlendirmemizi sağlayacaktır.

➤ **Aç** “açlık”

◆ **aç yorı-** “açlık çekmek”

→ Ertingü alp emgekin kazganç tileyür. Yana korka tüşar. Neñ bulmaz. Yaş turkaru ekini bütmez. Yalıñ bogazı todmaz. *Aç yorıyur*. Ertingü emgek emgenür (TT VI-15).

“Son derece çetin meşakkatlerle kazanç arar, zarar görür ve hiçbir şeye ulaşamaz. Tohumları olgunlaşmaz. Çıplak gırtlığı asla doymaz. *Açlık çeker* ve çok büyük acılar çeker.”

● **aç yorı-** ifadesi *açlık çekmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “açlık” sözünün sözlük anlamını koruduğunu ve “çek-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Aç yorı-* yapısı ile acıkmak, aç kalmak anlatılmaktadır. *Aç yorı-* yapısını dini bağlama göre değerlendirirsek öğretinin temelinde bulunan bazı ıstıraplar vardır. Bu ıstıraplar çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır ve açlık bu ıstırapların içerisinde yer almaktadır. *Aç yorı-* yapısıyla *açlık* uçlarından tutulup çekilebilen bir yapı olmadığı gibi hissiyatımızla algılayabileceğimiz bir durum olduğu ifade edilmektedir.

➤ **Açıg** “hürmet, lütuf, saygı; ızdırıp, üzüntü, keder”

◆ **açıg ayag al-** “saygı, hürmet, şeref görmek”

→ kulak tübi tebreser, beglertin *açıg ayag alır*. Ongdın kaş tebreser, ögsüz bolur (TT VII-34/11).

“Kulağının dibi seğirirse, şehzadelerden *saygı alır*. Sağ kaş seğirirse anne kaybedilir.”

→ Aşnukı eligimiz kutıntın kezigsiz edgüke tegdim,, amtıkı hanımız kutıntın bölgüsüz *açıg ayag altım* (HT IX-1912).

“Önceki hükümdarımızdan olağanüstü iyiliğe ulaştım, şimdiki imparatorumuz majestelerinden sürekli olarak *şeref aldım*.”

● **açıg ayag al-** ifadesi *saygı, hürmet ve şeref almak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “açıg ayag” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “al-” fiilinin özelleşmiş

anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Açıg ayag al-* ifadesinin fiil unsuru *almak, kabul etmek, bulmak, elde etmek, kazanmak, sahiplenmek vb.* anlamları bulunmaktadır (Wilkens, 2021, s. 27). *Al-* fiilinin bu yapıdaki anlamı görmek şeklindedir. *Açıg ayag al-* yapısı ile oluşan anlam kişinin davranış ve tavırlarının sonucunda saygı ve hürmete layık olmasını ifade etmektedir. Kişi, bu davranışlarıyla toplumca saygın ve takdir gören kişiler arasında yer almaktadır. *Açıg ayag al-* yapısıyla herhangi bir kimsenin bu konuma ulaşmış kişiler tarafından saygı ve hürmet layık görülmesini dile getirir.

◆ **açıgı kel-** “acı sarmak”

→ Kamag begler üze kavzaıp burhanka yükünü tükettükde elig nomçılarig okıp birle körüşdi vrhar etmiş tıltagınta sözledi, sözleyü birla *açıgı kelip* yıgladı (HT VII-1212).

“Bütün beyler üzerinde etrafını çevirip Buda’nın önünde eğilmeleri bittikten sonra elli öğretmen okuyup birbirleriyle görüştü. Manastırın kuruluş sebebinden bahsetti. Konuşurken, onu *acı sardı* ve ağladı.”

● **açıgı kel-** ifadesi *acı sarmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “acı” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “gel-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Açıgı kel-* yapısı kişinin üzüntülü ve acılı olmasını ifade etmektedir. Bu ifade kişinin çok sıkıntılı bir durumun içinde bulunduğunu ve acılar tarafından kuşatıldığı üzüntülü bir dönem yaşadığını göstermektedir.

➤ **Adak** “ayak”

◆ **adak adak üze ükşürü ur-** “bacak bacak üstüne atmak”

→ Sol elgin sol udlukı üze urup közülüp, *adakin (a)dak üze ükşürü urup* oñ yanın yatu y(a)rılıkadı (HT X-646).

“Sol elini sol uyluğunun üzerine koydu, *bacak bacak üstüne attı* ve sağ yanına yaslandı.”

● **adak adak üze ükşürü ur-** ifadesi (*oturuş şekli*) bir bacağı diğerinin üzerine koymak, *bacak bacak üstüne atmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 6). Bu

ifade “adak” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ükşürü ur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Adak adak üze ükşürü ur-* yapısının fiil unsurunun manası *üst üste koymak* şeklindedir (Wilkens, 2021, s. 820). Yapı içerisinde fiil, *koymak* anlamını kaybederek *atmak* anlamını kazanmıştır. *Adak adak üze ükşürü ur-* yapısı kalıplaşmış bir yapıdır ve bir oturuş şeklini ifade etmektedir.

◆ **adakınta yinçür-** “ayağına kapanmak”

→ Altın yagız yirde erdeçi iligler begler barça anıñ *adakınta yinçürü* yükünür-ler (TT X-272).

“Aşağıda kahverengi yeryüzünde yaşayan krallar ve prensler, hepsi onun ayaklarına kapanır ve eğilirler.”

● **adakınta yinçür-** ifadesi *ayağına kapanmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “ayak” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yinçür-” fiilinin *eğilmek, reverans yapmak, secde etmek; çevirmek, yöneltmek; yönelmek, kendini bir şeye adamak* anlamlarında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 904). Bu anlamlarının yanı sıra özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Adakınta yinçür-* kalıbı yalvarma ifade eden bir yapıdır. Bu yapı ile toplum tarafından sevilen, sayılan ya da yüksek mevki de olan kimselere bağışlanmak adına çokça yalvarılması ve af dilenmesi manalarını barındırmaktadır.

➤ **Adınsıg** “yanlış, aykırı, ters, karşı”

◆ **adınsıg kıl-** “karşı çıkmak”

→ Ol savımın *adınsıg kılsar* bolmagay (HT IV-597).

“O sözlerime karşı çıkmadı.”

→ Samtso açarı kaçan /yan/turu evrilip kelser: koço da yolap ertz-ün bu küs/üş/i/min *adınsıg kılmaz*-un tip munçulayu tutuz-dı erdi (HT V-58/18).

“Tripitaka ustası döndüğü zaman gelirse: Koço’dan yola koyulup ortasından geçip gitsin. Bu dileğime *karşı çıkmazsa* böylece bırakın.”

● **adınsığ kıl**- ifadesi *ayrı olmak, ayrılmak; karşı çıkmak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 10). Bu ifade “karşı” sözünün sözlük anlamını koruduğunu ve “kıl” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçerek çıkmak anlamını kazandığını bizlere göstermektedir. *Adınsığ kıl*- yapısıyla aslında herhangi bir olay ya da durumun üzerinde olmak anlatılmamaktadır. Bu yapıyla oluşan anlam, birleşimde herhangi bir düşünce ya da durumun aksinin savunulması dile getirilmektedir.

➤ **Adkanguluk** “duyu alanı”

◆ **adkanguluk kirler** “duyu alanlarının kiri”

→ Altı *adkanguluk kirlerdin* yalnızın bardı kapil(a)vastu kentke (HT VII-149).

“Altı *duyu alanlarının kirinin* üstesinden geldi. Tek başına Kapilavastu şehrine gitti.”

→ Köñüllüg yulası,, dyan üze turulmuş ol,, sakınçlıg suvı,, neñ köñül *adkanguluk kirler* üze kırıkmeser . (HT IX-2152).

“Bilinç meşalesi parlar ve meditasyon yoluyla bilincinin suları sakinleşir. *Duyu alanlarının kiri* kalbini hiç pisletmediyse ...”

● **adkanguluk kirler** ifadesi *duyu alanlarının kirleri* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 14). Bu yapıda “adkanguluk” sözünün sözlüksel anlamını koruduğu ve “kir” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiği bizlere gösterilmektedir. Öğreti için arınmak, temiz olmak önemli yer tutan bir kavramdır. *Adkanguluk kirler* birleşimiyle oluşan bu yapıdaki duyu alanları ifadesi canlı varlığın duyu organlarını ifade etmektedir. İnsanların duyu organları; görüp koklamaları, dokunup algılamaları gibi çeşitli işlevleri bulunan yapılardır. Bu yapıların kirlenmesiyle kişi etrafını doğru düzgün bir şekilde algılayamaz. Öğreti ise aydınlık bilince sahip, aydınlanmış uyanmış kişileri arzulamaktadır. Duyu alanlarının kirlenmesi ise uyanmışlık durumunu ortadan kaldırmakta ve kişinin tutkularının kölesi olmasını ifade etmektedir.

◆ **adkanguluk toz toprak** “duyu alanlarının tozu”

→ İrtegen önm/iş/ ol *adkanguluk toz toprak-larda* taşın (HT V-122/2).

“Vaktinde *duyu alanlarının tozu* dışarı çıksın.”

→ Asıg tusu kılmak-lığ ç/ogın//ya/lının: ügmek ügmek az-kın/lar/ timin ök ertgey-ler *adkanguluk toz toprak-lar* ilisintin tip munçulayu ötüg itdı (HT V-126/23).

“Fayda sağlamanın parıltısı: kalabalık yanılmışların ortasından geçip giderken *duyu alanlarına toz* yapışmış diyerek böylece hemen mektup gönderdi.”

→ Tapıgcılar sakınçların tegşürüp t(e)rs körümlüg tagların kamıp kertü nomug tiletiler, kim bo pi taşıg körtecilerde *adkanguluk tooz toprakta* azmış erser (HT IX-708).

“Fikirlerini değiştiren ve yanlış görüş dağlarını paramparça eden hizmetkarlar, gerçek öğretiyi dilediler. Bu kitabe taşına bakanlardan kim *duyu alanlarının tozu* ile yoldan saptıysa, tüm bunların yanlış yönü şimdi düzelterektir.”

● **adkanguluk toz toprak** ifadesi *duyu alanlarının tozu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 14). Bu ifade “adkanguluk” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “toz toprak” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Duyu alanı ifadesi insanların duyu organları kastederken tozu ise bunların körelmiş ve tam manasıyla işlevlerini yerine getiremediği durumları anlatmaktadır. *Adkanguluk toz toprak* yapısını öğretiyeye göre değerlendirdiğimizde duyu alanlarının tozlanması yani dünyevi zevk ve arzulara sahip olmak, öğretinin pek istediği bir durum değildir. Öğretiye bilinci açık, her türlü olayı algılayabilen insanlar gereklidir.

➤ **Agız** “ağız”

◆ **agızlıg köl** “ağız gölü”

→ Bir tözlüg m(a)hayannıñ beş bölük vinaynıñ yörügin yügürtdi köñüllüg tarıglagınta sekiz kızleglig üç nomdakı ujik-larıñ ediz erkeçlentürdi *agızlıg köl-inte* (HT VI-1658).

“Tek esaslı Mahayana’nın beş bölüm Vinayana’nın öğretisini bilinç tarlasında at gibi koşturdu. Sekiz saklı (pitaka) üç öğretideki (Tripitaka) metinleri *ağız gölünde* dev gibi dalgalandırdı.”

● **agızlıg köl** ifadesi *ağız gölü* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 19). Bu ifade “ağız” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “göl” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Budist öğretiyi geniş alanlara yaymanın tek yolu onu insanlığa vaaz etmektir. Bu konuda yetkinliğe sahip seçilmiş kimseler ya da seyahat halinde olan din adamları öğretiyi geniş kitlelere anlatmakta ve inceliklerini dile getirmektedirler. *Ağız gölü* birleşimi işte bu kişilerin söz hazinelerinin büyümlü gücüyle öğretinin vaaz edilmesini ve insanların bu sözlerin etkisine girişi dile getirmektedir.

➤ **Agu** “zehir”

◆ **agulug etöz** “zehirli vücut”

→ M(e)n huintso bu *agulug etöz-üg* ertinü yir/intim/ yarsıdım kılğuluk iş ködügüg yme kılı tükedtim (HT V-169/10).

“Ben Xuanzang bu *zehirli vücuduma* çok fazla kızdım, tiksindim, yapılacak işlerimi yapıp, bitirdim.”

→ M(e)n küen-tso bo *agulug etözüg* ertinü yerdim (HT X-549).

“Ben, Xuanzang, bu *zehirli bedenden* son derece nefret ettim ve tiksindim.”

● **agulug etöz** ifadesi *zehirli beden* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “zehir” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “beden” sözünün ise sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Agulug etöz* yapısını öğreti içerisinde değerlendirdiğimizde öğretinin bedeni, bütün kötülük ve hırsların, dünyevi zevklerin sebebi olarak görmesi yatmaktadır. Öğretiye göre bedenin zehirli olması içerisinde barındırdığı dünyevi zevklerine karşı koyamamayı dile getirmektedir. Zehirli bir beden ile öğretinin gereği yerine getirilememektedir. Bu sebeple beden zehirli olarak adlandırılmış ve insana zarar veren bir yapı olarak bakılmıştır.

➤ **Amrılmış** “sakinleşmiş”

◆ **amrılmış tilikligler ol-** “arzularını yatıştırmak”

→ Buyan evirmeklig törög t(e)ñrilerke v(a)bşıklarka,, ögirtürmak üze yarağınça *amrılmış tilikligler ol* (HT IX-1096).

“Dini sevap aktarma âdetini yerine getirirler. Onlar, göksel tanrıları ve dünyevi ruhları gerektiği gibi memnun etmek için *arzularını yatıştıranlardır.*”

● **amrılmış tilikligler ol-** ifadesi *arzularını yatıştırmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “arzu” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yatıştırmak” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Arzularını yatıştırmak* yapısının fiil unsurunun kazandığı anlam sayesinde oluşturulan bu yapıyı öğretiye göre değerlendirdiğimizde dünyevi arzu ve ihtiraslardan kurtulmak, daha sakin ve arınmış bir hayat yaşamak adına yapılan bir davranışları ifade etmektedir. *Arzularını yatıştırmak* yapısı kişinin dünyevi istek ve arzularını bastırması ve onları dizginleyerek öğretiye uygun bir hayat yaşaması adına yapılan davranışlardan bir tanesidir.

➤ **Anityatlıg** “geçicilik, fanilik”

◆ **anityatlıg tınmak** “Anityatā huzuru”

→ Ertimlig törölüg suvda batdı, *anityatlıg tınmakın* tındı, çın kertü nom uladaçı biligniñ idişi erdi, (HT X-1044).

“O şimdi geçiciliğin sularına daldı ve *Anityatā huzurunda* dinlenmeye geldi. O, gerçek öğretiyi aktaran bir bilgelik kabıydı.”

● **anityatlıg tınmak** ifadesi *Anityatā huzuru* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 51). Bu ifade “Anityatā” ve “tınmak” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Anityatlıg tınmak* ifadesiyle oluşan birleşim hayatın geçiciliğinde dinlenmeyi ifade etmektedir. Dünya geçici bir alandır ve bu hayat alanı aslında esas hayata geçmeden önce bir uğrak yeridir. Bu uğrak yerinde dinlenmek, dünyanın geçiciliğine aldanmamak ve öğretinin esaslarını benimsemekle olacaktır.

➤ **Anoşagan “cennet”**

◆ **anoşagan orduta tog-** “ölümsüzlerin sarayında doğmak”

→ Arıg nomlarta katıglanu. *Anoşagan orduta togku* üçün (TT III-140).

“*Cennet sarayında doğmak* için temiz öğretilerde çabaladılar.”

● **anoşagan orduta tog-** ifadesi *ölümsüzlerin sarayında doğmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 51). Bu ifade “ölümsüzlerin sarayı” yapısının sözlüksel anlamını koruduğunu ve “doğ-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tog-* fiili ile asıl anlatılmak istenen dünyadan ayrılmak yani ölmektir. Öğreti göre dünya hayatında ölmek cennet veya cehennemde doğmak demektir. *Anoşagan orduta tog-* birleşimiyle anlatılmak istenen dünya hayatının öğretiye uygun yaşanarak sona erdiği, canlı varlığın cennetle mükafatlandırıldığı ve sonsuz hayata geçtiği evredir. Öğretiye inan canlı varlıklara vaat edilen sonsuz ve esas hayata ulaşıldığı manasını taşımaktadır.

➤ **Arıg “temiz, saf, arı, berrak”**

◆ **arıg yu-** “kendini temizlemek”

→ *Arıg yudı* nom bilteçi bilgelerig bilge biliglig suv üze açok yelin kılı cın kertü yörüglüg nomlarıg y(a)rok yaşok ulatı kıragu salkım teg nomlar yörügin (HT VIII-2009).

“Öğretiye bilen bilgeleri bilgelik suyuyla *kendilerini temizlediler*. Taze bir rüzgarla, gerçek anlamı olan öğretileri açık ve seçik kıldı ve öğretilerin kırağı ve kırağı gibi tutkudan arınmış tanımlarını bir araya getirdi.”

● **arıg yu-** ifadesi *kendini yıkamak, kendini temizlemek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 61). Bu ifade “temiz” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “yu-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Arıg yu-* yapısını öğreti bazında değerlendirdiğimizde, kişinin kendisini günahlarından arındırıp ruhani olarak temizlemesini dile getirmektedir, manevi olarak temizlenip arınmayı anlatan bu yapıyla günahlardan kurtulmak ve arınmış olmak anlatılmıştır.

➤ **Arka** “arka, yüz, sırt, taraf”

◆ **arka bir-** “sırt çevirmek”

→ On edgü kılınçlıg törüde boşgutta burkanlar yarlıgınta kitmiş erürler. Kün tenrı ai tenrı iki yaruk ordular içinteki tenrıler yarukıña *arka birip*, yana yekniñ iççekniñ kararig işiña kirmişke sanur (TT VI-273).

“On iyi işin töresi, öğretimi ve Budaların emrinden ayrıldılar. Güneş ve ayın iki nurlu sarayında bulunan tanrılar ışığına *sırt çevirerek*, iblislerin karanlık işlerine girenlerden sayılırlar.”

● **arka bir-** ifadesi *sırt çevirmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “arka” sözünün sözlük anlamını koruduğunu ve “bir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Arka bir-* birleşimiyle oluşturulan yapı canlı varlığın herhangi bir duruma karşı desteğini esirgemesi, ona karşı duyarsız kalması manalarını barındırmaktadır. Burada verilen örnekte yönünü iyiye ve güzele değil tam aksi olan yanlış görüşlere çevirdiği ve bu durum sebebiyle kötülük yapanlardan sayılması söz konusudur. Bu örnekle de açıklandığı üzere *sırt çevirmek* yapısıyla kişinin yönünü yanlış işlere döndüğü, doğru ve öğretiye uygun olan işleri yapmadığı, yanlış yolda yürüdüğü ifade edilmektedir.

➤ **Artançsız** “bozulmayan, kalıcı”

◆ **artançsız agılık** “kalıcı ambar”

→ Amtı boltum urgalı buyan-lıg tarıg-lag-ta tegimlig boltı-ı tikgeli *artançsız agılık-ka* kirti tip (HT V-55/22).

“Şimdi sevap tarlasında çabalamak nasip oldu, *kalıcı ambarı* kurdu ve girdi.”

● **artançsız agılık** ifadesi *kalıcı ambar* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 67). Bu ifade “artançsız” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “agılık” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Artançsız agılık* yapısı dünyevi hayatta yapılan iyi işlerin biriktirildiği ve dünyadan ayrıldıktan sonra değerlendirileceği inancının sebep olduğu bir durumdur. Bu sebeple dünya hayatında

yapılan iyilikler, sevaplar ve tüm bu iyi işler için çabalamak kalıcı ambar da biriktirilmektedir.

➤ **Aruḫ** “bitkin, yorgun, halsiz, zayıf”

◆ **aruḫı yet-** “yorgunluğu çökmek”

→ Avinçça *aruḫı yetti küçi alḥudı* (İPKPH XXXVII).

“Yaşlı adamın yorgunluğu üstüne çökmüştü, artık *gücü tükeniyordu*.”

● **aruḫı yet-** ifadesi *yorgunluğu çökmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “aruḫ” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yet” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Aruḫı yet-* yapısının fiil unsurunun *yetmek, yetişmek, erişmek, ulaşmak, arkasından yetişmek; tutmak, birdenbire almak* vb. anlamlara gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 892). Bu sözlük anlamlarını bir kenara bırakarak oluşan yapı da çökmek manasını edinmiştir. Günlük hayatta karşılaşılan bu yapı ile insanın gücünün yetemeyeceği, hiçbir şey yapamayacağı, yorgun ve güçsüz bir durumda olduğunu anlatmaktadır. *Aruḫı yet-* ifadesiyle ise aslında yorgunluğun çöken bir durum olmadığını sadece insanın kendini yorgun ve halsiz hissettiği durum anlatılmak istenmiştir.

➤ **Asıḡ tusu** “fayda, yarar”

◆ **asıḡ tusu kılmaklıḡ cogın yalın** “fayda sağlamanın parıltısı”

→ *Asıḡ tusu kılmak-lıḡ cogın ya/lının*: ügmek ügmek az-kın/lar/ timin ök ertgeyler adkanguluk toz toprak-lar ilisintin tip munçulayu ötüḡ itdı (HT V-126/23).

“*Fayda sağlamanın parıltısı*: kalabalık yanılmışların ortasından geçip giderken duyu alanlarına toz yapışmış diyerek böylece hemen mektup gönderdi.”

● **asıḡ tusu kılmaklıḡ cogın yalın** ifadesi *fayda sağlamanın parıltısı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 72). Bu ifadede “asıḡ tusu kılmaklıḡ” kalıbı ve “cogın yalın” kalıbı sözlüksel anlamlarını koruduğunu fakat bir araya geldiklerinde özelleşmiş

anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Asıg tusu kilmaklıg çoğın yalın* kalıbıyla ifade edilen düşünce öğretiyeye uygun, ilahi, kutsal amaca ulaşmak düşüncesi yatmaktadır. Bu amaca ulaşıldığı takdirde insan aydınlanmış bilge bir kişi olacaktır, önce ki halinden farklı bir boyuta geçen varlık elbette ki bu değişim dolasıyla tanrısal açıdan parlamış ve etrafına ışık saçan bilgili bir konuma geçmiştir. Kısaca bu yapı ile anlatılmak istenen düşünce öğretiyeye uygun yaşayan insanların yararlı işleri sonucunda aydınlanıp bir ışık demeti gibi etrafına ışık saçması anlatılmaktadır.

➤ **Aş** “aş, yemek, yiyecek”

◆ **aş kıl-** “şölen yemeği düzenlemek”

→ Altun yartmak /kü/müş yartmak urguluk: çıt/ta/ taşın *aş kılğuluk* orun-lar yaratdurtı (HT V-51/8).

“Altın para ve gümüş para vererek: çevrilmiş çitin dışındaki bu yerlere yaptırıp *şölen yemeği düzenledi.*”

● **aş kıl-** ifadesi şölen yemeği düzenlemek manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 75). Bu ifade “aş” sözünün ve “kıl-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Aş kıl-* birleşimiyle oluşan yapı bir yemek düzenleyerek insanları burada misafir etmeyi, hep birlikte yiyip içmeyi ifade etmektedir. *Aş kıl-* yapısı öğretiyeye göre değerlendirirsek insanları toplayarak yemek vermek sevap sayılan iyi bir davranıştır. Bu yapıyla yemeği düzenleyen kimselerin tanrının rızasını kazanmak amacıyla buldukları davranışları dile getiren bir yapıdır.

➤ **At** “ad, isim, ün, unvan”

◆ **at ur-** “ad vermek”

→ Sa/mtso açari-ka yarşmala/şu/ ö/gdi *at urdılar* (HT V-45/2).

“Tripitaka ustasıyla karşılıklı savaştılar, övdü ve *ad verdiler.*”

● **at ur-** ifadesi *ad vermek, adlandırmak, isim vermek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 79). Bu ifade “at” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Genellikle günlük hayatta karşılaştığımız *at ur-* yapısı ile herhangi bir kimseye isim koymak, adlandırmak anlamı bulunmaktadır.

◆ **atı yorı-** “adı yürümek”

→ Uz-ik-ke yörüg? / ke kiñ miñ toyın kird/i. Tırtı braman-larda *atı yorı..* (HT V-40/16).

“Harfi harfine çeviri yapıldığında on soyun birincisi Shigan dizisinin yedinci halkası bin rahip girdi. Sapkın Brahmanların *adı yürüdü.*”

● **atı yorı-** ifadesi *adı yürümek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “at” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yorı-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Atı yorı-* yapısıyla kişinin değerli, kıymetli işleri sonucunda adının çok uzak diyarlardan duyulması, diğer coğrafyalarda yayılması ve ünlü, şöhretli bir kişi olması anlamını taşımaktadır. *Atı yorı-* yapısıyla ad sözünün yürüten bir unsur olmadığı sadece kişinin ünlendiği ve şöhret kazandığı manalarına gelmektedir.

➤ **Aya** “el, avuç, elin iç kısmı”

◆ **ayaların kavşur-** “ellerini kavuşturmak”

→ Kinari gntrevi-ta ulatı tñri-ler ırın oyunın ırlayu büdiyü *ayaların kavşurup* iraktın tñri burhan-ig öge yıva turdı-lar (TT X-145).

“Kimnara, Gandharvalar ve diğer tanrılar ayağa kalktılar, şarkılar söylediler, dans ettiler, *ellerini birleştirdiler*, ilahi Buda’yı övdüler ve yücelttiler.”

→ Atavaki yek niñ inisi grdabhi yek... artukrak ögrünçülüğ sevinçlig et’öz-in *ayasın kavşurup* inça tip ötünti. (TT X-262).

“İblis Atavaka küçük erkek kardeş, iblis Gardabha... çok mutlu ve sevinçli bedeniyle, *avuçlarını birleştirerek* hürmetle şöyle dedi.”

→ Anı körüp yekler begi vayşirvani tñri yaşlıg közin yıglayu atavaki yek-niñ pryan ordusın körüp *ayasın kavşurup* ağır ayagın hormuz-ta tñrike ince tip tidi (TT X-299).

“Bunu gören iblislerin prensi, tanrı Vaisravana, gözlerinde yaşlarla ağlayarak, iblis Atavaka’nın yaşadığı saraya baktı, *avuçlarını kavuşturdu* ve büyük saygıyla tanrı İndra’ya şöyle dedi.”

→ Eşidtaçi kördeçi kişiler kamag barça tizlerin çökidip *ayaların kavşurup* samtso açarika yükünüp eyin ögirmek kılıp sevinç ötüntiler (HT X-528).

“Bunu duyan ve gören insanlar diz çöktüler, *ellerini kavuşturdular*, Tripitaka Ustasının önünde eğildiler, sevindiler ve minnettarlık sundular.”

● **ayaların kavşur-** ifadesi *ellerini kavuşturmak, ellerini birleştirmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 85). Bu ifade “aya” sözünün ve “kavşur-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Ayaların kavşur-* birleşiminin bir araya gelmesiyle oluşan yapı özelleşmiş anlamsal bir boyut oluşturmaktadır. Dini alanda da kullanılan *ayaların kavşur-* yapısı kişinin dua ettiği, hürmet ya da saygısını gösterdiği durumları ifade etmektedir. Kişinin saygısını göstermek için yapılan bir davranış olan bu hareket eşliğinde kişi mahcupça dilek ya da duasını dile getirmektedir. *Ayaların kavşur-* birleşimiyle karşısındaki kişinin alçak gönüllükle yardımının ve bağışlanması beklenmekte ve af dilenmektedir.

➤ **Az** “hırs, açgözlülük, dünyevi istekler ve arzular”

◆ **az nızwanıka agu** “hırs lekelenmesinin zehri”

→ Tooz toprakka patılıp. Turkaru monkul ertiler. *Az nızwanıka agukup*. Artayu yokattururta (TT III-28).

“Her zaman toza toprağa battığı için akıl karışıklığı güçlenir. *Hırs lekelemesinin zehri* ile kötüleşip yok olurlar.”

● **az nızwanika agu** ifadesi *hırs lekelenmesinin zehri* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 91). Bu ifade “az nızwanı” yapısının ve “agu” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Az nızwanika agu* yapısı dini bağlamda değerlendirildiğinde tutkular tüm kötülüklerin sebebidir. Bu kötülükler yalan konuşmak, iftira atmak, hırsızlık yapmak, insan öldürmek, dünyevi arzu ve isteklerin peşinden koşmak gibi sıralanabilir. Tüm bu işler öğretiye uygun olmayan yanlış görüşlerdir ve bunları takip eden varlıklar dini açıdan sapkın olarak nitelendirilmiştir. Öğretiye uygun olmayan tüm işler, canlı varlığı zehirleyen, onun kurtuluşa ulaşmasına engel olan tutum ve davranışlardır. *Az nızwanika agu* birleşimiyle oluşan yapı, istek ve arzuların canlı varlıkları doğru yoldan saptıracak, dine uygun olmayan yönere götürerek varlığın kurtuluşa ulaşmasını engelleyeceği ve doğum-ölüm döngüsünün zincirinin kırılmayacağı anlamına gelmektedir. Bu sebeple canlı varlık, tutkuları tarafından zehirlenmiş olarak tanımlanmaktadır.

➤ **Azun** “varlık şekli, varlık, yaşam, ömür”

◆ **azun tut-** “varlık yakalamak”

→ Şırmırı-sı yip ögrü/nç/ (?) /kut/ kolunmak-lığ küç/iniñ/ adınsıy siz-i (?) üz-e öz k... udun han gunçuy-ı-nıñ yarınınta *az-un tutup/* küni ay-ı tükep... bedüp il orunıña olurup han boltı (HT V-83/4).

“Rahip adaylarının pek neşeli vaat güçleri ayrılmış olan sizlerin üzerinde kendi ... saygı gösterdiler. Hükümdar kraliçenin karnında *varlık yakalayarak* zamanı tükendiğinde... büyüyüp hükümdarlık tahtına oturup hükümdar oldu.”

● **azun tut-** ifadesi *bir varlık şekli yakalamak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 95). Bu ifade “azun” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tut-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Azun tut-* birleşimiyle oluşan yapı ruhlar aleminde bulunan ruhun herhangi bir bedende dünya hayatına gelmesini ifade etmektedir. Ruh, tutulabilen bir unsur değildir, bu yapı anne karnına inmek, yumurtadan çıkmak vb. şekillerde doğumu simgelemektedir.

➤ **Bag** “bağ, bağlılık, zincir, bağlantı”

◆ **bag bokagu kir-** “zincire vurmak”

→ Birük kınılıkka kirser, azu ogrı ogurlasar tutsuksar, *bagta bokaguda kirip*, berke kagıl ulatı kısıg kawrıg emgeki kelser, yime bu bitigig üç kata okısar, alku boş bolur (TT VI-110).

“Zindana girdiklerinde veya haydutlar onları soyduklarında ve esir alıp zincire vurulduklarında hapisteki azap ve dayaklardan kurtulmak için bu kitabı üç defa okurlarsa hepsi hür olur.”

● **bag bokagu kir-** ifadesi *zincire vurmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “bag bokagu” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bag bokagu kir-* birleşimiyle oluşan yapı herhangi bir kimsenin esir alınması anlatmaktadır. Hukuk alanında karşılaştığımız bu yapı savaş vb. durumlarda da ortaya çıkmaktadır. *Zincire vurmak* yapısıyla vurulan bir şey olmadığı, kişinin özgürlüğünün kısıtlandığı dile getirilmektedir.

➤ **Barlı yoklı** “var olma ve olmama”

◆ **barlı yoklı nom kapıgınta yorı-** “öğreti kapısından girmek”

→ Kamag otlar adırtın aytaçı tapıgta turulmuş lütsai beg erser kirmiş ol *barlı yoklı nom kapıgınta yorımış* ol köni körümlüg ulug yolda aşidip tutmuş ol öğreki tözünler savın (HT VIII-587).

“Tüm şifalı otların farklılıklarını bilen ve imparatorluk hizmetinde güvenilir olan Lütsai Bey gelince, varlığın *öğreti kapısından girmiştir*. Doğru görünüşlü yolda önceki soyluların sözlerini duydu ve onlara kabul etti”

● **barlı yoklı nom kapıgınta yorı-** ifadesi *var olmanın ve olmamanın Dharma kapısından geçmek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 142). Bu ifade “barlı yoklı” yapısının ve “nom kapıg” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini “yorı-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Barlı yoklı nom kapıgınta yorı-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı öğretiye inanmayı ve cemaate girmeyi

ifade etmektedir. Dini bağlamda kullanılan bu yapı ile bir cemaate mensup olmak ve dine girmek anlatılmaktadır.

➤ **Bhās** “baş, kafa”

◆ **bhās takzin-** “baş dönmesi”

→ kārni ürülür. *Bhāsi takzinur* (TT VIII-H8).

“Karnı şişer, *başı döner*.”

● **bhās takzin-** ifadesi *baş dönmesi* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “bhās” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “takzin-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bhās takzin-* birleşimiyle oluşan yapı kişinin hastalandığı, gözünün kararmasıyla dengesini kaybettiği anı ifade etmektedir.

➤ **Bilge** “bilge, bilgili, alim, hikmetli”

◆ **bilge biligde yori-** “Prajñā’da gezinmek”

→ Burhan tözi yertinçüde erürin ermez niran tüpi sansarta öñi *bilge biligde yorisar* yorımaksızın, burhan kutın bulmakıg.. (HT VII-1538).

“Buda cevherinin dünyada olduğu, Nirvana’nın zirvesinin Samsara’dan¹⁰ farklı olmadığı ve kişinin *Prajñā’da ‘yürümeden’* yürürse kurtuluşa ulaştığı...”

● **bilge biligde yori-** ifadesi *Prajñā’da gezinmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 171). Bu ifade “bilge bilig” yapısının sözlüksel anlamını koruduğunu ve “yori” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bilge biligde yori-* birleşimiyle oluşan yapı kişinin ancak bilgiyle aydınlanacağı bilginin ışığında doğru yolu bulacağını anlatmaktadır. Bilgi yani *Prajñā* kurtuluşa ulaşmak için tek çaredir ve yürünmemesi mümkün olmayan bir unsurdur. Bu yapıyla anlatılmak istenen bilgili olma durumudur.

¹⁰ Varlığın dönüşümü, doğum ölüm

◆ bilge biliglig kılıç “Prajñā kılıcı”

→ Kökde b(e)lgürmiş bulıtda *bilge biliglig kılıcı* artinü y(i)ti bolzun (HT VII-751).

“Gökyüzünde beliren bir buluttan daha güzel ol! *Prajñā’nın kılıcı* çok keskin olsun.”

● **bilge biliglig kılıç** ifadesi *Prajñā kılıcı* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 172). Bu ifade “bilge bilig” kalıbının sözlüksel anlamını koruduğunu ve “kılıç” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bilge biliglig kılıç* birleşimiyle oluşan yapı bilginin keskinliğini dile getirmektedir. Bilgi, bilinmezi açıklığa ve netliğe kavuşturan, bilinir olmasını sağlayan bir olgudur. *Bilge biliglig kılıç* yapısıyla bilginin kılıç kadar sivri ve keskin olduğu dile getirilmiştir. Kılıç, düşmanla savaşmaya yarayan bir araçtır. Bu yapıyla oluşturulan anlamsal boyut ise bilginin cehaleti düşman gibi görerek onu yok etmek için çabalamasını anlatmaktadır.

◆ bilge biliglig kün t(e)ñri “Prajñā güneşi”

→ Muntagin ötrü atıkmış toyınlar sapça ünti b(e)lgürtiler, ötmüş tözünler tutşı üzüksüz keltirler *bilge biliglig kün t(e)ñri* uzadı serilü turdı, nomlug tilgen turkaru tegzinü turdı (HT VIII-517).

“Böylece, Öğretiye sürekli ve kesintisiz olarak nüfuz etmiş olan ünlü keşişler ve aryalı art arda ortaya çıktı. *Prajñā’nın güneşi* uzun süre askıya alındı ve öğretinin çarkı sürekli dönüyordu.”

→ *Bilge biliglig kün t(e)ñri* y(a)rukın ikileyü yarutu y(a)rıkadı (HT X-1200).

“*Prajña güneşinin* ışıkları yeniden parladı.”

→ Nomlug küvrügüg yañkurdı tokıp ulug ün üntürgeli *bilge biliglig kün t(e)ñrig* örü kötürüp keñürü yarutgalı. (HT IX-281).

“Öğretinin büyük sesini çıkarmak için öğreti davulunu çaldırılabilir ve uzakları her şeyle birlikte aydınlatmak için *Prajñā güneşini* kaldırabilir mi?”

→ Yme *bilge biliglig kün t(e)ñri* enetkek elin yarutmakı üze yarutu y(a)rılıkap, ulug tünüg kararığg tarkaru keterü y(a)rılıkadı (HT VIII-2084).

“*Prajñā güneşi* Hindistan krallığını aydınlatarak güçlü geceyi aydınlattı ve karanlığı uzaklaştırdı.”

→ *Bilge biliglig kün t(e)ñrili* nomlug akınlı, evrilti koş tilgenler sigunlar berkindä tizilti (HT VII-68).

“*Prajñā güneşi* ve Dharma nehri, o 'İki Tekerlek' Mṛgadāva Korusu'nda döndü.”

→ Edgü ögli köñü(l)lüg bulıtıg ikileyü tartmış erür, *bilge biliglig kün t(e)ñrig* yen(a)le yarutmış erür umug ınag tutdaçılar erkeçlenü tegzintiler (HT VII-289).

“Lütfun bulutu yeniden yükseldi ve *Prajña güneşi* yeniden parladı. Üç Hazine'ye sığınak ve çare arayanlar her taraftan akın akın geldiler.”

→ *bilge biliglig kün t(e)ñri* ikileyü yarutmış (HT X-1355).

“*Prajña güneşini* yeniden parlattı.”

• **bilge biliglig kün t(e)ñri** ifadesi *Prajñā güneşi* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 172). Bu ifade “bilge biliglig” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kün t(e)ñri” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bilge biliglig kün t(e)ñri* yapısı öğreti için önemli bir kavramdır. *Bilge biliglig* birleşimi bilgelik manasına gelmiştir ve *kün t(e)ñri* yapısı ise *Güneş Tanrısı* anlamına gelerek kutsallık barındıran bir bireşim olmuştur. Dini alanda kullanılan *bilge biliglig kün t(e)ñri* ifadesi “Bilgelik güneşi” olarak adlandırılır. Bilgelik, öğretinin temel maddelerinden birisidir. Dünya, sıkıntılarla dolu olan ve bu yüzden insanların genellikle inzivaya çekilerek dine yöneldikleri bir hayattır. Dünyayı yaşanabilir kılmak bilgelikle sağlanır. Bilgelik insanlığın kurtuluşu için bir fırsattır ve *bilgelik güneşi* ifadesi öğreti için pek kıymetlidir. *Bilge biliglig kün t(e)ñri* yapısıyla güneş doğmaya başladığı an gecenin karanlığını parçalamakta ve etrafı aydınlatmaktadır. Bilgiye ulaşan canlı varlıklar ise cehaletten kurtulmaktadırlar. *Prajña güneşi* yapısıyla bu iki durum arasında bağlantı kurulmuş, tüm kötülüklerin yok olacağı, iyi ve kötünün net bir şekilde ayrılacağı vurgulanmıştır.

◆ **bilge biliglig şatu** “bilgelik merdiveni”

→ Tınlğ-lar orukunguz uçın bulmaddın. Ulınçığ sansarta kaltıms. *Bilge biliglig şatu* titingiz. Biş azunug irkletip ozkurtunguz (TT III-47).

“Canlılar yolun başlangıcını bulamadığı için acınacak Samsara’ya geldik. *Bilgelik merdiveni* diktik. Beş varlık biçimine boyun eğdirip kurtardınız.”

● **bilge biliglig şatu** ifadesi *bilgelik merdiveni* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 172). Bu ifade “bilge biliglig” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “şatu” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bilge biliglig şatu* birleşimiyle oluşan yapı bilgeliliğin aşamalı olarak gerçekleşen bir durum olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yapı bilginin basit, tek düze bir yapı olmadığı aksine çok katmanlı ve basamaklardan oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca *bilgelik merdiveni* yapısını dini anlamda değerlendirildiğinde, günahların bağışlanması için gerçekleşmesi gereken bir durumdur. Bu sebeple canlı varlık bilgiye ulaştıkça cehalet uzaklaşır, düştüğü karanlık, kötü durumdan uyanır ve aydınlanır. Bu sebeple kademeli olarak kurtuluşa ulaşır.

◆ **bilge biliglig suv** “bilgelik suyu”

→ Arıg yudı nom bilteçi bilgelerig *bilge biliglig suv* üze açok yelin kılı cın kertü yörüglüg nomlarıg y(a)rok yaşok ulatı kırıgu salkım teg nomlar yörügin (HT VIII-2011).

“Öğretiyi bilen bilgeleri *bilgelik suyuyla* kendilerini temizlediler. Taze bir rüzgarla, gerçek anlamı olan öğretileri açık ve seçik kıldı ve öğretilerin kırığı ve kırığı gibi tutkudan arınmış tanımlarını bir araya getirdi.”

● **bilge biliglig suv** ifadesi *bilgelik suyu* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 172). Bu ifade “bilge biliglig” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “suv” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bilge biliglig suv* birleşimiyle oluşan yapı öğretinin suyu, temiz ve berrak olarak gördüğünü dile getirmektedir. Kötülük ve cahillikten bilgi sayesinde arınmak düşüncesi bu yapıyla daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bilgili olmak ve burada bulunmak kişiyi bir su gibi günahlarından ve kötülüklerinden arındırarak temizlemektedir.

◆ **bilge biliglig wıçın** “bilgelik meşalesi”

→ Neçük ol k(a)ltı katın katın k(a)rañku tünde, tamturdı ermez mu *bilge biliglig wıçınnıñ* y(a)rokın ootlug oprılığ tañta yağıtdı ermez mu nomlug yagmurnıñ ölin (HT VII-119).

“Nasıl oluyor da zifiri karanlık gecede *bilgelik meşalesinin* ışıǵı tutuşturmadı mı? "Ateşli Mağaralar" sabahında öğreti yağmurunun ıslaklığını yağdırmadı mı?”

→ İkileyü tamturmış erdi *bilge biliglig wıçınıg*, yenele örü tikmiş erdi, nomlug togug; çalmış erdi (HT VII-1936).

“*Bilgelik meşalesini* yeniden yaktı ve bir kez daha öğreti bayrağını kaldırdı.”

→ Matınga <kaşy(a)pe d(a)rmarate atl(ı)g açarılar yarutdılar *bilge biliglig wıçınıg* (HT VIII-899).

“Matanga-Kasyapa ve Dharmaratha adlı öğretmenler Çin'de herkesten önce *bilgelik meşalesini* yaktılar.”

→ Geu wañ atl(ı)g elig üdinteki y(a)ruk yalırıkta artok *bilge biliglig wıçınıg* yarutu yaltrıtu (HT IX-624).

“Yao Wang adlı hükümdarın zamanında *bilgelik meşalesini* parıltıdan daha parlak parlattık.”

● **bilge biliglig wıçın** ifadesi *bilgelik meşalesi*, *bilgelik alevi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 172). Bu ifade “bilge biliglig” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “wıçın” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bilge biliglig wıçın* birleşimiyle ortaya çıkan yapı, bilgisizliğin karanlığını aydınlatarak cehaletten kurtulmak manasına gelmektedir. *Bilgelik meşalesi* anlamına gelen bu yapı tüm dinlerin temelinde bulunan bilginin kıymetini ortaya koymakta ve bilmenin önderliğinde cehaletin dağıtılacağı fikrini aşılamaktadır. Tüm bu düşüncelerin eşliğinde *bilgelik meşalesi* yapısıyla karanlığın içinde yakılan meşalenin karanlığı parçalayarak belirmesi ve aydınlatması gibi bilginin öncülüğünde tüm kötülüklerden ve yanlış görüşlerin etkisinden kurtularak öğretiye uygun, doğru bir hayat yaşanacağı anlatılmaktadır.

◆ **bilge biliglig yarok** “bilgelik parlaklığı”

→ *Bilge biliglig y(a)rok* bolmagaınça kim olarnıñ nizvanilig uu birle yukulmış bilge biliglerin açıp; ugutlanturgalı yaşırtgalı bolmaz (HT VII-800).

“*Bilgelik parlaklığı* olmadıǵı için kleşaların uykusuyla lekelenmiş bilgeliklerini uyandırmak, filizlendirmek ve yeşertmek mümkün deǵıl.”

→ T(e)ñri elig kutınıñ *bilge biliglig y(a)rukı* yeti grahlar y(a)rukınta ertmiş erür (HT IX-2066).

“İlahi İmparator'un heybetinin *bilgeliğinin parlaklığı* yedi gezegenin ihtişamını aştıǵını görürüz.”

→ Edlerniñ kemi nizvani suvıña batdı k(a)rañgu tün karardı yenele *bilge biliglig y(a)ruk* yula aşnukan öçti (HT X-951).

“Merhamet teknesi tutku sularına battı. Karanlık gece daha da karardı. *Bilgelik parlaklığının* meşalesi vaktinden önce söndü.”

● **bilge biliglig yarok** ifadesi *bilgelik parlaklığı* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 172). Bu ifade “bilge biliglig” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduǵunu ve “yarok” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bilge biliglig yarok* ifadesiyle oluşturulan yapı bilginin ve bilgeliğin pek kıymetli olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yapı ile oluşan anlamsal boyuta baktığımızda cehalet karanlıktır, bilgelik ve bilgi ise aydınlıktır. Bilginin karanlığa karşı üstün gelmesiyle oluşan aydınlığı ifade eden yapı bilgeliğin tüm karanlığı aydınlatacağını vurgulamaktadır.

➤ **Bilig** “bilgi, hikmet, bilgelik”

◆ **bilig teg-** “bilgelige ulaşmak”

→ Tamudakı emgeklig tınlıǵlar alku ozdı kurtıkı, edgü etüzge kirtiler. Ol ödün ol kuwragda sekiz tümen dört miñ bodistwlar alku burkan *biligiña tegdiler* (TT VI-425).

“Cehennemde acı çeken varlıkların hepsi kurtarıldı ve iyi bedenlere girdiler. O zaman bu gruptan seksen dört bin Bodhisattva’nın hepsi Buda *bilgeline ulaştı.*”

→ Burkanlar tuimakıña *biligiye kirtiler*. Ol kim körksüz tuyugsuz belgüsüz tip titir, neñ bolgusı yok erser, ol timin nırwan menşisi titir. (TT VI-460).

“Buda anlayışının *bilgeliğine ulaştılar*. İçgörüsüz, işaretsiz gören şeye Nirvana’nın sevinci denir.”

● **bilig teg-** ifadesi *bilgiye ulaşmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “bilig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “teg-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bilig teg-* yapısıyla Buda bilgisine ulaşmak ve onun seviyesinde bilgiye sahip olmak anlamına gelmektedir. *Bilig teg-* yapısıyla aslında bilginin ulaşılabilir bir yapı olmadığı, o donanıma sahip olma durumunu ifade ettiği görülmektedir. Dini anlamda karşımıza çıkan bu yapı mükemmel yetenek ve bilgiye sahip olan Buda haysiyetine bürünmeyi amaçlamaktadır.

◆ **biligniñ idiş** “bilgelik kabı”

→ Çın kertü nom uladaçı *biligniñ idiş*i erdi, körk meniz üze asıg tusu ... ugrap, ikileyü yarutdı (HT X-1046).

“O, gerçek öğretiyi aktaran bir *bilgelik kabıydı*. İşareti fayda ... niyet edip, yeniden aydınlattı.”

● **biligniñ idiş** ifadesi *bilgelik kabı* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “bilig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “idiş” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Biligniñ idiş* birleşiminden oluşan yapı insanın bedeni içerisinde bilgi barındırmasını ifade ederken bedeni bir kap gibi görmüş ve içi doldurulabilecek bir şey olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple bilgi, aydınlanmanın en önemli koşuludur. *Biligniñ idiş* yapısıyla kişinin zihninde bulundurduğu bilgiler kastedilerek beden bir kap olarak nitelendirmiş ve bu kabı doğru inançlarla doldurmak önemsenmiştir.

◆ **biligsiz biliglig bedük yumurtga** “bilgisizliğin büyük yumurtası”

→ Tetrülmek-lig taloy ..., ulug oot yalın kemişzün t(e)rs körümlüg tagta,, sugurzun nizvanılıg teriñ ügüzüg,, uvşatı yançzun *biligsiz biliglig bedük yumurtga*,, t(e)ñrili yalñoklınıñ pahşısı bolup (HT IX-1547).

“Yanlış görüşlerin denizi ... Sapkın görüşler dağından büyük ateşi kaldırsın. Tutkuların derin nehrini kurutsun. *Büyük cehalet yumurtasını* ufalayıp ezsın.”

● **biligsiz biliglig bedük yumurtga** ifadesi *bilgisizliğin büyük yumurtası* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 174). Bu ifade “biligsiz biliglig” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yumurtga” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Biligsiz biliglig bedük yumurtga* birleşimiyle oluşan bu yapıyla cehaletin büyük ve karanlık oluşundan bahsedilmektedir. Bilgisizlik içi boş, hiçbir veriye ve donanımına dayanmayan bir kavramdır. Yumurtanın iç yapısı kadar karanlık ve bir o kadar da yoğun olan bilgisizlik, tüm bunlara rağmen kabuğu sebebiyle kolayca kırılmaktadır. Bilgisizliğin karanlığı yumurta ile bağdaştırılırken ortadan kaldırılıp yok edilmesinin de bir o kadar kolay olduğu vurgulanmaktadır.

➤ **Blgü** “belirti, alamet, işaret, açıklık, görünür”

◆ **blgölüg kıl-** “açıklığa kavuşturmak”

→ Bu yörügüg *blgölüg kılğalı* tüz-ün yawas iligler kan-lar nom nomlayu yrlıkamıs (TT V-B4).

“Bu yorumu *açıklığı kavuşturmak* için asil, nazik krallar öğretiyi vaaz etme tenezzülünde bulundular.”

→ Bu yörügüg *belgölüg kılğalı* kin yuu si kao tigme sadarma wiyakiyan atlg şastr-ta söz-leyür (TT V-B58).

“Bu yorumu *açıklığa kavuşturmak* için Kin-yu-shi-kao-lun adlı Saddharma-vyakhyana-sastra’da şöyle denilir...”

→ Bu yörügü *blgülüg kılğalı* anı için küşalun atlg kuşawati şastrda sözleyür. Tartıp tınlğ-larığ taşgaru öntürti sansar-lıg kök titigdin tip. Yana munta basa bu nom erdini-ning ograyu tüz taplagın söz-latükde burhan-ning nom nomlamaklıg iligi erdi (TT V-B84).

“Bu yorumu *açıklığa kavuşturmak* için Kü-shê-lun adlı Kusavati-sastra şöyle der: (Onları) çekerek samsara’nın soluk çamurundan dışarı çıkardı. Bundan sonra bu öğreti mücevherini büsbütün kabul edip söylediğinde Buda’nın öğretisini vaaz etme eliyle canlıların inanç eli vardı.”

● **blgülüg kıl-** ifadesi *açıklığa kavuşturmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “blgülüg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kıl- ” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Böylece yapıyı oluşturan fiil unsuru *etmek, yapmak, kılmak, yaratmak, gerçekleştirmek; oluşturmak, göstermek* anlamlarına gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 369). Fiil unsuru bu anlamların dışına çıkarak farklı bir manayla yer almaktadır. *Blgülüg kıl-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı herhangi bir konuyu açıkça anlatmak, açıklamak anlamına gelmektedir. Günlük hayatta sıklıkla karşılaştığımız *açıklığa kavuşturmak* yapısıyla herhangi bir şeye kavuşmak söz konusu değildir. Bu yapıyla esas olarak herhangi bir durum ya da düşüncenin tüm yönlerinin ortaya çıkarılması ve etraflıca incelenmesi anlatılmaktadır.

➤ **Bukursı** “saban”

◆ **bukursıka köl-** “sabana koşmak”

→ Eki öküzüg bir *bukursıka kölmiş* (IB 25).

“İki öküzü bir *sabana koşmuşlar*.”

● **bukursıka köl-** ifadesi *sabana koşmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “bukursı” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “köl-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Bukursıka köl-* birleşimiyle oluşan yapı herhangi bir hayvanı tarım aletinin uygun yerlerine yerleştirerek, toprağın katılığının ortadan kaldırılması amacıyla toprağın alt üst edilmesini anlatmaktadır. Yapılan bu işlemden sonra toprak ekme biçme işine uygun hale getirilmektedir. Tarım alanında

karşımıza çıkan *sabana koşmak* yapısının unsurlardan olan *saban* sözü aslında koşabilen bir nesne değildir. Burada esas anlatılmak istenen iki hayvanın yan yana yürüyerek takılan aleti çekmeleri, toprağın işlenerek mahsul vermeye uygun hale getirilmesi anlatılmaktadır.

➤ **Burhanlık** “Buda, Budalı”

◆ **burhanlık erdini söğüt** “Buda’nın mücevher ağacı”

→ *Burhanlık erdini söğüt* kidin enetkek ilinte köşit/il/mek-tin: nomlug köligesi öñdün tavgaç uluş-ta yatıltı (HT V-151/3).

“*Buda’nın mücevher ağacı* batıda Hint ilinde engellendi: öğretinin gölgesi doğuda Çin ulusuna yayıldı.”

gölge yaptığından, öğretinin gölgesi Doğu Çin İmparatorluğu'na da yayıldı.”

• **burhanlık erdini söğüt** ifadesi *Buda’nın mücevher ağacı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 202). Bu ifade “burhanlık” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “erdini söğüt” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Burhanlık erdini söğüt* ifadesinin birleşimiyle oluşan yapı Buda öğretisinin bir mücevherden daha değerli ve kıymetli olduğunu ifade etmektedir. Bu yapıyla, bir ağacın köklerini toprağın alt katmanlarına göndererek bulunduğu alana sımsıkı sarılması ve bu alana kökleriyle yayılmasından hareketle, Buda öğretisinin de bulunduğu alana kökleriyle sımsıkı sarılıp orada usulca yayıldığı manasına gelmektedir. İfade, dini anlam barındıran bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buda’nın nasihatlerinin kıymeti öğretisi içerisinde sık sık kullanılan ağaç unsuruyla bir araya getirilecek çarpıcı bir ifade yaratılmış, öğretinin gücü, kudreti ve yol göstericiliği vurgulanmıştır.

◆ **burhanlık erdniliğ otrug** “Buda’nın mücevher adası”

→ Ançulayu yme kim birök kirtgünçi bar erser. *Burhan-lığ erdni-lığ otrug-ka*

kirip kutrulmak tüşlög erdini algalı uyur. Kirtgünç köngli yok erser uz-ik yörög uksar yme tüşsüz kurug kalır (TT V-B94).

“Aynı şekilde inanan kişi, *Buda mücevherlerinin adasına* girdikten sonra kurtuluş meyvesinin mücevherini toplayabilir fakat inançlı bir kalbi yoksa metnin manasını anlasa da sonuçsuz kalır.”

• **burhanlıg erdnilig otrug** ifadesi *Buda mücevherlerinin adası* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 202). Bu ifade “burhanlıg ” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “erdini otrug” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Burhanlıg erdnilig otrug* birleşimiyle mücevher sözünü, Buda’nın öğretilerini okumak ya da bu öğretilerin vaaz edildiği bir alanda bulunmak şeklinde değerlendirilmelidir. Bu yapıyla anlatılmak istenen inançlı kişinin öğretinin inceliklerini öğrenerek kurtuluşa ulaşmasını simgelemektedir.

➤ **Buşı** “sadaka”

◆ **buşı ber-** “sadaka vermek”

→ Amtı köñülça alıñ barça *poşı beriñ* (İPKPH XVI).

“Şimdi gönlünüzce alın; tamamını *sadaka verin!*”

→ T(e)ñri t(e)ñgrisi burhanıg körüp nomlug y(a)rılığın eşidmiş-de ökünçi kakığı keldi negülük burhanka *buşı bermedim* tep (HT III-607).

“Tanrılar tanrısı Buda'yı görüp öğreti vaazını dinledikten sonra "Niçin Buddha'ya bu bahçeyi sadaka olarak vermedim?!" diye pişmanlık ve kızgınlık duydu.”

→ Bou küskü künke tsinsi seğremde t(e)rken tegin kutı atanu y(a)rılıkamış üçün beş miñ toyınka çai kılıp bir toyınka üçer san t(a)var *buşı berdi* (HT VIII-1433).

“Wu fare gününde, Majesteleri Veliaht Prens atandığı için Ci-en-si Manastırı'nda beş bin rahip için ziyafet verildi ve her keşişe üç yaprak *sadaka verildi.*”

• **buşı ber-** ifadesi *sadaka vermek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 205). Bu ifade “buşı” sözünün ve “ber-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu

bizlere göstermektedir. Bu yapıdaki tüm parçalar kendi anlamlarını korurken bir araya geldiklerinde oluşturdukları özelleşmiş anlam eşdizimli yapıyı oluşturmaktadır. *Buşı* kelimesi, ihtiyaç sahibi kimselere verilen herhangi bir şeye tekabül etmektedir. *Buşı ber-* birlikteliği öğretide önemli yere sahip olan bir yapıdır. Tanrının rızasını kazanmak manasına gelen yapı toplum içerisinde yardımlaşmanın öğreti için önemini gösteren durumlardan bir tanesidir ve günahlardan arınmak adına yapılan bir uygulamadır.

➤ **Buyan** “sevap, iyi, ihtişam, kurtuluş, amel”

◆ **buyan al-** “sevap almak”

→ K(a)ra kuş senjirliğdekig bedizlig yaylıkda,, yme nom ünin çuñ ünin taşuru y(a)rılıkadı,, tolp elte, *buyan almak* edgü kılınç kılmak üze yuyu arıtu y(a)rılıkadı imrerigme k(a)rasın (HT IX-1170).

“Akbaba kayalığındaki rengarenk yazlık sarayında metinleri yazdırdı. Öğretinin ve manastırın çanlarının sesini diyarın her yerine yaydı. *Sevap alarak* ve iyi işler yaparak, kalabalık halkını temizlemeye tenezzül etti.”

● **buyan al-** ifadesi *sevap alma* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 207). Bu ifade “buyan” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “al-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Buyan al-* birleşimiyle oluşan yapı kişinin iyi işleri karşılığında sevap kazanmasını ifade etmektedir. Dini anlamda karşımıza çıkan bu ifade, iyi niyetle bulunan ve doğru işleri yapan kişilere ölümsüzlük sarayını müjdelemektedir.

◆ **buyan edgü kılınç tüş** “Punya meyvesi”

→ Bu *buyan edgü kılınç tüş-in* bu köz-ünür az-unta ok bulur (TT VII-40/20).

“O değerli ve *iyi amelin meyvesi* (ödülü) bu varoluş biçiminde bulunacaktır.”

● **buyan edgü kılınç tüş** ifadesi *Punya meyvesi* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “buyan edgü kılınç” yapısının sözlüksel anlamını koruduğunu ve “tüş” sözünün

özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Punya*; sevap, iyi amel demektir. Öğretinin temelinde bulunan iyi şeyler yaparak sevap kazanmak bilinci bu yapıyla ortaya koyulmakta ve mükâfatının olacağı gözler önüne serilmektedir.

◆ **buyan evir-** “sevap devretme”

→ *Buyan evirmeklig* törög t(e)ñrilerke v(a)bşıklarka,, ögirtdürmak üze yaragınça amrılmış tilikligler ol (HT IX-1093).

“Dini *sevap aktarma* âdetini yerine getirirler. Onlar, göksel tanrıları ve dünyevi ruhları gerektiği gibi memnun etmek için arzularını yatıştıranlardır.”

→ Bursanlar öñin öñin tütrüm teriñ sevinç bilmeklig köñgülleri üze ayıgıg tarkardaçı açok t(e)ñridem köñülin bir uçlugın *buyan evire* ötünürler utlı tegürmeklig ulug iş üze,, kut kolu ötünü teginürler (HT IX-1218).

“Cemaatlerin her biri, hep bir ağızdan, kötülüğü kovan ilahi bir mizaçla dinsel erdemler bahşeder ve büyük *sevap devretme* aracılığıyla içtenlikle şans isterler.”

→ Munça *buyan evirip*, kut kolmıšta basa yene ögin köñülin ... turup ançak(ı)ya yme öñi saçmadın agızınta inçe sözledi (HT X-575).

“Aynı şekilde *sevap devredip*, ant içerek yeniden zihnini yoğunlaştırdı ve dikkatini hiçbir şekilde dağıtmadan şöyle mırıldandı.”

● **buyan evir-** ifadesi *sevap devretme* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 208). Bu ifade “buyan” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “evir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Buyan evir-* birleşimiyle oluşan yapı, dini manada kurtulmuş kişilerin kazandıkları sevabı başkalarına adamalarını anlatmaktadır. *Sevap devretme* sayesinde canlı varlık kendi sevaplarını geçmiş, gelecek ve şu anda bulunan varlıklara bağışlamaktadır. Bu yapı öğretinin ne kadar geniş bir pencereden baktığını ve faydaya sağlamaya olan yönelimini göstermektedir.

◆ **buyanlık sumır tag** “sevabın Sumeru dağı”

→ Burhan-lar uluşinga barku yolug körkittingiz. *Buyanlık sumır tag-ıg* turkurtunguz (TT III-54).

“Burhan krallığına giden yolu gösterdiniz. *Sevabın Sumeru dağı*nı inşa ettiniz.”

● **buyanlık sumır tag** ifadesi *sevabın Sumeru dağı* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 209). Bu ifade “buyanlık” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “sumır tag” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Buyanlık sumır tag* birleşimiyle oluşan bu yapının unsurlarından *Sumır tag* kalıbı dünyanın merkezi ve en yüksek yeri olarak adlandırılmıştır. Tanrıların yaşadığı yerlerin bulunduğu, cennet olarak nitelendirilen bu dağın eteklerine doğru ülke ve şehirler kurulmuştur. Buda öğretisini vaaz ederek yanlış yola sapanları öğretinin gölgesinde toplamak bu dağ gibi yüce ve kutsal görülmüş, bu yönüyle sevap dağa benzetilmiştir.

◆ **buyanlık tarıglag** “sevap tarlası”

→ Amtı boltum urgalı *buyan-lıg tarıg-lag-ta* tegimlig boltı-ı tikgeli artançsız ağılık-ka kirti tip (HT V-55/22).

“Şimdi *sevap tarlasında* çabalamak nasip oldu, kalıcı ambarı kurdu ve girdi.”

→ K(a)ltı bo kraz-a ton birki(y)e kedgeli bolsar temin ök tegimlig bolgay erdi, *buyanlık tarıglag* tep kügülgeli tep, bo iki p(a)dak şlokıg sözledi (HT VII-701).

“İnsan bu cübbeyi bir kere giyebilse ancak o zaman ‘*sevap tarlası*’ diye övülmeye lâyık olur. Bu iki mısrayı söyledi.”

→ Beş çöpikke tartılıp vinaydaki¹¹ yorığıg üküş egsük k(e)rgek kırsarlar yme,, inçip etözlerinde üç ağır kerze ton kedmiş *buyanlık tarıglag* erürler (HT IX-1085).

“Beş kirlilikten geçmelerine ve Vinaya’da çok kötü bir yürüyüş yapmalarına rağmen, vücutlarında üç kutsal manastır cübbesiyle hala *sevap tarlası*dırlar.”

¹¹ Tarikat disiplini

● **buyanlık tarıglag** ifadesi *sevap tarlası* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 209). Bu ifade “buyanlık” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “tarıglag” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Buyanlık tarıglag* birleşiminin bir araya gelmesiyle oluşan yapı özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçmektedir. *Sevap tarlası* yapısı canlı varlığın öğretinin gereğine uygun şekilde çabalamasını, bu yola girerek yürümesini ifade etmektedir. Tarla boş bir alandır, ne ekilirse o biçilmektedir. Sevap tarlasında bulunmak ise öğretinin için çabalayıp sevap kazanmak manasına gelmektedir.

◆ **buyanlık yol** “sevap yolu”

→ Toyın küentso savım buyanlık yol ırak yadılmış üzä açur t(e)ñrilerig kişilerig örü kötürmekde edgü kılınçlıg işleşmek teriñ keñürmeki üze togar,, ıdoklar kutluglar yeg üstünki uguşda (HT IX-1435).

“Ben rahip Xuanzang sözlerim, sevap yolu çok uzaklara yayıldığı için, açlık çeken tanrıları ve insanları yükseltmenin başlangıcıdır. Evliyalar ve Aryalar sevap işledikleri, derin ve geniş bir alana yayıldıkları için üstün soyda doğarlar.”

● **buyanlık yol** ifadesi *sevaplı yol*, *sevap yolu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 209). Bu ifade “buyanlık” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yol” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda karşımıza çıkan *buyanlık yol* yapısını değerlendirdiğimizde sevap manasına gelen söz, gidilen yolun öğretiye uygun, doğru bir yol olduğunu göstermektedir.

➤ **Cintemeni** “mücevher, istek mücevheri”

◆ **cintemeni erdini** “istek, felsefe, tılsımlı taş”

→ Bu muntuda yegrek *cintemeni erdini* alğalı barayın (İPKPH XXXV).

“Ben burada en üstün *Cintāmañi mücevherini* elde etmek için gideyim.”

→ *Cintemeni erdini* kolu poşıka keltim (İPKPH XLVIII).

“*Cintāmaṇi mücevherini* sadaka olarak istemeye geldim.”

→ *Çintamani rtniteg* (TT IX-16).

“*Çintamani mücevheri* gibi.”

● **cintemeni erdini** ifadesi *istek mücevheri; bir Dhāraṇī’nin adı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 233). Bu ifade “cintemeni” ve “erdini” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Cintemeni erdini yapısı canlıların bütün arzularını yerine getiren cintamaṇi taşı ya da cevheri dharma yani Buddha’nın öğretisiyle eş değerdedir. Çünkü öğretiyi tam anlamıyla kavrayan kişinin de aslında bütün arzularını yerine getirebileceği ya da her şeyin boşluğunu anlayabileceği ifade edilir* (Tokyürek, 2011, s. 193). Bu yapıyla öğretinin tam manasıyla kabul edilmesi ve hayat tarzı haline gelmesi, öğretiye uygun yaşamayı, taşta gerek kalamadan bu güçleri gerçekleştirebileceği, dünya hayatının geçiciliği gibi unsurlar ortaya koyulmaktadır.

➤ **Çahşapat** “emir, kural”

◆ **çahşapatı sı-** “emir çiğnemek”

→ Yekke içkekke kamka tapıgçı tınlıglar öküş, teñrim. Yime arıg çahşapatlıg tınlıg az. *Çahşapatı sıyuk* tınlıglar öküş, teñrim. Edgüke katıglanur tınlıglar az (TT VI-19).

“Şeytan ve büyücülere tapan çoktur, Tanrım ve temiz emirleri yerine getiren canlılar azdır. *Emirleri çiğneyen* canlılar çoktur Tanrım. Hayır için çabalayan varlık azdır.”

● **çahşapatı sı-** ifadesi *kuralları bozmak, emre uymamak* manasında kullanılmıştır. (Wilkens, 2021, s. 216). Bu ifade “çahşapat” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “sı-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Çahşapatı sı-* yapısının *emir* sözü çiğnenebilecek bir unsur değildir. *Çahşapatı sı-* birleşimiyle oluşan bu yapı emirlere uymamayı ifade etmektedir. Kuralların bulunduğu alanlarda kullanılan *emir çiğnemek* yapısı düzeni bozmayı ifade etmektedir.

➤ **Çai** “davet, ziyafet”

◆ **çai kıl-** “ziyafet, davet vermek”

→ Bou küskü künke tsinsi seşremde t(e)rken tegin kutı atanu y(a)rılıkamış üçün beş miñ toyınka *çai kılıp* bir toyınka üçer san t(a)var buşı berdi (HT VIII-1432).

“Wu fare gününde, Majesteleri Veliaht Prens atandığı için Ci-en-si Manastırı'nda beş bin rahip için *ziyafet verildi* ve her keşişe üç yaprak sadaka verildi.”

→ Beş y(e)g(i)rmike yeti toyın kigürüp iki miñ toyınka *çai kılıp* tokuz bölök oyunçılığ yerdin öñdünki yazıta keçginçe oyun etizip temin yağıltılar (HT IX-607).

“Tripitaka Üstadı için yine bir *davet verilmesi* fermanı geldi ve saraya götürüldü. Ancak ayın onuncu günü hava açıldı.”

→ Tşiek-çeu atl(1)g açarı nom tüketmişine sevinç *çay kılıp* tapıg udug kılı (HT X-340).

“Tşiekçeu adlı öğretmen, öğretim metnini tamamladığı için bir şükran *ziyafeti verdi* ve öğretiye taptı.”

→ *Çay kılmuş* <kün-te> süü bitigin okıp sudur kötürgeli barduklarında ötrü taibazake nom erdinitin y(a)ruk ünüp ırak yakın oronlarıg bütürü yarutdı (HT X-345).

“Ziyafetin verildiği gün, biri önsözü okumaya ve sūtrayı söz konusu salona getirmeye gittiğinde, Taipaşake Sūtra Taşından bir ışık çıktı ve her yerde uzak ve yakın yerleri aydınlattı.”

● **çai kıl-** ifadesi *ziyafet vermek*, *davet vermek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 217). Bu ifade “çai” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kıl-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Günlük hayatta karşımıza çıkan *ziyafet vermek* yapısı kişinin hazırlandığı ve karşılıklı olarak bu durumun bilindiği genellikle özel gün ve gecelerde düzenlenen eğlenceleri ifade etmektedir. Bu yapıdaki davet ya da ziyafet unsurları tutulup herhangi birisine verilecek unsurlar değildir, bir topluluğu konuk etmek manası gelmektedir.

➤ **Çankirmit** “aşağı yukarı yürümek, dolaşmak”

◆ **çankirmit kıl-** “volta atmak”

→ Tört burhan-lar *çankirmit kılıp* koţmiş çakir<līg> izleri yme bar (HT IV-125).

“Dört havarinin *volta atarak* yürüyüşü esnasında oluşan çakra izleri de vardır.”

→ Grdakul tag üze ınaru berü *çankirmit kılıp* yorıyu yrlikadı (TT X-513).

“Grđhrakūda Dağı’nda *volta atarken* bir oraya bir buraya yürüdü.”

● **çankirmit kıl-** ifadesi *volta atmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 221). Bu ifade “çankirmit” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kıl-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Çankirmit kıl-* birleşimiyle oluşan yapı kişinin bir ileri bir geri yürümesini ifade etmektedir. Günlük hayatta sıklıkla karşılaştığımız *volta atmak* yapısı aslında herhangi birisine atılan bir şey değildir. Kişinin sıkıcı bir durumla karşılaşması sebebiyle can sıkıntısını gidermek için yaptığı yürüyüş manasına gelmektedir.

➤ **Çasur-** “iftira atmak, kara sürmek”

◆ **çasur- yonga-** “iftira atmak”

→ Awing yutuz-inga yaz-ıntıwz erser tilin ez-ük yalgan saw söz-ledimz erser. *Çasurdumuz yongadıwz* erser ewrik sarsıg saw söz-ledimz erser.. (TT IV-71).

“Başka ailenin kadınına gidip günah işleseydik ve yalan söz söyleseydik, *iftira atıp* kaba sözler söyleseydik...”

● **çasur- yonga-** ifadesi *iftira atmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 224). Bu ifade “çasur-” fiilinin sözlüksel anlamını koruduğunu ve “yonga-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Çasur- yonga-* birleşimiyle oluşturulan *iftira atmak* yapısını incelediğimizde bir kişinin hakkında yalan ve kötü söz söylemek manası bulunmaktadır. Bu yapıyla aslında iftiranın atılan bir unsur olmadığı, mağdur edilen herhangi bir kimsenin bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

➤ **Çav** “dedikodu, kötü söz”

◆ **çav kemiş-** “dedikodu yaymak”

→ Üküş erdini yinçü kötürüp ez-ükleyü bu erdini yinçü kirati-lar kan-ıña ... ünçlüg ol tip *çav kemişdi* ol kirati-lar hani yme aņsız...lig erdi (HT V-46/14).

“Çok mücevher ve inci taşıyıp aldatarak bu mücevher ve incileri Kirātaların babasına ... diyerek *dedikodu yaydı*. Kirātaların hanı da son derece ...”

● **çav kemiş-** ifadesi *dedikodu yaymak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 225). Bu ifade “çav” sözünün ve “kemiş-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Çav kemiş-* birleşimiyle oluşan bu yapı özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçmektedir. *Dedikodu yaymak* yapısı bir durum, kişi yada olayı ortaya atarak zarar vermek amacı gütmektedir. Sosyal hayatta sıklıkla karşılaştığımız bu davranış dedikodu unsurunun mecazi anlamda yayıldığını ortaya koymaktadır.

➤ **Çıñratgu** “çingirak”

◆ **çıñratgusın silk-** “çingırağını sallamak”

→ M(e)n toyın küentso bardım enetkekke *çañratgu silkme*k tıltagınta, yañırtı yüküngeli grdrakut tagka (HT VI-1744).

“Ben, rahip Xuanzang yeniden Grdhrakut dağında saygıda bulunmak için *çingırağını sallayarak* Hint'e gittim.”

→ Toyın küentso¹² açarı *çıñratgusın silke* çın nomug tiledi (HT VII-598).

“Rahip Xuanzang, *çingıraklı çubuğu sallayarak* gerçek öğretileri istedi.”

● **çıñratgusın silk-** ifadesi (*rahip*) *çingırdağını sallamak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 230). Bu ifade “çıñratgu” sözünün ve “silk-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Çıñratgusın silk-* yapısının birleşimiyle oluşan yapı özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçmektedir. Dini alanda

¹² Budist hacı, bilgin ve çevirmen adı (MS 600/602–664)

karşılaştığımız çingırağını sallamak yapısı genellikle rahiplerin yaptığı bir davranıştır. Rahipler bu hareketleriyle büyü gücünü harekete geçirirler, bir yerden bir yere giderler, dilek ve arzuları gerçekleştirirler.

➤ **Çulvu** “küfür, hakaret, kötü söz”

◆ **çulvu sözle-** “küfre girmek, hakaret etmek”

→ Küntün inte yene bir ulug oy ol bo oy kaukalikle toyin şariputre m(a)hamodgalyayane toyin-lar ugrınta *çulvu sözlep* t(a)ñri burhanka.. (HT III-134).

“(Buranın) güneyinde yine büyük bir çukur vardır. Bu çukur rahip Kokālika'nın rahip Seriputra ve Mahamaudgal-yāyana'dan dolayı *küfre girdiği* ve tanrı Buddha'ya karşı...”

→ Olar tutmış no)m burhan yarlığı ermez tép muntag *çulvu sözleyür* erdi (HT IV-1383).

“Onlar tuttukları öğretilerle Buda emrini hor görür ve böylece *küfre girer*.”

● **çulvu sözle-** ifadesi *hakaret etmek, aşağılamak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 240). Bu ifade “çulvu” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “sözle-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Çulvu sözle-* yapısıyla bir kimseyi ya da herhangi bir şeyi aşağılamak, değersiz duruma düşürecek tavırlarda bulunmak ve sözler söylemek manasına gelmektedir.

➤ **Didim** “taç, alın çemberi”

◆ **didim ked-** “taç giymek”

→ İkiğü barça tñri/de/m *didim kedip* hu-a-lig psekk /uru?/nup çeç kaş yinçü monçukları salını turur erdi (HT V-39/8).

“Her ikisi tanrısal *taç giyip*, çiçeklerden oluşan çelenk yerleştirip, firuze, yeşim, inci ve boncukları sarkarak dururdu.”

● **didim ked-** ifadesi *taç giymek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “didim” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ked-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Didim ked-* birleşimiyle oluşan bu yapının tanrı tarafından verilen ilahi güç ile yönetime gelmesi manasında kullanılmıştır. Yönetimle ilgili alanında karşımıza çıkan *taç giymek* yapısı kişinin hükümdar olması ve bir ülkeyi yönetmesini ifade etmektedir.

➤ **Dyan** “meditasyon”

◆ **dyan olur-** “meditasyona oturmak”

→ Bodiruçi atl(1)g açari nom agtarmış oron ol,, yene b(a)ti samtso yme bo orunta *dyan olurup* artdi,, kalmış etözi amtıka tegi takı bar,, tai gep atl(1)g yılını adakınta yagı kelip oot kemişdi (HT IX-1795).

“Bodiruçi adlı ustanın öğretileri tercüme ettiği yerdir. Ayrıca, Tripitaka usta ile B(a)ti bu yerde *meditasyona girmek için oturdu* ve öldü. Arta kalan vücudu bugüne kadar hala var. Tai-gep zamanın sonunda düşman gelip manastıra ateş açtı.”

→ Arıg semekke tayaklığın *dyan olurmak* bo erser dyanta öğretinmek tetir (HT IX-2008).

“Ormanda dayalı *meditasyona oturmak*, bu meditasyon uygulamasıdır.”

→ Etözüg kizlep *dyan olurayın* teser emgekig yerip menü menı tileyin teser.. (HT VII-1496).

“Ama geri çekilmeye ve *meditasyona oturmaya* karar verirse, samsara'nın ıstırabından nefret etmeye karar verirse ve sonsuz mutluluk için çabalarsak...”

● **dyan olur-** ifadesi *meditasyona girmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 249). Bu ifade “dyan” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “olur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Dyan olur-* birleşimiyle oluşan bu yapı meditasyonun oturulan bir unsur olmadığını ortaya koymaktadır. *Meditasyona girmeyi* amaçlayan kişinin dünveyi tüm istek, arzu ve tutkuları bir kenara bırak arınmaya çalışmasını ifade etmektedir. Bu uygulamayla kişi; içe bakışını

tamamlamayı, bilincini temizlemeyi, zihnini canlandırmayı ve dünyevi hayatın heveslerinden kurtulmayı amaçlamaktadır. Dini bağlamda sıklıkla karşımıza çıkan *dyan olur-* yapısının bir çok çeşidi bulunmaktadır.

◆ **dyanka kir-** “meditasyona girmek”

→ Arha/nt-lar nirvdaşamabu/mi/ *dyan-ka kirmiş*: köni etöz-in ...ksiz uz olurur-lar (HT V-73/2).

“Rahipler sönmenin *meditasyonuna girip*, dimdik bir bedenle ...doğru bir şekilde otururlar.”

→ Nirvdaşamabumi *dyan-ka kirip*: üküş yıl ... Ertmeginge saçı sakalı uz-ap bolmuş erür (HT V-75/25).

“Sönmenin *meditasyonuna girip*, uzun yıllar... saçı sakalı uzamış olur.”

→ Amtı /ym/e (?) takı bar üç arhant-lar /uya/sı üç ünür-ler: kim anta /kö/ñül öçürmek *dyan-ka kirmiş* /erürler? saç-ları sakal-ları uz-a ...kamag bursañ kuvrag kelip ...yur-lar (HT V-77/12).

“Şimdi bundan başka mevcut üç öğretmenin sığınağı üç mağara: sonra kimin gönlü sönerse *meditasyona girmiş* olur? saçları sakalları uzar... bütün cemaat gelip ...yurlar.”

● **dyanka kir-** ifadesi *meditasyona girmek*, *meditasyona başlamak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 250). Bu ifade “dyan” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Dyanka kir-* birleşimiyle oluşan yapı kişinin arınıp temizlenmesini, bilinç düzeyini canlandırmasını ve kendisini bir süreliğine de olsa dünyevi arzulardan kurtarmasını amaçlamaktadır. Dini bağlamda sıklıkla karşılaştığımız *meditasyona girmek* kalıbı öğretinin temel uygulamalarından olmakla birlikte birçok çeşidi bulunmaktadır. Kişi *meditasyona girdiğinde* dünya ile olan bağlantısını keser kendi içine yönelir ve iç huzurunu bulmak için çabalar. Meditasyon girilen bir yer değildir bu yapıyla dış dünyanın sessizleşmesi ve içe bakışın sağlanması amaçlanmaktadır.

◆ dyanlıg suv “meditasyon suyu”

→ Irak açıp teriñ solagların bedük erkeçlenmekin yenele amırtgurdı *dyanlıg suv* üze bizin kut ayap kertgünüp sekiz könilerig (HT VIII-1936).

“Onların mistik çubuklarını sonuna kadar açtı, yüksek dalgalarını *meditasyon sularında* yeniden durdurdu. Majesteleri, sekiz gerçeğe ibadet etmek ve inanmakla, iki Sala ağacına büyük bir ibadette bulunmuştur.”

→ Amtı küsüsüm teginür,, sakınçlıg dyan kapıglarına tayanturup köñülüg turulturguluk *dyanlıg suvta*, sakınçlıg beçinniñ kurgu yenig kılıkın tıdıp sergürüp (HT IX-2017).

“Şimdi aklımı meditasyonun kapılarında dinlendirip, *meditasyonun sularında* kalarak bilinç maymununun gaflet ve dikkatsiz davranışlarını kontrol altına almak.”

● **dyanlıg suv** ifadesi *meditasyon suyu* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 250). Bu ifade “dyanlıg” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “suv” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda karşılaştığımız bu yapı, kişinin tüm kötülük ve günahlardan arındığı, zihnini canlandırdığı bir uygulamadır. Meditasyonun bu özelliği ile suyun arındırma işlevi benzer görülmüş, aralarında bağlantı kurularak meditasyonun arındırıcı ve temizleyici gücü vurgulanmıştır.

➤ **Edgü** “iyilik, sevap, iyi iş, iyi, lütuf”

◆ **edgü kel-** “herhangi bir kimseden iyilik görmek”

→ Edgü kılınç kıl. Ada ertgai. *Edgü kelgei* (TT I-30).

“Değerli işler yapın. Sıkıntılar geçer. *İyilikler gelir.*”

● **edgü kel-** ifadesi *herhangi bir kimseden iyilik görmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “edgü” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kel-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Edgü kel-* yapısıyla esas olarak anlatılmak istenen mana, kişinin huzur bulması ve kötülüklerden kurtularak iyiliğe kavuşmasıdır. Kişi iyiliğe ulaşarak iç huzura bulmakta ve rahatlamaktadır. *Edgü kel-* yapısı kötülüklerin ve huzursuzluğun ortadan kalkmasını ifade etmektedir. Ayrıca *kel-*

fiili ile oluşturulan bu yapıda iyilik, insanların birbiri için yaptığı işler ve durumlarıdır. Bu sebeple *edgü kel-* yapısı herhangi bir kimseden yardım görmek ve huzur bulmak anlamlarını barındırmaktadır.

◆ **edgü kılınç küçi** “sevap gücü”

→ Bu buyan *edgü kılınç küçinte* burkan kutın bulup biz asan sılıg tigin birle kininde (TT VII-40/139).

“Bu değerli *sevap gücü*yle bizler, Asan ve Siliy Tigin, sonunda Budalığa ulaşalım.”

● **edgü kılınç küçi** ifadesi *sevap gücü* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “edgü kılınç” yapısının sözlüksel anlamını koruduğunu ve “küç” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Öğretinin ana başlıklarından olan *edgü kılınç* birleşimiyle insanların iyi işler yapmasını ifade eden sevap sözünün etkisinden bahsedilmektedir. *Edgü kılınç küçi* yapısında bulunan *edgü kılınç* birleşimi sevap anlamına gelmektedir. Bu kavram insanları etkilemekte ve etkisi altına almaktadır. Bu etkisinden dolayı insanları, iyiye doğruya ulaştırmaktadır. İnsanları, kötülüklerden ve yanlış görüşlerden alıkoyma etkisi dile getirilen bu yapı, dini inancı bulunan kişinin maneviyatıyla alakalıdır.

◆ **edgü kılınçlık işleş-** “sevap işlemek”

→ Toyın küentso savım buyanlığı yol ırak yadılmış üzä açur t(e)ñrilerig kişilerig örü kötürmekde *edgü kılınçlık işleşmek* teriñ keñürmeki üze togar,, ıdoklar kutluglar¹³ yeg üstünki uguşda (HT IX-1438).

“Ben rahip Xuanzang sözlerim, sevap yolu çok uzaklara yayıldığı için, açlık çeken tanrıları ve insanları yükseltmenin başlangıcıdır. Evliyalar ve Aryalar *sevap işledikleri*, derin ve geniş bir alana yayıldıkları için üstün soyda doğarlar.”

¹³ Kutsal Hükümdar (Batı Uygur hükümdarı için rütbe); muhtemelen bir kişi adı da.

● **edgü kılınçlıg işleş-** ifadesi *sevap işlemek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “sevap” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “işleş” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Edgü kılınçlıg işleş-* yapısının fiil unsurunun *birlikte çalışmak, birlikte faaliyet göstermek; çalışıp çabalamak, zahmet çekmek, kendini üzme, eziyet çekmek; önlem almak, kehanette bulunmak; yerine getirmek* gibi anlamları bulunmaktadır (Wilkens, 2021, s. 314). *Edgü kılınçlıg işleş-* yapısının anlamı sevaba sebep olacak davranışlarda bulunmaktır. Dini bağlamı bulunan bu yapıyı incelediğimizde canlı varlıkların yaptıkları iyi davranışlar sevap, kötü davranışlar ise günah olarak değerlendirilmektedir. Bunların sonucunda öldükten sonra gidilecek olan hayata bu işler sayesinde karar verilecektir. Kısacası sevap işlemek fani dünya hayatından kalıcı hayata geçmekte önemli bir etken olmaktadır.

◆ **edgü nomlug yük** “iyi kanunun yükü”

→ Bilge biliglig baş kılıp iki eginlerinde *edgü nomlug yükü*g yüderler. Kim ol gantahast yanga ne türlü işde ködügte burun iligin işletip kop işin ködügin neteg bütürür erser (TT V-B49).

“Bilgeliği yaralayanlar ve her iki omuz üzerinde de *iyi yasanın yükünü* taşırlar. Fil Gandhahasti bütün işlerini hortumunu kullanarak nasıl bitirirse...”

● **edgü nomlug yük** ifadesi *iyi kanunun yükü* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 97). Bu ifade “iyi kanun” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yük” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yük* sözünün burada üstlendiği anlam ise bir kimsenin yapmak zorunda kaldığı sorumluluk anlamına gelmektedir. *Edgü nomlug yük* kalıbı öğreti için önem arz eden bir yapıdır. Bu yapı öğreti içerisinde bulunan ve öğretiyi oluşturan temellerin insanlığa duyurulması ve anlatılmasıyla öğretinin en geniş sınırlara yayılmasını içeren iyi yönlü sorumlulukları barındırmaktadır. Bu durum sebebiyle öğretiyi insanlığa duyuran kişilerde öğretiyi düzgün ve ayrıntılı anlatarak en geniş sınırlara ulaştırmanın yükü bulunmaktadır. Ayrıca *edgü nomlug yük* kalıbıyla ifade edilen diğer anlam ise öğretiyi zarar verenlerin üstlendiği kötü işler yapmanın sorumluluğu da ifade edilmektedir.

◆ **edgü ögli könüllüg bulıt** “lütfun bulutu”

→ *Edgü ögli könüllüg bulıtıg* kedin enetkek uluşdın, yağıtdı nomlug yağmurug öñdün t(a)vgaç elinte, t(a)vgaçka tegmiş nomlarınñ irükin egsükin yene bütürdi (HT VI-1665).

“*İyi düşünceli (karuñā) bulutu* Batı Hint ülkesinden çekip getirip doğuya, Çin ülkesine öğreti (Dharma) yağmurunu yağdırdı. Çin ülkesine ulaşmış öğretilerin eksliğini gediğini giderdi.”

→ *Edgü ögli köñü(l)lüg bulıtıg* ikileyü tartmış erür, bilge biliglig kün t(e)ñrig yen(a)le yarutmış erür umug ınag tutdaçılar erkeçlenü tegzintiler (HT VII-287).

“*Lütfun bulutu* yeniden yükseldi ve Prajña güneşi yeniden parladı. Üç Hazine'ye sığınmak ve çare arayanlar her taraftan akın akın geldiler.”

→ Kamagta üstünki samtso açarı yarutu yaşutu nomlap *edgü ögli köñüllüg bulıtıg* yada y(a)rılıkadı (HT X-1275).

“Hepsinden üstün olan Tripitaka Ustası, açık bir şekilde vaaz verdi ve *lütuf bulutunu* dünyanın her yerine yaydı.”

● **edgü ögli könüllüg bulıt** ifadesi lütfun bulutu manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 98). Bu ifade “edgü ögli könüllüg” sözünün ve “bulıt” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Edgü ögli könüllüg bulıt* birleşimiyle ortaya çıkan *lütfun bulutu* yapısıyla tanrının yardım ve merhametini, ona inananlardan esirgemediği ifade edilmektedir. Yağmur damlacıklarının düştüğü gibi eşit şekilde davranıldığı, kudret ve merhametinin eşit şekilde dağıtıldığını anlatan bu yapıyla tanrının merhametinden tüm canlıların aynı şekilde istifade etmesi dile getirilmektedir. Öğretide af dilemek, tövbe etmek kavramları bulunmaktadır. Bu kavramlar öğretinin iyi kötü ayrımı yapmadan herkese eşit davrandığını göstermektedir ki *edgü ögli könüllüg bulıt* yapısı bunun en net örneklerinden birisi olarak tanrının koruyuculuğunun ve affediciliğinin bir bulut kümesinin bıraktığı yağmur damlacıklarıyla aynı doğrultuda olmasıyla vurgulanmaktadır. *Edgü* sözü tanrı tarafından gelen lütfu ifade etmektedir. Merhamet anlamına gelen bu söz, tanrının tüm canlı varlıkları aynı olarak görmesini ve eşit şekilde merhamet göstermesini ifade etmektedir.

◆ **edgüke teg-** “iyiliğe ulaşmak”

→ Onunç kirtgünç erser. Sewitmek ayatmak *edgüke tegürdeçi* titir. Ne üçün tiser (TT V-B119).

“İmanın onuncusu, (insanları) sevilme ve onurlandırma *iyiliğine ulaştırırlardır*. Neden? Niye derse...”

→ El içinte kut kıv ornaşzun balık uluş sayu tükel edgü yevilzün yegedinçsiz yetinçsiz *edgüke tegmekleri* üze, sevinç ötünü teginmişleringe anın olarnı üçün (HT IX-1234).

“Krallık içinde mutluluk yerleşsin. İmparatorluğun tüm şehirlerinde ve ülkelerinde mükemmel kurtuluşla donatılsın. Tükenmez şeylere sahip oldukları için içtenlikle şükrettiklerinden, *iyiliğe ulaştılar*.”

→ Aşnukı eligim(i)z kutıntın kezigsiz *edgüke tegdim*,, amtıkı hanım(ı)z kutıntın bölgsüz açığ ayag altım (HT IX-1912).

“Önceki hükümdarımızdan olağanüstü *iyiliğe ulaştım*, şimdiki imparatorumuz majestelerinden sürekli olarak ayrıcalık ve şeref aldım.”

● **edgüke teg-** ifadesi *iyiliğe varmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “edgü” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “teg-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Edgüke teg-* yapısının fiil unsurunun anlamı çerçevesinde bakıldığı takdirde, iyiliğin herhangi bir konumda bulunduğu, canlı varlıkların ona ulaşması gibi bir durum anlatılmaktadır fakat böyle bir durum söz konusu değildir. Öğretinin temelinde iyilik ve bunun karşılığında ulaşılan ölümsüz bir hayat bulunmaktadır. Bu hayata ulaşabilmek için insanlar, dünya hayatında çalışıp çabalamak zorundadırlar. *Edgüke teg-* yapısı ile oluşan birleşimin altında iyiliğe ulaşmak için iyi işler yapmak ve öğretiyi uygun davranmak düşüncesi yer almaktadır.

◆ **edgülerniñ kapı** “iyilik kapısı”

→ Bu muntag üküş *edgü-ler-niñ kapı* üçün anın öjreki savlarıg biltürgeli samtso açarı tvgaç tilinçe aktardı (HT V-136/20).

“Tripitaka ustası bu sebeple pek çok *iyiliğin kapısından* dolayı önceki açıklamayı -yani kehaneti- Çin diline aktarır ve anlatır.”

→ T(e)ñri eligim(i)z kutının ujıkı üze ertip belgülerde tutulmışg biltürdeçi yörügi üze yegedip kamag *edgüleriñ kapıgı* boltaçı, yaratı y(a)rılıkamış ıduk süü başlagıg. (HT VI-1774).

“Saygıdeğer hakanımızın soyluluğunun sözü ile geçip görüntüde tutunmuş olanı bildiren yorumu ile mükemmelleşip bütün *iyiliklerin kapısı* olacak olan yaratıp, lütfettiği kutsal önsözün başlangıcı...”

→ Bo muntag üküş *edgüleriñ kapıgı* üçün anın öñreki savlarig biltürgeli samtso açarı t(a)vgaç tilinça agtardı (HT VIII-45).

“Pek çok *iyiliğin kapısı* olduğu için, Tripitaka ustası onu Çince’ye çevirerek orijinal(?) üslubunun bilinmesini sağladı.”

● **edgüleriñ kapıgı** ifadesi *iyilik kapısı* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “iyilik” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kapı” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Edgüleriñ kapıgı* yapısı iyi işlerde bulunan yer anlamını barındırmaktadır. Bu sebeple iyilik kapısından geçen insanlar ölümsüzler sarayında kendilerine yer edinmiş kimselerdir. Esas olarak *edgüleriñ kapıgı* bir geçit olduğunu buradan sonra öğretiyeye uygun hayat yaşamakta ve iyi işler yaparak sevap kazanmaları ifade edilmektedir. Bu davranışlarda bulunan kimselerin iyiliği yaptıkları ya da bir başka tarafından iyilik görmeleri anlatılmaktadır.

◆ **edgüng bas-** “iyiliği yaymak”

→ kas tıngı teg *edgüng basdı* (TT I-98).

“Yeşim taşının sesi gibi *iyiliğiniz yayıldı*.”

● **edgüng bas-** ifadesi *iyiliği yaymak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “iyi” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bas-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Edgü* sözü karşılık beklemeden yardım etmeyi ifade etmektedir. Öğretiye göre bu yapıyı değerlendirdiğimizde iyilik yapmak, bu

durumun herkes tarafından bilinmesi sağlamak, öğretilerin vaaz edilmesiyle bağlantılıdır. *Edgüing bas-* yapısı iyiliğin çok uzaklara ulaşmasını ve herkes tarafından bilinmesini anlatmaktadır.

➤ **Edrem** “erdem, fazilet, güç, sevap, yetenek”

◆ **edremke teg-** “güce ulaşmak”

→ Ulatı altı tümen altı miñ toyınlar şamnançlar upası upasançlar yime tarnı tigme *edremke teginip*, iki ermez kapıgı kırtılar (TT VI-430).

“Ve altmış bin kesiş ve rahibe, meslekten olmayan erkek ve kız kardeşler, sırayla darnı (sihirli söz, büyü gücü) adlı *güce ulaştılar*.”

● **edremke teg-** ifadesi *güce ulaşmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “güç” ve “ulaş-” fiilinin sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Güce ulaşmak* yapısını incelediğimizde gücün esasen varılan bir nokta olmadığını ve canlı varlığın onu kendi bedeninde hissetmesini anlatmaktadır. Öğreti açısından bu yapıyı değerlendirdiğimizde öğretilerde çeşitli güçler bulunmaktadır ve bu güçler kişinin hangi konumda bulunduğunu göstermektedir. Buradaki örnekte Budist olan kimselerin, rahip ve rahibeler büyülü sözler söyleyerek farklı bir aşamaya geçtikleri, büyü gücünü kullanabilir hale geldikleri anlatılmaktadır.

➤ **Egin** “omuz; çatı”

◆ **egin ber-** “omuz vermek”

→ Üzülmüş tokurha elgök teg nomlarıg *eginlerin berip* (HT VIII-916).

“Kesilmiş keçeden elek gibi olan öğretilerine *omuz vererek*, yenilediler.”

● **egin ber-** ifadesi *omuz vermek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “omuz” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “vermek” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Egin ber-* yapısıyla oluşan birleşim bir kimseye *destek vermek* manasına gelmektedir. *Omuz* kelimesinin sözlüksel anlamına

kaybederek *destek* manasına bürünmesiyle oluşan birleşim, bir durum ya da herhangi bir olay karşısında destek ve güç vermek, yardımcı olmak anlamını barındırmaktadır.

➤ **Egri** “eğri, bükülmüş; ters, doğru olmayan”

◆ **egri yorığ** “eğri yol”

→ Beg-ke isi-ke ınangıl. Emin yürüntegin anutgıl. *Egri yorığ* kemişgil. Tetrü sakınç tarkargıl (TT I-110).

“Prens ve prensese güvenin. İlaçlarınızı hazırlayın. *Eğri yoldan* vazgeç, yanlış düşünceleri bırak.”

● **egri yorığ** ifadesi *eğri yol* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “eğri” sözünün sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “yol” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Eğri yol* ifadesi aslında yanlış düşüncelerin peşinden gitmeyi dile getirmektedir. Bu birleşim ile oluşturulan yapı öğreti içerisinde insanların doğru düşünceleri terk ederek yanlış görüşlerin peşinden gitmesini anlatmaktadır.

➤ **Elig** “el”

◆ **elgin adağın bekle-** “ellerine ve ayaklarına pranga vurmak”

→ *Elgin adağın beklep* kınılıkta urdı-lar (İPKPH LXIII).

“*Ellerine ve ayaklarına pranga vurup* hapse attılar.”

● **elgin adağın bekle-** ifadesi *ellerine ayaklarına pranga vurmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “elg adağ” sözlerinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bekle-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Elgin adağın bekle-* birleşiminden oluşan bu yapı kişinin esir alındığını, hapse atıldığını ya da özgürlüğünün kısıtlandığını ifade etmektedir. Ayrıca bu yapıyla dönemin hukuk sistemi hakkında bilgi edinebiliriz. Toplumun yaşayışını ve olaylara karşı bakış açısını görebilir ve bu durum hakkında bazı çıkarımlar yapabiliriz.

➤ **Emgek** “sıkıntı, dert, keder, acı, ıstırap”

◆ **emgek emgen-** “sıkıntı, dert, keder, acı, ıstırap çekmek”

→ Taķı yeme adruk uzlar kentü kentü uz işin işleyür. Adruk adruk *emgek emgü emgenür* (İPKPH II).

“Ayrıca başka ustalar kendi işlerini icra ediyorlar. Çeşit çeşit *sıkıntılar çekiyorlar.*”

→ Uzun turkaru *emgek emgenür*. Uluş sayu, balık sayu kim begleri azu karı başları erser, iyinür basınur (TT VI-9).

“Daima *azap çekiyorlar*. Tüm krallıklarda ve şehirlerde prensler ve yaşlılar onlara bastırıp, boyun eğdirirler.”

→ Yinik yazukka ertingü ağır kınka tegürür. Ertingü *emgek emgenür*. İrti birti ağır bolur (TT VI-11).

“Küçük suçlar için son derece ağır cezalar vermektedir. Çok ağır *azap çektirirler*, bedeli ağır olacak.”

→ Yaş turkaru ekini bütmez. Yalın bogazı todmaz. Aç yorıyur. Ertingü *emgek emgenür* (TT VI-15).

“Tohumları olgunlaşmaz. Çıplak gırtlak asla doymaz. Açlık çeker ve çok büyük *acılar çeker.*”

→ Sansız tümen azunta togar ölür. S(a)ırsar içinte *emgek emgenür*. Burkanlar nomın eşitmez (TT VI-220).

“Sayısız varoluşta yeniden doğarlar ve ölürler. Samsara’da *eziyet çekerler* ve Buda öğretisini duymazlar.”

● **emgek emgen-** ifadesi *sıkıntı çekmek, acı çekmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 104). Bu ifade “acı, sıkıntı, dert vb.” sözlerinin sözlük anlamını koruduğunu fakat “çekmek” fiilinin sözlük anlamını kaybederek özelleşmiş farklı anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Emgek emgen-* yapısı bizlere kişinin çok fazla üzüldüğü, acılı ve sıkıntılı bir durum içinde bulunduğunu göstermektedir.

Öğretiyi baz alarak değerlendirdiğimizde dünya hayatını yaşıyor olmak, ıstırap çekmek için yeterli bir sebeptir çünkü öğretiye göre dünyadaki tüm heves ve arzular acı çekmeye sebebiyet vermektedir. Öğretinin çıkış noktalarından olan ıstırap sözü ölümden sonraki gidilecek hayat için verilen sadakadır. Acı çekmeyi sadaka olarak adlandıran öğreti, kurtuluş için bu dünya hayatında acı çekmeyi zorunlu görmekte ve acı çektiği ölçüde temizlendiğini düşünmektedir.

◆ **emgeklig taloy** “acı, keder okyanusu; eziyet denizi”

→ *Emgeklig taloynuñ* kemisi batmış, t(e)ñrılı kişiliniñ közi tegilmiş (HT VII-1918).

“*Acı denizinde* gemisi battı, tanrıların ve insanların gözü kör oldu.”

→ Kim ö/ñre/ şudutan han oğlu srvartas/idi/ bodistv bu kamag tınlğ-lar-nı/ñ/*emgek-lig taloy-ta* çomup batıp (HT V-86/18).

“Önce Şudutan han oğlu Sarvārthasiddha Buda bu bütün canlıların *acı denizinde* dalıp batar.”

● **emgeklig taloy** ifadesi *acı okyanusu, keder okyanusu, eziyet denizi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 105). Bu ifade “acı, keder, eziyet” sözlerinin sözlük anlamını koruduğunu ve “deniz, okyanus” sözlerinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Emgeklig taloy* ifadesini öğretiyi baz alarak değerlendirdiğimizde öğretiyi esas alan insanların başarıyla çıktıkları bir sınavdır. Dünya içerisinde çeşitli ıstırapları barındıran ve azaplar çektiren bir yerdir. Bunu acı denizi gibi unsurlarla yapmaktadır. Canlı varlık bu durumlardan ancak öğretiye tutunarak çıkabilmektedirler. Acı denizi ifadesi acıdan ya da keder bir deniz olamayacağı için mecazi unsurlar barındırmaktadır ve canlı varlığı iç dünyasını ifade etmektedir.

◆ **emgeklig taloy ögüz** “acı, keder okyanusu; eziyet, ıstırap denizi”

→ Ol antag suida yazukta ağır emgekte kurtulur. *Emgeklig taloy ögüzden* öner. Menjölüg menjige tegir (TT VI-47).

“Bu tür suç, günah ve büyük azaplardan kurtulur. *Acı denizinden* çıkar ve sonsuz mutluluğa ulaşır tadını çıkarırlar.”

→ *Emgeklig taloy ügüz* ikitin yarılı keçgölük tar kemi otra batdı (HT X-852).

“*Acı okyanusu* ikiye ayrıldı ve onu geçmek için kullanılan sal ortasından battı.”

• **emgeklig taloy ögüz** ifadesi *acı okyanusu, keder okyanusu, eziyet denizi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 105). Bu ifade “acı, keder, eziyet” sözlerinin sözlük anlamını koruduğunu ve “deniz, okyanus” sözlerinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Emgeklig taloy ögüz* yapısı öğretiye göre değerlendirildiğinde dünya hayatında canlı varlıkların ıstırap, acı ve kederin içerisinde bulunmasını ve bunların içerisinde çabalamasını ifade etmektedir. *Acı denizi* insanların dünya hayatında başarıyla geçmeleri gereken bir bir sınav gibidir. Eğer canlı varlık bu başarıya ulaşırsa dönüşsüz yer olan ölümsüzlük sarayında yer alabilirler.

◆ **emgekte özgür-** “acıdan, azaptan, sıkıntıdan kurtulmak”

→ Kayusıña *emgekte özgurgay* sen? (İPKPH VI).

“Onları *acı çekmekten* nasıl kurtaracaksın?”

→ Ötrü ol üşüt-ler tamu-takı *emgek-tin oşup* kutrulup, ertingü mengi-lig yirtünçü-te, abita burkan uluş-ınta togar (TT VII-40/31).

“O zaman ruhlar cehennem *azabından kurtulur* ve özgürleştiler. Buda Amitabha’nın ülkesinde, fevkalade neşeli bir dünyada yeniden doğacaktır.”

• **emgekte özgür-** ifadesi *acıdan, azaptan, sıkıntıdan kurtulmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “emgek” sözlerinin kendi anlamını koruduğunu fakat “özgür-” fiilinin sözlük anlamını kaybederek özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Emgekte özgür-* birleşiminin bir araya gelmesiyle oluşan yapı öğreti içinde kutsal bağlamda kullanılmıştır. Oluşan bu yapı öğreti için önemlidir. Öğreti içerisinde acı ve sıkıntıdan kurtulmak için izlenen yollar vardır. Bu durum öğretinin temelini oluşturmaktadır. “Acı” kavramı öğreti için kurtulunması gereken bir durumdur. Bu kurtuluş manevi olarak gerçekleşmekte ve iç huzuru yakalamakla sağlanmaktadır.

➤ **Ergüsiñerü** “ev, yer, yurt”

◆ **ergüsiñerü yadıl-** “evlerine dağılmak”

→ Ögrünçlüg sewinçlig bolup, teñri burkan yarlığın töpüre tuta teginip, kentü kentü *ergüsiñerü yadıltılar* (TT VI-464).

“(Onlar) neşelendiler ve sevindiler, ilahi Buda’nın öğretisini büyük bir saygıyla başlarının üzerine koydular ve herkes kendi *evlerine dağıldı*.”

● **ergüsiñerü yadıl-** ifadesi *evlerine dağılmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “ev” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “yadıl-” fiilinin *yayılmak, gezmeye çıkmak, uzanmak; tesis edilmiş olmak* anlamlarına gelmektedir (Wilkins, 2021, s. 852). Fiil unsuru bu anlamları terk ederek özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçmektedir. *Ergüsiñerü yadıl-* yapısı herkesin evine gitmesi anlamını barındırmaktadır. Bu ifade ile anlatılmak istenen düşünce bir yerde toplanmış bir topluluğun, -düğün, meclis vb.- yapılan eylemler bittikten sonra evlerine gitmesini ifade etmektedir.

➤ **Erik** “güç, bağımsızlık, hakimiyet”

◆ **erikke teg-** “güce kavuşmak”

→ B(a)ş-ı tebreser, ırak balık-ka barır; sol-tın baş-ı tebreser, *erik-ke tegir* (TT VII-34/6).

“Başın sağ tarafı seğirirse uzak bir şehre gidilir; başın sol tarafı seğirirse kişi *güce kavuşur*.”

● **erikke teg-** ifadesi *güce kavuşmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “güç” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “teg-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Erikke teg-* yapısıyla oluşturulan birleşim, kişinin güce ulaşmasını ifade etmektedir. Güç kişinin içerisinde bulunan bir durumdur ve buna kavuşmak ise kişinin bazı durumların üstesinden gelebileceği bir seviyeye geçtiğini ifade etmektedir. Kısacası güç herhangi bir konumda bulunan ve canlı varlığı yanına gidebileceği bir unsur olmamakla birlikte, içten gelen bir durumdur.

➤ **Ertimlig** “geçicilik, fanilik, kalıcı olmayan”

◆ **ertimlig törölüg suv** “geçiciliğin suyu”

→ *Ertimlig törölüg suvda* batdı, anıtyatlıg tınmakın tındı (HT X-1043).

“O şimdi *geçiciliğin sularına* daldı ve Anıtyatā huzurunda dinlenmeye geldi.”

● **ertimlig törölüg suvı** ifadesi *geçicilik suyu* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 120). Bu ifade “ertimlig törölüg” yapısının sözlüksel anlamını koruduğunu ve “suv” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Ertimlig törölüg suv* yapısıyla canlı varlığın doğum ölüm döngüsünden ayrılarak dünya hayatında yer alışı ifade edilmektedir. *Ertimlig törölüg suv* birleşimiyle oluşan yapı fani olan bu hayatını bir suyun akıp gitmesine benzetmiştir. Dünya hayatının faniliği içerisinde çabalamayı suyla aynı gören yapı, bu düzen içerisinde yer almayı ve suyun geçip gitmesi gibi hayatında tekrarlanamamasını, akıp gitmesini anlatmaktadır. Bu yapı diğer taraftan canlı varlıkların aldanişlarını ifade etmektedir.

➤ **Etöz** “vücut, beden, ceset, gövde, görünüş”

◆ **etüz bul-** “vücuda kavuşmak”

→ Kamag tınlıglar öküş emgenip, edgü kılınç kılıp timin kişi *etüzin bulurlar* (TT VI-40).

“İyi işler yapan tüm varlıklar, bir andan insan *vücaduna kavuşacaktır.*”

→ Ol ayıg kılınç küçinte etüzi kodsar, üç yawlak yolka¹⁴ barır. Anta kin yana kişi *etüzin buluglı* antag ol, kaltı tırnak özeki toprak teg (TT VI-336).

“Bu kötü işler aracılığıyla bedenini attıktan sonra üç kötü yola girerler. Sonra bir insan *vücaduna kavuşanlar*, tırnağın üzerindeki toz kadar nadirdir.”

● **etüz bul-** ifadesi *vücuda kavuşmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “etüz” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bul-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir

¹⁴ Üç yawlak yol; üç kötü yol.

boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Öğretiye göre değerlendirdiğimizde *etüz bul-* yapısının reenkarnasyon sırasında canlıların daha önceki hayatlarında yaşadıklarına göre yerleştirildikleri vücutları ifade etmektedir. Öğretiye göre ruhlar yeni vücutlara kavuşurlar ve bu vücutlar sadece insan bedenleri değildir.

◆ **et'üz kod-** “bedeni atmak”

→ Tngri ayın tükati işl-eyur biz. Kaltı *et'üz kodsar* biz. Tngri yirinberü bargai biz (TT II-4).

“Tanrı sözünü tamamıyla yerine getiriyoruz. *Bedeni attığımız* zaman, tanrılar diyarına gideceğiz.”

→ Södin sakınç burhan nomlug y(a)rukug ... elinte ... *etöz kodıgalı* ugramışta (HT X-1376).

“Eski düşüncelerden Buda’nın öğretisinin parıltısı ... ilinde ... *vücudunu bırakmayı* niyet etmiş.”

→ Biş yoltakı tınlğ-lar et'-üz-inte tegdükte agr tsui ayıg kılınç öçüp *et'-üz kodup* alku burkanlar uluşınta togmısın sakınmıs krgek (TT V-37).

“Beş varoluş biçiminin canlı varlıklarının bedenlerine ulaştıktan sonra ağır suçlarını ve günahlarını silecekler, *bedenlerini attıktan* sonra Buda ülkesinde yeniden doğacaklarını düşünmek gerekir.”

→ Tükel türlüg ayıg kılınç kılur. Kaltı *etüz kodsar*, üç yawlak yolka tüşerler.. (TT VI-43).

“Her türlü kötü işler yapacaklar *vücudunu bırakıp*, üç kötü yola girecekler.”

→ Takı yime artuk kanyu tınlıg artuk ağır kılınç erip, *etüz kodsar*, üzüti tamuga barmış kergek (TT VI-123).

“Ayrıca çok günah işleyen tüm canlılar *vücutlarını bıraktıktan* sonra ruhlarının cehenneme gitmesi gerekmektedir.”

→ Ol ewde kün küniñe yoklamak aşılmak bolur. Özleri yaşları uzun bolur. *Etüz kodsar*, alkugun burkanlar yirinte togar (TT VI-288).

“O evde günden güne çoğalır ve artar. Ömürleri uzun olacaktır ve *bedenlerini attıklarında* Buda diyarında herkes yeniden doğacaktır.”

→ ka kadaş, edgü ögli alku tirilürler. Törü toku iter, öküş sui irinçü kılurlar. Ol ayıg kılınç küçinte *etüzi kodsar*, üç yawlak yolka barır (TT VI-335).

“Kardeşler ve akrabalar hep birlikte toplanırlar, merasimler yaparlar ve böylece çeşitli günahlar işlerler. Bu kötü işler aracılığıyla *bedenini attıktan* sonra üç kötü yola girerler.”

→ Etüzi yıdığ sasıg bolup, alku kişi yarsıyur, yakmaz bolur. *Etüz kodsar*, awış tamuda¹⁵ togar, tamudakı emgekin tükel kötürür, bir ödün sönmez tınturamaz emgetirler (TT VI-445).

“Bedeni kokuşmuş olacak, bütün insanlar ondan tiksinecek ve ona yaklaşmayacaklar. Eğer *bedenini atarsa*, Avici cehenneminde yeniden doğacak ve cehennem azaplarına (sadece) bir saat bile olsa dayamayacaklar.”

→ *Ėttüsüg kotop...* (TT VIII-D19).

“*Vücudunu bıraktıktan* sonra...”

● **et'üz kod-** ifadesi *ölmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 127). Bu ifade “et'üz” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “kod-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. Öğretiye göre doğum-ölüm döngüsü yani reenkarnasyon, dünyevi hayatı yaşayan canlı varlıkların hayatlarını tamamladıktan sonra bedenlerini bırakmalarını yani ölmelerini gerektirmektedir. Bu canlı varlıklar bedenlerini attıktantın sonra öğreti inancına göre ışıkları bitinceye kadar doğum-ölüm döngüsünde bedenlerini değiştirmeye devam etmektedirler. *Etüz kod-* yapısı canlı varlıkların işte bu döngüler arası geçişte bedenlerini bırakmalarını ve ruhlarının bir başka bedene girmesi için yaşadıkları hayatın sonlanmasını ifade etmektedir.

¹⁵ Avici cehennemi.

◆ **etüz tegşür-** “beden değiştirmek”

→ Kün ortu ödün kün ortu yingak yüz-lenip *et'üz tegşürüp* burkan et'üz-in blgürtip otlug samar içinte kirip klp otı teg et'üz öze ört yalın blgürtmiş krgek (TT V-89).

“Öğle vakti güneye dönerek, *bedeni değiştirerek* ve onu bir Buda bedeni gibi göstererek ateşli Samādhi'ye girmeli ve beden de çağ ateşi bir ateş ortaya çıkması gerekir.”

● **etüz tegşür-** ifadesi *görünüüşü değiştirmek, şekil değiştirmek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 127). Bu ifade “etüz” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tegşür-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Etüz tegşür-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla dini alanda karşılaşılmalıdır. *Bedenini değiştirmek* yapısı canlı varlıkların kendi bedenlerinden sıyrılarak başka bedenlere girmesini ifade etmektedir. Bu beden değiştirme işiyle karşısındaki varlığı kandırma, doğru yoldan saptırma amacı bulunmaktadır. Beden değiştirilebilen bir unsur değildir fakat büyü gücüne sahip canlı varlıklar bunu yapabilmektedir. Böylece başka bir şekilde görünerek canlı varlıklar kandırılmaktadır.

◆ **etüzge kir-** “bedene girmek”

→ Tamudaki emgklig tınlıglar alku ozdı kurtıkı, edgü *etüzge kirtiler*. Ol ödün ol kuwragda sekiz tümen dört miñ bodistwlar alku burkan biligiña tegdiler (TT VI-423).

“Cehennemde acı çeken varlıkların hepsi kurtarıldı ve iyi *bedenlere girdiler*. O zaman bu gruptan seksen dört bin Bodhisattva'nın hepsi Buda bilgeline ulaştı.”

● **etüzge kir-** ifadesi *bedene girmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “etüz” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Genellikle dini anlamda kullanılan bu yapı, canlı varlıkların vücutlarını bıraktıktan sonra tekrardan vücut bularak dünyevi hayata dönmelerini ifade etmektedir. Öğretinin temelinde bulunan doğum-ölüm döngüsü dünyaya farklı farklı bedenler de fakat aynı ruh ve bilinç düzeyiyle gelmeyi benimsemektedir. Herhangi bir bedene girerek dünyaya gelmek ifadesi aynı zamanda önceki hayatından gelen günahlarının affedildiği ve sıfırdan bir hayata başlandığı anlamına gelmektedir.

◆ **etözin örte-** “vücudunu yakmak”

→ Kök kalıpta ulug küü kelig edrem ta... oot blgürtüp *etöz-in örtep* kalmış süñüki yir-de tü/şüp/ ilig beg kamağ kuvrag bir/le/ şarir-ın yığıp stup iti/p/ anta urdı-lar (HT V-76/16).

“Gökyüzünde ulu büyü gücü ta... ateş belirip *vücudunu yaktı*, kalan kemikleri yere düştü. Hükümdarların hepsi birlikte kutsal emanetleri toplayıp stüpayı gönderip sonra içeriye yerleştirdiler.”

● **etözin örte-** ifadesi *vücudunu yakmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “etöz” sözünün ve “örte-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. Öğretinin ölü yakma geleneğini dile getiren bu *etözin örte-* yapısı özelleşmiş anlamsal bir boyuta sahiptir. *Etözin örte-* yapısıyla kişinin öldükten sonra yakılması geleneği anlatılmaktadır. *Etözin örte-* yapısı dini alanda özelleşmiştir, dini boyutu bulunan yapıyla inanç sistemi ortaya konulmuştur ve canlı varlığın fani olan bu dünyadan geçiciliğini vurgulanmıştır.

◆ **etözin tit-** “bedenini bırakmak”

→ Bodi-s(a)t(a)vlar nom eşidip *etözlerin titmişin* ıdalamışın, biz neñ anı yetdeçi teginmez biz (HT VII-1566).

“Bodhisattvaların öğretiyi dinlediklerinde *bedenlerini bıraktıklarını* öğrendik. Bunu uzaktan başaramıyoruz!”

→ Küseyü tileyü teginürm(e)n bo *etözünün tidtükde* olarnıñ arasında tugayın seziksiz tep munçulayu sözledi (HT X-600).

“Böylece bu *bedeni bıraktığımda*, bunların arasında güvenle yeniden doğabilmemi saygıyla diliyorum, diye konuştu.”

● **etözin tit-** ifadesi *vücudunu bırakmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “etöz” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tit-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Etözin tit-* birleşimiyle oluşan yapı *bedenini bırakmak* anlamına gelmektedir. Öğretide reenkarnasyon vardır ve bu düşünceye göre

canlı varlıklar ışıkları sönünceye kadar tekrar tekrar doğum-ölüm döngüsü içerisinde dünyaya gelmektedirler. Bu döngünün tekrarlanmasıyla her defasında farklı bir bedene girmekte ve bedenlerini bırakmaktadırlar. Bu bedeni bırakmak ifadesi ölümdür ve döngü içerisindeki tekrarlanan ölümü ifade etmektedir.

◆ **etözlüg idiş** “beden kabı”

→ İnçip yene ırk bedizin urmakdın yoksuz kurug sözlüyür *etözlüg idişniñ* savın tişi erkek üze adırmakdın edgüsin y(a)vlakın ayur balıkta uluşta taştın ertmedin (HT IX-87).

“Öte yandan, yorum yoluyla *beden kabındaki* şeyler hakkında (Çin falında) altı çizgili geometrik şekillerin resimlerinin kaydedilmesiyle boş konuşulur. Ayrıca kadın ve erkek ayırt ederek, şehirden ve krallık dışına çıkmadan iyi ve kötü durumlarını isimlendirir.”

● **etözlüg idiş** ifadesi *beden kabı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 128). Bu ifade “etözlüg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “idiş” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Etözlüg idiş* birleşimiyle oluşan yapı öğretiyile alakalı bir durumdur. Öğreti, bedeni dünya hayatında, içinde bulunulan bir kap olarak görmektedir. Bu kap sayesinde dünya hayatını yaşar ve doğum ölüm döngüsü içerisindeki kıyafetini giyer. Öğreti de önemli olan ruhtur, beden ise sürekli değişen bir döngüye sahiptir. Dünya hayatına her gelindiğinde farklı bir vücuda girilmektedir. Girilen bu vücutlar ruhun dünyevi hayattaki kaplarıdır, canlı varlıklar bu kapları bilgi, inanç, duygu ve düşüncelerle doldurmaktadırlar.

➤ **Evrilinçsiz** “dönüşü olmayan, dönüşsüz; sarsılmaz”

◆ **evrilinçsiz oron** “dönüşsüz yer”

→ Bodis(a)t(a)vlar teginser tutsarlar, kamagun agtınurlar *evrilinçsiz oronka*, altı paramitlarniñ yivegi (HT VII-575).

“Bodhisattvalar bu Dharma'yı kabul ettiklerinde, hepsi tövbe etmeme konumuna yükselir. Bu sūtra mücevheri, Altı Paramitā için *dönüşsüz yerin* bulunduğu ... donanımdır.”

● **evriliñsiz oron** ifadesi *dönüşsüz yer* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 131). Bu ifade “evriliñsiz” ve “oron” sözlerinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Evriliñsiz oron* birleşimiyle oluşan yapı, dünya hayatının faniliğinin içinde canlı varlıkların kurtuluşa ulaşmasını anlatmaktadır. Dini alanda kullanılan bu yapıyla canlıların, doğum-ölüm döngüsünden ayrılarak bu zinciri kırdığı, bütün dünyevi isteklerinden arındığı anlatılmıştır. Tüm bunların gerçekleşmesiyle canlılar sonsuz bir mutluluğa ulaşırlar ve *dönüşsüz yer* yapısı bunun en net örneğidir.

➤ **Ezük** “yalan, aldatıcı, kandırıcı, yalan”

◆ **ezük yalğan saw sözle-** “yalan konuşmak”

→ İnçe kaltı yinin ölüť ölürdümüz erser adnagu-nung twarın ogurladımız erser awıng yutuz-ınga yaz-ıntımız erser tilin ez-ük yalğan saw söz-ledimiz erser (TT IV-70).

“Eğer biz cinayet işlemiş olsaydık, başkasının mallarını çalmış olsaydık, başka ailenin kadınına gidip günah işeseydik ve yalan söz söyleseydik.”

● **ezük yalğan saw sözle-** ifadesi *yalan söyleme* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 133). Bu ifade “ezük yalğan saw” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “sözle-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Ezük yalğan saw sözle-* birleşimiyle bir araya gelen yapı etik olmayan bir durumdur. Dini literatürde de uygun olmayan *yalan söylemek* ifadesi günahların başında gelmektedir. Günlük hayatta kullanılan *ezük yalğan saw sözle-* yapısıyla kişi karşısında bulunan herhangi bir kimseyi kandırmayı, aldatmayı planlamıştır.

➤ **Gantih** “çan”

◆ **gantih tokı-** “çan çalmak”

→ Anta /kin/ gantih tokısar odunur :etö/z yme turur tip tidi :/ilig/ beg söz-ledi edgü edgü /id/i uz söz-lediñiz: antag e/rü/r: emtı siz timiş teg... ler tip: toyin söz-lemiş /yag/ süt kodturup: *gantih /tokı/tdı* (HT V-75/9-16).

“Bunun üzerine çan çaldırırsa uyanır: vücudunu yine terbiye eder diye söyledi: kral söyledi; iyi iyidiler, çok iyi söylediniz: böyleydi, şimdi sizin dediğiniz gibi ...lar dedi: rahipler söyledi, tereyağı ve süt koydurup: *çan çaldırdı*.”

● **gantih tokı-** ifadesi *çan çalmak, zil çalmak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 272). Bu ifade “gantih” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tokı-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Gantih tokı-* birleşimiyle oluşan bu yapı rahip ve rahibelerin yemek vakitlerini bildirmek ve haberleşmek için yaptıkları bir davranıştır. Dini bağlamda rahip ve rahibelerin günlük hayatlarında sıklıkla karşılaşılan bu yapıda esasen çan çalınarak başka bir yere götürülen bir unsur değildir. Burada anlatılmak istenen anlam çana vurularak ses çıkarılması, manastırda bulunan rahip ve rahibelere haber verilmesi ve herhangi bir durumun bildirilmesi anlamını taşımaktadır.

➤ **İrk** “fal, zar, kehanet”

◆ **irk ırkla-** “fal bakmak” (TT VII-28/9).

→ Bu irk ırklaguçı kişi kuşsuz bolur.

“Bu fal bakan kişi mutsuz olacak.”

● **irk ırkla-** ifadesi *fal bakmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “irk” sözünün ve “ırkla-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. Oluşan *fal bakmak* yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *İrk ırkla-* birleşimiyle oluşan bu yapı herhangi bir unsur üzerinden kişinin gelecekte yaşayacağı şeylerin söylemesi ve kehanette bulunulmasını içermektedir. Günlük hayatta karşımıza çıkan bu yapı genellikle geleceği tayin etmeye çalışan kişiler tarafından yapılan bir eylemdir. Bu kişiler toplumdan farklı bir konumda görülmüş ve bazı durumlarda fikir alınmış kimselerdir. *İrk ırkla-* yapısıyla fal bakılması durumu kişinin donanımıyla alakalı bir durum olup çeşitli yöntemleri bulunur ve bu işi yapan kişiler iyi ya da kötü sözler söyleyerek geleceğe yön vermeye çalışırlar.

➤ **İgid** “yanlış, hatalı, yalan, aldatıcı”

◆ **igid yaŋlok sakınçlıg tilkü yekig** “yanlış fikirlerin tilki şeytanı”

→ Kimler birök usarlar *igid yaŋlok sakınçlıg tilkü yekig* öñi keterip bo şastrdaki p(a)daklarının uzıklarının yegin adrokın sakınıp adgüsin adırtlap ey(i)n bolsar (HT VIII-273).

“Eğer kişi *yanlış fikirlerin tilki şeytanı* uzaklaştırabilerseniz ve bu Sastra'nın cümlelerinin ve karakterleri-nin mükemmelliğini düşünün, onların yararlılığını tanıyın.”

• **igid yaŋlok sakınçlıg tilkü yekig** ifadesi *yanlış fikirlerin tilki şeytanı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 296). Bu ifade “igid yaŋlok sakınçlıg” yapısının sözlüksel anlamını koruduğunu ve “tilkü yekig” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *İgid yaŋlok sakınçlıg tilkü yekig* birleşimiyle oluşan bu yapı tilkinin kurnazlığı, hızlı hareket etmesi, çok iyi koku alması sebebiyle şeytanla arasında bağlantı kurulmuştur. Çeşitli öğretiler tarafından hoş karşılanmayan bu hayvanla kötülüklerin başı olan şeytan temsil edilmektedir.

➤ **İki** “iki”

◆ **iki köngül bir-** “iki gönlün birleşmesi”

→ Küz-ki ıgaç yanggusı tümen ban yirde yanggurar süzüg suw tikisi. *İki köngül birikdi*. Ögrünçi ökü. (TT I-136).

“Rüzgârdan güz ağaçlarının hışırtısı işitilecek. Sonsuz su seslerinin mırıltısı yer alır. *İki gönül birleşti*, sevinçleri büyük.”

→ Ming ban-ça ırak barmış kişi-ler birle körüşgei-sn. *İki köngül birikip*, altun itig ilgingde tutgai-sn (TT VII-30/8).

“Buradan yine sonsuz uzaktaki insanları göreceksiniz. *İki kalp birleşecek* ve altın süsü elinizde tutacaksınız.”

→ *İki kişi köngül bir*. Altun itig töz-i bir. Kösemış kösüşüng kantı (TT VII-30/12).

“*İki kişinin kalbi birdir*. Altın süslemenin kökü birdir. Dileğin gerçekleşti.”

● **iki köngül bir-** ifadesi *iki gönlün birleşmesi* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “iki köngül” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “bir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *İki köngül bir-* birleşimiyle oluşan bu yapı, iki kişinin birbirini sevmesini, kalplerini birbirine vermesi ve beraber olmasını ifade etmektedir. Buradaki *gönlün birleşmesi* yapısıyla birbirini seven iki kişinin aynı düşünüp, aynı hissetmesi sonucu tek bir kişi gibi yaşamaları durumu dile getirilmektedir ve bu yapıyla herhangi birisine verilen maddi bir unsur yoktur.

➤ **İl** “memleket, il, şehir, ülke”

◆ **il tut-** “il tutmak”

→ Berk-lig yek içkek-ler *il tutkalır* (TT I-167).

“Sağlam saplı şeytanlar (koruyucu ruhlar) *il tutar.*”

→ Timin ök *il tutgali* udı-lar tip yana böğü kuşvutsi yme söz-lemiş ol (HT V-129/21).

“Hemen *il tutarak* -krallığı yönetmeye- yoğunlaşmalılar diyerek, yine Böğü Konfüçyüs’te söylemiş.”

● **il tut-** ifadesi *bir krallığı yönetmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 253). Bu ifade “il” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tut-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *İl tut-* birleşimiyle oluşan bu yapı bir ülkeyi yönetmek ve benimsemek anlamında kullanılmıştır. Genellikle yönetim alanında kullanılan yapı bir kral ya da prensin ülkesinin başına geçmesini anlatmaktadır.

➤ **İlig** “el, avuç”

◆ **iligin kawşur-** “ellerini kavuşturmak”

→ Oñ egnin tonın birtin açınıp tizin çökidip, *iligin kawşurup* teñri teñrиси burkanka inçe tip ötüg ötünti (TT VI-12).

“Cübbesinin bir tarafını sağ omzunun üzerinde açtı, dizini çöküp, *ellerini kavuşturdu* ve büyük bir saygıyla tanrılar tanrısı Buda’ya şu soruyu sordu.”

→ Sekiz ulug küçlög erdemlig bodistwlar alkugun *eligin kawşurup*, teñri burkanka inçe tip ötög ötünti (TT VI-364).

“Bütün bu sekiz büyük, kudretli Bodhisattva *ellerini kavuşturdu* ve büyük bir saygıyla tanrılar tanrısı Buda’ya şu soruyu sordu.”

→ Ol ödün alkınçsız ülügsüz etüzlög bodistw orunta turup, *eligin kawşurup*, teñri burkanka inçe tip ötög ötünti (TT VI-377).

“Sonra ‘tükenmez, ölçsüz beden’in’ Bodhisattva’sı koltuğundan kalktı, *ellerini kavuşturdu* ve ilahi Buda’ya büyük bir saygıyla tanrı Buda’ya şu soruyu sordu.”

→ Ötrü samtso açari iki *eligin kawşurup* ol kişiler tapa ür keç tetrü körüp (HT X-641).

“Tripitaka ustası bu sözleri duyduktan sonra iki *elini kavuşturmak* uzun bir süre o insanları dikkatle izledi.”

• **iligin kavşur-** ifadesi *ellerini kavuşturmak*, *ellerini* manasında kullanılmıştır *birleştirmek* (Wilkens, 2021, s. 85). Bu ifade “ilig” sözünün ve “kavşur-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Ayaların kavşur-* birleşiminin bir araya gelmesiyle özelleşmiş anlamsal bir boyut oluşturmaktadır. Dini alanda karşımıza çıkan bu yapı herhangi bir dua ya da yakarış önce yapılan bir harekettir. Saygı ve mahcubiyet içermektedir.

➤ **İrklik** “tencere, kazan”

◆ **irkliklerde kayın-** “cehennem kazanında kaynamak”

→ Yaşaguluk yaşım(ı)z üzülp ulug *irkliklerde kayıngalı* tegimlig bolmatım(ı)z (HT IX-965).

“Hayatımızı vaktinden önce son bulması ve *cehennem kazanında kaynatmak* nasip olmasın.”

● **irkliklerde kayın-** ifadesi (*cehennem*) *kazanlarında kaynamak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 310). Bu ifade “irklik” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kayın-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *İrkliklerde kayın-* birleşimiyle oluşan bu yapı cehennem azabı çekmeyi ifade etmektedir. Canlı varlık dünyevi hayatı başarıyla tamamlayamamıştır ve bu sebeple günahları bağışlanana kadar cehennemde bulunacaktır. Öğretiye göre cehennem ateşlerle çevrilidir ve burada bulunmak dünyevi hayatta yapılan günahların bağışlanması için bir çözümdür. *İrkliklerde kayın-* yapısıyla alevlerin kazanda bulunan yemeği pişirip yenilebilir hale getirmesi göz önünde bulundurularak canlı varlığında cehennem ateşinde yandıktan sonra yenilenmesi ve başka bir duruma geçmesi anlatılmaktadır.

➤ **İsig öz** “hayat, yaşam, can, ömür”

◆ **isig özin adırt-** “hayattan ayrılmak”

→ Az-u süü sülep yarık kedip yagı sancıp okın adıp adınagu-nung *isig öz-in adırtı*nz erser. İrinç yrlg tınlğ-larığ yaz-uksuz-in bulkatı¹nz erser.. (TT IV-B13).

“Öte yandan savaşa girip zırh kuşansaydık, düşmanları bıçaklayıp, ok atarak *hayattan ayırsaydık*, zavallı canlıları kendi kabahatleri olmadan karıştırsaydık...”

● **isig özin adırt-** ifadesi *hayattan ayrılmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “isig öz” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “adırt-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *İsig özin adırt-* birleşimiyle oluşan bu yapı genellikle günlük hayatta karşımıza çıkmaktadır. *İsig özin adırt-* yapısı canlı varlığın hayatının sonlanması ve bir sonraki hayata geçmeyi ifade etmektedir. Bu yapıyla canlı varlık ölür ve ışığı bitinceye kadar doğum ölüm döngüsünü tekrarlar.

◆ **isig özü kun-** “canını çalmak”

→ Neçede anity -atly ürlüksüz yat yatlanguçi kelip *isig özümün kungalı* ugrasar ol ogurda yme bo maña umug inag bolgalı umaz (TT X-541).

“Aynı şekilde fanilik düşmanı gelip *canımı çalmayı* planlasa da (Mamika) benim için bir umut ve dayanak olamaz.”

• **isig özü kun-** ifadesi *canını çalmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “isig öz” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “kun-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *İsig özü kun-* birleşimiyle oluşan bu yapı canlı varlığın canının alınmasını, onun dünyevi hayattan ayrılmasını ve doğum ölüm döngüsüne devam etmesini anlatmaktadır. Günlük yaşantıda sıklıkla karşılaştığımız bu yapıyla can aslında çalınan bir unsur olmamakla birlikte yaşamın sona ermesini dile getirir. Canlı varlıkların ölüme hazırlıklı olmayışı canının çalınması şeklinde ifade edilmiştir.

◆ **isig özümüz bat-** “canı, hayatı batmak”

→ Sünjökümüz kalgınca,, *isig özümüz batgınca* tag arıgda yükünç kılıp nom sözlep katnayu yorıp (HT IX-1952).

“Kemiklerimiz var oldukça ve *hayatımız batana* kadar dağda ve ormanda Buda'ya eğilelim, vecizeler okuyalım, yeniden yürüyelim.”

• **isig özü bat-** ifadesi *canı batmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “isig öz” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “bat-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *İsig özü bat-* birleşimiyle oluşan bu yapı canlı varlığın hayatının sonlanmasını ifade etmektedir. Yapıyı oluşturan *bat-* fiilini dikkate aldığımızda can ya da hayat aslında batan bir şey değildir fakat hayatın sonlanması ve batmanın olumsuz etkisi bir araya getirilerek kullanılmaktadır. Böylece oluşan bu yapı canlı varlığın ölümünü ifade etmektedir.

➤ **İş** “görev, iş, faaliyet”

◆ **iş küdüg tüked-** “iş bitmek”

→ Amtı işlegülük *işim küdügüm tükedi*, tirig küdügüm tükedi, tirig yoriguluk öz yaş sanı yme alkıntı (HT X-394).

“Artık *görevim bitmiştir*. Yaşayabileceğim yaşam yılı sayısı sona erdi. Artık yaşamaya devam edebileceğim başka bir hayat aşaması yok.”

● **iş küdüg tüked-** ifadesi *işi bitmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “iş küdüg” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “tüked-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *İş küdüg tüked-* yapısıyla genellikle günlük hayatta karşılaşılmaktadır. Oluşturulan bu yapı artık işlevini kaybetmek, yapabilecek gücü ya da durumu kalmamak anlamına gelmektedir.

➤ **Kakıg** “kin, nefret, öfke, sinir, kızgınlık”

◆ **kakıgı kel-** “öfke duymak”

→ T(e)ŋri t(e)ŋgrisi burhanıg körüp nomlug y(a)rılıgın eşidmiş-de ökünçi *kakıgı keldi* negülük burhanka buşı bermedim tep (HT III-607).

“Tanrılar tanrısı Buda'yı görüp öğreti vaazını dinledikten sonra "Niçin Buddha'ya sadaka olarak bu bahçeyi bağışlamadım?!" diye pişmanlık ve *öfke duydu*.”

● **kakıgı kel-** ifadesi *öfke duymak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kakıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kel-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kakıgı kel-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı günlük hayatta karşımıza çıkmakta ve sinirlenen bir kişiyi ifade etmektedir. *Kakıgı kel-* yapısı kişinin istemediği bir durumla karşılaştığında verdiği bir tepkidir. Öfke, duyulan bir şey değil hissedilen bir durumdur ve canlı varlığın olumsuzluklar içeren durumla karşılaşmasını anlatmaktadır.

➤ **Kalıncu** “kalmış, körelmiş, artık”

◆ **kalıncu nom** “körelmiş öğreti”

→ Kirtü tüz-ke barı /y/rılıkadı: kalıncu körki *kalıncu nomı* ulalıp yadılıp takı bar ...r: ilkideki kut buyan /u/z-a il han bolmış erür-siz (HT V-86/14).

“Hakiki varlıklar söyledi: geride kalan görüntü ve *körelmiş öğretiyi* sürdürüp yaymak ayrıca mevcut ...r: önceki sevapları sebebiyle hükümdar olmuşsunuz.”

→ Yme inçip yana *kalinçu nom* öndün tvgaç-ka ötmiş-dinberu munı /t/eg idi ulug çoğ yalın bolmışı /yok ž/im luu künge samtso... (HT V-103/24).

“Buna rağmen *körelmiş öğreti* doğuda Çin’e sızdığından beri öyle ulu, haşmetli oluşu da yok oldu. Ren ejderhası gününde Tripitaka ustası ...”

→ Ç(a)hşap(a)tılığ çintan kraja tonlug kapıgta *kalinçu nomug* aç a yada teginü-... (HT VI-1234-35).

“Emre riayet eden kavuniçi renkli rahip elbiseli beyler kapıda *körelmiş öğretiyi* ayrıntılı ve saygılı bir şekilde yerine getirmiş.”

→ Kiçigimde ök bilip yakın keltim nomug sevdeçilerke kulgak berip *kalinçu nom* idişi boltaçılarka, eşidtim nomlamış (HT VII-1678).

“Gençken aklım başıma geldi ve öğretiyi sevenlere yaklaştım. *Körelmiş öğreti* kabı olanlara kulak vererek, vaaz edilenleri duydum.”

● **kalinçu nom** ifadesi *bozuk Dharma, körelmiş Dharma* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 322). Bu ifade “kalinçu” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Kalinçu nom* birleşimiyle oluşturulan bu ifade dini alanda kullanılmaktadır. *Bozuk öğreti* yapısıyla öğretinin güncelliği ve geçerliliğini yitirdiği ifade edilmektedir. Bu sebeple öğreti aslında bozulmamakta sadece nitelik kaybına uğramaktadır ve böylece canlı varlıklara yol gösterme gücü çağın gerisinde kalmaktadır. Ayrıca bu yapıyla büyük din adamlarından geriye kalan alimler yani çağdaş alimlerde ifade edilmektedir.

➤ **Kaṅlı** “araba, araç, taşıt, kağı”

◆ **kaṅlı koş-** “araba kullanmak”

→ Anı üçün bolmazlar üç *kaṅlıg koşlunup* ootlug oprıdın üngeli sekiz köni yolug kölünüp,, erdinilig otrugka bargalı (HT IX-1854).

“Bu nedenle, üç savaş arabasını kullanamazlar ve ateş çukurundan çıkıp sekiz doğru yolu takip edemezler ve Mücevher Adası'na gidemezler.”

● **kañlı koş-** ifadesi *araç kullanmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “araba” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “koş-” fiilinin *bağlamak, katmak, eklemek, birleştirmek; koşum vurmak, (atları arabaya) koşmak; şiir yazmak* anlamlarını terk etmiştir (Wilkins, 2021, s. 396). Özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçen *kañlı koş-* yapısı herhangi bir kimsenin bir yerden başka bir yere gitmeye yarayan aracı sürmesini ifade etmektedir. Festival, şölen gibi alanlarda karşılaştığımız bu yapıyla soylu kimselerin taşınması anlatılmıştır. Ayrıca *kañlı* sözüyle öğreti ifade edilmektedir ve *kañlı koş-* birleşimi mecazi anlamda öğretiye uymayı ve yanlış görüşlerden kurtulmayı da ifade etmektedir.

➤ **Kar(a)ñgu** “koyu, karanlık, aydınlık olmayan”

◆ **kar(a)ñguta bat-** “karanlığa gömülmek”

→ *Kar(a)ñguta batmış* tuymaksız bilmeksizler; umug inag tutmuş k(e)rgek tolu tuymışka; ürdeberü nizvanilig taloyda çommuşlar; tar kemi tilemiş k(e)rgek (HT VIII-442).

“*Karanlığa gömülenler*, tamamen aydınlanmış olanlardan çare aramalıdır. Uzun süredir tutkuların denizinde boğulanlar, sal ve tekne istemeleri gereklidir.”

● **kar(a)ñguta bat-** ifadesi *karanlığa gömülmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kar(a)ñgu” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “bat-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Kar(a)ñguta bat-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı kişinin kötü ve yanlış düşünceler içerisinde kalmasını dile getirmektedir. Oluşturulan bu yapıdaki *karanlık* sözü canlı varlığın olumsuzluklar tarafından kaplandığı ve aydınlığının söndüğünü anlatmıştır. Bu yapının ifade ettiği anlamsal boyut ise kişinin yanlış düşüncelere kapılarak, öğretiye uygun olmaya görüş ve yaşam tarzını benimsemesi, bunların peşinden gitmesi dile getirilmiştir. Yanlış görüşler içerisinde karanlığı barındırmaktadır ve bunu en iyi şekilde anlatan kavram ise karanlıktır. Bu sözün gücünden faydalanarak karanlık sözünü özelleşmiş anlamıyla kullanan yapı kötü düşüncelerin kişiyi esir alacağını vurgulamaktadır.

◆ **karangu köñül** “karanlık bilinç”

→ *Karangu köñüllüglërig*, bo muntag y(a)ruk yaşuk edgüsin edremin körkitgeli tuga y(a)rılıkamış erdi (HT X-1049).

“Erdemini ve iyiliğini göstermek için, canlıların *karanlık bilinçlerini* yeniden nurlandırmış.”

● **karangu köñül** ifadesi *karanlık bilinç* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 335). Bu ifade “karangu” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “köñül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Karangu köñül* birleşimiyle oluşturulan bu yapı canlı varlığın sıkıntılı bir durum içerisinde bulunduğunu göstermektedir. Günlük hayatta karşılaşılan *karanlık bilinç* yapısı kişinin olumsuz bir durum içerisinde bulunmasını ifade etmektedir. *Karangu köñül* birleşimiyle oluşan bu yapı düşüncelerin yanlış ve kötü olduğunu vurgulamaktadır. Bilinç esasen karanlık değildir. Bu yapıyla canlı varlığın doğru olmayan öğretilere inanmasını ve yanlış görüşleri takip etmesiyle oluşan kötü durum anlatmaktadır.

➤ **Kararig** “karanlık; kötü, yanlış”

◆ **kararig iş** “karanlık iş”

→ On edgü kılınçlıg törüde boşgutta burkanlar yarlıgınta kitmiş erürler. Kün teñri ai teñri iki yaruk ordular içinteki teñriler yarukıña arka birip, yana yekniñ içkeknñ *kararig işiña* kirmişke sanur (TT VI-273).

“On iyi işin töresi, öğretimi için Budaların emrinden ayrıldılar. Güneş ve ayın iki nurlu sarayında bulunan tanrılar ışığına sırt çevirenler, iblislerin *karanlık işlerine* girenlerden sayılırlar.”

● **kararig iş** ifadesi *karanlık iş* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kararig” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “iş” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. Günlük hayatta karşılaştığımız bu yapıdaki iş unsuru aslında kara renkli değildir. Burada kara sözünün mecazi anlamından faydalanılmaktadır. *Karanlık iş* yapısı doğru ve uygun olmayan şeyler yapmayı ifade ederken dini anlamda

değerlendirdiğimizde, öğretinin aksi yönde işler yapmayı yanlış görüşleri benimsemeyi dile getirmektedir.

◆ **kararıg kiter-** “karanlığı dağıtmak”

→ Yarukı yaltıryu *kararıg* alku *kiterti*. Tamudakı emgeklig tınlıglar alku ozdı kurtıkı (TT VI-422).

“Işığı parladı ve tüm *karanlığı dağıttı*. Cehennemde acı çeken varlıkların hepsi kurtarıldı.”

● **kararıg kiter-** ifadesi *karanlığı dağıtmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kararıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kiter-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Günlük hayatta karşımıza çıkan *karanlığı dağıtmak* yapısı kötü durumlardan kurtularak huzurlu bir ortama geçmeyi ifade etmektedir. Bu durum da yanlış görüşleri terk ederek doğru öğretilerin peşinden giderek olmaktadır. Karanlık esasen dağıtılacak bir unsur değildir, bu yapıyla doğru işler yapmak ve öğretiye uyarak bilgisizliği ortadan kaldırmak anlatılmıştır.

➤ **Kārn** “karın”

◆ **kārni ürül-** “karnı şişmek”

→ *kārni ürülür*. Bhāsi takzinur (TT VIII-H8).

“*Karnı şişer*, başı döner.”

● **kārni ürül-** ifadesi *karnı şişmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kārñ” sözü ve “ürül-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Kārni ürül-* birleşimiyle oluşturulan bu yapının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiği görülmektedir. Sağlıkla ilgili alanlarda rastladığımız *karnı şişmek* yapısı canlı varlığın herhangi bir durumdan etkilendiği ve bunun sonucunda hastalandığı anlamına gelmektedir. Karın gerçekten şişebileceği gibi mecazi olarakta kişinin hazımsızlık hissettiği sindirim sorunlarını anlatır.

➤ **Kengiş** “öğüt, tavsiye”

◆ **kengiş bol-** “öğüt, tavsiye almak”

→ Kün ordu-ta asursan, *kengiş bolur*. Kiçe asursan, ... bolur (TT VII-35/5).

“Öğlen hapşırırsan *tavsiye alırsın*. Akşam hapşırırsan ... olur.”

● **kengiş bol-** ifadesi *öğüt almak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kengiş” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bol-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kengiş bol-* yapısı kişinin çaresiz kaldığı durum karşısında bir kimsenin akıl vermesine, yol göstermesine ihtiyaç duyduğu anlamını taşımaktadır. *Öğüt almak* yapısıyla öğüt, maddi olarak alınabilen bir unsur değildir, bu yapıyla herhangi bir kimsenin görüşüne başvurulduğu ve bu durumdan nasıl kurtulacağı hakkında fikir sorulduğunu ortaya koymaktadır.

➤ **Kezik** “ateş”

◆ **kezik ig kigen** “ateşli hastalık”

→ Balık-ta uluş-ta *kezik ig kigen* kılguçı ewde barkta ada kılğıçı yek içkek-lerig yir-deki yam-tın yil togup kötürü iltüp (TT V-83).

“Şehirde ve kırdaki *ateşli hastalıklara* neden olan ve evde barkta tehlikeye sebep olan iblis Yama, yeryüzünde bulunan bir rüzgâr alır ve taşır.”

● **kezik ig kigen** ifadesi *ateşli hastalık* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 316). Bu ifade “kezik” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “ig kigen” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Kezik ig kigen* yapısıyla anlatılmak istenen düşünce kişinin vücut sıcaklığının yükselmesiyle oluşan hastalık durumudur. Sağlıkla ilgili alanlarda kullanılan bu ifade canlı varlığın bağışıklığını kaybetmesini, enfeksiyon vb. durumlarla karşılaştığını dile getirmektedir. Ayrıca incelenen metinlerde bu duruma kötü ruha sahip varlıkların sebep olduğu düşünülmektedir.

➤ **Ƙɪnlɪƙ** “hapis, cezaevi, hapishane”

◆ **ƙɪnlɪƙƙa ƙɪr-** “zindana girmek”

→ Birük *ƙɪnlɪƙƙa ƙɪrser*, azu ogri ogurlasar tutsuksar, bagta bokaguda kirip, berke kagıl ulatı kısıg kawrıg emgeki kelser, yime bu bitigig üç kata okısar, alku boş bolur (TT VI-109).

“Zindana girdiklerinde veya haydutlar onları soyduklarında ve esir alıp zincire vurulduklarında hapisteki azap ve dayaklardan kurtulmak için bu kitabı üç defa okurlarsa hepsi hür olur.”

● **ƙɪnlɪƙƙa ƙɪr-** ifadesi *hapse girmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kınılık” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Ƙɪnlɪƙƙa ƙɪr-* yapısıyla kişinin işlediği suçlar karşılığında cezalandırılmasını ve cezaevine girmesi anlatılmaktadır.

◆ **ƙɪnlɪƙta ur-** “hapse atmak”

→ Elgin adağın beklep *ƙɪnlɪƙta urdı*-lar (İPKPH LXIII).

“Ellerine ve ayaklarına pranga vurup *hapse attılar*.”

● **ƙɪnlɪƙta ur-** ifadesi *hapishaneye atmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 372). Bu ifade “kınılık” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Ƙɪnlɪƙta ur-* birleşimiyle oluşturulan yapı kişinin suç işlemesi sebebiyle özgürlüğünün elinden alınmasını ifade etmektedir. Genellikle hukuk alanında karşımıza çıkan *ƙɪnlɪƙta ur-* yapısı kişinin cezasını çekmek için hapse atılmasını anlatmaktadır.

◆ **ƙɪnlɪƙta yat-** “hapis yatmak”

→ Oğlum savı* edgü yavlağ belgürğinçe *ƙɪnlɪƙta yatzun* (İPKPH LXIII).

“(Sevgili) oğlumdan iyi veya kötü bir haber gelinceye kadar (bu oğlum) *hapiste yatsın*.”

● **kınlıkta yat-** ifadesi *hapis yatmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kınlık” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yat-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Hukukla ilgili alanlarda karşılaşılan *kınlıkta yat-* yapısıyla hapis yatırılan bir yer değildir, kişinin işlediği suçların cezasını burada çekmesi anlatılmaktadır.

➤ **Kız** “kız, kız çocuğu”

◆ **kız bir-** “kız vermek”

→ Bu yirtinçüdeki tınlıklar alku bir ikintige tuşın tejin körüp, tünür böşük boluşup, *kız birişip*, bağır böşük, edgü ögli bolurlar (TT VI-309).

“Bu dünyadaki tüm varlıklar birbirlerini uygun görüp, akraba olup, *kız verip*, arkadaş olurlar.”

→ Edgü öd talulap timin kawışurlar, *kız birişip*, kelin içkerip, miñ yıl tümen künki sakınç sakınurlar (TT VI-311).

“Hayırlı saati seçtikten sonra hemen bir araya gelirler ve *kızı verip* gelini getirdikten sonra bin yıl on bin gün için planlar yaparlar.”

● **kız bir-** ifadesi *kız vermek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 376). Bu ifade “kız” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kız bir-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı günlük hayatta sık sık karşımıza çıkmaktadır. *Kız vermek* yapısında kızın, bir başka ailenin oğluyla evlendirilerek yuvasının kurulmasını anlatan bu yapıdaki kız unsuru esasen verilen bir şey değildir.

◆ **kız kol-** “kız istemek”

→ Ol ellig ğan* *kızın* edgü ögli tegin-ke *kolmuş* erti (İPKPH LXIII).

“Bu kral İyi Düşünceli Prens’e hanın *kızını istemiş*.”

● **kız kol-** ifadesi *kız istemek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kız” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kol-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kız kol-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı oğlu olan bir ailenin çocuğunun yuvasını kurmak adına, bir kızla evlenmesi için kızın ailesinden istemesini ifade etmektedir.

➤ **Kiginç** “cevap, yanıt”

◆ **kiginç ber-** “cevap, yanıt vermek”

→ Ol ödün kañı kañ bu ötüg sav eşidip neñ *kiginç berü* umadı (İPKPH XV).

“O anda babasının sözlerini işitince hiç *cevap vermedi*.”

→ Dındarlar inçe *kiginç birdiler* (TT II-2).

“Seçilmişler şu *cevabı verdiler*.”

→ Samtso açarı *kikinç berdi*, m(a)ha-çinadeş uluşdın keli tegindim tep, yene ayıtdı (HT III-409).

“Tripitaka Ustası *cevap verdi*: “Çin ülkesinden geldim.” dedi.”

→ Samtso açarı *k/iginç/ birdi* (HT V-32/20).

“Tripitaka ustası *cevap verdi*.”

→ Toyın-lar *kiginç birdi*: /biz/ erser toyın-biz tip (HT V-75/21).

“Rahipler *cevap verdi*: bizler rahibiz dedi.”

→ Az-u yok tip: *kiginç birdiler*: burhan kutın bulu yrlıkap bunkı burhanların işin ködügin barça ertürüp yme nirvanka kirü yrlıkadı tip (HT V-76/6).

“Öte yandan yok diyip *cevap verdiler*: Buda kurtuluşuna ulaşip buyurdu, önceki Budaların işlerinin hepsini bitirdi ve nirvanaya girip şöyle söyledi.”

→ Anın *kiginç birmekde* tıdığım tutugum telimi üz-e öz-in kntü açılır bililür: ki/m/ meniñ uyatmaglıg uçuz-um (HT V-153/13).

“Bundan dolayı *cevap vermekte* sayısız engel ve sakıncam üzerine kendiliğinden açıkça anlaşılır: utanan, değersiz birisi değilim.”

→ Samtso açarı edremi içtin taştın yaraşı *kikinç bermeklig* tılañurmakı takı artukrak seviglig erti (HT VI-1263).

“Tripitaka Ustası'nın erdemi, Budist olanlara veya başka inanıştan olanlara uygun *cevap verip* tartışabilme yeteneği ziyadesiyle hoştur.”

→ Samtso açarı yme ol ayıtmış nomlarıg yonınça yaragınça ayıp, yene ol nomlarıg enetkekde kayu oronta y(a)rılıkamış erser anı birle tanuk tartıp ertinü uz *kiginç berdi* (HT VII-1289).

“Tripitaka Ustası, İmparatorun istediği öğretileri gerektiği gibi açıkladı. Üstelik Hindistan'da, bu yerlerde herhangi bir metin vaaz edildiğinde, o metni yanına çekti (tanık olarak almak) ve çok ustaca *cevaplar verdi*.”

→ Samtso açarının yme ayıtdı, gintsoygün t(e)ñri *kikinç berdi* (HT X-778).

“Tripitaka ustası sordu: Tanrı Gintsoygün *cevap verdi*.”

● **kikinç ber-** ifadesi *cevap vermek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 362). Bu ifade “kikinç” sözünün kendi anlamını koruduğunu ve “ber-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kikinç ber-* birlikteliği ile karşı tarafa maddi olarak herhangi bir şey verilmediğini sadece iki kişinin birbiriyle soru cevap şeklinde konuştuğunu göstermektedir. Günümüz Türkçesinde *işe yaramak* gibi farklı anlamlar barındıran yapı günlük hayatta sıklıkla kullanılmıştır.

➤ **Kirsiz** “helal, temiz, dini inanca uygun”

◆ **kirsiz aş** “helal, temiz yemek”

→ Bo* senremdeki bursañ kuvrag seuşin nomdakı y(a)rl(1)gça üç törlügdinki *kirsiz aşığ* yeyürler erdi (HT III-771).

“Geçmişte bu manastırın topluluğu, Küçük Araç'ın buyrukları doğrultusundaki üç türlü fırsatın *helal yemeğini* yerlerdi.”

● **kirsiz aş** ifadesi (*dinî anlamda*) *helal yemek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 384). Bu ifade “kirsiz” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “aş” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. Bu yapı dini yönelimin yeme içme üzerindeki etkisini ortaya koymakta ve yiyeceğin helal olduğunu, kötü bir şeye bulaşmadığını ifade etmektedir.

➤ **Kirtgünç** “iman, inanç, din”

◆ **kirtgünç küç** “iman gücü”

→ Ötrü tümen türlü edgü-ler bu tıtagdın togar. *Kirtgünç küç* bar bolmış üçün dört türlü şmnu-larka çalsıkma bastıkma (TT V-B28).

“On binlerce sevap bu sebeple doğar. *İman gücü* orada olduğu için kişi çeşitli şeytanlara vurulup bastırılmaz.”

● **kirtgünç küç** ifadesi *iman gücü* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kirtgünç” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “küç” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda karşılaşılan bu yapıyla güç kişinin bedeninde hissettiği bir unsurken *iman gücü* birleşimiyle oluşan durum ise kişinin inançlı olmasını ve bu sayede birçok şeyi yapabilme durumunu ifade etmektedir.

◆ **kirtgünçlüg ilig** “iman eli”

→ Kim ol gantahast yanga ne türlü işde ködügde burun iligin işletip kop işin ködügin neteg bütürür erser. Ançulayu nom boşgut boşgundaçı tüz-ünler yme nomlug tayağı aşağıda yegüde *kirtgünçlüg ilig* krgök. Timin ök anıng küçinte kop köşüşleri kanar (TT V-B53).

“Fil Gandhahasti bütün işlerini hortumunu kullanarak nasıl bitirirse saikşa (öğrenci) ve

asiller öğretinin desteğiyle yemek yerken *imanın eline* ihtiyaç duyarlar. Hemen tüm istekleri yerine getirilir.”

→ Yana munta basa bu nom erdini-ning ograyu tüz taplagın söz-latükde burhan-ning nom nomlamaklıg iligi erdi. Tınlg-lar-ning *kirtgünçlüg iligi* erdi. İki ilig tutuşup sansar-lıg kök titigdin öntürdi tip (TT V-B88).

“Bundan sonra bu öğreti mücevherini büsbütün kabul edip söylediğinde Buda’nın öğretisini vaaz etme eliyle canlıların *inanç eli* vardı. Bu iki el birbirine kenetlenirken (iman) onları samsara’nın soluk çamurundan dışarı çıkardı.”

● **kirtgünçlüg ilig** ifadesi *inancın eli, dinin eli* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 366). Bu ifade “kirtgünçlüg” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “ilig” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kirtgünçlüg ilig* birleşimiyle oluşan bu yapı dini alanda karşımıza sıklıkla çıkmaktadır. *İnanç eli* yapısıyla asıl anlatılmak istenen düşünce inancın kişiye her alanda yardımcı olduğu ve desteğini esirgemediğini ifade etmektedir. Oluşturulan bu yapıda inanç ile canlı varlık arasında köprü kurulmakta ve gereksinimlerinin karşılamasına yardım edilmektedir.

➤ **Ɔopuz** “kopuz, telli çalgı”

◆ **Ɔopuz etiz-** “kopuz çalmak”

→ Elgi Ɔopuz etizü ağzı yırlayı olurdı (İPKPH LXIX).

“Eliyle kopuz çalıp, ağzıyla şarkı söyledi.”

● **Ɔopuz etiz-** ifadesi *kopuz çalmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “Ɔopuz” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “etiz-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Ɔopuz etiz-* birleşimiyle oluşan bu yapıya sanatla ilgili alanlarda karşımıza çıkmaktadır. *Kopuz çalmak* yapısıyla kopuz çalınan bir unsur değildir aslında anlatmak istediği anlam herhangi bir müzik aletinden ses çıkararak ezgi oluşturulmasıdır. Ayrıca bu yapı sosyal hayatta topluluğun müzikle de ilgilendiğini ortaya koymaktadır.

➤ **Kork-** “korkmak”

◆ **korka tüş-** “zarar görmek”

→ Ertingü alp emgekin kazganç tileyür. Yana *korka tüşar*. Neñ bulmaz. Yaş turkaru ekini bütmez. Yalıñ bogazı todmaz. Aç yoriyur. Ertingü emgek emgenür (TT VI-13).

“Son derece çetin meşakkatlerle kazanç arar, *zarar görür* ve hiçbir şeye ulaşamaz Tohumları olgunlaşmaz. Çıplak gırtlığı asla doymaz. Açlık çeker ve çok büyük acılar çeker.”

● **korka tüş-** ifadesi *zarar görmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kork” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tüş-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Korka tüş-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşılmaktadır. *Korka tüş-* yapısının zarar unsuru esasen görülen bir unsur değildir fakat yapılan davranışlar sonucunda maddi ve manevi olarak kötü şeyler yaşamayı ifade etmektedir.

◆ **korkınç köñül örit-** “korku uyandırmak”

→ Tñri-ler iligi hormuz-ta tñri-a añmıntın üstünki tñrilerke *korkınç köñül öritgülık* teg (TT X-304).

“Ey tanrıların kralı, tanrı Indra! Sanki yüce tanrılar arasında bile *korku uyandırmak* istiyormuş gibi.”

● **korkınç köñül örit-** ifadesi *korku uyandırmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “korkınç köñül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “örit-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Korkınç köñül örit-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta sıklıkla rastlanmaktadır. *Korku uyandırmak* yapısıyla aslında *korku* uyandırılan bir unsur değildir, uyanmak kavramı canlı varlıklara ait bir eylem olmaktadır. *Korku uyandırmak* yapısıyla karşısındaki varlığı panik, tedirginliğe sürüklemek ifade edilmektedir. Bu yapı karşısındaki kişi korkutmayı ve sindirmeyi amaçlamaktadır.

➤ **Köfançlig ~ küvençlig** “kibir, gurur, kıvanç”

◆ **köfançlig suw küzneki** “kibrin su(daki) yansıması”

→ *Köfançlig suw küznekinge* soklunmış-larka. Köni nomlug köprügüg körkittingiz. Köngülintekii yig nomug ukıttıngız (TT III-55).

“Kibrin sudaki yansımasıyla kör olmuşlara doğru öğretinin köprüsünü gösterdiniz.”

● **köfançlig suw küzneki** ifadesi *kibrin su(daki) yansıması* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 447). Bu ifade “köfançlig suw” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “küzneki” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Köfançlig suw küzneki* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşılmaktadır. *Kibir* kendini diğerlerinden üstün görme ve kendini beğenme manasına gelmektedir. Suya bakan bir kişi suda kendi yansımasını görmektedir. Bu sebeple *kibrin sudaki yansımasıyla* kişi kendi düşünce ve görüşlerinin etkisiyle kötü işler yapmasını anlatmaktadır. Kendini üstün gören kişi yanlış düşüncelerin karanlığına kapılır, aydınlığı çıkamaz. Bu yapıyla en iyisini kendisinin yaptığını düşünen varlık yanlış görüşlerin farkına varamaz ve düştüğü çukurun içinde döner durur.

◆ **küvençlig tag** “gurur dağı”

→ *Ämtı muna burhan-lig küçümin taşkaru üntürüp adavaki yek-niñ küvençlig tag-in* yimireyin (TT X-201).

“Şimdi bakın: Buda gücümü ortaya çıkarmak istiyorum ve iblis Atavaka’nın *gurur dağı*nı yıkıp, parçalayın.”

● **küvençlig tag** ifadesi *gurur dağı* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 447). Bu ifade “küvençlig” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “tag” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Küvençlig tag* birleşimiyle oluşan yapıyla genellikle günlük hayatta karşımıza çıkmaktadır. *Gurur* kişinin kendine beğenme ve kibrini ifade etmektedir. *Dağ* yıkılması zor bir oluşumdur, *gurur dağı* yapısıyla şeytanın kendisini beğenmişliği ve yenilmez olduğunu düşünmesi ifade edilmektedir.

➤ **Kök** “mavi, gri; gökyüzü, gök”

◆ **kök kalıknıj ürtügi** “gökyüzü örtüsü”

→ Antag yok erdi tınl(ı)glar tugmadaçi hatunlug uluşta tayanmadaçi *kök kalıknıj ürtügi*ne yapığınja muntagin ötrü künli aylı iki yarutdaçılar yarutdılar kök t(e)ñrig (HT VIII-1731).

“Yeryüzü Tanrıçası'nın âleminde ortaya çıkmayan ve *göğün örtüsüne* yaslanmayan hiçbir canlı yoktu. Ama şimdi iki ışık, güneş ve ay gökyüzünü aydınlatıyordu.”

● **kök kalıknıj ürtügi** ifadesi *gökyüzü örtüsü* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kök kalık” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ürtüg” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kök kalıknıj ürtügi* birleşimiyle oluşan bu yapı ile gökyüzünün ilahi varlıkların bulunduğu hatta bazı tanrıların yaşadığına inanılan kutsal bir mekân olarak görülmektedir. *Gökyüzü örtüsü* ifadesiyle gökyüzünün tüm canlıların üstünde aynı bir örtü gibi durduğu ve canlı varlıkları tüm kötülüklere karşı koruyucu bir görevi olduğu vurgulanmaktadır.

➤ **Köni** “doğru, gerçek, samimi”

◆ **köni nomlug köprüg** “doğru öğretinin köprüsü”

→ Köfançlig suw küznekinge soklunmış-larka. *Köni nomlug köprügüg* körkittingiz. Köngülintekii yig nomug ukıttıngız (TT III-55-56).

“Kibrin sudaki yansımasıyla kör olmuşlara *doğru öğretinin köprüsünü* gösterdiniz.”

● **köni nomlug köprüg** ifadesi *doğru öğretinin köprüsü* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 403). Bu ifade “köni nomlug” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “köprüg” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köni nomlug köprügüg* birleşimiyle oluşturulan bu yapı genellikle dini alanda kullanılmaktadır. Bu yapının unsurlarında olan *köprüg* ifadesi aralarından bağlantı bulunmayan şeyleri birbirine bağlamaya yaran bir unsurdur ve birleştirici görevi bulunmaktadır. *Doğru öğretinin köprüsü* ifadesi ise yanlış görüşleri benimseyen insanlara doğru yolu gösteren ve yanlış yoldan kurtulmasını sağlayan bir yapı olmaktadır.

◆ **köni sav** “doğru söz”

→ Tegin *köni savlıg* üçün bultum ögüküm* tep dedi (İPKPH XL)

“Prens doğru sözlü olduğu için “Buldum, sevgili kardeşim” dedi.”

● **köni sav** ifadesi *doğru konuşma, doğru söz* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 404). Bu ifade “köni” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “sav” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Köni sav* birleşimiyle oluşan bu yapı kişinin yalan konuşmadığını ve söylenen sözlerin aldatıcı olmadığı ifade etmektedir. Genellikle günlük hayatta karşılaştığımız bu yapıyla aslında sözün niteliğinden bahsetmektedir.

➤ **Könül ~ köñül** “akıl, bilin, gönül, kalp, zihin”

◆ **köngül amrtgur-** “zihnini sakinleştirmek”

→ *Köngülümüz amrtgurup* mini yana siz-nge tutuz (TT II-72).

“*Zihnimizi sakinleştirdikten sonra teslim ederim.*”

→ Dyan *köngülüğ amrtturur* turur turur üçün. Bilge biligdin adrudaçı tip timekı erser. Bilge bilig egüli ayıglı nomlarıg çingarıp adırtlap ayıgıg kodup. Edgüg alar üçün (TT V-B74).

“Bunun nedeni *zihni sakinleştirmesidir* (Altıncı) onların bilgelikle ayırt edilmiş olarak adlandırılmalarına gelince, bunun nedeni bilgeliğin iyi ve kötü öğretiyi tam olarak ayırt etmesi, kötüyü bir kenara atması ve iyiyi seçmesidir.”

→ Hıñ-bio¹⁶ atl(ı)g açarı esriñü sav sözlep çeo kiñ han *köñülin amırtguru* umadı, üzlünçüde tegdiler (HT VI-1270).

“Ayrıca Heng-biao adlı usta da değişik sözler söylemesine rağmen Yai Hing hanın *zihnindeki (hırçınlığı) sakinleştiremedi.*”

¹⁶ Bir öğretmenin adı

● **köngül amrtgur-** ifadesi *zihnini sakinleştirmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “köngül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “amrtgur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köngül amrtgur-* birleşimiyle oluşan bu yapıyla günlük hayatta sıklıkla karşılaşilmektedir. *Köngül amrtgur- yapısı* kişinin kafa karışıklığını gidermek ve sakinlikle düşünmesini ifade etmektedir. Zihnini sakinleştirmek yapısı ayrıca kişinin sıkıntılı ve gergin bir durumda olduğunu göstermektedir.

◆ **köngülkermekdin tog-** “fikir doğmak”

→ Alku edgü nom-lar kösüş töz-lüg *köngülkermekdin togdacı* bürtmek-din yakıdaçı. Teginmekdin tartıldacı dyandın üsteldeçi (TT V-B66).

“Tüm iyi öğretiler (ilk) arzuya neden olur, (ikinci) *fikir doğar*, (üçüncü) teması yakınlaştırır, (dördüncüsü) duyumla, tefekkürle büyütülür.”

→ Köşüş töz-lüg ol tip timeki erser köşüşüg umunçug turgurur üçün. *Köngülkermekdin togdacı* ol tip timeki erser. Köngülkermek basa basa udgurtaçı üçün. Teginmekdin tartıldacı dyandın üsteldeçi (TT V-B69).

“Arzu uyandıran olarak adlandırılmasının sebebi, arzu ve umut doğurmalarıdır (İkincisi) *fikir doğmasına* izin verildiği gerçeğine gelince, bunun nedeni düşüncenin daha fazla uyandırılmasındandır.”

● **köngülkermek tog-** ifadesi *fikir doğması* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “köngülkermekdin” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tog-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köngülkermek tog-* birleşimiyle oluşan bu yapı kişinin aklına herhangi bir fikir gelmesini ifade etmektedir. Günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan *fikir doğması* yapısı kişinin aklında bir anda beliren bir düşünce olması durumunu ifade etmektedir. Bu yapı incelenen metinlerde fikir izin verildiği takdirde ortaya çıkan bir unsur olarak anlatılmıştır. Öğretiye inanmak ise fikrin doğmasına uygun ortamı sağlamaktadır. Fikir aslında doğan bir unsur değildir, burada kişinin aklına gelmesini ifade etmektedir.

◆ **könülinde kl-** “aklına gelmek”

→ Anta ok anıñ öñre az-untaki köni körüm öritmiş tñri burhan nomın eşidmiş tıñlamış öğretigi üze bo şlok nom *könülinde klti* (TT X-522).

“Eski varoluşunda ilahi Buda'nın öğretilerini dinleyerek doğru bir görüş uyandıran pratiğinin bir sonucu olarak, hemen şu ayetler *aklına geldi*.”

● **könülinde kl-** ifadesi *anlamak, bilincine yerleştirmek, özümsemek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 406). Bu ifade “könül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kl-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Könülinde kl-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta sıklıkla karşılaşilmektedir. *Aklına gelmek* yapısıyla akıl bir şeyin gelebileceği bir yer değildir, kişinin unuttuğu şeyi hatırlaması ya da bir düşüncenin belirmesi anlamına gelmektedir.

◆ **köñlin bert-** “kalbini, gönlünü kırmak”

→ Köñlülüg berzün *köñlin bertmeñlar* (İPKPH VIII).

“Onun dileğini yerine getirsin, kalbini kırmasın”

→ Ög қаң *köñlin bertser* ol tınlıg tamuluğ bolur (İPKPH XI).

“Anne babasının *kalbini kıran* herkes cehennemlik olur”

→ Men amtı ög қаң *köñlin bertmeyin* қаңım ellig tilke kirmezün (İPKPH XII).

“Şimdi ben anne babamı *kalbini kırmayayım*. Babam kral dillere düşmesin.”

→ *Köñlüñüzni kim bertdi* barmañ tep tedi (İPKPH LXVIII).

“*Kalbinizi kim kırdı?* Gitmeyin! dedi.”

● **köñlin bert-** ifadesi *kalbini kırmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kalp, gönül vb.” ifadelerin kendi anlamını koruduğunu fakat “kırmak” sözünün sözlük anlamını kaybederek özelleşmiş farklı anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köñlin bert-* yapısında oluşan birleşim kaba saba, kötü sözlerden veya yaşanan kötü durumdan

üzüldüğünü gözler önüne sermektedir. Bu birleşim bizlere yaşanan olaylardan etkilenen ve bu durumda kişinin maneviyatında hissettiği acıyı dile getirmektedir.

◆ **köñül ber-** “gönlünü vermek”

→ Kunçuy-ı-ña *köñül bermedi* (İPKPH LXIX).

“Prensesine *gönlünü vermedi.*”

● **köñül ber-** ifadesi *gönül vermek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “köñül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ber-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köñül ber-* birleşimiyle oluşturulan yapıyla günlük hayatta sıklıkla karşılaşilmektedir. *Gönül vermek* yapısıyla kişinin herhangi bir duruma yatkınlığı ifade edilmektedir. Bir kişiye ya da herhangi bir duruma *gönül veren* kişi o işi tüm yönleriyle yerine getirmektedir.

◆ **köñül bol-** “istek duymak”

→ Samtso açari bir köñül bolzun küçeyü köp ot çurnı içzün tep muntag y(a)rl(1)g kelti,, yene üç otuzka y(a)rl(1)g ünti (HT IX-1028).

“Tripitaka ustası daha fazla ilaç içmek için istek duysun ve çabalasın diye emir geldi. Dördüncü ayın yirmi üçüncüsünde aşağıdaki kararname yeniden yayınlandı.”

● **köñül bol-** ifadesi *istek duymak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 405). Bu ifade “köñül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bol-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köñül bol-* birleşimiyle oluşan bu yapıda istek esasen duyulan bir unsur değildir. Burada anlatılmak istenen düşünce kişinin bir şeyi arzulaması ifade edilmektedir.

◆ **köñül turgur-** “karar vermek”

→ Alkugun tüz kerinçsiz burkan kutıña *köñül turgurtılar*. Ol ödün tıdıgsız bodiswt takı inçe tip ötünti (TT VI-224).

“Hepsi eşsiz Buda haysiyetine *karar verdiler*. O sırada Bodhisattva en saygılı şekilde şöyle konuştu...”

→ Amtı burhan nom şrir iltü tavgaç-ka barır: kūsūşūm ol upasi-lar öñi *köñül turgur* (HT V-60/16).

“Şimdi Buda öğretisinin kutsal emanetlerini götürerek Çin’e varırlar: isteğim ayrılmış rahip olmayan erkek Budistler *karar versin*.”

● **köñül turgur-** ifadesi *karar vermek, bir zihniyet yaratmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 406). Bu ifade “köñül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “turgur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köñül turgur-* birleşimiyle oluşan bu yapı günlük hayatta sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. *Karar vermek* yapısının karar unsur esasen tutulup verilebilen bir yapı değildir, kişinin niyetini ortaya koymaktadır. *Karar vermek* yapısı kişinin bir konuyu, olayı ya da durumu sonuca bağlamasını ifade etmektedir.

◆ **köñülçe ber-** “kalbine, gönlüne göre vermek”

→қаңы ellig інче теп ыарлығыады амақк өгүкүм seni інче sever мен аyадақы ыенчү 2 мончук теg көздаki ... *Köñülçe berdi* (İPKPH VII).

“Kral: "Sevgili yavrucuğum, seni işte şöyle: avcumun içindeki iki inci boncuk gibi, gözlerdeki ... seviyorum" diye cevap verdi. ... kalbine göre verdi”

● **köñülçe ber-** ifadesi *istediğine uygun şekilde vermek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “köñülçe” sözünün kendi anlamını koruduğunu ve “ber-” sözünün sözlük anlamını kaybederek özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Eski Uygurcadaki köñülçe* (Müller 1922, s. 1110) “*gönüllerince, istedikleri gibi*” ifadesi, *canlıların Buddha öğretisine ya da doğru bilgiye karşı istekliliğini ifade eder* (Tokyürek, 2013, s. 251). Burada “ber-” fiili aslında gönlüne uygun olanı istemek ve almak anlamlarında kullanılmıştır. *Köñülçe ber-* birleşiminin bir araya gelmesiyle oluşan yapı kişinin isteğinin yerine getirilmesi anlamına gelmektedir. Genellikle iyi niyetle kullanılan bu yapı temenni dile getirmektedir.

◆ **köñüli açıl-** “kalbi açılmak”

→ Ol ödün ol kuwragda yiti tüman yiti miñ budunlar teñri burkan yarlığın aşıtip ertingü süzütiler, *köñülleri açıldı*, ters tetrü törüsin kodup, köni kirtü nomka törüğe kirtüler (TT VI-303).

“O sırada o kalabalıkta yetmiş yedi bin kişi ilahi Buda’nın vaazını duydu, tamamen arındı ve *kalpleri açıldı*. Ters yanlış törelerini terk ettiler ve gerçek öğretiyeye girdiler.”

● **köñüli açıl-** ifadesi *kalbi açılmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “köñül” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “açıl-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Köñüli açıl-* birleşimiyle oluşan bu yapıyla kişinin kalbindeki kötü düşüncelerin ortadan kaybolması ifade edilmektedir. Kalp esasen açılan bir yapı değildir burada kişinin içini huzur kaplaması ve doğru yolu bulması anlatılır.

◆ **köñüli çök-** “umutsuzluğa düşmek”

→ *Köñülüm çökdi* korktu.. (TT II-48).

“Ümitsizliğe düştüm ve korktu...”

→ Ötrü samtso açarı *köñüli çöküp* yañı hannıñ tsi-ın-si atl(ı)g señremiñe bardı (HT VII-1323).

“Bunun üzerine Tripitaka ustasının *ümitsizliğe düştü* ve yeni imparatorun Ci-en-si adlı manastırına gitti.”

● **köñüli çök-** ifadesi *umutsuzluğa düşmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “köñül” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “çök-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Köñüli çök-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı kişinin bütün umudunun ve güveninin sarsılmasını ifade etmektedir. Umutsuzluk, kişinin düşebileceği bir unsur değildir. Bu yapıyla kişinin içinde bulunduğu durumun olumsuzluğunu ortaya koymakta ve çaresizliği anlatılmaktadır. Günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan bu yapıyla herhangi bir kimsenin hevesinin kırılması ve hoş olmayan durumlar ifade edilmektedirler.

◆ köñüllüg tarıglag “bilinç tarlası”

→ Bir tözlüg m(a)hayannıñ beş bölük vinaynıñ yörügün yügürtdi *köñüllüg tarıglagınta* sekiz kizleglig üç nomdaki ujık-larig ediz erkeçlentürdi agızlıg köl-inte (HT VI-1656).

“Tek esaslı Mahayana’nın beş bölüm Vinayana’nın öğretisini *bilinç tarlasında* at gibi koşturdu. Sekiz saklı (pitaka) üç öğretilerdeki (Tripitaka) metinleri ağız gölünde dev gibi dalgalandırdı.”

● **köñüllüg tarıglag** ifadesi *bilinç alanı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 407). Bu ifade “*köñüllüg*” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “*tarıglag*” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köñüllüg tarıglag* birleşimiyle oluşturulan bu yapının unsurlarından olan tarla sözü boş, ekilip biçilen bir unsurdur. Tarla geniş alanları ifade etmektedir ve ne ekilirse o biçilir. Bilinç tarlası ya da bilinç alanı yapısıyla anlatılmak istenen düşünce ise bilincin her türlü bilgi ve beceriyi öğrenmeye açık oluşunu dile getirmektedir. Bu yapıyı dini manada değerlendirecek öğretinin verdiği her türlü sorumluluğun ve ektiği tohumların yeşerebileceği bir alan manasına gelmektedir.

◆ köñüllüg tosin yanga “bilincin yabani fili”

→ Dyanlıg suvta, sakınçlıg beçinnıñ kurgu yenig kılıkın tıdıp sergürüp,, *köñüllüg tosin yanganıñ* yügürmekin kaçmakın tıdguluk b(e)klegülük,, birök bo tagda izig,, yığınmasar (HT IX-2021).

“Meditasyonun sularında kalarak bilinç maymununun gaflet ve dikkatsiz davranışlarını kontrol altına almak ve vahşi bilinç filinin ırkını evcilleştirmek için saygılarımla diliyorum.”

● **köñüllüg tosin yanga** ifadesi *bilincin yabani fili* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 407). Bu ifade “*köñüllüg*” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “*tosin yanga*” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köñüllüg tosin yanga* birleşimiyle oluşan bu yapısı genellikle günlük hayatta karşımıza çıkmaktadır. *Köñüllüg tosin yanga* yapısının *yabani fil* unsuru ile bilinç arasında bağlantı

kurulmaktadır. Bilinçte yabancı bir fil gibi ehlileştirilmeye ihtiyaç duymaktadır. Filin fiziksel büyüklüğüyle bilincin yapabileceği iş arasında bağlantı kurulmaktadır. Bu yapıyla bilinci yabancı bir fil gibi evcilleştirirsek büyük işler başarabilecek bir düzey olması anlatılmaktadır.

◆ **köñüllüg yula** “bilinç meşalesi”

→ Köñüllüg yulası,, dyan üze turulmuş ol,, sakınçlıg suvı,, neñ köñül adkanguluk kirler üze kirikmeser .. (HT IX-2150).

“Bilinç meşalesi parlar ve meditasyon yoluyla bilincinin suları sakinleşir. Duyu alanlarının kiri kalbini hiç pisletmediyse ...”

● **köñüllüg yula** ifadesi *bilinç meşalesi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 407). Bu ifade “köñüllüg” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “yula” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Köñüllüg yula* birleşiminden oluşan bu yapı insan bilincinin eğitilmesiyle ulaşabileceği düzeyden bahsetmektedir. Bilinç donanımlarla donatılırken insan bilgili, kültürlü ve yetkin bir hale gelmektedir. Bu sebeple bilgi yüklenmiş ve çeşitli donanımlara sahip olan bilinç düzeyi ile insan aydınlanmaktadır. Bilinç, parlayan bir meşaleye benzetilmiştir ve meşale, yol gösterici, aydınlatıcı bir unsur olması sebebiyle bu yapıda parlaklığı dikkat çekmektedir.

➤ **Kövrüg ~ küvrüg** “davul, vurmali çalgı”

◆ **kövrüg yañkurd- tokı-** “davulu sesli çalmak”

→ Nomlug tukug örü tikip nomlug *kövrügüg* yañkurdı *tokıgu* ol: nomlug tug: nomlug kövrüg amrılı tükedüginçe süñüşdeçiler ötrü kalır utsukar: nomlug tilgen evrilü tükedmeki üz-e ...r çoyluy yalin-lig utsukmak.. (HT V-153/21).

“Öğretinin bayrağını dikip, öğretinin *davulunu çaldır*: öğretinin bayrağı ve öğretinin davulu sakinleşince bunun üzerine savaşçılar gelir ve yenilir: öğretinin çarkının dönmesi bittiğinde üzerine ...r parlaklığı yenilgi ...”

→ Hu-a atlg bilge kamag edgü-lerig yumtaru tutmış teg: neçükin ugay erdi: nomlug kövrügüg yañkurdı tokup ulug ün öntürgeli.” (HT V-164/10).

“Çiçek adlı bilge bütün iyiliklerini bir arada tutmuş gibi: nasıl yerdı? Öğretinin *davulu çaldırıp* yüksek sesle kaldırmalı.

→ Nomlug küvrügüg yañkurdı tokup ulug ün üntürgeli bilge biliglig kün t(e)ñrig örü kötürüp kenjürü yarutgalı (HT IX-281).

“Öğretinin büyük sesini çıkarmak için öğreti *davulunu çaldırılabilir* ve uzakları her şeyle birlikte aydınlatmak için bilgelik güneşini kaldırabilir mi?”

• **kövrüg yañkurd- tokı-** ifadesi *davulu yankılandırarak çalmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 447). Bu ifade “küvrüg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yañkurd- tokı-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Küvrüg yañkurd- tokı-* birleşimi davula çubuk veya tokmak gibi bir araçla vurarak yüksek ses çıkarmak anlamına gelen yapı öğreti için yanlış öğreti ve düşüncelerden uyanmayı temsil etmektedir. *Küvrüg yañkurd- tokıt-* yapısı ise doğrunun sesinin yüksek çıkacağı ve saklanamayacak bir olgu olduğunu ifade etmektedir.

◆ **küvrüg tokı-** “davul çalmak”

→ Edgü ögli tegin ulug küvrüg tokıtıp inçe tep yarlıgkadı (İPKPH XXXII).

“İyi Düşünceli Prens büyük *davulu çaldırıp* şöyle söyledi:”

→ Küniñe munçulayu küvrüg tokıp yarlıg yarlıgkap (İPKPH XXXII).

“Her gün böyle *davul çalınarak* duyuru yineleniyordu.”

→ Nomlug togug örü tikip nomlug küvrügüg yañkurdı tokıgu ol, nomlug tog, nomlug küvrüg amrılı tükedükinçe süñüşdeçiler ötrü kalır utsuk (HT VIII-574).

“Öğreti bayrağını dikmeli ve yüksek sesle öğreti *davulunu çalmalıdır*. Öğreti bayrağı ve öğreti davulu nihayet sakinleştğinde, savaşçılar kalır ve yenilir.”

→ Edgü ögli köñüllüg bulıtıg yada y(a)rılıkadı, yagız yerlerde, *nomlug küvrügü* tokıdı, üç mın yertinçülerde (HT X-1278).

“Lütuf bulutunu dünyanın her yerine yaydı. Üç bin dünyada öğreti *davulunu çaldı*.”

● **küvrüg tokı-** ifadesi *davul çalmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “küvrüg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tokı-” fiilinin sözlüksel anlamını koruyarak oluşan yapının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Küvrüg tokıt-* birleşimi ile oluşan yapıyla herhangi bir müzik aletinin *-davulun-* ses çıkarması anlatılmaktadır. Eski Uygur Türkçesi metinlerinde oluşan bu yapı yanlış görüşlerden uyandırıcı bir faktör olarak kullanılmaktadır. Davul sesi doğru öğretiyi ifade etmekte ve insanları yanlışlarından döndürmek, gerçeğin farkına varmalarını sağlamak için şölen ve törenlerde çaldırılan bir araç olmaktadır.

◆ **küvrüg yañkurt-** “davul çalmak”

→ Aglak oronta olurup y(a)rılançuçı köñüllüg bulıtıg ikileyü yadıp nomlug küvrügü yenele *yañkurtup* üç y(a)ruk bilge bilglerig üklitgülük asguluk sekiz köniler kapıgın uzadı açguluk körü teginelim ermez katıgılanmıklıgı (HT IX-744).

“Bu ıssız yerde oturmayı, öğretinin merhamet bulutunu yeniden yaymayı, öğreti *davulunu* yeniden *çalmayı*, üç açık bilgiyi artırmayı ve sekiz gerçeğin kapısını açmayı saygıyla diliyoruz.”

● **küvrüg yañkurt-** ifadesi *davul çalmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “küvrüg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yañkurt-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Küvrüg yañkurt-* yapısı davul çalmak anlamına gelmektedir. Oluşan bu yapı herhangi bir şeyin çalınmadığı aslında bir müzik aletinden ses çıkması anlamına gelmektedir. *Küvrüg yañkurt-* birleşimi genellikle tören ve şölenlerde kullanılmakta olup topluluk üzerinde etkili bir çağrıya sahip nesnedir. Davulu *yañkurt-* olduğundan daha yüksek sesli, coşkulu çalmak anlamına gelmektedir. Bu yapıyla şölenlerdeki tutku ve heyecan gözler önüne serilmektedir.

➤ **Kṣanti** “tövbe, itiraf, sabır”

◆ **kṣanti kıl-** “günahlarını itiraf etmek”

→ Kün üze bodis(a)t(a)v öskinte kamag kuvrag ara *kṣanti kıl*, yene özini birle nom evirdeçi açarılarka ulatı kamag tetselariña yme barçaka *kṣanti kıl*,, basa yene inça tep tedi (HT X-543-547).

“O gün, tüm cemaatin ortasında Bodhisattva’ya *günahlarını itiraf etti*. Ve öğretiyi çeviren öğretmenler ve tüm müritlerine topluca *günahlarını itiraf ettirdi*.”

→ *Kṣanti kıl*lar yinçürü töpün yükünüp umug inag tutdı ogrıların (HT III-43).

“Hırsızların tümü *günahlarını itiraf edip pişmanlık getirdiler*. Eğilerek başlarıyla secde edip (üç mücevherden) medet umdular.”

● **kṣanti kıl-** ifadesi *tövbe etmek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 417). Bu ifade “kṣanti” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kıl-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kṣanti kıl-* birleşimiyle oluşan bu kişinin günahlarını itiraf etmesini yani af dilemesini ve pişmanlık hissetmesini ifade etmektedir. Dini alanda sıklıkla karşımıza çıkan bu ifade metinlerde farklı manalara gelse de ifade etmek istediği tek anlam günahların af edilmesi için tövbe etmektir.

➤ **Kut** “mutluluk, şans, talih, kurtuluş”

◆ **kut bir-** “kut vermek”

→ “Korkma!” timiş, “*kut birgey* men!” timiş (IB 2).

“(Yol tanrısı) Korkmayın, demiş, (size) *kut vereceğim* demiş.”

→ Tengriке sooquşmış. Kut kolmış. *Kut birmiş* (IB 47).

“Yolda Tanrı’ya rastlamış (Tanrıdan) şans dilemiş, (tanrı da ona) *şans vermiş*.”

● **kut bir-** ifadesi *tanrısal şans, mutluluk ve yönetme gücü verilmesi* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kut” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kut bir-*

birleşimiyle oluşan bu yapı tanrının canlı varlığa mutluluk ve şans vermesini ifade etmektedir. Kut herhangi bir kişinin birisine verebileceği bir unsur değildir. İlahi bir güç tarafından verilmekte ve kutsallık taşımaktadır. Bu güç ile kişi hükümdarlık hakkına sahip olmaktadır. Kut tüm bunların yanı sıra verilebilen bir unsur değildir, kişinin gösterdiği bazı alametler doğrultusunda varlığına inanılmaktadır.

◆ **kut bul-** “mutluluğa, şansa, talihe, kurtuluşa ulaşmak”

→ Kün burhan *kutın bulsar* (İPKPH XL)

“Buda’nın *mutluluğuna eriştiniz.*”

→ Kutadmış *kut bulmuş* (İPKPH XLVIII).

“Mutlu olmuş, *şans bulmuş.*”

→ Z-in wang pan ki atlg sudurda söz-leyür *kut bulmuş* tüz-ün-ler kurınta kez-ikinte (TT V-B6).

“Jên-wang-pan-king adlı sutrada şöyle der: *Kurtuluş bulmuş* asiller seviyeden seviyeye yürürler.”

→ Kim kayu tınlıg bu nomug umug inag tutsar, ol tınlıg yime *kut bulmuşlarka* sanur (TT V-38).

“Hangi canlı çare ararsa da *kurtuluş bulmuş* canlılar arasında sayılır.”

→ Tükel ülüglüg togar, aň kininte burkan yolıña kirür, burkan *kutın bulır* (TT VI-350).

“Tamamen mutlu doğarlar ve Buda *kurtuluşunu bulurlar.*”

→ Bu buyan edgü kılınç küçinte burkan *kutın bulup* biz asan sılıg tigin birle kininde. (TT VII-40/139).

“Bu değerli iyiliğin gücüyle bizler, Asan ve Siliy Tigin, sonunda Buda *haysiyetine ulaşalım.*”

→ Bo muntag çadiklig iş işlep burhan *kutın bulmişi* (TT X-5).

“Böylece Jātaka işini başardı ve Buda *haysiyetine ulaştı*.”

→ Burhan *kutın bulgalı* bo oronta olurlar (HT III-344).

“Buda *haysiyetine ulaşmak* isterlerse mutlaka bu yerde otururlar.”

→ T(e)ñri t(e)ñrısı burhan nirvan-ka kirü y(a)rılıkamışta sañit kılgu üdte *kut bulmuş* arhantlar bulıtçılayu yığılmışlar (HT III-636).

“Tanrılar tanrısı Buda nirvanaya girdikten sonra meclis toplanmak istendiğinde mutluluğa ulaşmış arhatlar öylesine çoktu ki bulut gibi yığılmışlardır.

→ Bo barça kertü tözke tegmekniñ menüsin ukıtgalı miğik prtigçan tınl(ı)glarını *kut bulmuş* tözünler birle iki ermez tözlügin körkitgeli anın antag kılı y(a)rılıkamış erürler (HT VII-1442).

“Bütün bunları, hakiki varlığa ulaşmanın kalıcı olduğunu öğretmek ve *kurtuluşa eren* kafirlerin, canlıların ve soyluların iki tür olmadığını göstermek için yaptılar.”

→ Az-u yok tip: /kiginç/ birdi-ler: burhan *kutın bulu* yrılıkap bunkı burh/an/lar-niñ iş-in ködügi/n/ barça ertürüp yme nirvan-k/a/ kirü yrılıkadı tip (HT V-76/7).

“Öte yandan yok diyip cevap verdiler: Buda *kurtuluşuna ulaşıp* buyurdu, önceki Budaların işlerinin hepsini bitirdi ve nirvanaya girip şöyle söyledi.”

→ Tapıgçı turul/mış/ yavalmış beg-leri birle imrerigme /bo/dunı karası kim bolgay ögirip /se/vinip tebremeдеçi büdimeдеçi *kut /bul/u* teginür-biz (HT V-127/18).

“Hizmetçi sakinleşmiş, beyleri ile birlikte çepeçevre saran ulusu, sıradan halkı, hepimiz sevinerek, zıplayıp, dans ederek *mutluluğa ulaştık*.”

● **kut bul-** ifadesi *kurtuluşa ulaşmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 428). Bu ifade “kut” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “bul-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kut bul-* yapısı ile anlatılmak istenen düşünce insanlara tanrı tarafından verilen mutluluk, şans, kurtuluş yani rahip ya da seçilmiş kişi olma fırsatı manasına gelmektedir. Bu yapı ile *kut bulmuş* kişi Tanrı’nın korumasına ulaşmış, Tanrı tarafından korunan, hükümdar olma ve yönetme

hakkına sahip kimselerdir. Ayrıca sık sık karşımıza çıkan bu yapı dini anlamda ise kötülüklerden ve günahtan kurtularak seçilmiş kişi olma hakkının kazanılması anlamına gelmektedir.

◆ **kut kol-** “şans dilemek”

→ Tengriке sookuşmış. *Kut kolmış*. Kut birmiş (IB 47).

“Yolda Tanrı’ya rastlamış (Tanrıdan) *şans dilemiş*, (tanrı da ona) şans vermiş.”

→ Neçe bar erser ürüg uzadı onar kişi aş suvsuş üzüp aç turup bodis(a)t(a)vka *kut kolurlar* (HT III-892).

“Sürekli olarak on kişi yemeden içmeden aç durarak Bodhisattva'dan *şans dilerler*.”

→ On türlüг erksinmekig yin iki türlüг...lerig toşgur-ayın ti/p/ munçulayu *kut koltı* (HT V-55/6-8).

“On türlü egemenlik organı iki türlü ... tamamlayın diyerek bu şekilde *şans istedi*.”

→ Bursanlar öñin öñin tütrüm teriñ sevinç bilmeklig köñgülleri üze ayıgıg tarkardaçı açok t(e)ñridem köñülin bir uçlugın buyan evire ötünürler utlı tegürmeklig ulug iş üze,, *kut kolu* ötünü teginürler (HT IX-1223).

“Cemaatlerin her biri, hep bir ağızdan, kötülüğü kovan ilahi bir mizaçla dinsel erdemler bahşeder ve büyük sevap aracılığıyla içtenlikle *şans isterler*.”

→ Munça buyan evirip, *kut kolmışta* basa yine ögin köñülin ... turup ançak(ı)ya yme öñi saçmadın ağızınta inçe sözledi (HT X-575).

“Aynı şekilde sevap devredip, *şans dileyerek* yeniden zihnini yoğunlaştırdı ve dikkatini hiçbir şekilde dağıtmadan şöyle mırıldandı.”

● **kut kol-** ifadesi *adamak, ant içmek, kurtuluş için yalvarmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 429). Bu ifade “kut” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “kol-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Kut kol-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı genellikle dini manada karşımıza çıkmaktadır. *Şans istemek* yapısı tanrıyla canlı varlık arasında

gerçekleşmektedir. Canlı varlık şans isterken aslında tanrının affını ve esirgemesini de beklemektedir. *Şans dilemek* yapısı iyi niyetli bir yapıdır, olumlu düşünceler canlandırmaktadır ve tanrının koruyuculuğuna sığınmayı ifade etmektedir.

◆ **kutga teg-** “kurtuluşa ulaşmak”

→ Āndādhā injāru *kutga tegmeki* plor (TT VIII-A46).

“O zamandan beri *kurtuluşa ulaşacaktır.*”

● **kutga teg-** ifadesi *kurtuluş bul-* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 429). Bu ifade “kut” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “teg-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kutga teg-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. *Kurtuluşa ulaşmak* yapısı kişinin doğru davranışları karşılığında sorunsuz bir yaşama ulaşmasını ve dini açıdan kurtuluşunu ifade etmektedir. Bu yaşam sadece dünya hayatı değildir.

➤ **Kutrul-** “kurtuluş, herhangi bir şeyden kurtulma”

◆ **kuטרulku yol** “kurtuluş yolu”

→ kuטרulku yol yingak tileyü. koptın singlar il uluşlarig keztingiz (TT III-60).

“Her yöndeki krallıkları dolaşarak kurtuluş yolu aradınız.”

● **kuטרulku yol** ifadesi *kurtuluş yolu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 432). Bu ifade “kuטרulku” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yol” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kuטרulku yol* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. *Kurtuluş yolu* yapısı canlı varlığın doğru işler yapması için izlemesi gereken görevleri ve yapması gereken işleri ifade etmektedir. Kurtuluş yolu yapısı maddi bir unsur değildir, maneviyatıyla insanın doğruyu bulması öğretiyeye uygun bir hayat yaşamasını ifade etmektedir.

◆ **kuṭrulmak kapıg** “kurtuluş kapısı”

→ Ötrü ançata kum sanı uluşlar balıklar tüzü ulaşdiler tonların didimlerin *kuṭrulmak kapıgıg* açtılar, çin kertü yolta yorıdılar (HT VII-548).

“Bunun üzerine ülkelerde ve şehirlerde, insanlar kum taneleri kadar sayıca, tüm giysilerini ve taçlarını sadaka olarak dağıttılar. *Kurtuluş kapısını* açtılar ve doğru yolda yürüdüler.”

● **kuṭrulmak kapıg** ifadesi *kurtuluş kapısı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 432). Bu ifade “kuṭrulmak” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kapıg” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kuṭrulmaklıg kapıg* birleşimiyle oluşturulan bu yapı genellikle dini alanda karşımıza çıkmaktadır. *Kurtuluş kapısı* yapısı ile anlatılmak istenen düşünce canlı varlığın öğretiyi benimseyip inceliklerini yerine getirmesi durumunda yer alacağı boyutu anlatmaktadır. Öğretilerin kökeninde *kurtuluş* kavramı bulunmaktadır. Zaman zaman acı, sızı, ıstırap çekmek kurtuluşa ulaştırırken bazende kötülüğe sebep olan şeytanlar ve kötü düşünceli varlıklarla aynı safta yer almamak kurtuluşu sağlamaktadır. Kötülükleri dışarıda bırakması, iyiliğin ve huzurun içinde olunması, kapının ayırıcı niteliği ile bağlantı kurularak anlatılmıştır.

◆ **kuṭrulmak tüşlög erdini** “kurtuluş meyvesinin mücevheri”

→ Ançulayu yme kim birök kirtgünçi bar erser. Burhan-lıg erdni-lıg otrug-ka kirip *kuṭrulmak tüşlög erdini* algalı uyur. Kirtgünç köngli yok erser uz-ik yörüg uksar yme tüşsüz kurug kalır (TT V-B94).

“Aynı şekilde inanan kişi, Buda mücevherlerinin adasına girdikten sonra *kurtuluş meyvesinin mücevherini* toplayabilir fakat inançlı bir kalbi yoksa harfin manasını anlasa da sonuçsuz kalır.”

● **kuṭrulmak tüşlög erdini** ifadesi *kurtuluş meyvesinin mücevheri* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 432). Bu ifade “kuṭrulmak tüşlög” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “erdini” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kuṭrulmak tüşlög erdini* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla

günlük hayatta karşılaşılmaktadır. *Kurtuluş meyvesinin mücevheri* manasına gelen bu yapı ile yapılan işin güzel sonuçlarına ulaşmak ve bu ulaşılan başarının bir mücevher kadar kıymetli olması ifade edilmektedir. Girişilen iş başarıyla sonuçlanmıştır ve canlı varlık mükafatlandırılmıştır. Maneviyata hitap eden bu yapı huzuru simgelemektedir ve kurtuluş unsuru manevi bir yapı olduğu için meyvesi olabilecek bir unsur değildir.

◆ **kuṭṛulmaklıg iz oruk** “kurtuluş izi”

→ Arıg t(e)ṇridem köz üze istedeçi bolzun,, kuṭṛulmaklıg iz orukug,, yorıtdaçı bolzun somaçaṇdre eligniṇ üstünki yeg yorıgınta tarkardaçı bolzun iki törlüg egriglerig (HT IX-1517).

“Saf ilahi gözle kurtuluşun izlerini ve yolunu takip etsin. Hükümdar Somachandra’nın yüksek ve mükemmel yürüyüşünü yürüten (o kişi) olsun.”

● **kuṭṛulmaklıg iz oruk** ifadesi *kurtuluşlu iz ve yol, kurtuluş izi ve yolu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 432). Bu ifade “kuṭṛulmaklıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “iz oruk” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Genellikle dini bağlamda karşımıza çıkan *kuṭṛulmaklıg iz oruk* yapısı öğretinin eskiden doğru bulunan yönlerinin canlıyı kurtuluşa ulaştıran bir aracı oluşunu anlatmaktadır. Canlı varlık bu unsurları takip ettikçe doğru yolu bulmakta ve mutluluğa ulaşmaktadır. *Kurtuluş izi* yapısıyla esas anlatılmak istenen öğretiyi benimseyen kişilerin arkalarında bıraktıkları doğru parçaları ifade etmektedir.

➤ **Küç** “güç, yetenek”

◆ **küçi alḡu-** “gücü tükenmek”

→ Avınçça aruḡı yetti *küçi alḡudı* (İPKPH XXXVII).

“Yaşlı adamın yorgunluğu üstüne çökmüştü, artık *gücü tükeniyordu*.”

● **küçi alḡu-** ifadesi *gücü tükenmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “küçi” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “alḡu-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir

boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Güç, kişinin içinde bulunan herhangi bir şeyi yapabilme durumunu ifade etmektedir. *Küçi alıu-* yapısı ile ifade edilen durum kişinin hiçbir iş yapamayacak duruma geldiği, güçsüz ve halsiz kaldığı durumu anlatmaktadır. *Küçi alıu-* yapısı gücün maddi olarak tükenen bir yapı olmadığını, kişinin bir durumu yerine getiremeyeceğini anlatırken insanın hissiyatıyla alakalı bir durumu da dile getirmektedir.

➤ **Küg** “şarkı, ezgili ses, melodi, müzik”

◆ **küglerig etiz-** “müzik çalmak”

→ Han y(a)rılığı üze tokuz bölök oyunçılar uzadı ençgülüg bolzun tümen yaşazun tep iki harıdak *küglerig etizgeli* anta keltir (HT IX-571).

“İmparatorun emriyle, dokuz bölüm müzisyenleri, her zaman huzurlu olsun. Sayısız canlı yaşasın diyerek, iki bölgenin *müziğini çalmak* için oraya geldiler.”

● **küglerig etiz-** ifadesi *müzik çalmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 437). Bu ifade “küglerig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “etiz-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Küglerig etiz-* birleşimiyle oluşan bu yapıya genellikle sanatla ilgili alanlarda karşılaşılmaktadır. *Müzik çalmak* yapısıyla bir kimsenin şarkı söylemesi ifade edilmektedir. Müzik çalınan bir unsur değildir, herhangi bir kişinin bazı notalara dayanarak ezgili bir şeyler söylemesi anlatılmaktadır.

➤ **Kün** “gün, güneş, gündüz”

◆ **kün kir-** “güneş batması”

→ *Kün tıngri kirdi* yir içinte ytumakı tıdıldı (TT I-22).

“Güneş Tanrısı yeryüzüne *girdi* (yani battı); parlaması engellendi.”

→ *kärkätmiş kün kirür* (TT VIII-P35).

“Lanetli bir *güneş batıyor*.”

● **kün kir-** ifadesi *güneşin batması* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kün” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Kün kir-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı, günün sona ermesini ifade etmektedir. *Güneşin batması* tamamen mecazi bir anlam taşımaktadır çünkü güneş gerçek anlamda batabilen bir unsur değildir, ufukta kaybolmaktadır, gün sona ermekte, aydınlığın yerini karanlık kaplamakta ve gece olmaktadır.

➤ **Küsüş** “dilek, istek, arzu, şehvet”

◆ **küsüş örit-** “istik uyandırmak”

→ Yana ınça tip *küsüş /ö/ritdi*: samtso açarı kaçan /yan/turu evrilip kelser.. (HT V-58/15).

“Bunun üzerine şöyle *istik uyandırdı*: Tripitaka ustası döndüğü zaman gelirse...”

● **küsüş örit-** ifadesi *istik uyandırmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 446). Bu ifade “küsüş” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “örit-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Küsüş örit-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı kişinin herhangi bir şeyi arzulamasını ifade etmektedir. Genellikle günlük hayatta karşılaştığımız bu yapıda istik uyandırılabilen bir unsur değildir. Bu yapıyla kişinin iç dünyasında bazı şeyleri hissetmesini dile getirmektedir.

➤ **Mañırt** “duyuru, bağırıtı, ilan, çığlık”

◆ **mañırt mañrat-** “çığlık atmak”

→ Mañırt mañratgalı yrıkadı kiti/n/ /e/netkek törüsi ol: yadt/a/ utsar yinedser muntag kılın/ak/ samtso açarı ögırıp sevin/ip/ muntag kılğalı unamadı (HT V-44/8).

“Çığlık atmasını söyledi, Hint mahallesi meydana geldi, yayılıp, galip geldiğinde öyle yaptı. Tripitaka ustası sevinerek öyle yapamadı.”

● **mañirt mañrat-** ifadesi *çığlık atmak, haykırmak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 468). Bu ifade “mañirt” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “mañrat-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Mañirt mañrat-* birleşimiyle oluşan bu yapıyla günlük hayatta sıklıkla karşılaşmaktadır. *Çığlık atmak* yapısıyla *çığlık* aslında atılan bir unsur değildir. Bu yapıyla ifade edilen durum kişinin bir olay ya da durum karşısında yüksek sesle bağırmasını dile getirmektedir. Genellikle korku ya da heyecanı anlatan bu yapı ani şekilde gelişen bir durumdur.

➤ **Marım** “iç organ”

◆ **marımlarıña siñ-** “vücuduna sinmek”

→ Kim ol savın elig-ke hanka ne ötüntükde ök kirsiz arığı üze köñülüñe yaraştı, tatıglıg süçigligi üze *marımlarıña siñdi* (HT VI-1278).

“Kaldı ki o sözle hana dileğini bildirdiğinde içten, temiz oluşuyla onun aklına yattı, tatlılığı, hoşluğu ile *vücutlarına sindi*.”

● **marımlarıña siñ-** ifadesi *içine sinmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “marım” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “siñ-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Marımlarıña siñ-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşmaktadır. Bu yapı kişinin herhangi bir durum karşısında gönül rahatlığını ifade etmektedir. Karar verilen düşünce ya da yapılan eylem kişinin hoşuna gitmesi ve hoş sonuçlar doğurması bu yapıyla anlatılmaktadır.

➤ **Mün** “suç, kabahat, günah”

◆ **mün yazoklar idişi** “günahların kabı”

→ Ulug er oñdınkı oğlan küzedçi tapıgçı kau bağlıg küifu atl(ı)g begke inçe tep y(a)rılıkadı, m(e)n neñ kılmaz erker *mün yazoklar idişin* yılım yaşım adırtlıg bilmez üdte erür erken.. (HT VII-330).

“Çin İmparatorluğu’nda ulu iç oğlan, nöbetçi uşak, Gao ailesinin soyundan gelen küifu isimli bey şöyle buyurdu: Henüz *günah kabımı* inşa etmezken ve yaşım pek bilinmezken...”

● **mün yazoklar idişi** ifadesi *günahların kabı* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 482). Bu ifade “mün yazoklar” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “idiş” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Mün yazoklar idişi* birleşimiyle oluşan dini manası bulunan bu yapıyla günlük hayatta karşımıza çıkmaktadır. *Günah kabı* yapısı kişinin bedenini ifade etmektedir. Öğretiye göre beden; dünyevi, hırs ve tutkuların esiridir, günah işlemeye yönelimi bulunmaktadır. Bu sebeple canlı varlıkların bedeni bir kap olarak görülmüş ve belli bir dönemden sonra günahları barındıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

➤ **Nirvan** “nirvana”

◆ **nirvan şatu** “nirvana merdiveni”

→ Bir kölünü töz-lüg mhayan... üz-ük-süz emgeksiz *nirvan*¹⁷ şatusi... küsi titir (HT V-115/15).

“Bir araç köklü büyük taşıtlar... sürekli acısız *nirvana merdiveni* ... ünü denir.”

● **nirvan şatu** ifadesi *nirvanaya merdiveni* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “nirvan” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “şatu” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nirvan şatu* birleşimiyle oluşan bu yapıyla genellikle dini alanda karşılaşılmaktadır. Nirvana kişinin acı, ıstırap, dünyevi hırs ve tutkularından arınarak saf bir bilinç düzeyine ulaşmasını ifade etmektedir. Tüm bu unsurların sönmesiyle kişi uygulamaya başlar ve dünya ile olan bağlantısı keser. Öğreti inancına göre *nirvana* kişinin anında gerçekleştirebileceği bir uygulama değildir. Hazırlık evreleri bulunan bu uygulama sonucunda ulaşılan nirvanaya basamak basamak çıkılması sebebiyle *nirvana merdiveni* ifadesi kullanılmıştır.

¹⁷ Nirvāṇa; huzur.

◆ **nirvanka kir-** “nirvanaya girmek”

→ Tükel bilge t(e)ŋri burhan kartik aynıñ kenki yarımında *nirvanka kirü** y(a)rılıkadı tep (HT III-223).

“Mükemmel bilge tanrı Buda, Kārttika ayının ikinci yarısında *Nirvana'ya girme* lütfunda bulundu.”

→ T(e)ŋri t(e)ŋrisi burhan *nirvan-ka kirü* y(a)rılıkamışta sañit kılgu üdte kut bulmış arhantlar bulıtçılayu yığılmışlar (HT III-635).

“Tanrılar tanrısı Buda *Nirvana'ya girdikten* sonra meclis toplanmak istendiği an mutluluğa ulaşmış arhatlar¹⁸ öylesine çoktu ki bulut gibi yığılmışlardı.”

→ Tükel bilge tengri tengrisi burhan *nirvan-ka kirü* y(a)rılıkamış-ta basa yüz yıl-ta kén ašo)ki élig inisi mahéntri...lig bodun... u) süzütiler (HT IV-645).

“Mükemmel tanrılar tanrısı Buda *nirvanaya girdiği* söylendiğinde bundan sonra yüz yılın sonunda Kral Aśoka’nın küçük erkek kardeşi Mahendare ... ulus ... temizlendi.”

→ Az-u yok tip: /kiginç/ birdi-ler: burhan kutın bulu yrılıkap bunkı burh/an/lar-niñ iş-in ködügin/ barça ertürüp yme *nirvan-ka kirü* yrılıkadı tip (HT V-76/10).

“Öte yandan yok diyip cevap verdiler: Buda kurtuluşuna ulaşip buyurdu, önceki Budaların işlerinin hepsini bitirdi ve *nirvanaya girip* şöyle söyledi.”

→ Öŋi sav-lar-nıñ idi köñül-ke kirmegülük: neñ idi köñül-ke sıgımaguluk ınçıp küyüz-lüg arıg-da *nirvan-ka kirü* yrılıkamış-ta kin iki miñ yıl-ka tınanladukta köni nom evreyü tükedti (HT V-156/3).

“Eşsiz sözleri asla kalbine girmedi: hiçbir suretle gönlüne sığmadı. Buna rağmen turna ormanında *nirvanaya girmesini* söyledi. İki bin yıl çabaladıktan sonra gerçek öğreti unutulup bitti.”

→ Ulatı şanavaze arhant nirvanka kirtükde upagupte arhant anıñ edgüsin açtı yağdı yarutdı, amtı nom uruñusı kertüke barı y(a)rılıkadı erser (HT VII-2004).

¹⁸ Kurtuluş yolunun dördüncü aşamasında olan rahip; evliya, kutsal; rahip, seçkin, peygamber.

“Ve Arhat Śāṇavāsa *nirvanaya girdiğinde*, Arhat Upagupde onun (Budalar) erdemlerini yaydı ve aydınlattı. Şimdi öğreti generali gerçeğe gitmeye (Nirvāṇa'ya doğru) tenezzül etti.”

→ Öğre tükel bilge t(e)ṇri t(e)ṇrisi burhan *nirvanka kirü* yarlıkamışda iki y(e)g(i)rmi yol yürün yelü kögen kedin yınak kelip (HT X-719).

“Daha önce, mükemmel bilge tanrılar tanrısı Buda *nirvanaya girdiğinde*, batıda on iki beyaz gökkuşağı yükseldi.”

→ Tükel bilge t(e)ṇri t(e)ṇrisi burhan *nirvanka kirü* y(a)rılıkamışta ken, ayagka tegimlig anant arhant sañit kılmışta berü mın yıl ertdi (HT X-984).

“Mükemmel bilgili Tanrı Buda *nirvanaya girişinin* ve saygıdeğer Arhat Ānanda'nın bir konsey toplamasının üzerinden bin yıl geçti.”

→ *Nirvanka kirü* y(a)rılıkamış şal söğütlüg arıgka ş(ı)mnu hanın utmış bodi söğütke ... dakı ertinü ediz stupka (HT X-1165).

“Buda'nın *Nirvana'ya girdiği* Śāla Ağacı Ormanı'na ve Buda'nın şeytanların prensini yendiği Bodhi Ağacı'na ve çok uzun stūpaya eğildi.”

● **nirvanka kir-** ifadesi (*Buda*) *Nirvāṇa'ya girmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 491). Bu ifade “nirvan” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nirvanka kir-* birleşimiyle esasen nirvananın girilen bir yer olmadığı sadece bir uygulamanın içinde bulunmayı ifade etmektedir. Bu yapıyla genellikle dini alanda karşılaşılmaktadır. *Nirvanaya girme* uygulamasıyla kişi dünyevi istek ve arzularını bir kenara bırakmaktadır. İstirap ve acıların dünya hayatını oluşturması, dünya hayatının boş ve geçici olması gibi durumlardan ötürü nirvana uygulaması tüm bu hislerin sönmesini sağlamak ve gerçek iyiliğe yönelimi ifade etmektedir.

◆ **nirvanlığ ıntın kıdığ** “Nirvana'nın öbür kıyısı”

→ Anı üçün burhanlar bo edgülerke tükellig bolup,, *nirvanlığ ıntın kıdığka* agtınurlar (HT IX-1834).

“Bu nedenle, bu erdemlerle donatılmış Budalar diğer *Nivana'nın karşı kıyısına* ulaşırlar.”

→ Beş taplag on yorılg köñül b(e)lgüsü üze burhan kutıña teggülük avantıg kılalım *nirvanlıg ıntın kıdıgka* agtinguluk tıltagıg kazganalım (HT IX-2090).

“Beş hoşgörü ve on davranış tutumu aracılığıyla, Budalığa ulaşmak için bir neden bulalım. *Nirvana'nın diğer kıyısına* çıkmayı kazanalım.”

● **nirvanlıg ıntın kıdıg** ifadesi *Nirvāṇa'nın öbür kıyısı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 491). Bu ifade “*nirvanlıg*” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “*ıntın kıdıg*” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda sıklıkla karşılaşılan *nirvanlıg ıntın kıdıg* yapısıyla nirvana uygulamasının başarıyla tamamlandığı ve artık dünya ile ilgili olan tüm şeylerin geride bırakıldığı saf iyiliğe geçildiği ve içe bakışın etkin olduğu evreyi ifade etmektedir.

➤ **Nizvani** “kir, tutku, bulaşma, ihtiras”

◆ **nizvanıların bas-** “tutkularını bastırmak”

→ Anın tınlıglar öpke *nızbanıların ıya basa* umadın ok. Uzun sansar içindeki otça öpelür opuça kinlenürler (TT II-74-75).

“Bu nedenle canlı varlıklar öfke *tutkularını bastıramadıkları* anda, uzun Samsara’da olduklarında ateş gibi yanarlar ve girdap gibi dönerler.”

→ Antada öñi arkant pratikubutlar ulatı kamag şrawıklar, azu kamag *nızwanıların basmış* yalañuklar bilgeler alku munı bilmez ukmaz, ötkürü umazlar (TT VI-210).

“Bunların yanı sıra ne seçkinler, tek uyanmışlar (kendisinden başka kimseye faydası olmayan kimse), ne tüm öğrenciler ne de *tutkularını bastırmış* insanlar ve bilgeler bunu tanır, anlar ve ona nüfuz edemezler.”

● **nizvanıların bas-** ifadesi *tutkularını bastırmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “*nızwanıların*” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “*bas-*” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nizvanıların bas-* birleşimiyle oluşan bu yapıyla genellikle günlük hayatta karşılaşılmaktadır. Oluşturulan

bu yapıyı dini alanda değerlendirdiğimizde kişinin dünyevi istek ve arzularını kısıtlamasını, onların esiri olmamasını ifade etmektedir. *Tutkularını bastıran* kişinin tüm hislerini bir kenara bırakarak mantığını ön plana almıştır. Bu yapıyla tutku bastırılabilen bir unsur değildir, kişinin kendini tutması ve mantıklı davranması anlamına gelmektedir.

◆ **nizvanilg kir** “klešā kiri, tutkuların kiri”

→ Tarkarrinlar *nizwañilæg khirig* öz köñölönözlertin (TT VIII-E47).

“Böylece *tutkunun kirlerini* giderir.”

→ Tegin saçın yüligüke yene tegin üçün yeti toyın kigürgüke saç yülitim(i)z toyın kigürtümüz, saç yülip tüşmişça teginniñ *nizvanilg kirleri* tüşmeki bolzun,, yeti kişi toyın kirmişça teginniñ terini kuvragı yevilmeki bolzun (HT IX-1577).

“Prensın saçını kesme ve prens için yedi kişinin rahipliğe girmesinin zorunluluğu nedeniyle, prensın saçını kestik ve onun için yedi kişi rahipliğe girdi. Saçlar döküldükçe, bırakın prensın *kleša kirleri* dökülsün.”

→ *Nizvanilg kirlerig* ... y(a)rıkamış ... teriñte teriñ burhan töz yörügindeki akmış arıg .. (HT X-1341).

“O, Buda'nın son derece derin tanımlayıcı ilkelerinden kaynaklanan ... saflığın *kleša kirini* ortadan kaldırmıştı.”

● **nizvanilg kir** ifadesi *kleša kiri* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 493). Bu ifade “nizvanilg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nizvanilg kir* birleşimiyle oluşan bu yapıyla genellikle dini alanda karşılaşılmaktadır. *Tutku* anlamına gelen *nizvanilg* sözünü öğreti hoş karşılamamakta ve tüm kötülüklerin başı olarak görmektedir. Bu sebeple tutkular saf bilinç düzeyini kirleten unsurlar olarak değerlendirilmektedir. *Nizvanilg kir* birleşimiyle oluşan bu yapıda kir ve tutkular arasında bağlantı kurulmuş ve insanı kirleten bir unsurlar olarak değerlendirilmiştir.

◆ **nizvanilg köl** “tutku denizi”

→ Yme *nizvanilg köl* kökte erkeçlenür t(e)rs körümlüg tag kün t(e)ņri birle tutuşur, m(e)n tep adkantacılarınñ tüşmeklerin takı negü tegü k(e)rgek (HT VIII-841).

“*Tutku denizi* cennete yükselir ve yanlış görüşler dağı güneşle hissedilir hale gelir. Benlik inşa edenlerin kötü varoluşlara düşmeleri için başka ne söylenmeye gerek var?”

→ Munta *nizvanilg kölüg* ozguru kutgaru y(a)rıkadı, tınl(ı)glarig üç kurug üze yemirip ol t(e)rs körümlüg tagıg süse y(a)rıkadı, etözlüglerig sekiz könike (HT VIII-868).

“Buradaki *tutku denizini* kurutarak canlıları kurtardı. Üçlü Hiçlik ‘sunyata’ aracılığıyla yanlış görüşler dağını paramparça ederek, bedensel varlıkları sekiz gerçeğe doğru itti.”

→ Munta *nizvanilg kölüg* ozguru kutgaru y(a)rıkadı, tınl(ı)glarig üç kurug üze yemirip ol t(e)rs körümlüg tagıg süse y(a)rıkadı, etözlüglerig sekiz könike (HT VIII-871).

“Buradaki *tutku denizini* kurutarak canlıları kurtardı. Üçlü hiçlik aracılığıyla yanlış görüşler dağını paramparça ederek, bedensel varlıkları sekiz gerçeğe doğru itti.”

● **nizvanilg köl** ifadesi *kleša gölü* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 493). Bu ifade “nizvanilg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “köl” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nizvanilg köl* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla dini alanda sıklıkla karşılaşılmaktadır. *Nizvanilg köl* yapısı tutkuların bir göl kadar derin ve bir o kadarda geçilmesi zor unsurlar olduğunu göstermektedir. Öfke, hırs, coşku, heyecan ve ihtiras vb. bir sürü tutku bulunmaktadır. Bu tutkuların çokluğunu anlatmak için *nizvanilg köl* yapısı kullanılmaktadır.

◆ **nizvanilg suv** “ihtiras suyu”

→ Ootlug oprılarıg yalın üze küyürmişig birgerü tartdı yol azmışlarg, y(a)rutup *nizvanilg suv* üze k(a)rañkuda erkeçlendeçilerig tözüni teggülük kıltı intın kıdıgka (HT VI-1673).

“Alevlerle yanan ovayı ıslatıp, yoldan çıkmışların hepsini çekip kurtardı. *Tutku (kleša)* suyu ile karanlıkta dalgalananları aydınlatıp toptan karşı kıyıya ulaştırdı.”

→ Edlerniñ kemi *nizvani suvı* batdı k(a)rañgu tün karardı yenele bilge biliglig y(a)ruk yula aşnukan öçti (HT X-948).

“Merhamet teknesi *tutku sularına* battı. Karanlık gece daha da karardı. Parlak Bilgeligin Meşalesi vaktinden önce söndü.”

● **nizvanılıg suv** ifadesi *ihtiras suyu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 493). Bu ifade “nizvanılıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “suv” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nizvanılıg suv* ifadesiyle oluşturulan yapı karanlık denizlerde yardımsız ve korumasız kalan insanların çaresizliğini ifade etmektedir. Tutkular ile suyun, insanı içine çekerek, dalgalarıyla batırması arasında bağlantı kurulmaktadır.

◆ **nizvanılıg teriñ ügüz** “tutkuların, lekelemenin derin denizi”

→ Tetrülmek-lig taloy ..., ulug oot yalın kemişzün t(e)rs körümlüg tagta,, sugurzun *nizvanılıg teriñ ügüzü*,, uvşadı yañczun biligsiz biliglig bedük yumurtgag,, t(e)ñrili yalñoklınıñ pahşısı bolup (HT IX-1545).

“Yanlış görüşlerin denizi ... Sapkın görüşler dağından büyük ateşi kaldırsın. *Tutkuların derin nehrini* kurutsun. Büyük cehalet yumurtasını ufalayıp ezsin.”

● **nizvanılıg teriñ ügüz** ifadesi *lekelemenin derin denizi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 493). Bu ifade “nizvanılıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “teriñ ügüz” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nizvanılıg teriñ ügüz* birleşimiyle oluşan bu yapı tutkuların derinliklerinde bulunmak ile derin denizlerde olmaya benzetmektedir. Tutkuların derin denizi yapısı tutkuların tam manasıyla kişiyi ele geçirdiği ve onu derinliklerine çekmesini ifade etmektedir. Dini alanda kullanılan bu yapıyla tutkuların kötü, canlı varlığı lekeleyen yapılar olduğu ve uzak durulması gereken unsurlar olduğu vurgulanmaktadır.

◆ **nizvanilg uu** “tutkuların uykusu”

→ Bo yertinçüdeki tınl(ı)glar *nizvanilg uuka* basıtıp odunmaksız süçig uun udıyurlar (HT VII-796).

“Bu dünyadaki canlılar *kleşaların uykusuna* yenik düşerler ve derin, tatlı bir uyku uyurlar.”

→ Bilge biliglig y(a)rok bolmagınça kim olarnıñ *nizvanilg uu* birle yukulmuş bilge biliglerin açıp; ugutlanturgalı yaşartgalı bolmaz (HT VII-801).

“Bilgelik parlaklığı olmadığı için *kleşalarının uykusuyla* lekelenmiş bilgeliklerini uyandırmak, filizlendirmek ve yeşertmek mümkün değil.”

● **nizvanilg uu** ifadesi *tutkuların uykusu* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 494). Bu ifade “nizvanilg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “uu” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nizvanilg uu* birleşimiyle oluşan bu yapı öğreti yolundan saparak yanlış görüşleri doğru olarak kabul etmeyi ifade etmektedir. Ayrıca uyanan insan bilinci açık ve öğrenmeye hazır bulunmaktadır. Öğretiye göre uyanmış kişi aydınlanmış ve öğretiyi uygulayan bir kimse olarak görülmektedir. *Tutkuların uykusu* yapısı ile kişinin dünyevi arzularının kölesi olduğunu ve içinde bulunduğu yanlışın farkında olmadığını ortaya koymaktadır. Dini alanda sıklıkla karşılaşılan bu yapıyla kişinin gerçeklerin farkında olmadığı ve bilincinin kapalı olduğunu gözler önüne serilmektedir. Oluşturulan *tutkuların uykusu* yapısı uyanmamış, aydınlanmamış insanı simgelemektedir

◆ **nizvanilg yagı** “kleşa düşmanı”

→ Nomnuñ kertüsin tört törlüg ş(i)mnular tokuz tügün nizvanilg yagılarka telgölüksüz kılalım (HT IX-2084).

“Öğretinin gerçeği zihinlerimizi dört türlü Māra’nın olduğu kadar dokuz bağlantılı kleşa düşmanına da nüfuz edemez hale getiriyor.”

● **nizvanilg yagı** ifadesi *Kleşa düşmanı* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 494). Bu ifade “nizvanilg” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “yagı” sözünün

özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nizvanılığ yagı* birleşimiyle oluşan bu yapıdaki düşman, öğretinin karşısında bulunan ve sürekli savaşılan, ne yapılacağı belli olmayan tutkuları ifade etmektedir. Dini alanda karşımıza çıkan bu yapı öğretiye inan ve ona sahip çıkan canlıların, yanlış öğreti ve düşüncelerin karşısında olmasını anlatmaktadır. Tutkuların düşmanı yapısından da anlaşılacağı üzere tutkulara karşı olmak bir düşman gibi onlarla savaşmak öğretinin temelidir.

➤ **Nom** “öğreti, din, inanç sistemi, öğretiye ait her şey”

◆ **nom agtar-** “öğreti çevirmek”

→ Öñdün pagbasi atl(1)g ak atlıg seņremde, kedin tsautosi tegme nom ordosı vrharta, *nom agtarmaklıg* iş küdökler üküş bolmış (HT VII-1760).

“Doğuda Beyaz At isimli manastırda ve batıda Cao-tang-si adı verilen manastırın bulunduğu Öğreti Sarayı'nda, *öğretiyi çevirmekle* ilgili çok iş vardı.”

→ Vin han itmiş... bodiruçi¹⁹ (~bodaruçi) atly açari nom evirm/iş/ orun ol: toyın huintso anta il uluş üçün *nom aktarayın* taplayu yrlıkasar yrlg yrlıkazun tip tidi (HT V-110/4).

“Vin han göndermiş... Bodiruçi adlı öğretmen öğretiyi çevirdiği yerdir: o rahip Xuanzang orada krallık için *öğretiyi aktarıp* onaylanmasını buyurdu emir versin diye buyurdu.”

→ İnça tep *nom agtarmaklıg* b(e)k katıg nom kapıgın tatganmakda ne iş işleyü y(a)rılıkamışın bilü teginmez biz (HT VIII-1442).

“Tripitaka ustasının *öğretiyi çevirmenin* önemli öğreti kapısından zevk almaktan başka hangi faaliyetleri yapmaya tenezzül ettiğini bilmiyoruz.”

→ K(e)ntüni birle *nom agtarguçı* beş açarılariğ birer tetseleri birle öñdün yortdurup k(e)ntü özi tegink(i)ye birle yortdı (HT IX-1577).

¹⁹ Öğretmenin ve tercümanın adı

“Kendisiyle birlikte *öğreti*yi çeviren beş ustanın, her birinin bir öğrencisiyle önlerine geçmesine izin verdi ve kendisi de küçük prens ile seyahat etti.”

→ Küz tokuzunç ay y(e)g(i)rmike şaolimtsi seşremde olurup *nom agtargu* üçün ötüg ıddı inça tep (HT IX-1816).

“Sonbaharın dokuzuncu ayının yirminci gününde, Şaulim-tsi Manastırında ikamet etmek ve *öğreti*yi çevirmek için bir dilekçe verdi ve şöyle dedi.”

● **nom agtar-** ifadesi (*Budist*) *öğreti metnini çevirmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 494). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “agtar-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Budist metinlerde sıklıkla geçen *nom agtar-* yapısının fiil unsuru sözlüksel olarak *çevresinde etrafında döndürülmek; kendi etrafında dönmek, alabora olmak* anlamlarına gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 21). Bu fiil elimizde bulunan örnekler bakımından tercüme işini anlatmaktadır. Bu yapı ile anlatılmak istenen *öğreti metnini* kendi anlayabilecekleri duruma getirmeyi ifade etmektedir.

◆ **nom erdini** “*öğreti mücevheri*”

→ Bu yörügüg blgölüg kılğalı anı üçün küşalun atlg kuşawati şastrda sözleyür. Tartıp tınlğ-larığ taşgaru öntürti sansar-lığ kök titigdin tip. Yana munta basa bu *nom erdini-ning* ograyu tüz taplagın söz-latükde burhan-ning nom nomlamaklıg iligi erdi (TT V-B84).

“Bu yorumu açıklığa kavuşturmak için Kü-shê-lun adlı Kusavati-sastra şöyle der: (Onları) çekerek samsara’nın soluk çamurundan dışarı çıkardı. Bundan sonra bu *öğreti mücevherini* büsbütün kabul edip söylediğinde Buda’nın öğretisini vaaz etme eliyle canlıların inanç eli vardı.”

→ Yana munta basa bu *nom erdini-ning* ograyu tüz taplagın söz-latükde burhan-ning nom nomlamaklıg iligi erdi. Tınlğ-lar-ning kirtgünçlüg iligi erdi. İki ilig tutuşup sansar-lığ kök titigdin öntürdi tip (TT V-B88).

“Bundan sonra bu *öğreti mücevherini* büsbütün kabul edip söylediğinde Buda’nın öğretisini vaaz etme eliyle canlıların inanç eli vardı. Bu iki el birbirine kenetlenirken (iman) onları samsara’nın soluk çamurundan dışarı çıkardı.”

→ Bo ıdok *nom erdini* bititdeçi upase küç ogulnuñ,, upasañ el üklitmişniñ,, oğlum kutadmış ogulnuñ yegedmiş ogulnuñ,, utmış ogulnuñ,, bo buyan tüş(i)n te közünürdeki [küşüşle]ri kanıp közünmezte.. (HT IX-2209).

“Bu [dini] erdemin meyvesi olarak, bu kutsal *öğreti mücevherini* yazıya döken meslekten olmayan erkek kardeş Küç Ogul, meslekten olmayan kız kardeşi El Üklitmiş, oğullarım Kutadmış Ogul, Yegedmiş Ogul, Utmış Ogul’un mevcut dilekleri yerine getirilsin.”

● **nom erdini** ifadesi *Dharma mücevheri*, *Sūtra mücevheri*, *öğreti mücevheri* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 495). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “erdini” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda kullanılan *nom erdini* birleşimiyle oluşturulan bu yapı, öğretiyi bir mücevher kadar kıymetli ve değerli olarak görmektedir. Öğretinin bu kadar kıymetli olmasıyla mücevher arasında bağlantı kurulmaktadır. Bu yapıyla öğretiye ait şeylerin bir cevher kadar kıymetli ve değerli olması vurgulanmaktadır. Yapı, öğretiye uygun yaşamayı yeğlemektedir.

◆ **nom evir-** “öğreti çevirmek”

→ Vin han itmiş... bodaruçi atly açarı *nom evirm/iş/* orun ol: toyn huintso anta il uluş üçün nom aktarayın taplayu yrlıkasar yrlg yrlıkazun tip tidi (HT V-110/2).

“Vin han göndermiş... Bodiruçi adlı öğretmen *öğretiyi çevirdiği* yerdir: o rahip Xuanzang orada krallık için öğretiyi aktarıp onaylanmasını buyurdu emir versin diye buyurdu.”

→ Anta *nom evirgünlük* ol tep tedi samtso açarı lahkida erken otuz küen v(a)rçı lun atl(ı)g nyanapr(a)stan abidarımıg agtaru tükep (HT IX-1577).

“Tripitaka ustası Lakke’deyken, f(a)rçı-lun adlı metni otuz parşömene *öğretiyi* tamamen *çevirdi*.”

→ Kün üze bodis(a)t(a)v öskinte kamag kuvrag ara kşanti kılıp, yene özini birle *nom evirdeçi* açarılarka ulatı kamag tetselarına yme barçaka kşanti kılıp, , basa yene inça tep tedi (HT X-545).

“O gün, tüm cemaatin ortasında Bodhisattva’ya günahlarını itiraf etti. Ve *öğreti*yi çeviren öğretmenler ve tüm müritlerine topluca günahlarını itiraf ettirdi.”

→ Taito samtso açarının *nom evirmiş* p(a)ryanıña kirip (HT X-610).

“Büyük Tang Tripitaka ustasının *öğreti*yi çevirdiği hücreye gireceğini gördü.”

→ *Nom evirgüçi* yumuşçılarığ başlataçı kuo bağlğ küen-pi atl(ı)g beg ol ok yılın ikinti ay üç yañıka içgerü hanka ötünti (HT X-816).

“Tripitaka ustası hastalanınca, *öğreti*yi çeviren hizmetkarların başı olan Hu ailesinden Hüenpi adlı bey, ok yılı ikinci ayının üçüncü gününde iç saraydaki hana söyledi.”

→ Tsi-en-si seņremdeki *nom evirmiş* ulug yaylıkta koddılar, yüz tetselar erdi, ol üdün sıgtaşıp yerig tigrettiler (HT X-891).

“Ciensi Manastırı'ndaki büyük *öğreti* çevrilen salona koydular, yüz öğrencisi vardı; O zaman onlar ağladılar ve (ağlayarak) yeri titrettiler.”

● **nom evir-** ifadesi (*Budist*) *öğreti metnini çevirmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 495). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “evir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nom evir-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla öğreti aslında çevrilen bir unsur değildir. *Öğreti çevirmek* tercüme yapma işi ifade etmekte ve metinlerin kendi anlayabilecekleri düzeye getirilmesini ifade etmektedir.

◆ **nom idişi** “dharma kabı”

→ Takı yime artuk kamag tınlıglarınñ köñülü biligi etüzi burkanlarınñ *nom idişi* titir (TT VI-201).

“Ayrıca tüm varlıkların kalbi, zihni ve bedeni Budaların *dharmalarının kabıdır*.”

→ Ol tınlıgnıñ köñülü biligi etüzi burkanların *nom idişi* titir (TT VI-214).

“O varlığın kalbine, zihnine ve bedenine Budaların *dharma kabı* denir.”

→ Kiçigimde ök bilip yakın keltim nomug sevdeşilerke kulgak berip ‘kalınçu *nom idişi*’²⁰ boltaçılarka, eşidtim nomlamış (HT VII-1678).

“Gençken aklım başıma geldi ve öğretiyi sevenlere yaklaştım. Körelmiş *öğreti kabı* olanlara kulak vererek, vaaz edilenleri duydum.”

● **nom idişi** ifadesi *Dharma kabı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 495). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “idiş” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nom idişi* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla canlıların gönülleri, zihinleri ve bedenleri bir kap olarak görülmüştür. Dini alanda kullanılan bu ifade ile öğretinin bilincinde olan insanlar bir kap olarak değerlendirmiş ve içleri öğretinin incelikleriyle dolu kaplara benzetilmiştir.

◆ **nom keñrül-** “öğretiyi yaymak”

→ *Nom keñrülme*ki yine kişi yalñukdın tetir. Anın toyın kigürmiş buyan kamagta yeg adrok erür tep tedi (HT VII-806).

“*Öğretinin yayılması* ise insana bağlıdır. Bu nedenle, keşiş atamanın erdemi en iyisidir” dedi.”

→ Atı *nom keñürmiş* p(a)ryan tep atanlar tep munılayı tutuzu y(a)rıkamış erdi (HT VII-944).

“Adını *öğretinin yayıldığı* hücre koyun diye buyurmuştu.”

→ Kamagta öñre fotu-ceñ²¹ atl(ı)g açarı kumaraçive atl(ı)g pahşı birle uladılar nomlug yulag anta ken kim ol açarılar bitiglerig evirmekleri üze *nomug keñürtdiler* (HT VIII-903).

²⁰ Artakalmış öğretinin kabı (yani çağdaş din âlimleri)

²¹ Bir öğretmenin adı; Çin sarayındaki ilk Budist memurun adı

“Fotu-ceṅ adlı öğretmen ve Kumārajīva adlı usta daha sonra öğreti lambasını devam ettirdiler: bu öğretmenler, sūtraları çevirerek *öğreti*yi yaydılar.”

● **nom keṅrül-** ifadesi *öğretinin yayılması* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 495). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “keṅrül-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nom keṅrül-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı öğretinin uzak diyarlarda bilinmesi ve duyulmasını ifade etmektedir. Dini alanda sıklıkla karşılaştığımız bu yapıyla aslında öğretinin herhangi bir alana yayılması ifadesi mecazi bir anlamda kullanılmıştır çünkü öğreti maddi bir unsur değil bilgi birikimidir.

◆ **nom nomla-** “yasa ve öğretinin inceliklerini öğretmek”

→ Lō ẓanıṅa tatıǵlıǵ soǵançıǵ *nom nomladı* (İPKPH XLVI).

“(Prens) güçlü ejderhalar hanına iyi ve tatlı *yasaları öğretti*.”

→ Bu yörügüǵ blgölüg kılǵalı tüz-ün yawas iligler kanlar *nom nomlayı* yrılıkamıs (TT V-B4).

“Bu yorumu açıklığı kavuşturmak için asil, nazik krallar *öğreti*yi *öğretme* tenezzülünde bulundular.”

→ Bu yörügüǵ blgölüg kılǵalı anı üçün küşalun atlg kuşawati şastrda sözleyür. Tartıp tınlǵ-larıǵ taşǵaru öntürti sansar-lıǵ kök titigdin tip. Yana munta basa bu nom erdini-ning oǵrayı tüz taplaǵın söz-latükde burhan-nıǵ *nom nomlamaklıǵ* iligi erdi (TT V-B84).

“Bu yorumu açıklığı kavuşturmak için Kü-shê-lun adlı Kusavati-sastra şöyle der: (Onları) çekerek samsara’nın soluk çamurundan dışarı çıkardı. Bundan sonra bu öğreti mücevherini büsbütün kabul edip söylediğinde Buda’nın *öğretisini öğretme* eliyle canlıların inanç eli vardı.”

● **nom nomla-** ifadesi *dini vaaz etmek, öğretiyi vaaz vermek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 496). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “nomla-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere

göstermektedir. *Nom nomla-* birleşimiyle oluşan bu yapı, öğretiyi öğretme işini ifade etmektedir. Dini alanda karşılaşılan bu ifade ile öğreti bilgisine hâkim olan kimselerin bir başkalarına öğretiyi öğretmesi söz konusudur. Bu yapıyla din adamlarının öğretinin inceliklerini vaaz etmesi, öğretinin geniş alanlara yayılmasının sağlanması ve ders gibi öğretilmeye çalışılması anlatılmaktadır.

◆ **nom tut-** “öğretiyi tutmak”

→ <Yüz sangram> tümen <toyın ol.><barça> ma(ha)yan *nom tutar*-lar. (HT IV-217).

“Yüz manastırdaki sayısız rahip var. Bu rahiplerin hepsi Mahāyāna²² *kanununa tutarlar*.”

→ Barça mahayan *nom tutar*-lar s<itaviraki> nikay-dakı nom-ta yme <ögra>tinür-ler (HT IV-658).

“Hepsi birden Mahāyāna *kanununa tutarlar*. Sthavira ekolü²³ öğretinin alıştırmasını yaparak pekiştirirler.”

→ <Yüz> <sangram> altı ming <toyın ol.><barça> samudi nikay<dakı seu> <şing> *nom tutar*-lar (HT IV-883).

“Yüz manastırdaki altı bin var. Hepsi birden Saṃmatīya ekolündeki Hīnayāna²⁴ *öğretisini tuttular*.”

● **nom tut-** ifadesi *bir şeye inanmak, bir Budist ekolünü takip* manasında kullanılmıştır *etmek* (Wilkens, 2021, s. 496). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tut-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nom tut-* birleşimiyle oluşan bu yapı herhangi bir dine inanmayı ve bir meclise mensup olmayı ifade etmektedir. Dini alanda sıklıkla karşılaşılan *öğreti tutmak* yapısı mecazi bir yapıdır çünkü öğreti tutulabilecek bir unsur değildir. Bu yapı ile kişinin

²² Büyük taşıt, büyük araç

²³ Bir meclisin adının bir bölümü, Sthaviralara ait, rahip ataması geleneği

²⁴ Küçük taşıt

herhangi bir dini değere saygı göstermesi, gönülden bağlanması ve inanç beslemesi anlatılmaktadır.

◆ **nom uruṇusı** “öğretinin generali”

→ Ulatı şānavaze arhant nirvanka kirtükde upagupde arhant anıṇ edgüsin açtı yaḍdı yarutdı, amtı *nom uruṇusı* kertüke barı y(a)rılıkadı erser (HT VII-2007).

“Ve Arhat Śāṇavāsa Nirvana’ya girdiğinde, Arhat Upagupde onun (Budalar) erdemlerini yaydı ve aydınlattı. Şimdi *öğreti generali* gerçeğe gitmeye (Nirvāṇa’ya doğru) tenezzül etti.”

● **nom uruṇusı** ifadesi *öğretinin generali* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 497). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “uruṇu” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nom uruṇusı* yapısı Budist bir alim için kullanılmaktadır. Dini alanda kullanılan bu ifade öğretiyi denetleyen, koruyan kollayan alimle general arasında bağlantı kurulmuş ve bulunduğu alanda öğretiyi yönlendiren bir kimse olarak değerlendirilmiştir.

◆ **nom üni** “öğreti sesi”

→ K(a)ra kuş seṇirliğdekig bedizlig yaylıkda,, yme *nom ünin* çuṇ ünin taşuru y(a)rılıkadı,, tolṇ elte, buyan almak edgü kılınç kılmak üze yuyu arıtu y(a)rılıkadı imrerigme k(a)rasın (HT IX-1168).

“Akbaba kayalığındaki rengarenk yazlık sarayında metinleri yazdırdı. *Öğretinin sesini* ve manastırın çanlarının sesini diyarın her yerine yaydı. Sevap alarak ve iyi işler yaparak, kalabalık halkını temizlemeye tenezzül etti.”

● **nom üni** ifadesi *Dharma sesi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 497). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ün” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nom üni* birleşimiyle oluşan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. Oluşturulan yapı, öğretinin verdiği bilgileri ifade

etmektedir. Öğreti aslında konuşabilen bir unsur değildir fakat içerisinde bulundurduğu bilgiler ve onların aktarılmasıyla oluşan durum ifade edilmektedir.

◆ **nomka kir-** “öğretiye girmek”

→ Ol ödün ol kuwragda yiti tüman yiti miñ budunlar teñri burkan yarlığın aşıtip ertingü süzütiler, köñülleri açıldı, ters tetrü törüsin kodup, köni kirtü *nomka* törüğe *kirtüler* (TT VI-304).

“O sırada o kalabalıkta yetmiş yedi bin kişi ilahi Buda’nın vaazını duydu, tamamen arındı ve kalpleri açıldı. Ters yanlış törelerini terk ettiler ve gerçek *öğretiye girdiler*.”

● **nomka kir-** ifadesi *Budist tarikatına katılmak, Budizm’e girmek, Budizm’e katılmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 497). Bu ifade “nom” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Nomka kir- birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. Öğretiye girmek yapısıyla ifade edilen mana herhangi bir cemaate mensup olmak anlamına gelmektedir.

➤ **Nomlug** “Dharma, Dharma’ya uygun olan”

◆ **nomlug akın** “öğretinin akıntısı”

→ Edgü tetyük nom amrılmış teriñ ol eyin bolmak üze bilgeli bolmaz uçın kıdığın, *nomlug akın* turulmuş süzülmüş tetyük tıdmak üze teñlegeli bolmaz tözin tüpin (HT VI-1545).

“‘İyi’ denilen öğreti durulmuş derinliktedir, başını sonunu izleyip... anlamak mümkün değildir. *Öğreti akıntısının* esası, özü durulmuş, süzülmüş denen engelleme ile karşılaştırılmaz.”

→ Bilge biliglig kün t(e)ñrili *nomlug akınlı*, evrilti koş tilgenler sigunlar berkindä tizilti (HT VII-68).

“Prajñā güneşi ve *Dharma nehri*, o ‘İki Tekerlek’ Mṛgadāva Korusu’nda döndü.”

→ Ulug taloynuñ *nomlug akının*, yudı nizvanılıg emgeklerig inçip üzüksüz ulattı bilge biliglig yulanıñ uzun yalının, yarutdı, teriñ k(a)rañkug turkaruk çoğın (HT VII-177).

“Büyük denizin *öğreti nehrini* meydana getirerek, kleśa sıkıntılarını yorulmadan yıkadı. Bilgelik meşalesinin uzak ışıldayan parlaklığını aktardı ve derin karanlığı sürekli ışıkla aydınlattı.”

→ Ulug b(e)lgürtme etözde tugmışlar, turulturup ertiñü ukturdılar *nomlug akınıg* inçip alkinçsız oğlanlarıg yavalturdaçı taşgarıp küü kelig edremin çapdurgalı udı, k(a)lp üdlüg taşıg tükedinçsiz (HT VII-498).

“Yüce Nirmāṇakāya²⁵ ile doğanlar, Kleśaları ayakta tutarak, *Dharma akışını* tükenmez bir şekilde anlayışa getirdiler. 'Oğulların' teselliciyi büyü gücüyle ortaya çıkararak kalpa taşını yorulmadan aşındırabilirdi.”

→ *Nomlug akın* öñdün t(a)vgaç ulušta akıp yaşartıp kuvırmış töz yiltizlerig seçe adınçıg muñadınçıg tanlançıg üntürdi (HT VIII-2089).

“*Dharma nehri* o zaman doğuya, Çin krallığına akıp kurumuş kökleri tekrar taze hale getirdi, kökleri mükemmel ve harika bir şekilde ortaya çıkmasını sağladı.”

→ Vrhar yeri tüpükmiş ol ediz körkle çaküri üze, dentarları seçilmiş ol luu yaña bolmakı üze, üze kudarlar *nom akınlıg* suvug kertü tözke (HT VIII-2114).

“Manastır alanı uzun, güzel, yüksek bir stüpa ile tamamlandı ve keşişleri ejderhalar ve filler olarak seçildi. *Öğreti nehrinin* suyunu gerçek kök üzerine dökerler.”

→ Şüin wañ atl(1)g han tuşıntakı taloy erkeçlenmekinte yegrek *nomlug akının* yenele körkitü pi taş turguru tegintim(i)z (HT IX-629).

“Shun Wang'ın adlı imparatorun zamanında deniz dalgalarından daha güçlü bir *öğreti akıntısını* yeniden ortaya çıkarmışız gibi yazıt taşı diktik.”

²⁵ Tecelli vücudu.

→ M(e)n küentso sıg karamtı biligim üze olarnıñ yazokın barça suguru y(a)rıkazun,, *nomlug akın* küniñe bedügey üstelgey tep sakınu teginür m(e)n (HT IX-1117).

“Ben, Xuanzang, kendi darlığında, içtenlikle ve utanarak, bu keşişlerin ve rahibelerin günahlarının tamamen affedilebileceğini ve böylece *öğreti akışının* günden güne artabileceğini umuyorum.”

● **nomlug akın** ifadesi *öğretinin nehri* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 498). Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “akın” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nomlug akın* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır, bu yapıda suyun arındırıcı ve temizleyici görevi temel alınarak öğretiyle arasında bağlantı kurulmuştur. Öğreti, tüm kötülüklerden kurtulmak adına bir araç olmaktadır. Canlı varlık günlük hayatında kirleri suyla temizlemektedir. Bu sebeple temizleyici görevi bulunan su ile akıntı arasında bağlantı kurulmuş ve öğretinin varlığının tüm kötülükleri önleyebileceği vurgulanmıştır. Öğreti yanlış görüşleri yok ederek bilinci arındırmakta ve bedeni temizlemektedir. Oluşturulan bu yapı öğretinin koruyuculuğunu ve arındırıcılığını anlatmaktadır.

◆ **nomlug bulıt** “Dharma bulutu”

→ Lütsay²⁶ beg-niñ yörüg bitigin çuñ ünin yañkur /t/up aşıdü tıñlayu yrıkaz-un /tip/ *nomlug bulıt* yatılı tüked/ür/ etini kökremeki eter kökreyür ... yaña-lar-nıñ mañısı tapı ... neñ (?) eşgek-ke ogşaguluk /er/maz (HT V-158/10).

“Lütsai beyin açıklama yazısı, (manastır) çanının sesi çınlamasını işitsin diye buyursun. *Öğreti bulutu* yayılıp biter, gümbürdeme ve gök gürlemesini ... fillerin yürüyüş şekli ve tekme ... hiç eşeğe benzemez²⁷.”

→ *Nomlug bulıt* yağılı tüketip etini kökremeki eter kökreyür luu yañaların mañısı tepigi neñ eşgekke ogşaguluk ermez (HT VIII-744).

²⁶ Bir müzisyenin ya da bir memurun adı.

²⁷ Äşgäkkä ogşa- (tembelliğin sembolü olarak) eşeğe benzemek.

“*Dharma bulutu* çoktan yayıldı: gürleyen sesi haykırıyor ve gürliyor. Ejderhaların ve fillerin yürüyüş ve tavırları eşeklerle karşılaştırılmaz.”

● **nomlug bulıt** ifadesi *dharma bulutu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 498). Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bulıt” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nomlug bulıt* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda karşımıza çıkmaktadır. *Öğreti bulutu* yapısıyla bulut kümesinin içerisinde bulundurduğu su taneciklerinin yeryüzüne düşerek bereketlendirmesiyle öğretinin vaaz edilmesi aynı değerde tutulmaktadır. Bulutların yağmur bıraktıkları alanlara eşit damlacıklar düşmektedir. Öğretide bu şekilde vaaz ettiği yerde bir ayırım gözetmeden herkese aynı bilgi ve kanunları sunmaktadır. Öğretinin vaaz edildiği yerler ise öğreti bulutunun tüm canlı varlıkları eşit şekilde ıslattı bir alan olarak değerlendirilmektedir.

◆ **nomlug etöz** “öğreti bedeni”

→ Çın kirtü bilge biliglig ulug tuymış-nıñ ıduk /et/öz (?)-i ol timiş ol /ö/tügsiz erdükteg kirtü tüz-ük /a/mırlmış turulmuş-nıñ *nomlug* /et/öz-i ol tip aymış ol (HT V-155/10).

“Gerçek bilgelik; büyük aydınlanmış, (hükümdarın) kutsal kişi(si) derhal isteksiz, olduğu gibi olan, doğru, düzgün, sakinleşmiş *öğretinin bedeni* o diyerek söylemiş.”

→ Yıltızsızın apamukategi b(e)k tep , *nomlug etöz* tep atandaçdın yadılmış sevinç ertginçe ür irak üdlerde artamaksız meñu ol (HT VII-68).

“Kökü olmadan sonsuza kadar kalıcı olan *öğretinin bedeni* (dharmakaya) denilen şey aracılığıyla yayılan neşe, uzun, geniş çağlar boyunca bozulmaz ve ebedidir.”

→ Bizinke beleg ıdmışda ken *nomlug etözünüz* neteg erki (HT VII-2080).

“Siz hediyeyi gönderdikten sonra *öğreti bedeninizin* nasıl olduğunu öğrenemedik.”

● **nomlug etöz** ifadesi *öğreti bedeni* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 498). Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “etöz” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nomlug etöz* birleşimiyle

oluşturulan bu yapıyla dini alanda karşılaşılmaktadır. *Nomlug etöz* yapısıyla mükemmel ve doğru öğretinin en üst sınırlarına kadar ulaşmış bir kimseyi yani öğreti vücudu bulunan Buda'yı ifade etmektedir. Bu sebeple Budalar öğretinin beden bulmuş hali olarak görülmekte ve bu şekilde ifade edilmektedir.

◆ **nomlug kölige** “Dharma gölgesi”

→ Burhan-lığ erdini sögüt kidin enetkek ilinte köşit/il/mek-tin: *nomlug köligesi* öñdün tavgaç uluş-ta yatıltı (HT V-151/5).

“Buda'nın mücevher ağacı batıda Hint ilinde engellendi: *öğretinin gölgesi* doğuda Çin ulusuna yayıldı.”

→ Ol sekiz kutrulmak-lığ akınta /y/ana bilmiş ukmış ol yiti tuyenmak bölük-lüg *nom-larığ: köli-geli* yañku ün-in-li teg ogşati atlg nom üz-e bütmiş boşgutlug ol (HT V-154/25).

“O sekiz kurtuluş nehrinde yeniden kavramış, idrak etmenin yedi bölümünün *öğretileri gölgelerinin* yankısı gibi benzerlik adlı öğretinin üzerinde bilgili olmayı tamamla.”

→ Öglentür-deçi yok bilge biligiñe burhanlıg erdini sögüt kedin enetkek elinte köşit(il)mektin, *nomlug köligesi* öñdün tavgaç uluşta yağıltı (HT VIII-506).

“Onun bilgeliğiyle diriltecek kimse yok. Buda'nın Mücevher Ağacı batı Hindistan'da gölge yaptığından, *öğretinin gölgesi* Doğu Çin İmparatorluğu'na da yayıldı.”

● **nomlug kölige** ifadesi *dharma gölgesi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 499). Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kölige” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nomlug kölige* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. *Öğreti gölgesi* yapısının *gölge* unsuru ile bulunduğu alanda izinin olması ve alanı koruması manalarını ifade etmektedir. *Öğretinin gölgesi* yapısıyla öğretinin bu alanlardaki varlığı kabul edilmiş ve bulunduğu alanlardaki canlı varlıkları koruyup kollaması anlatılmıştır. Ayırıcı bu yapı ile öğretinin çok geniş alanlara yayılması da ifade edilmektedir.

◆ **nomlug küvrüg** “öğreti davulu”

→ Edgü ögli köñüllüg bulıtıg yada y(a)rılıkadı, yagız yerlerte, *nomlug küvrügüg* tokıdı, üç mın yertinçülerde (HT X-1277).

“Lütuf bulutunu dünyanın her yerine yaydı. Üç bin dünyada *öğreti davulunu* çaldı.”

→ Nomlug togug örü tikip *nomlug küvrügüg* yañkurdı tokıgu ol, nomlug tog, nomlug küvrüg amrılı tükedükünçe süñüşdeşiler ötrü kalır utsuk (HT VIII-574-575).

“Öğreti bayrağını dikmeli ve yüksek sesle öğreti davulunu çalmalıdır. Öğreti bayrağı ve *öğreti davulu* nihayet sakinleştiginde, savaşçılar kalır ve yenilir.”

→ Yañkurtu tokıp taişın seuşın *nomlug küvrügüg* yörügün keñürtdi, taloy icra sıgurdı han taplamıs ulug inçe nomlarıg (HT VIII-989).

“Mahāyāna ve Hinayana'nın *öğreti davulunu* güçlü bir şekilde vurarak onların ilkelerini yorumladı. İmparatoru memnun eden kaba ve incelikli öğretileri dört deniz arasındaki bölgeye taşıdı.”

→ Yoh ki atl(ı)g han pin hua atl(ı)g bilge kamag edgülerig yumtaru tutmış teg neçükin ugay erdi,, *nomlug küvrügüg* yañkurdı tokıp ulug ün üntürgeli bilge biliglig kün t(e)ñrig örü kötürüp keñürü yarutgalı. (HT IX-280).

“Ya Kuang adlı imparatorun ve Pin Hua adlı bilgenin bu düşünceler gibi tüm erdemleri nasıl kuşattı? Öğretinin büyük sesini çıkarmak için *öğreti davulunu* çaldırılabilir ve uzakları her şeyle birlikte aydınlatmak için bilgelik güneşini kaldırabilir mi?”

→ Aglak oronta olurup y(a)rılıkançuçı köñüllüg bulıtıg ikileyü yadıp *nomlug küvrügüg* yenele yañkurtup üç y(a)ruk bilge biliglerig üklitgülük asguluk sekiz köniler kapıgın uzadı açguluk körü teginelim ermez katıgılanmaklıglarıg (HT IX-744).

“Bu ıssız yerde oturmayı, öğretinin merhamet bulutunu yeniden yaymayı, *öğreti davulunu* yeniden çalmayı, üç açık bilgiyi artırmayı ve sekiz gerçeğin kapısını açmayı saygıyla diliyoruz.”

→ Nomlug tukug örü tikip *nomlug kövrügü* yañkurdı tokıgu ol: nomlug tug: nomlug kövrüg amrılı tükedüginçe süñüşdeçiler ötrü kalır utsukar: nomlug tilgen evrilü tükedmeki üz-e ...r çoylu yalin-lig utsukmak .. (HT V-153/21).

“Öğretinin bayrağını dikip, *öğretinin davulunu* çaldır: öğretinin bayrağı ve öğretinin davulu sakinleşince bunun üzerine savaşçılar gelir ve yenilir: öğretinin çarkının dönmesi bittiğinde üzerine ...r parlaklığı yenilgi ...”

→ Hu-a atlg bilge kamag edgü-lerig yumtaru tutmuş teg: neçükin ugay erdi: *nomlug kövrügü* yañkurdı tokup ulug ün öntürgeli (HT V-164/10).

“Çiçek adlı bilge bütün iyiliklerini bir arada tutmuş gibi: nasıl yerdı? *Öğretinin davulu* çaldırıp yüksek sesle kaldırmalı.”

● **nomlug küvrüg** ifadesi *Dharma davulu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 499). Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “küvrüg” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nomlug küvrüg* birleşimiyle oluşan bu yapıyla dini alanda karşılaşılmaktadır. Davul bulunduğu alana coşku, heyecan aşılayan bir müzik aletidir. Bu çalgının sesi gür çıkmakta ve uzak yerlerden duyulmaktadır. *Nomlug küvrüg* yapısıyla öğretinin sesinin çok uzaklardan duyulması ve bu yerlerde bilinmesi ifade edilirken doğrunun sesinin gür çıktığı da değinilen önemli noktalardandır.

◆ **nomlug suv** “öğreti suyu”

→ Montag kılı y(a)rılıkamışka,, ötrü toyınlar toorka kirmiş balık teg bolup,, suvda üzer erken,, tuzakka tutunmuş kus teg bolup,, kökda uçar erken ansız odug sak boltılar *nomlug suv* bulganmış erdi (HT IX-1212).

“Majesteleri böyle yaptığı için, keşişler suda yüzerken ağa takılmış balıklar ve gökyüzünde uçarken tuzağa düşmüş kuşlar gibi oldular; böylece çok dikkatli ve tedbirli hale geldiler. *Dharma'nın suları* bulanıktı.”

● **nomlug suv** ifadesi *öğreti suyu* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “suv” sözünün özelleşmiş anlamsal bir

boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nomlug suv* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla dini alanda karşılaşılmaktadır. Suyun temizleme görevi bulunmaktadır ve bu görev öğretinin de en önemli görevidir. Su unsuruyla öğreti arasında kötülük ve pisliklerden temizlemesi bakımından ilişki kurulmaktadır. *Nomlug suv* yapısı ile öğretinin temzileyici ve arındırıcı gücü ifade edilmektedir. Dini alanda bir araya gelen eşdizimli yapılardaki su unsuru genellikle öğreti yapısıyla bir araya gelmiş ve hoş olmayan her türlü şeyden kurtulmayı ifade etmiştir. *Nomlug suv* yapısıyla öğreti suyu bulunan bir unsur değildir fakat su gibi yanlış ve kötü lan şeyleri ortadan kaldırmaktadır.

◆ **nomlug tug** “Dharma bayrağı”

→ *Nomlug tukug* örü tikip nomlug kövrügüg yañkurdı tokıgu ol: *nomlug tug*: nomlug kövrüg amrılı tükedüginçe süñüşdeçiler ötrü kalır utsukar: nomlug tilgen evrilü tükedmek üz-e ...r çoyluy yalin-lig utsukmak .. (HT V-153/21).

“Öğretinin bayrağını dikip, öğretinin davulunu çaldır: *öğretinin bayrağı* ve öğretinin davulu sakinleşince bunun üzerine savaşçılar gelir ve yenilir: öğretinin çarkının dönmesi bittiğinde üzerine ...r parlaklığı yenilgi ...”

→ İkileyü tamturmuş erdi bilge biliglig wıçınıg, yenele örü tikmiş erdi, *nomlug togug*; çalmış erdi (HT VII-1937).

“Bilgelik meşalesini yeniden yaktı ve bir kez daha *öğreti bayrağını* kaldırdı.”

→ *Nomlug togug* örü tikip nomlug küvrügüg yañkurdı tokıgu ol, *nomlug tog*, nomlug küvrüg amrılı tükedükinçe süñüşdeçiler ötrü kalır utsuk (HT VIII-573-575).

“*Öğreti bayrağını* dikmeli ve yüksek sesle öğreti davulunu çalmalıdır. *Öğreti bayrağı* ve öğreti davulu nihayet sakinleştiğinde, savaşçılar kalır ve yenilir.”

● **nomlug tug** ifadesi *Dharma bayrağı* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 499). Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tug” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Nomlug tug* birleşimiyle oluşturulan bu ifade dini alanda kullanılmaktadır. Öğreti bayrağı yapısı ile bayrağın herhangi bir şeyin simgesi ve öncüsü olması gibi durumları bulunmaktadır. Kısacası

bayrak bir işaret ve simgedir. *Nomlug tug* yapısıyla bayrak arasında bağlantı kurularak öğreti işaret edilmektedir.

◆ **nomlug y(a)ruk** “öğretinin parıltısı”

→ Södin sakınç burhan *nomlug y(a)rukug* ... elinte ... etöz koğıgalı ugramışta (HT X-1373).

“Eski düşüncelerden Buda’nın *öğretisinin parıltısı* ... ilinde ... vücudunu bırakmayı niyet etmiş.”

● **nomlug y(a)ruk** *Dharma parıltısı* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 500). Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “y(a)ruk” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda karşılaşılan bu yapı öğretinin karanlıkları aydınlatan bir unsur olmasını ifade etmektedir. Öğreti cevheriyle parlaktır ve aydınlıktır. Karanlığı parlaklığıyla yok eden bu cevher canlı varlıklara ışıyla yol göstermektedir.

◆ **nomlug yagmur** “öğreti yağmuru”

→ Edgü ögli könüllüg bulıtıg kedin enetkek uluşdın, yağıtdı *nomlug yagmurug* öñdün t(a)vgaç elinte, t(a)vgaçka tegmiş nomlarnıñ irükin egşükin yene bütürdi (HT VI-1667).

“İyi düşünceli (karuṇā) bulutu Batı Hint ülkesinden çekip getirip doğuya, Çin ülkesine *öğreti yağmurunu* yağdırdı. Çin ülkesine ulaşmış öğretilerin eksikliğini giderdi.”

→ Neçük ol k(a)ltı katın katın k(a)rañku tünde, tamturdı ermez mu bilge biliglig wıçınnıñ y(a)rokın ootlug oprılıg tañta yağıtdı ermez mu *nomlug yagmurnuñ* ölin (HT VII-122).

“Nasıl oluyor da zifiri karanlık gecede bilgelik meşalesinin ışığı tutuşturmadı mı? ‘Ateşli Mağaralar’ sabahında *öğreti yağmurunun* ıslaklığını yağdırmadı mı?”

● **nomlug yağmur** ifadesi *Dharma yağmuru* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 499). Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yağmur” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda karşılaşılan bu yapıyla öğretinin bilgi ve yasalarının yağmur gibi tüm canlı varlıkları eşit bir şekilde ıslatması ifade edilmektedir. Burada ifade edilen yağmur öğretinin vaaz edilmesi ve öğretiyile ilgili derslerin verilmesi anlatılmaktadır. Ayrıca öğreti vaaz edilirken tüm dinleyicilere aynı yağmur taneleri gibi eşit şekilde maruz bırakılmıştır. Burada öğreti ve yağmur arasında bağlantı kurulurken tüm canlı varlıklara karşı eşit olması düşüncesi önemli yer tutmaktadır.

◆ **nomlug yula** “öğreti lambası”

→ İnçip boşgutınta yok erser ikileyü ötünmeki, anı tegülük ol *nomlug yula* uladaçı tep, birig eşidip onug sözlegülük ol, anı keñ bilge biliglig tep (HT VIII-244).

“Çalışmasında tekrar tekrar soru sorulmayan kişinin *öğreti lambasını* verdiği söylenebilir. Bir şeyi işiten ve on şeyi anlayan kişi, evrensel bilgilerden biri olarak nitelendirilebilir.”

→ Kamagta öñre fotu-ceñ²⁸ atl(ı)g açari kumaraçive atl(ı)g pahşi birle uladılar *nomlug yulag* anta ken kim ol açarılar bitiglerig evirmekleri üze nomug keñürtdiler (HT VIII-903).

“Fotu-ceñ adlı öğretmen ve Kumārajīva adlı usta daha sonra *öğreti lambasını* devam ettirdiler: bu öğretmenler, sūtraları çevirerek öğretiyi yaydılar.”

● **nomlug yula** ifadesi *Dharma lambası* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 500). Bu ifade “nomlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yula” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Öğreti lambası manasına gelen bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. *Nomlug yula* birleşimiyle oluşan bu yapıyla öğretinin karanlıkları aydınlatan; cehaletin, kötülüğün karşısında olan ve yok etmeye çalışmasıyla bir lambanın karanlığı aydınlatması arasında bağlantı kurulmaktadır.

²⁸ Bir öğretmenin adı = Çin sarayındaki ilk Budist memurun adı

➤ **Ogul** “evlat, çocuk”

◆ **ogul köse-** “çocuk istemek”

→ Yrlgıng yorıdı. Ür *ogul köseser* bultung (TT I-10).

“Emir yerine getirildi. Uzun zamandır bir *çocuk istiyorsanız*, hemen sahip olacaksınız.”

→ Takı yme kayu uz-uz ton-lug-lar-ning oğlu yok erip, *ogul kız köseser*, yiti kün-getegi beg-li yutuz-lı baçap (TT VII-26/3).

“Ve yine çocuğu olmayan bir kadın *çocuk isterse* karı koca yedi gün oruç tutsunlar.”

● **ogul köse-** ifadesi *çocuk istemek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “ogul” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “köse-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Ogul köse-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı kişinin tanrıdan çocuk istemesini ifade etmektedir. Çocuk herhangi bir kimseden isteyerek alınacak bir şey değildir. Bu sebeple yapı çocukla ilgili niyeti ortaya koymaktadır.

➤ **Oot** “ateş, alev”

◆ **oot kemiş-** “ateş açmak”

→ Bodiruçi atl(1)g açarı nom agtarmış oron ol,, yene b(a)ti samtso yme bo orunta dyan olurup artıdı,, kalmış etözi amtıka tegi takı bar,, tai gep atl(1)g yılını adakınta yağı kelip oot kemişdi (HT IX-1798).

“Bodiruçi adlı ustanın öğretileri tercüme ettiği yerdir. Ayrıca, Tripitaka usta ile B(a)ti bu yerde meditasyona girmek için oturdu ve öldü. Arta kalan vücudu bugüne kadar hala var. Tai-gep zamanın sonunda düşman gelip manastıra ateş açtı.”

● **oot kemiş-** ifadesi (*manastıra*) *ateş atmak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 511). Bu ifade “oot” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kemiş-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Oot kemiş-* birleşimiyle oluşturulan günlük hayatta karşılaştığımız yapıyla açılan bir şey olmaması, herhangi bir yere ateşli bir silahla kurşun atılması anlatılmaktadır.

◆ **ootlug opri** “ateş çukuru”

→ Nomug haimavati tag amırtgurdı ootlug oprıdaki savlıg sözlüg y(a)rlıgıg (HT VIII-1767).

“En yüksek bilgeler *öğretiye saygı duydular, Himayala dağları *Dharma yağmuru *ateş çukurundaki* sofistik vaazları sakinleştirdi.”

→ Anı üçün bolmazlar üç kañlıg koşlunup ootlug oprıdın üngeli sekiz köni yolug kölünüp,, erdinilig otrugka bargalı (HT IX-1853).

“Bu nedenle, üç savaş arabasını kullanamazlar ve *ateş çukurundan* çıkıp sekiz doğru yolu takip edemezler ve Mücevher Adası'na gidemezler.”

● **ootlug opri** ifadesi *ateşli mağara* (*Saṃsāra*’nın dünyası için Budist mecaz); *ateş çukuru* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 512). Bu ifade “ootlug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “opri” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda kullanılan bu yapı ile ateşin arındırıcı görevi ima edilirken diğer yandan da *ateş çukuru* yapısıyla kötü varlıkların, dünyevi heves ve isteklerin bulunduğu bir alan olan dünya ifade edilmektedir. Saṃsāra’nın dünyası ifadesiyle doğum ölüm döngüsü anlatılmaktadır ve canlı varlık ışığından kurtuluncaya dek bu döngüye devam etmektedir. Bu görüşe göre dünyevi hayat *ateş çukuru* gibi görülmektedir ve buradan çıkan varlıklar artık arınmış varlıklardır. *Ootlug opri* yapısı ile dünyevi hayatın bu ihtiraslarından ve zevklerinden kurtularak ve bu şekilde döngüye devam etmeyi anlatmaktadır.

➤ **Ot** “ot, bitki, şifalı bitki, ilaç”

◆ **ot çurnı iç-** “ilaç içmek”

→ Samtso açarı bir köñül bolzun küçeyü köp *ot çurnı içziin* tep muntag y(a)rl(ı)g kelti,, yene üç otuzka y(a)rl(ı)g ünti (HT IX-1029).

“Tripitaka ustası daha fazla *ilaç içmek* için istek duysun ve çabalasın diye emir geldi. Dördüncü ayın yirmi üçüncüsünde aşağıdaki kararname yeniden yayınlandı.”

● **ot çurnı iç-** ifadesi *ilaç içmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “ot çurnı” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “iç-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. Sağlıkla ilgili alanlarda karşılaşılan *ot çurnı iç-* yapısıyla ilaç olarak isimlendirilen nesnenin yutulduktan sonra hastalıklara fayda sağlamasını ve kişiyi iyileştirmesini anlatmaktadır. Ayrıca özelleşmiş bir anlam barındıran bu yapı ile kişinin hastalandığı ve bazı nesnelerin karışımıyla oluşturulan şeyleri içerek bu durumu ortadan kaldırma amacını ifade etmektedir.

➤ **Oyun** “oyun, müzik, şarkı”

◆ **oyun etiz-** “müzik çalmak”

→ Oynıcı harıdaki (tokuz) bag üzeke oyunçılar ikidin yorıp *oyun etizdilar*; bolarta ken toog kötürüp, çünj silkdiler, b(e)k tokıdılar (HT VII-1145).

“Dokuz Orkestraya bölünmüş müzisyen mahallelerinden müzisyenler her iki tarafa da gidip *müzik çaldılar*. Bundan sonra pankartlar ve bayraklar taşıdılar, çanlar çaldılar ve onları şiddetle dövdüler.”

→ Çüo-le²⁹ bo üç ulug ögeler tütsük tuta uduzup fırtın içintâ urup tokuz bag *oyun etiztürti* paçinl(ı)g bütigin bütitip (HT VII-1185).

“Chu-ling, bu üç yüksek görevli, İmparatorun emriyle, alayın başına tütsü tutarak, heykelleri vb. Buda Salonuna yerleştirdi ve Orkestranın Dokuz Bölümünün *müziğini çalmasına* izin verdi.”

● **oyun etiz-** ifadesi *müzik çalmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 519). Bu ifade “oyun” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “etiz-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Oyun etiz-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı sanatsal alanda kullanılmaktadır. Oluşturulan bu yapı ile anlatılmak istenen düşünce herhangi bir kimsenin belirli notalar eşliğinde ezgili bir şekilde bunları söylemesidir. *Müzik çalmak* yapısıyla kişinin şarkı söylemesi ifade edilmekteyken çalınan herhangi bir unsur bulunmamaktadır.

²⁹ Bir memurun adı

➤ **Öç** “kin, intikam, nefret, kızgınlık”

◆ **öç kek alış-** “intikam almak”

→ Uzun turgaru *öç kek alışu*. Ötek birim ötemeklarii erser (TT II-84).

“Her zaman *intikam almaları* ve borç ödemeleri gerekir.”

● **öç kek alış-** ifadesi *intikam almak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “öç kek” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “alış-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Öç kek alış-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla kişinin yaşadığı kötü olaylarının sonucunda hissettiklerinin öcünü almasını ifade etmektedir. *İntikam almak* yapısıyla alınan bir unsur yoktur burada sadece karşısında bulunan olay ve kişilere karşı takınılan tavır ve tutumlar ifade edilmektedir.

➤ **Öçlög** “savaş, kin nefret, savaş”

◆ **öçlög oron** “savaş alanı”

→ Muntırtın turmış bir ikintişke örletişmek *öçlög orontın* ketmişde ken antakı(y)a ok özin k(e)ntü bililür (HT VII-2088).

“Bundan dolayı karşılıklı hakaretler oldu. *Savaş alanını* terk ettikten hemen sonra kendi kendine netleşir.”

● **öçlög oron** ifadesi *savaş alanı, savaş meydanı* (Budistlerin tartışma toplantısı için bir tabir) manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 522). Bu ifade “öçlög” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “oron” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Öçlög oron* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini konuları konuşmak için iki tarafın bir araya geldiği, birbiriyle konuştuğu ve önemli tartışmaların yaşandığı yeri ifade etmektedir. Dini alanda kullanılan bu ifade Budist kesimin toplandığı ve bazı sorunların tartışıldığı yer için kullanılmakta olup yapılan tartışmanın hararetle geçtiğini ve bu sebeple savaş alanı gibi görüldüğü, din için olan önemini ifade etmektedir.

➤ **Ödig** “rapor, belge, ileti; eski gelenek, anıt”

◆ **ödig al-** “eski gelenekleri toplamak”

→ Yme kutlug ulug tavgac elinte üç agılık nom ötgürmiş külib taişi *ödig alıp* t(a)vgaç tilinça yaratmış gentsün fabşi atl(1)g nomçı açarı kenjürtmiş (HT VIII-143).

“Kutsal, büyük Çin imparatorluğunda üç hazine kitabı tamamıyla anlaşılmıştır. Tripitaka uzmanı Huilip taişi *eski gelenekleri toplamış*, Çince yazmıştır. Öğretmen ve vaiz Yancong Fa-shi tarafından genişletmiştir.”

→ Yme kutlug ulug t(a)vgaç elinte üç agılık nom³⁰ ötgürmiş küilip taişi *ödig alıp* t(a)vgaç tilinça yaratmış (HT IX-2189).

“Çin'in kutsanmış büyük imparatorluğunda Tripitaka uzmanı Huilip taişi tarafından Tripitaka hakkında *eski gelenekleri topladıktan* sonra Çince yazmıştır.”

● **ödig al-** ifadesi *eski gelenekleri toplamak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 523). Bu ifade “ödig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “al-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Ödig al-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı kişinin belge veya evrakları tarayarak ve yaşlı kimselerle konuşarak, eski gelenekler hakkında bilgi toplamasını ifade etmektedir. Bu yapıyla bilgi toplama işi anlatılmakta olup maddi olarak alınan herhangi bir unsur bulunmamaktadır.

◆ **ödig belgü kıl-** “anıt dikmek”

→ Ol orunlarda) barça *ödig belgü kıl*ı a)m(tı)kı hanı beg osuglug ol (HT IV-891).

“Şimdiki hanlar ve beyler gibi o yerlerin hepsine anıt dikti.”

● **ödig belgü kıl-** ifadesi *anıt dikmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 523). Bu ifade “ödig belgü” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “kıl-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Ödig belgü kıl-* birleşimiyle oluşan bu yapı herhangi bir olay ya da kişi adına sonraki zamanlara hatıra olarak kalması için beton, taş vb. unsurlardan yapılar yapılması anlamına gelmektedir.

³⁰ Tripitake; üç sepet (Sūtra, Vinaya, Abhidharma).

Anıt dikmek yapısı önemli bir kimse ya da bir olayı ifade etmekte ve bu durumun anısına yapılmaktadır. *Anıt dikmek* yapısıyla gerçekleştirilen işlerin sonucu olarak anılmayı hak etmek anlamına da gelen bu yapı böyle durumlar için bir yapı inşa etmeyi ve bunu görünür bir yerde sergilemeyi ifade etmektedir.

➤ **Ökünçlög** “pişmanlık, tövbe”

◆ **ökünçlög kir töz** “pişmanlık kirinin kökü”

→ İdişte suv kuda teginmeki erser alku barça *ökünçlög kir tözın* yuku üçün siz-iklig kakıglıg ögmekig tarkargu kitergü üçün kuda teginmiş ol (HT V-155/21).

“Kaptaki suyu elde ettiğinde bütün hepsi birden *pişmanlık kirinin kökünün* kalıntısı için şüphe ve nefret yığınınını ortadan kaldırdığında kaba ulaştı.”

● **ökünçlög kir töz** ifadesi *pişmanlık kirinin kökü* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 529). Bu ifade “ökünçlög kir” yapısı özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “töz” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Ökünçlög kir töz* birleşimiyle oluşan bu yapı dini anlamda kullanılmaktadır. Oluşturulan bu yapı öğretiyeye göre değerlendirildiğinde öğreti tüm ihtiras ve tutkuları, dünyevi zevk ve arzuları bir pislik ve kir olarak görmektedir. Tüm bunlar öğretiyeye ulaşmaya mâni olmakta ve bu yoldaki en önemli engeli teşkil etmektedir. Bu sebeple öğretiyeye ulaşmayı engelleyen her şey pişmanlık oluşturmaktadır ve bu tüm kötülüklerin kökünü meydana getirmektedir.

➤ **Öt** “öğüt, nasihat, akıl”

◆ **öt al-** “öğüt almak”

→ Ögüm *ötin alayım*, kaṅgım sabın tıṅglayın, tip kelmiş tir (IB 54).

“Anamın öğüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.”

● **öt al-** ifadesi *öğüdünü almak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 830). Bu ifade “öt” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “al-” fiilinin özelleşmiş

anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Öt al-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı herhangi birinin bir konuyla ilgili fikir vermesini ifade etmektedir. *Fikir almak* yapısıyla herhangi bir kimsenin düşünce ve görüşlerinden faydalanmak anlamı bulunurken maddi olarak alınan bir unsur yoktur.

➤ **Ötek** “borç, verecek”

◆ **ötek öte-** “borç ödemek”

→ Üç yblak yolta öz *ötek öteyür* (TT II-24).

“Üç kötü yolda da *borçlarını öderler*.”

→ Uzun turgaru *öç kek alıŖu*. Ötek birim ötemeklarii erser (TT II-84).

“Her zaman *intikam almaları* ve borç ödemeleri gerekir.”

• **ötek öte-** ifadesi *borcu ödemek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 543). Bu ifade “ötek” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “öte-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Ötek öte-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşılmaktadır. *Ötek öte-* yapısının alacağı olan bir kimseye karşı para, altın, gümüş vb. şeyler vererek borç durumunun ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. *Öte-* fiilinin aslında bir kimseye herhangi bir şey vermek manası bulunmaktadır.

➤ **Ötüğ** “dilekçe, rapor, mektup”

◆ **ötüg ıd-** “dilekçe, rapor, mektup göndermek”

→ Asıg tusu kılmak-lıg ç/ogın//ya/lının: ügmek ügmek az-kın/lar/ timin ök ertgey-ler adkanguluk toz toprak-lar ilisintin tip munçulayu *ötüg itdı* (HT V-126/23).

“Fayda sağlamanın parıltısı: kalabalık yanılmışların ortasından geçip giderken duyu alanlarına toz yapışmış diyerek böylece hemen *mektup gönderdi*.”

→ Samtso açarı bo tıltagın *ötüg* bitig *ıddı* ince tep,, toyın küentso savım (HT IX-1570).

“Bu nedenle Tripitaka Ustası aşağıdaki ifadelerle bir *dilekçe gönderdi*: Rahip Xuanzang'ın sözleri aşağıdaki gibidir.”

→ Hanka *ötüg* bitig *ıddı* inça tep,, toyın küentso savım (HT IX-1580).

“İmparatora şu ifadelerle bir *dilekçe gönderdi*: Ben rahip Xuanzang, sözlerim aşağıdaki gibidir.”

→ Küz tokuzunç ay y(e)g(i)rmike şaolimtsi seşremde olurup nom agtargu üçün *ötüg ıddı* inça tep (HT IX-1818).

“Sonbaharın dokuzuncu ayının yirminci gününde, Şaulim-tsi Manastırında ikamet etmek ve öğretiyi çevirmek için bir *dilekçe verdi* ve şöyle dedi.”

● **ötüg ıd-** ifadesi *başvuru (mektubu) göndermek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 544). Bu ifade “ötüg” sözünün ve “ıd-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Ötüg ıd-* birleşimiyle oluşturulan bu yapının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiği görülmektedir. Mektup, dilekçe vb. unsurları göndermek ifadesiyle herhangi bir konu hakkında mesaj içeren bir belgenin muhatabına ulaştırılması söz konusudur. Kısacası haberleşmeyi sağlayan veriler içeren bu unsurların karşıdaki kimseye bir kişi aracılığıyla verilmesi ifade edilmektedir. Ayrıca karşılıklı olarak yapılan bu mektup vb. öğeleri gönderme işi, kişiler arasındaki iletişimi sağlamaktadır.

➤ **Övke** “öfke”

◆ **övke üz boz köngül tut-** “öfke beslemek”

→ Köngilin adnagu-nung edgüsinge küni sakınç turgurdumuz erser. Övke üz boz köngül tutdumuz erser.. (TT IV-71).

“Gönlünde başkasının üstünlüğüne kıskançlık oluşturup öfke besledik.”

● **övke üz boz köngül tut-** ifadesi *öfke beslemek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 545). Bu ifade “Övke üz boz köngül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tut-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Övke üz boz köngül tut-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta sıklıkla rastlanmaktadır. *Öfke beslemek* yapısı aslında kişinin içinde bulunduğu sinirlilik halini sürdürmesi anlamına gelmektedir. *Öfke* esasen beslenen bir unsur olmamakla birlikte herhangi bir durum ya da bir kimseye karşı içinde hissettiği kızgınlık ve sinir durumunun sürdürülmesi anlamına gelmektedir.

➤ **Öz** “hayat, yaşam, kendi, öz”

◆ **öz yaş kısıl-** “yaşamı, ömrü kısaltmak”

→ Bars künte *öz yaş kısılur*. Tavışgan künte saç yörüng bolur (TT VII-33/6).

“Kaplan gününde *ömrü kısalır*. Tavşan gününde saçı beyaza döner.”

● **öz yaş kısıl-** ifadesi *yaşamı, ömrü kısaltmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “öz yaş” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kısıl-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Öz yaş kısıl-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşılmaktadır. Bu yapı kişinin yaşayacağı günlerin azalması ve kişinin yaşlanması anlamına gelmektedir. Ömür kesilip kısalabilen bir unsur değildir, yaşanan günlerin etkisiyle azalmakta yahut tükenmektedir. Bu sebeple yaş aldıkça ömürden giden günler hayatı kısaltmaktadır.

➤ **Özirkenmeklig** “iltifatlı”

◆ **özirkenmeklig kutlug suv** “iltifatın kutsal suyu”

→ M(e)n küentso tirigimin uçuzlap üküş ögrünç üzä yuna teginip *özirkenmeklig kutlug suvda* yaragsız.. (HT VII-247).

“Ben, Xuanzang, hayatımı önemsiz görüyorum, veliaht prensin *lütfunun kutsal suyunda* büyük bir sevinçle özveriyle yıkanıyorum...”

• **özirkenmeklig kutlug suv** ifadesi *iltifatın kutsal suyu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 548). Bu ifade “özirkenmeklig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kutlug suv” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Özirkenmeklig kutlug suv* birleşimiyle oluşan bu yapıyla kişinin duyduğu hoş sözleri ifade etmektedir. *İltifatın kutsal suyu* kalıbıyla su gibi temizleyen bir unsurdan faydalanarak kişinin duyduğu iltifatlar karşısında kötü düşüncelerinden kurtulması ifade edilmektedir. İltifat suyu olan bir kavram değildir, bu yapıdan hareketle su olumsuz düşünceleri temizleyen bir öge olarak bu yapıda yer almıştır.

➤ **Sab ~ sav** “söz, laf”

◆ **sab tıngla-** “söz dinlemek”

→ Ögüm ötin alayım, kaŋım *sabın tınglayın*, tip kelmiş tir (IB 54).

“Anamın ögüdünü alayım, babamın sözlerini dinleyeyim diye (geri) gelmiş, der.”

• **sabın tıngla-** ifadesi *söz dinlemek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “sab” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tıngla” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sab tıngla-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı günlük hayatta kullanılmaktadır. *Söz dinlemek* yapısı herhangi bir kimsenin söylediği sözlerin yerine getirmesini ifade etmektedir.

◆ **sav ur-** “söz yerleştirmek”

→ Tvgaç han ka ıdmış bitiginte inçe tip *sav urdı*: toyın huintso savım: huintso³¹ eşidmişim bar (HT V-89/22).

“Çin imparatorluğuna gönderdiği mektubuna şu *sözleri yerleştirdi*: Rahip Xuanzang’ın duymuşluğu var.”

³¹ Budist hacı, bilgin ve çevirmen adı (MS 600/602–664)

→ Muntag *sav urdı* bitigde,, yene wekü³² atl(ı)g yılınıñ altıncı yılınıta öñre y(a)rl(ı)g ünmiş erdi (HT IX-990).

“Tripitaka ustası bir dilekçesine şöyle bir *söz yerleştirdi*. Yong Hui adının altıncı yılından önce şu kararname çıkarıldı.”

• **sav ur-** ifadesi *bir mektupta cümleleri dile getirmek, mektuba sözcükleri yerleştirmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 591). Bu ifade “sav” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sav ur-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta sıklıkla karşılaşılmaktadır. *Söz yerleştirmek* yapısı herhangi bir metin yazmayı ifade etmektedir. Bu yapı ile söz maddi olarak tutulan herhangi bir yere koyulacak bir unsur olmadığı için bu yapı, metni oluştururken sözlerin bir araya gelmesini ve bir düzen içerisinde bulunmasını ifade etmektedir.

◆ **savlıg berk arıg** “söz ormanı”

→ Öritmiş ol *savlıg berk arıgıg* kuçaklamış küvüzlüg söğüti birle (HT IX-144).

“Onun yazı fırçası, Budist öğretisinin bir sembolü olarak içinde bulunan turna ağaçlarıyla birlikte dünyevi bilginin *söz ormanını* üretti.”

• **savlıg berk arıg** ifadesi *sözcük ormanı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 592). Bu ifade “savlıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “berk arıg” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Savlıg berk arıg* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta rastlanmaktadır. *Söz ormanı* ifadesi kişinin aklında barındırdığı bilgi ve düşünceleri dile getirirken kullandığı sözlerin çokluğunu da ifade etmektedir. Bu yapı ile orman unsurunun birçok ağaç çeşidini bünyesinde barındırması göz önünde alınarak söz unsuruyla arasında bağlantı kurulmaktadır.

³² Tang Hanedanlığı’nın bir Çin hükümdarının şiarı (MS 650–656)

➤ **Saç** “saç”

◆ **saçı sakalı uza-** “saçı sakalı uzamak”

→ Bir ertinü b/edük/ toyın etöz-i kuvırıp köz-i yümüklüg olurur erdi *saçı sakalı uz-ap* kodı salını/pı/ egnin yüz-in örtmiş erdi utuñçı-lar körüp ilig begke ötünti-ler (HT V-74/10).

“Birçok büyük rahibin vücudu kurudu, gözü yumulu otururdu. *Saçı sakalı uzayıp* sallanıp, omuzlarını ve yüzünü örtmüştü. Soylu olmayanlar görüp hükümdara söylediler.”

→ Nirvdaşamabumi dyan-ka kirip: üküş yil...Ertmeginge *saçı sakalı uz-ap* bolmış erür (HT V-75/25).

“Sönmenin meditasyonuna girip: uzun yıllar ... *saçı sakalı uzamış* olurdu.”

→ Kim anta /kö/ñül öçürmek dyan-ka kirmiş /erür?/-ler *saç-ları sakal-ları uz-a* ...kamag bursañ kuvrag kelip ...yur-lar (HT V-77/13).

“Sonra kimin gönlü sönerse meditasyona girmiş olur, *saçları sakalları uzar*... bütün cemaat gelip ...yurlar.”

● **saçı sakalı uza-** ifadesi *saçı sakalı uzamak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “saç sakal” yapısının ve “uza-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Saçı sakalı uza-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçmektedir. *Saçı sakalı uzamak* yapısıyla herhangi bir kimsenin meditasyonda çok uzun süre kalmasını ifade eden bu yapı, canlı varlığın öğretinin gereğini yerine getirdiğini ve en üst mertebeye ulaştığını anlatmaktadır.

◆ **saçın yüli-** “saçını kesmek”

→ Tegin *saçın yüligüke* yine tegin üçün yeti toyın kigürgüke *saç yülitim(i)z* toyın kigürtümüz, *saç yülip* tüşmişça teginniñ nizvanilig kirleri tüşmeki bolzun,, yeti kişi toyın kirmişça teginniñ terini kuvragı yevilmeki bolzun (HT IX-1572/1577).

“Prensın *saçını kesme* ve prens için yedi kişinin rahipliğe girmesinin zorunluluğu nedeniyle, prensın *saçını kestik* ve onun için yedi kişi rahipliğe girdi. *Saçlar kesilip* döküldükçe, bırakın prensın kleša kirleri dökülsün.”

● **saçın yüli-** ifadesi *saçları tıraş etmek, saç kesmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 571). Bu ifade “saç” sözünün ve “yüli-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Saçın yüli-* birleşimiyle oluşan bu yapı özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçmektedir. Dini alanda kullanılan bu yapı erkek bireyin rahip olmasını ifade etmektedir. Bu, ksaç kesme işi, özel bir saç kesme işlemi olmaktadır. Öğretiye göre saç kesme işlemi rahiplerin dış dünya ile olan bağlantısını kesmeyi ifade ederken rahipliğe girdiğini de göstermektedir. Bu eylem sonucunda rahipliğe girenlerin tanrılarına sadık olduğu ve iyilik yapıp faydalı olmayı benimsediği görülmektedir. *Saç kesmek* yapısındaki saç unsuru dış dünyayla iletişimi sağlayan bir kavramdır. Saçın kesilmesi ise dış dünyayla olan bağlantıların kesilmesini ifade etmektedir.

➤ **Sakinç** “düşünce, bilinç, zihniyet, fikir”

◆ **sakinç tegşür-** “fikir değiştirmek”

→ Tapıgcılar *sakinçların tegşürüp* t(e)rs körümlüg tagların kamıp kertü nomug tiletiler, kim bo pi taşıg körtəcilerde adkanguluk tooz toprakta azmış erser (HT IX-704).

“*Fikirlerini değiştiren* ve yanlış görüş dağlarını paramparça eden hizmetkarlar, gerçek öğretiyi dilediler. Bu kitabe taşına bakanlardan kim duyu alanlarının tozu ile yoldan saptıysa, tüm bunların yanlış yönü şimdi düzelterektir.”

● **sakinç tegşür-** ifadesi *düşüncelerini değiştirmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “sakinç” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tegşür-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sakinç tegşür-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta sıklıkla rastlanmaktadır. Fikir maddi olarak değişebilen bir unsur değildir lakin yerine bir başka düşünce gelebilmektedir. *Fikir değiştirmek* yapısı asıl olarak benimsenen görüşünün yerine bir başkasını koymayı ifade etmektedir.

◆ **sakinç turgur-** “düşünceye kapılmak”

→ Antada öñiki yalañuklar tınlıglarıg kolulasar, esrük kişı teg tene muna yoriyur. Oñulu umadın yañluk *sakinç turgursar* (TT VI-216).

“Diğır insanları ve canlıları düşündüklerinde, sarhoşlar gibi ortalıkta dolanırlar ve kendilerini iyileştiremeyince yañlış *düşüncelere kapılırlar*.”

● **sakinç turgur-** ifadesi *düşünceye kapılmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “sakinç” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “turgur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sakinç turgur-* birleşimiyle oluşan bu yapı günlük hayatta kullanılmaktadır. *Düşünceye kapılmak* yapısıyla düşünce kapılan bir kavram değildir. Burada herhangi bir düşüncenin akla yatması veya kişiyi etkilemesi anlatılmaktadır.

◆ **sakinçlıg beçin** “bilinç maymunu”

→ Amtı küsüsüm teginür,, sakinçlıg dyan kapıglarına tayanturup köñülüg turulturguluk dyanlıg suvta, *sakinçlıg beçinniñ* kurgu yenig kılıkın tıdıp sergürüp (HT IX-2018).

“Şimdi aklımı meditasyonun kapılarında dinlendirip, meditasyonun sularında kalarak *bilinç maymununun* gaflet ve dikkatsiz davranışlarını kontrol altına almak.”

● **sakinçlıg beçin** ifadesi *bilinç maymunu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 575). Bu ifade “sakinçlıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “beçin” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sakinçlıg beçin* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşılmaktadır. *Bilinç maymunu* yapısıyla maymun hareketli, çevik bedeni ve küçük bir yiyecek için bir daldan diğerine atlamasını göz önünde bulundurulmuştur. Bu sebeple bilinç ise maymuna benzetilmektedir. Dini alanda oldukça etkili bir anlamı bulunan bu yapı bilincin insanı yanıltmasını, dünyevi istek ve arzuların peşinden götürmesini ifade etmektedir. Bilinçte maymun gibidir, sürekli olarak hareket halindedir ve maymun gibi canının istediği şeylerin peşinden koşmaktadır.

◆ **sakinçlıg suvı** “(meditasyon) bilincinin suyu”

→ Köñüllüg yulası,, dyan üze turulmuş ol,, *sakinçlıg suvı*,, neñ köñül adkanguluk kirler üze kirikmeser .. (HT IX-2151).

“Bilinç meşalesi parlar ve meditasyon yoluyla *bilincinin suları* sakinleşir. Duyu alanlarının kiri kalbini hiç pisletmediyse ...”

● **sakinçlıg suvı** ifadesi (*meditasyon*) *bilincinin suyu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 575). Bu ifade “sakinçlıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “suv” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sakinçlıg suv* birleşimiyle oluşturulan bu yapı öğreti inancında önemli yer tutmaktadır. *Bilinç suyu* yapısı bir kimsenin meditasyona girdiğinde bilincinin huzur bulduğu ve sakinleştiği anı ifade etmektedir. Meditasyon anında bilinç durulmakta ve dünyevi hayat bir kenara bırakılmaktadır. Su akış halinde olan bir unsurdur, herhangi bir kimse meditasyona girdiğinde saf içe bakışı sağlamaktadır. Bu bakış esnasında kişi kendini olumsuz ve kötü görüşlerden arındırmaktadır. Bilinç suyu yapısıyla suyun hem arındırıcı özelliğini hem de akışta bulunması özelliği kullanılmaktadır ve tüm bu özellikler meditasyon sırasında da gerçekleşmektedir.

➤ **Sansarlıg** “Samsāra, doğum ölüm”

◆ **sansarlıg kök titig** “Samsara’nın soluk çamuru”

→ Bu yörügüg blgölüg kılğalı anı üçün küşalun atlg kuşawati şastrda sözleyür. Tartıp tınlğ-larığ taşgaru öntürti *sansar-lıg kök titigdin* tip. Yana munta basa bu nom erdini-ning ograyu tüz taplagın söz-latükde burhan-ning nom nomlamaklıg iligi erdi (TT V-B84).

“Bu yorumu açıklığa kavuşturmak için Kü-shê-lun adlı Kusavati-sastra şöyle der: (Onları) çekerek *Samsara’nın soluk çamurundan* dışarı çıkardı. Bundan sonra bu öğreti mücevherini büsbütün kabul edip söylediğinde Buda’nın öğretisini vaaz etme eliyle canlıların inanç eli vardı.”

→ Yana munta basa bu nom erdini-ning ograyu tüz taplagın söz-latükde burhan-ning nom nomlamaklıg iligi erdi. Tınlğ-lar-ning kirtgünçlüg iligi erdi. İki ilig tutuşup *sansar-lıg kök titigdin* öntürdi tip (TT V-B88).

“Bundan sonra bu öğreti mücevherini büsbütün kabul edip söylediğinde Buda’nın öğretisini vaaz etme eliyle canlıların inanç eli vardı. Bu iki el birbirine kenetlenirken (iman) onları *Samsara’nın soluk çamurundan* dışarı çıkardı.”

● **sansarlıg kök titig** ifadesi *Saṃsāra’nın soluk çamuru* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 582). Bu ifade “sansarlıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kök titig” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sansarlıg kök titig* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. Doğum ölüm döngüsünü içinde bulunan canlı varlığın bu dünyevi hayatta çektiği sıkıntı ve ıstırapları çamur olarak ifade edilmektedir. Çamur; pis ve kirlidir, dünyevi istek ve tutkulara böyledir. Bu sebeple dünyevi hayat bir çamura benzetilerek bu döngüden çıkılmak istenmektedir. Ayrıca canlı varlığı bu çamura sürükleyen diğer bir unsur ise yanlış görüşlerdir, bunlardan kurtulmak öğreti için önemlidir.

➤ **Saṇit** “meclis, kurultay”

◆ **saṇit kıl-** “meclis, kurultay toplamak”

→ *T(e)ṇri t(e)ṇrisi* burhan nirvan-ka kirü y(a)rıkamışta *saṇit kılgu* üdte kut bulmuş arhantlar bulıtçılayu yığılmışlar (HT III-632).

“Tanrılar tanrısı Buda Nirvana’ya girdikten sonra *meclis toplanmak* istendiği an kutluluğa ulaşmış arhatlar³³ öylesine çoktu ki bulut gibi yığılmışlardı.”

→ Bo stup m(a)hasani kelig kuvrag *saṇit kılmış* oron ol, m(a)hakaşip arhant saṇit kılmış üdte k(e)ntüni birleki kuvragta öṇi boşgutlug boşgutsuz* miṇ tümen kuvrag erdi (HT III-699-701).

³³ Kurtuluş yolunun dördüncü aşamasında olan rahip; evliya, kutsal; rahip, seçkin, peygamber.

“Bu stūpa Mahāsaṅghika topluluğunun *meclis topladığı* yerdir. Mahākāśyapa Arhat meclis topladığı dönemde kendi beraberindeki topluluğun dışında bırakılmış Śaikṣa³⁴ ve Aśaikṣalar³⁵ dahil on milyon bir topluluk var imiş.”

→ Arviṣ tutgu ağılık beş ağılık nomug *sañit kıl* ... üntürdiler (HT III-705).

““Büyülü sözleri ‘(akılda) tutma’ hazinesi” metinlerini yani beş hazine metnini bir *meclis toplayarak* dışarıya çıkardılar.”

→ Tükel bilge t(e)ṇri t(e)ṇrisi burhan nirvanka kirü y(a)rılıkamışta ken, ayakka tegimlig anant arhant *sañit kıl* mışta berü mıṇ yıl ertdi (HT X-984).

“Mükemmel bilgili Tanrı Buda Nirvana'ya girişinin ve saygıdeğer Arhat Ānanda'nın bir *konsey toplamalarının* üzerinden bin yıl geçti.”

● **sañit kıl**- ifadesi *bir meclis oluşturmak, meclise çağırmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 584). Bu ifade “sañit” sözünün kendi anlamını koruduğunu fakat “kıl-” sözünün sözlük anlamını kaybederek özelleşmiş farklı anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sañit kıl*- birleşimiyle insanları bir araya toplayarak kararların alındığı bir ortam anlatılmaktadır. *Sañit kıl*- yapısı genellikle devlet yönetimiyle alakalıyken günümüzde bu yapı daha geniş alanlara yayılmıştır. *Meclis toplamak* yapısıyla toplanan meclis değil kişilerdir. Bu sebeple *meclis toplamak* yapısı bazı konularda görevlendirilmiş kişilerin bir araya gelerek konuşmalar yapılmasını ve kararların verilmesini anlatmaktadır.

➤ **Sekiz** “sekiz”

◆ **sekiz kutrulmaklıg akın** “sekiz kurtuluş akıntısı”

→ Ol *sekiz kutrulmak-lıg akınta* /y/ana bilmiş ukmış ol yiti tuiyunmak bölük-lüg nom-larıg: köli-geli yaṅku ün-in-li teg ogṣati atlg nom üz-e bütmiş boşgutlug ol (HT V-154/25).

³⁴ Eğitilmiş, öğrenen.

³⁵ Talimatsız, öğretmesiz, daha fazla öğretmeye ihtiyacı olmayan, artık öğrenmeyen

“O *sekiz kurtuluş nehrinde* yeniden kavramış, idrak etmenin yedi bölümünün öğretileri: gölgelerinin yankısı gibi benzerlik adlı öğretinin üzerinde bilgili olmayı tamamla.” (HT V-154/25).

→ Yuna tükedmiş ol *sekiz kutrulmaklıg akınta* yine bilmiş ukmuş ol yeti tuyenmak bölöklüg nomlarıg köligeli yanķu üninli teg ogşatı atl(1)g nom üze bütmiş bosgutlug ol.. (HT VIII-595).

“Kendini *Sekiz Kurtuluşun akışında* yıkadı ve idrak etmenin yedi bölümü, öğretilerini anladı. Dharma tarafından mükemmelleştirilen öğretilere sahiptir: Gölgelere ve yankılara benzer...”

● **sekiz kutrulmaklıg akın** ifadesi *sekiz kurtuluş akıntısı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 593). Bu ifade “sekiz kutrulmaklıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “akın” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sekiz kutrulmaklıg akın* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya dini alanda rastlanmaktadır. *Sekiz kurtuluş akıntısı* anlamına gelen yapı öğretinin sekiz maddesini ifade etmektedir ve bunu uygulayan varlıkların kurtuluşa ulaşacağına inanılmaktadır. Öğretiye göre akıntı yani su arındırıcı bir unsurdur ve yıkayıp temizlemektedir. Bu sebeple *kurtuluş akıntısı* yapısıyla öğretinin maddelerine uyarak bunların ışığında öğretinin temizleyici sularında yıkanmayı ve arınmayı ifade etmektedir.

◆ **sekiz t(e)rs tor** “sekiz sapkın ağ”

→ Takı ne ayıtmış k(e)rgek *sekiz t(e)rs torlar* üze yörgelmiş b(e)klelmışlerig tört törlüg tetrülmeklig keligte çommiş batmışlarıg (HT VIII-319).

“*Sekiz sapkınınlığın ağına* takılan ve dört türlü yanılğı selinde boğulan canlılar hakkında sorulacak ne var ki?”

● **sekiz t(e)rs tor** ifadesi *sekiz sapkın ağ* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 594). Bu ifade “sekiz t(e)rs” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tor” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sekiz t(e)rs tor* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya dini alanda rastlanmaktadır. *Sekiz sapkınılık ağı* yapısı öğretiye uygun olmayan yanlış görüşlere inanmayı ifade etmektedir.

➤ **Serinmeklig** “sabır, sabırlı”

◆ **serinmeklig ton** “sabır elbisesi”

→ T(e)ñridem amranmakın biziñe evire y(a)rılıkap, bulıtlayı edgüsiñe kata kavşuru y(a)rılıkadı erser *serinmeklig tonı* tüşrök körkle bolzun (HT VII-747).

“O zaman ilahi İmparator ilahi sevgisini bize çevirdiyse ve bulut benzeri lütfuna başka lütuflar eklediyse, *sabır elbisesi* daha renkli ve daha güzel olur.”

● **serinmeklig ton** ifadesi *sabır elbisesi* (Çin imparatorunun sabrı için mecaz) manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 599). Bu ifade “serinmeklig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ton” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Serinmeklig ton* ifadesiyle günlük hayatta sıklıkla karşılaşılmaktadır. *Sabır elbisesi* yapısı kişinin tavır ve tutumlarının anlayışlı olmasını ifade etmektedir. Bu elbiseyi giyen kişi son derece zorlu koşullara karşı bile anlayışlı olmaktadır ve sabır elbisesi mecazi bir unsurdur.

➤ **Sevinç** “sevinç, neşe, şükran”

◆ **sevinç ötün-** “şükranlarını sunmak”

→ Eşidtaçi kördeçi kişiler kamağ barça tizlerin çökidiñ ayaların kavşurup samtso açarıka yükünüp eyin ögirmek kılıp sevinç ötüntiler (HT X-530).

“Bunu duyan ve gören insanlar diz çöktüler, ellerini kavuşturdular, Tripitaka Ustasının önünde eğildiler, sevindiler ve şükranlarını sundular.”

● **sevinç ötün-** ifadesi *minnettarlığını ve şükranını sunmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “sevinç” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ötün-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sevinç ötün-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta sıklıkla rastlanmaktadır. *Şükranlarını sunmak* yapısı herhangi bir kimsenin kendisinden mevki ve yaşça büyük bir kimseye karşı takındığı tavır ve tutumları ifade etmektedir. Sunmak fiili esasen herhangi bir kimseye maddi olarak bir şeyleri göstermeyi dile getirmez, burada kişinin saygılı olması anlatılmaktadır.

◆ **sevinçlig bulut** “sevinç bulutu”

→ Süzök amıl erdinilig taoçañlar ... kaylarda hualıg çeçeklig toglar üze kün t(e)ñri köşitildi sevinçlig bulut tüşrök yağıldı t(e)ñri han elinte (HT X-1192).

“Mücevherli tahtirevanların sokaklarında güneş çiçeklerin sancaklarıyla örtülmüştü, sevinç bulutları yayılmıştı.”

● **sevinçlig bulut** ifadesi *sevinç bulutu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 601). Bu ifade “sevinçlig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bulut” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sevinçlig bulut* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta sıklıkla rastlanmaktadır. *Sevinç bulutu* yapısıyla coşku ve heyecanın had safhada olduğu bir ortamdan bahsedilmektedir. *Sevinç bulutu* birleşimini oluşturan yapının bulut unsurunun küme halinde yüksekte olması ve herkes tarafından fark edilmesi özelliğiyle sevinç halinin canlı varlıkların hareket ve tavırlarından anlaşılması arasında bağlantı kurulmaktadır.

➤ **Seziklig** “kuşku, şüphe”

◆ **seziklig bhol-** “şüphe duymak”

→ Yeg mü erki āzu ėrmez mü ėrki tep *seziklig bholmiş* tinlıglārñin seziklerin tārķārgālir üçün bho sūdharig yārlihkādi tep (TT VIII-H6).

“Mükemmel olup olmadıklarından *şüphe duyan* canlıların şüphelerini gidermek bu bu kutsal sözleri söyledi.”

→ Atavaki yek niñ tapagcı-lari tişi içkek-ler *siziklig bolup* bir ikintişke inçe tip tidiler (TT X-250).

“İblis Atavaka'nın hizmetkarları, kadın şeytanlar *şüpheye düştüler* ve birbirleriyle şöyle konuştular.”

● **seziklig bhol-** ifadesi *şüphelenmek, şüpheli olmak, kuşkulanmak, meraklı olmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 604). Bu ifade “seziklig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bhol-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini

bizlere göstermektedir. *Seziklig bhol-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşılmaktadır. *Şüphe* esasen duyulan bir unsur olmamakla birlikte kişinin hissiyatıyla algıladığı manevi bir unsur olmaktadır. *Şüphe duymak* yapısı canlı varlığın bir durum ya da davranış karşısında kuşku hissetmesi ve olumsuz düşüncelere kapılmasını ifade etmektedir.

◆ **siziklig er-** “ümidini kesmek”

→ kaçan mn kılıç uçta tegmişte isig özümke *siziklig erdim* (TT X-538).

“Kılıcın ucuna geldiğimde, hayatımdan *umudumu kestim*.”

● **siziklig er-** ifadesi *ümidini kesmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “siziklig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “er-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Siziklig er-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı herhangi bir kimsenin olmasını beklediği şeyin gerçekleşmeyeceğinin farkına varmasını ifade etmektedir. *Ümidini kesmek* yapısı ile ümidin kesilebilen bir unsur olmadığı sadece olmasını beklediği, gerçekleşmesini umduğu şeyi artık beklemeyi bıraktığı anlatmaktadır.

◆ **siziklig kakıglıg ögmek** “şüphe ve nefret yığını”

→ İdişte suv kuda teginmeki erser alku barça ökünçlög kir tözin yuku üçün *siziklig kakıglıg ögmekig* tarkargu kitergü üçün kuda teginmiş ol (HT V-155/23).

“Kaptaki suyu elde ettiğinde bütün hepsi birden pişmanlık kirinin kökünün kalıntısı için *şüphe ve nefret yığınınını* ortadan kaldırdığında kaba ulaştı.”

→ İdişte suv kuda teginmeki erser alku barça ökünçlög kir tözin yugu üçün *seziklig kakıglıg ügmekig* tarkargu kitergü üçün kuda teginmiş ol (HT VIII-628).

“Öğretinin suyunun kaba dökülmesine gelince o, herkesin tövbe ile ilişkilendirilen pisliğin kökünü yıkaması ve *şüphe ve nefret yığınınını* ortadan kaldırması için dökülmüştür.”

● **siziklig kakıglıg ögmek** ifadesi *şüphe ve nefret yığını* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 604). Bu ifade “siziklig kakıglıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ögmek” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Siziklig kakıglıg ögmek* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta sıklıkla karşılaşılmaktadır. Öğreti inancına göre tüm tutkular dünyevi hayatı zehirlemekte ve öğretinin aksine bir yol izlemektedir. Dini bağlamı da bulunan bu yapı ile şüphe ve nefret bir yerde yığılacak unsurlar değildirler ama canlı varlığın iç dünyasında bu tutkular toplanmaktadır. Öğretiye ulaşmak için bu hislerin ortadan kaldırılması gerekmektedir.

➤ **Sözlüg** “sözlü, laflı”

◆ **sözlüg kapıg** “söz kapısı”

→ Savının tözi teriñde teriñ ol *sözlüg kapıgıña* alp kirkülük tetir tep, amtı sakınu kolulayu teginser biz.. (HT VI-1405).

“Sözünün özü çok derindir, onun *söz kapısından* girmesi zordur. Şimdi düşünüp taşınıp görüşümüzü bildirecek olursak...”

● **sözlüg kapıg** ifadesi *söz kapısı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 604). Bu ifade “sözlüg” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “kapıg” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Sözlüg kapıg* birleşimiyle oluşan bu yapıya günlük hayatta rastlanmaktadır. *Söz kapısı* yapısıyla sözün derin yapısı anlatılmak istemiştir çünkü sözün birden çok anlamı bulunmaktadır. Bunların bir kısmı duyduğumuz ilk anda anlaşılabilceği bir kısmıysa biraz düşünüldükten sonra anlaşılabilir. İşte bu yapı ile sözün bir kapısı olmadığı ve onu anlama düzeyini, sözün ne ifade ettiğini anlamayı vurgulamaktadır.

➤ **Süü** “sefer, savaş, ordu”

◆ **süke bar-** “orduya, sefere, savaşa gitmek”

→ Kan *süke barmış* (IB 34).

“Bir han *sefere gitmiş.*”

→ Er *süke bardı* (IB 35).

“Bir adam *orduya gitmiş.*”

→ Alp er oğlu *süke bardı* (IB 55).

“Yiğit bir adamın oğlu *savaşa gitmiş.*”

→ Öğre ‘taoan taişi’³⁶ atl(1)g açarı fukén atl(1)g hanıg ütlep *sü-ke barmakin* tıda umadı (HT VI-1265).

“Bir zamanlar Dao-an Taişi adlı usta Fu Jian adlı hana onca akıl vermesine rağmen *savaşa gitmesine* engel olamadı.”

● **süke bar-** ifadesi *askerî kampanyaya yollanmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 639). Bu ifade “süke” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bar-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Süke bar-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya askeri alanda rastlanmaktadır. *Savaşa, orduya gitmek* yapısıyla bir devlet ve toprağını almak ya da korumak için verilen mücadeleyi ifade etmektedir. *Savaşa gitmek* yapısıyla savaş gidilecek bir kavram değildir. Burada anlatılan asıl düşünce herhangi bir kimsenin savaşın yapılacağı alana gitmesi ve burada savaşmak için hazır bir şekilde beklemesini ifade etmektedir.

◆ **süü süle-** “sefere, savaşa gitmek”

→ Azu ırak bargalı sakınç sakınsar, azu *sü süleser*, azu at yol tileser.. (TT VI-103).

“Yahut uzaklara gitmeyi düşünürsen ya da *sefere çıkmak* istersen öte yandan ün, şöhret istersen...”

→ Birök *süü sülemek* atlg ırk kelser sawın inçe ayur. *Süü süleser* yir telinür (TT I-32).

³⁶ Büyük Öğretmen Dao an.

“*Savaş gitmek* denilen işaret çıktığında şöyle der: İnsanlar *savaşa giderse* yeryüzü açılır.”

→ Az-u *süü sülep* yarık kedip yagı sancıp okın adıp adınagu-nung isig öz-in adırtıms erser.. (TT IV-B12).

“Öte yandan *savaşa girip* zırh kuşansaydık, düşmanları bıçaklayıp, ok atarak hayattan ayırsaydık...”

● **süü süle-** ifadesi *savaşmak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 639). Bu ifade “süü” sözünün ve “süle-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu bizlere göstermektedir. *Süü süle-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçmektedir ve bu yapıya askeri alanda rastlanmaktadır. *Savaşa gitmek* yapısı ile herhangi bir kimse ya da topluluğun bir alanı veya devleti savunmak için savaşmasını ifade etmektedir. Bu yapıyla savaş unsuru gidilebilen bir kavram değildir burada savaşa gitmekle kastedilen düşünce kişinin savaşın yapılacağı alana gitmesini anlatmaktadır.

➤ **Şamnanç** “rahibe”

◆ **şamnanç kir-** “rahibeliğe girmek”

→ Seğrem sakışınça toyın kirmiş ş(a)mnanç kirmiş kişi sakışın tutsar, ol iki tümen sekiz miñ beş yüz kişi toyın kirdi (HT VII-840).

“Manastırların sayısı rahipliğe veya rahibeliğe girmiş olan kişilerin sayısı ile çarpılırsa, sonuç şu olur: Toplam 28.500 kişi rahip atandı.”

● **şamnanç kir-** ifadesi *rahibeliğe girmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “şamnanç” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Şamnanç kir-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. Rahibeliğe girmek yapısı girilen bir şey değildir. Bu yapıyla anlatılmak istenen düşünce herhangi bir cemaate mensup olmayı ve bir inanç sistemine uygun şekilde yaşamayı ifade etmektedir. Rahibeler dış dünyayla bağlantılarını kesmiş, manastırlarda yaşayan kimselerdir. Bu sebeple rahibeler bir cemaate mensup olmuş ve buna uygun hayat yaşamaktadırlar.

➤ **Şazınlıg** “disiplin”

◆ **şazınlıg ordo** “disiplin sarayı”

→ Samtso açarı yetlinmeki üze,, *şazınlıg ordon* kini limi sıntı ey, tört tugum beş (a)zun tınl(1)glar yolçısız yerçısız k(a)ltılar ey (HT X-848).

“*Disiplin sarayının* kirişi kırıldı çünkü eşsiz Tripitaka ustası acınası ülkemde kayboldu. Dört doğum ve beş varoluşun canlıları lidersiz kalır.”

● **şazınlıg ordo** ifadesi *disiplin sarayı* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “şazınlıg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ordo” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Şazınlıg ordo* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya dini alanda rastlanmaktadır. *Disiplin sarayı* yapısıyla öğreti ve ona inan kimseler ifade edilmektedir. *Disiplin sarayı* yapısı ile öğretinin tüm incelikleri ve gerekleri kastedilmektedir. Bu yapının yıkılması ise öğretinin kötü düşüncelerin etkisinde kaldığı, bu düşünlerden etkilendiği ya da geçerliliğini yitirmesi gibi durumlar kastedilmiştir. Bu durumların olmasına neden olan etken ise öğretiyi öğretecek nitelikte din adamının kalmayıdır.

➤ **Tam** “duvar”

◆ **tam tokı-** “duvar dövmek”

→ Anta kin toprak kaza *tam tokıy*u, titig yoguru iş ködüg timin başlamış kergek (TT VI-82).

“Bunun üzerine hemen toprağı kazmaya, *duvarı dövmeye* ve kili yoğurmaya başlaması gerekir.”

● **tam tokı-** ifadesi *duvar örmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 667). Bu ifade “tam” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tokı-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tam tokı-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta rastlanmaktadır. *Duvar örmek* manasına gelen bu yapıda aslında tuğla vb. malzemelerin üst üste koyulması anlatılmaktadır.

➤ **Tamu** “cehennem”

◆ **tamu emgek** “cehennem azabı”

→ Etüzi yıdıg sasıg bolup, alku kişi yarsıyur, yakmaz bolur. Etüz kodsar, awış tamuda togar, *tamudaki emgekin* tükel kötürür, bir ödün sönmez tınturmaz emgetirler (TT VI-446).

“Bedeni kokmuş ve kokuşmuş olacak, bütün insanlar ondan tiksinecek ve ona yaklaşmayacaklar. Bedenini atarsa, Avici cehenneminde yeniden doğar ve *cehennem azaplarına* (sadece) bir saat bile olsa dayanamazlar ve onu rahat bırakmazlar.”

→ Ötrü ol üşüt-ler *tamu-taki emgek-tin* oşup kutrulup, ertingü mengi-lig yirtünçü-te, abita burkan uluş-ınta togar (TT VII-40/31).

“O zaman ruhlar *cehennem azabından* kurtulur ve özgürleştiler. Buda Amitabha’nın ülkesinde, fevkalade neşeli bir dünyada yeniden doğacaktır.”

● **tamu emgek** ifadesi *cehennem azabı* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “tamu” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “emgek” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tamu emgek* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya dini alanda sıklıkla rastlanmaktadır. *Cehennem azabı* manasına gelen bu yapıyla artık dünya hayatının sonlandığı ve bu hayatta işlenen günahların sonucunda cehennemde doğulduğu anlatılmaktadır. Canlı varlık yaptığı kötü işler sonucunda cehennemde acı ve işkencelere maruz kalması anlatılmaktadır. Cehennem azabı yapısıyla canlı varlık dayanılmaz eziyetlere uğramaktadır.

◆ **tamuka kir-** “cehenneme gitmek”

→ T(e)ngri t(e)nrisi burhanıg ölürgeli kılınıp k(e)ntü özi tirig etözin *tamuka kirmiş* oron ol (HT III-134).

“Burası Devadatta’nın tanrılar tanrısı Buda’yı öldürmeye çalıştığı için kendisinin canlı bedeniyle *cehenneme gittiği* yerdir.”

● **tamuka kir-** ifadesi *cehenneme gitmek* (manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 699). Bu ifade “tamu” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tamuka kir-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı ile dünyevi hayatı öğretiyeye uygun tamamlamayan varlıkların yer alacağı, eziyet ve azaplara maruz kalacağı yeri ifade etmektedir.

◆ **tamuluğ bol-** “cehennemlik olmak”

→ *Ög kaç köñlin bertser ol tınlıg tamuluğ bolur* (İPKPH XI).

“Anne babasının kalbini kıran herkes *cehennemlik olur.*”

● **tamuluğ bol-** ifadesi cehennemlik *olmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “tamuluğ” sözünün kendi anlamını koruduğunu ve “bol-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tamuluğ bol-* birlikteliği genellikle dini anlamda kullanılmıştır. Budist öğretisi de birden fazla cehennem bulunmaktadır ve öğretiyi tam manasıyla yerine getiremeyenlerin burada yer alarak azap çekecekleri inancı bulunmaktadır. Budist öğretisi dünyayı iyilikler yaparak kötülüklerden arınmak için bir araç olarak görmektedir. *Tamuluğ bol-* yapısı dünya hayatının kötü sonuçlandığı ve yapılan kötülüklerin cezalandırılacağı yere ait olma manasına gelmektedir.

➤ **Tang** “şafak, gün, güneş”

◆ **tanğ tanğla-** “şafak sökmesi”

→ Yettinç kün *tanğ tanğlayur* erken (İPKPH XXXI).

“Yedinci gün *şafak sökerken.*”

→ *Tanğ tanğladı*, udu yir yaradı udu kün tugdı (IB 26).

“*Şafak söktü*, yer aydınlandı ve gün doğdu.”

● **tanğ tanğla-** ifadesi *şafak sökmek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 671). Bu ifade “tanğ” sözünün ve “tanğla-” fiilinin sözlüksel anlamlarını koruduğunu

bizlere göstermektedir. Bir araya gelen *tanġ tanġla*- birleşimi anlamsal olarak özelleşmiş ve bütünün anlamsal olarak özelleştiği bir yapıdır. *Tanġ tanġla*- yapısı ile aslında sabahın erken saatleri ve günün ağarmaya başladığı an kastedilmektedir.

➤ **Tanuk** “şahit, tanık”

◆ **tanuk tart**- “yanına çekmek”

→ Samtso açarı yme ol ayıtmış nomlarıg yonınça yaragınça ayıp, yene ol nomlarıg enetkekde kayu oronta y(a)rılıkamış erser anı birle *tanuk tartıp* ertinü uz kiginç berdi (HT VII-1289).

“Tripitaka Ustası, İmparatorun istediği öğretileri gerektiği gibi açıkladı. Üstelik Hindistan'da, bu yerlerde herhangi bir metin vaaz edildiğinde, onları *yanına çekti* ve çok ustaca cevaplar verdi.”

● **tanuk tart**- ifadesi *tanık olarak yanına çekmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 671). Bu ifade “tanuk” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tart-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tanuk tart*- birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta rastlanmaktadır. *Yanına çekmek* yapısıyla bir yere doğru çekilen herhangi bir kimse yoktur. Bu yapı ile anılmak istenen düşünce kendisiyle aynı görüşte olmayan bir kimseyi ikna etmeyi ve aynı şeye inandırmayı ifade etmektedir. Ayrıca tanık olmak manası da bulunan bu yapı fikir birliği sağlanan konuda şahitlikte yapılabilir.

➤ **Tar** “dar, kısıtlı, sınırlı; üzüntü, sıkıntı”

◆ **tar kol**- “köşeye sıkıştırmak”

→ Bu yek ickek-ke tar kolgu vu ol (TT VII-27/5).

“Bu kötü ruhları köşeye sıkıştırmak için bir muskadır.”

● **tar kol**- ifadesi *köşeye sıkıştırmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “tar” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini ve “kol-” fiilinin sözlüksel anlamlarını

koruduğunu bizlere göstermektedir. *Tar kol-* birleşimyle oluşturulan bu yapı günlük hayatta karşımıza çıkmaktadır. *Köşeye sıkıştırmak* yapısıyla köşeye sıkıştırılan kimse yoktur. Burada herhangi bir kimsenin bir konuyla ilgili çok soru sorulması ve artık verecek cevabının kalmaması anlatılmaktadır. Bu yapıyla kişinin zor bir durumda kaldığı kaçacak yeri araması durumu ifade edilmektedir.

➤ **Teñri ~ t(e)ñri** “tanrı, ilah; gökyüzü, gök; ilahi, kutsal”

◆ **t(e)ñri bol-** “tanrı olmak”

→ Kurug kılıp *t(e)ñri bolu* y(a)rılıkayu biz kamag tetseları umugsuz inagsız kaltım(ı)z (HT X-751).

“Boşluğu fark etti ve *tanrı oldu*. Biz, onun tüm öğrencileri, sığınaksız kaldık.”

→ *T(e)ñri bolu* y(a)rılıkamışda ken simesi señremdeki ‘sö-tsua tau-suen lür-şi atl(ı)g açarika vaişiravane m(a)haraçnin beşinç oğlu gintsoygün kelip (HT X-753).

“O *tanrı olduktan* sonra, Vaişravaṇa Mahārāja’nın Tanrı Gintsoygün adlı beşinci oğlu, Ximingsi manastırının başrahibi Şö-tsua tau-süen lür-şi adlı üstadın yanına geldi.”

● **t(e)ñri bol-** ifadesi *ölmek, tanrı olmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 695). Bu ifade “teñri” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bol-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *T(e)ñri bol-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı kişinin öldüğünü anlatmaktadır. *T(e)ñri bol-* yapısı canlı varlığın artık ölümsüzlük diyarına göçtüğünü anlatmaktadır.

◆ **teñri yiriñe bar-** “tanrı yerine girmek”

→ On edgü kılınç kılurur. Üzütleri *teñri yiriñe barır*. Yana etüzleriñe asıglıg likzir tip bitig bitiyür (TT VI-256).

“On işi iyi yapsınlar ve ruhları *tanrılar diyarına gitsin*. Kendine yararlı olan ‘takvimi’ de yazarlar.”

● **teñri yiriñe bar-** ifadesi *cennete girmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “teñri yiriñe” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bar-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Teñri yiriñe bar-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. *Teñri yiriñe* yapısı cennet ve ı ışık ülkesi olarak adlandırılmaktadır. *Cennete girmek* manasına gelen bu yapı ile dünyevi hayatı öğretiyeye uygun yaşayan canlı varlık mükafat olarak cennete girmektedir. *Cennete girmek* yapısı ile güzel, huzurlu, iyiliğin ve faydanın bulunduğu bir alan ifade edilmektedir.

➤ **T(e)ñridem** “tanrısal, ilahi”

◆ **t(e)ñridem köz** “tanrısal, ilahi göz”

→ Arıg *t(e)ñridem köz* üze istedeçi bolzun,, kutrulmaklıg iz orukug,, yoritdaçı bolzun somaçandre eligniñ üstünki yeg yorıgınta tarkardaçı bolzun iki törlüg egriglerig (HT IX-1515).

“Saf *ilahi gözle* kurtuluşun izlerini ve yolunu takip etsin. Hükümdar Somachandra’nın yüksek ve mükemmel yürüyüşünü yürüten (o kişi) olsun.”

● **t(e)ñridem köz** ifadesi *tanrısal göz (Buda’nın beş veya altı doğaüstü yeteneğinden biri)* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 598). Bu ifade “t(e)ñridem” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “köz” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *T(e)ñridem köz* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. *Tanrısal göz* manasına gelen bu yapı ile her türlü şeyi görebilen normal bir canlı varlığın algılayabileceğinden daha çok şeyi algılayabilmeyi ifade etmektedir. Kutsallık taşıyan bu yapıyla doğa üstü bir güç ifade edilmektedir.

➤ **T(e)rs** “Buda, Budalı”

◆ **t(e)rs körümlüg tag** “yanlış görüşler dağı”

→ Yme nizvanılıg köl kökte erkeçlenür *t(e)rs körümlüg tag* kün t(e)ñri birle tutuşur, m(e)n tep adkantacılarınñ tüşmeklerin takı negü tegü k(e)rgek (HT VIII-842).

“Tutku denizi cennete yükselir ve *yanlış görüşler dağı* güneşle hissedilir hale gelir. Benlik inşa edenlerin kötü varoluşlara düşmeleri için başka ne söylenmeye gerek var?”

→ Munta nizvanilig kölüg ozguru kutgaru y(a)rılıkadı, tınl(ı)glarig üç kurug³⁷ üze yemirip ol *t(e)rs körümlüg tagıg* süse y(a)rılıkadı, etözlüglerig sekiz könike (HT VIII-871).

“Buradaki tutku denizini kurutarak canlıları kurtardı. Üçlü hiçlik aracılığıyla *yanlış görüşler dağı*nı paramparça ederek, bedensel varlıkları sekiz gerçeğe doğru itti.”

→ Tapıgcılar sakınçların tegşürüp *t(e)rs körümlüg tagların* kamıp kertü nomug tiletiler, kim bo pi taşıg körtəcilerde adkanguluk tooz toprakta azmış erser (HT IX-705).

“Fikirlerini değiştiren ve *yanlış görüş dağlarını* paramparça eden hizmetkarlar, gerçek öğretiyi dilediler. Bu kitabe taşına bakanlardan kim duyu alanlarının tozu ile yoldan saptıysa, tüm bunların yanlış yönü şimdi düzeltecektir.”

→ Tetrülmek-lig taloy ..., ulug oot yalın kemişzün *t(e)rs körümlüg tagta*,, sugurzun nizvanilig teriñ ügüzüg,, uvşadı yançzun biligsiz biliglig bedük yumurtgag,, *t(e)nrili yalñoklınıñ pahşısı bolup* (HT IX-1543).

“Yanlış görüşlerin denizi ... *Sapkın görüşler dağından* büyük ateşi kaldırsın. Tutkuların derin nehrini kurutsun. Büyük cehalet yumurtasını ufalayıp ezsin.”

• **t(e)rs körümlüg tag** ifadesi *sapkın görüş dağı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 703). Bu ifade “t(e)rs körümlüg” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tag” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda rastlanılan sapkın görüş dağı yapısı ile dağın kuvvetli oluşu anlatılmaktadır. Öğretiye göre dünyevi hayatın zevkleri ve tutkular doğru olmayan düşüncelerdir. Tüm bunlar yanlış görüşler olarak nitelendirilmektedir. Oluşturulan bu yapı ile bu yanlış düşüncelerin bir dağ kadar büyük ve yıkılmasının zorluğu vurgulanırken bu görüşlerin inancın önündeki en büyük engeli oluşturması da ve yıkılmasının güçlüğü bu şekilde vurgulanmıştır.

³⁷ Üç kurug; üç boşluğun Dharması.

➤ **Tetrü** “ters, yanlış, aksi, kötü düşünce”

◆ **tetrü nomlug taloy** “yanlış öğreti denizi”

→ Yalın ootug t(e)rs körümlüg tagda, tıkmış erdi ulug ügüzüg *tetrü nomlug taloyta*, kınturur erdi (HT VII-1937).

“Yanlış görüşler dağında yanan ateşi söndürdü ve *yanlış öğretiler denizine* büyük akışı engelledi.”

● **tetrü nomlug taloy** ifadesi *yanlış öğreti denizi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 705). Bu ifade “tetrü nomlug” yapısının sözlüksel anlamını koruduğunu ve “taloy” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda karşımıza çıkan bu yapıyla canlı varlıkları kötü yola yönlendiren öğretilerin çokluğu ifade edilmektedir. Öğretiye uygun olmayan bu görüşlerin çokluğu ile denizin büyüklüğü arasında bağlantı kurulmaktadır. Yanlış öğretiler, denizi olabilecek unsurlar değildirler. Bu yapıyla yanlış görüşlerin çok olması, deniz kadar geniş bir alana yayılması, bu yanlış öğretilere kapılanların denizde boğulan canlı varlıklar gibi çaresizce çabaladığı ve kendini kurtaramaması ifade edilmektedir.

➤ **Tetrülmeklig** “hatalı, yanlış”

◆ **tetrülmeklig taloy** “yanlış görüşlerin denizi”

→ *Tetrülmek-lig taloy* ..., ulug oot yalın kemişzün t(e)rs körümlüg tagta,, sugurzun nizvanılıg teriñ ügüzüg,, uvşadı yançzun biligsiz biliglig bedük yumurtgag,, t(e)ñrili yalñoklınıñ pahşısı bolup (HT IX-1541).

“*Yanlış görüşlerin denizi* ... Sapkın görüşler dağından büyük ateşi kaldırsın. Tutkuların derin nehrini kurutsun. Büyük cehalet yumurtasını ufalayıp ezsın.”

● **tetrülmeklig taloy** ifadesi (*Budizm’de*) *yanlış görüşlerin denizi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 705). Bu ifade “tetrülmeklig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “taloy” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda karşımıza çıkan *tetrülmeklig taloy* yapısıyla öğreti içerisinde bulunan doğru olmayan görüşleri ifade etmektedir. *Yanlış görüşlerin denizi*

yapısıyla öğretiyeye aykırı olan bu görüşlerin çokluğu ve denizin büyüklüğü ile arasında bağlantı kurulmaktadır.

➤ **Tın** “nefes, soluk, can, hayat, ruh”

◆ **tını üzül-** “nefesi kesilmek”

→ Yene yme kılı tükedmiş savda erür ermez tep tötüşlög sünü tikser, ançulayu bolur k(a)ltı ol sünüşçiler kılıç sünü yaraşmalasu salmış teg utsukdaçılar *tını üzülür* (HT VIII-561).

“Sonra tekrar söylenen sözler üzerine savaşın mızrağı kaldırılırsa, o zaman bu sözlü savaşçılar gerçekten birbirleriyle rekabet halinde kılıç ve mızrak kullanıyorlar gibidir: Yenilenin *nefesi kesilir*.”

● **tını üzül-** ifadesi *nefesi kesilmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “tın” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “üzül-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Günlük hayatta kullanılan *tını üzül-* yapısıyla varlığın herhangi bir olay ya da durum karşısında nefes alamayacak duruma gelmesini veya nefesinin durmasını ifade etmektedir. *Nefesi kesilmek* yapısıyla nefes kesilebilen bir unsur değildir lakin nefes alıp verme durumu zorlaşmakta ya da durmaktadır. Çok etkilenmek manasına da gelen bu yapının yukarıdaki anlamı ise güçlükle nefes almak ya da soluğu tükenmek anlamına gelmektedir.

➤ **Til** “konuşma organı, dil”

◆ **til talaş-** “dil kavgası yapmak”

→ *Til talaşur* çasut yongag tikileşir (TT I-74).

“Birbirleriyle *dil kavgası* yaparlar ve birbirlerine iftiralar atarlar.”

● **til talaş-** ifadesi *dil kavgası yapmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “til” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “talaş-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Til talaş-* birleşimiyle oluşan bu yapı günlük

hayatta karşımıza çıkmaktadır. *Dil kavgası* yapmak manasına gelen bu yapı sözlü tartışmayı ifade etmektedir.

◆ **tiliye kork-** “dilinden korkmak”

→ *Kañım kan bodun tiliye korkup inçe yarlıgkadı* (İPKPH XI).

“Milletin *dilinden korkan* babam, böyle bir emir vermek zorunda kaldı.”

● **tiliye kork-** ifadesi *sözlerinden çekinmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “kork-” fiilinin kendi anlamını koruduğunu ve “til” sözünün sözlük anlamını kaybederek özelleşmiş farklı anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Burada “til” sözü aslında burada hükümdarın yönettiği halkın kendi aralarında yapacakları konuşmaları ve sözleri kapsamaktadır. *Tiliye kork-* birleşiminin bir araya gelmesiyle oluşan yapı ise hükümdarın konuşulacak olan bu sözlerden çekindiğini dile getirmektedir.

◆ **tilke kir-** “dillere düşmek”

→ *Men amtı ög kaç köñlin bertmeyin kaçım ellig tilke kirmezün* (İPKPH XII).

“Şimdi ben anne babamı kalbini kırmayayım. Babam kral dillere düşmesin.”

● **tilke kir-** ifadesi *dillere düşmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 718). Bu ifade “til” sözünün kendi anlamını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tilke kir-* birlikteliği ile dil girilen ya da düşülen bir alan değildir. Bu birleşim etrafındaki insanlarca eleştirilmek, konuşulmak anlamında halk arasında kullanılan bir yapıdır. Genellikle olumsuzluk içeren bu yapı kötü şekilde konuşulmak anlamına gelmektedir.

➤ **Tiz** “diz”

◆ **tiz çök-** “diz çökmek”

→ Eşidteçi kördeçi kişiler kamag barça *tiz-lerin çökidip* ayal/arın/ kavşurup

açari-ka yü/künü iyin/ögirmek/ kılıp sevinç ötün/ti/-ler (HT V-169/11).

“İşitici ve görücü kişilerin bütün hepsi *diz çöküp* ellerini kavuşturup Tripitaka ustasına hürmet ederek, sevindiler ve sevinçlerini anlattılar.”

→ Oñ egnin tonın birtin açınıp *tizin çökidip*, iligin kawşurup teñri teñrisi burkanka inçe tip ötüg ötünti (TT VI-12).

“Cübbesinin bir tarafını sağ omzunun üzerinde açtı, *dizini çöküp*, ellerini kavuşturdu ve büyük bir saygıyla tanrılar tanrısı Buda’ya şu soruyu sordu.”

→ Eşidtaçi kördeçi kişiler kamağ barça *tizlerin çökidip* ayaların kavşurup samtso açarika yükünüp eyin ögirmek kılıp sevinç ötüntiler (HT X-528).

“Bunu duyan ve gören insanlar *diz çöktüler*, ellerini kavuşturdular, Tripitaka Ustasının önünde eğildiler, şefkat gösterdiler ve minnettarlık gösterdiler.”

● **tiz çök-** ifadesi *dizleri bükme* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 724). Bu ifade “tiz” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “çök-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *tiz çök-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı kişinin dizlerini bükerek oturmasını ifade etmektedir. *Diz çökmek* yapısı kişinin dua ve yakarış öncesinde de yaptığı bir davranış olmakla birlikte bu yapının altında saygı gösterilmesi manası da bulunmaktadır.

➤ **Tizit** “günah, tövbe”

◆ **tizit kşanti bol-** “günahların affedilmesi”

→ Amtı öknür-biz bilünür-biz tsuida irinçüde boş bolalım *tiz-it kşanti bolzun* (TT IV-33).

“Şimdi günah çıkarırız, günahlardan kurtuluruz ve *günahlarımız affedilir*.”

→ kop türlüğ tsui-da irinçü-de örtüglüg yaz-uklug bolmalım bir ikinti üçünç yolu arız-un alkınız-un. *Tiz-it kşanti bolzun*.” (TT IV-B66).

“Her türlü suç ve günaha sarılıp suçlu olmak istemiyoruz. Bir, iki, üç kere yolu temizlenip solup gitsinler, *günahları affedilsin*.”

● **tizit kşanti bol-** ifadesi *günahların affedilmesi* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “tizit kşanti” sözünün sözlüksel anlamını koruduğunu ve “bol-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tizit kşanti bol-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı canlı varlığın doğum ölüm denizindeki dünyevi hayatını öğretiye uygun olarak yaşamadığını ve bunlar sonucunda kötü işler yaparak, günah sayılacak suçlar işlemesini ifade etmektedir. Günahların affedilmesi ise varlığın bu döngüler arasındaki geçişler esnasında cehennemde bulunarak suçlarının cezasını ödemeyi ve tüm bunların sonucunda günahlarının bağışlanmasını ifade etmektedir.

➤ **Togmak** “doğum, doğmak”

◆ **togmaklıg ölmeklig taloy** “doğum ve ölüm denizi”

→ Küentso eşidüküm bar,, burhan kutılıg yol ırak ol,, barayın teser,, odgurak yeveg azuk k(e)rgek,, *togmaklıg ölmeklig ügüz* teriñ ol keçeyin teser tar kemi k(e)rgek (HT IX-1823).

“Ben, Xuanzang, duydum: Budalığa giden yol uzundur. Gitmek istiyorsanız, belirli bir ekipmana ve hükümlere ihtiyacınız var. *Doğum ve ölüm nehri* derindir. Onu geçmek istiyorsanız, bir sal ve bir gemiye ihtiyacınız var.”

● **togmaklıg ölmeklig taloy** ifadesi *doğum ve ölüm denizi* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 754). Bu ifade “togmaklıg ölmeklig” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “taloy” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Togmaklıg ölmeklig taloy* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. *Doğum ölüm denizi* yapısı dünyanın geçiciliği vurgulamaktadır. Öğreti inancına göre canlı varlıklar reenkarnasyon yani ruh göçü yapmakta ve ışıklarından kurtuluncaya kadar bu döngüyü tekrarlamaya devam etmektedirler. Öğretiye inan canlı varlıkların sayısız hayatları bulunmaktadır ve tekrar tekrar dünyevi hayata gelerek başka bedenlerde yaşamaktadırlar. Bu bedenlerin sayısızlığı deniz kavramıyla bağdaştırarak aralarında bağlantı kurulmaktadır.

➤ **Toor** “ağ”

◆ **toorka kir-** “ağa takılmak”

→ Muntag kılı y(a)rıkamışka,, ötrü toyınlar *toorka kirmiş* balık teg bolup,, suvda üzer erken,, tuzakka tutunmuş kus teg bolup,, kökda uçar erken ansız odug sak boltılar nomlug suv bulganmış erdi (HT IX-1208).

“Majesteleri böyle yaptığı için, keşişler suda yüzerken *ağa takılmış* balıklar ve gökyüzünde uçarken tuzağa düşmüş kuşlar gibi oldular; böylece çok dikkatli ve tedbirli hale geldiler. Dharma'nın suları bulanıktı.”

● **toorka kir-** ifadesi *ağa takılmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “tor” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Toorka kir-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı herhangi bir canlı varlığın yakalanmasını ifade etmektedir. *Ağa takılmak* yapısı avcılıkla ilgili olup herhangi bir canlıyı avlamayı ya da onu beklemediği bir anda yakalamayı dile getirmektedir.

➤ **Toyın** “rahip”

◆ **toyın kir-** “rahip olmak, cemaate girmek”

→ Uz-ik-ke yörüg? ke kiñ miñ *toyın kirdi*. Tırtı braman-larda³⁸ atı yor/1... (HT V-40/15).

“Harfi harfine çeviri yapıldığında on soyun birincisi Shigan dizisinin yedinci halkası bin *rahip girdi*. Sapkın Brahmanların adı yürüdü.”

→ Nom keñrülmeke yine kişi yalñukdın tetir. Anın *toyın kigürmiş* buyan kamagta yeg adrok erür tep tedi (HT VII-808).

“Öğretinin yayılması ise insana bağlıdır. Bu nedenle, *rahipliğe girmek* erdemi en iyisidir” dedi.”

³⁸ Tırtı braman; sapkın Brahman.

→ Senrem sakışınça *toyın kirmiş* ş(a)mnanç kirmiş kişi sakışın tutsar, ol iki tümen sekiz miñ beş yüz kişi *toyın kirdi* (HT VII-839).

“Manastırların sayısı *rahipliğe veya rahibeliğe girmiş* olan kişilerin sayısıyla çarpılırsa, sonuç şu olur: Toplam 28.500 kişi rahip atandı.”

→ Bo bir tuşdaki *toyın kirmeklig* yañı kün üze şazın kuvrag öñrekidä artok çoğlantı (HT VII-850).

“Aynı zamanda *rahipliğe girme* bayramında Budist dini cemaat önceki zamandan daha fazla parladı.”

→ Tegin saçın yüligüke yene tegin üçün yeti *toyın kigürgüke* saç yülitim(i)z *toyın kigürtümüz* (HT IX-1574-75).

“Prensin saçını kesme ve şehzade için yedi kişinin *rahipliğe girmesi* zorunluluğu nedeniyle, şehzadenin saçını kestik ve onun için yedi kişi *rahipliğe girdi*.”

→ Yeti kişi *toyın kirmişça* teginniñ terini kuvragı yevilmeki bolzun (HT IX-1578).

“Yedi kişinin *rahipliğe girmesiyle* prensin cemaati huzurlu olsun.”

→ Meniñ billigim sıg boşgutum az, özüm bedütüm ... umadım ... etigligig ... evig tidip ıdalap *toyın kirdiler* tümen bilgiler (HT X-1363).

“İlmim sıg, ilmim az. Büyüdüm ... ve yapamadım ... süslü ... uçuruma bırakılan sayısız bilge *rahipliğe girdi*.”

● **toyın kir-** ifadesi *rahip olmak, rahip olarak (cemaate) girmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 735). Bu ifade “toyın” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kir-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Toyın kir-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. *Rahipliğe girmek* yapısıyla girilen herhangi bir yer ya da ortam yoktur. Bu yapı ile anlatılmak istenen bir dine inanmayı ya da bir cemaate mensup olmayı ifade etmektedir. Rahipliğe giren bir kimse rahipliğin getirdiği görev ve yükümlülükleri yerine getirmekte, topluma faydalı olmakta ve öğretiyeye uygun yaşamaktadır. Manastırda yaşayan bu insanlar kendilerini dine adanmış kimselerdir.

➤ **Tört “dört”**

◆ **tört törlüg tetrülmeklig kelgin** “dört türlü yanılğı seli”

→ Takı ne ayıtmış k(e)rgek sekiz t(e)rs torlar üze yörgelmiş b(e)klelmişlerig *tört törlüg tetrülmeklig kelginte* çommiş batmışlarıg (HT VIII-321).

“Sekiz Sapkınlığın ağına takılan ve *dört türlü yanılğı selinde* boğulan insanlar hakkında sorulacak ne var ki?”

● **tört törlüg tetrülmeklig kelgin** ifadesi *dört türlü yanılğı seli* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 743). Bu ifade “tört törlüg tetrülmek” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kelgin” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Öğretinin temelini oluşturan dört görüşün aksini yapmayı ifade eden bu yapı dini alanda kullanılmaktadır. *Dört türlü yanılğı seli* yapısıyla yanlış görüşlerin ve suyun sürükleyerek yok etmesi arasında bağlantı kurulmaktadır. Yanlış görüşleri takip ederek kurulan bir hayat öğretiye göre boş ve cezalandırılması gereken bir hayattır. Böyle bir hayat yaşamının hiç kimseye bir faydası yoktur. Bu sebeple yanlış görüşler ile sel arasındaki çağrışımından faydalanılmaktadır. Dört türlü yanılğı seli yapısıyla bu gidişatın sonucunun kötü olacağı ve nereye ulaşılacağı belli olmayan bir yola girildiği anlatılmaya çalışılmaktadır.

➤ **Tutug** “tutuklu, rehin, alıkonan”

◆ **tutug ur-** “rehin koymak”

→ Oyma er oğlanın kisisin *tutug urupan* oş iç oygalı barmış. Oğlın kişisin utuzmaduk, yana tokuz on boş kony utmış (IB 29).

“Bir sakatatçı çocuklarını (ve) karısını *rehin koyarak* koyunların iç organ ve bağırsaklarını oymaya gitmiş.”

● **tutug ur-** ifadesi rehin *koymak* manasında kullanılmıştır (Tekin, 2004, s. 63). Bu ifade “tutug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tutug ur-* birleşimiyle oluşan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşılmaktadır. *Rehin bırakmak* yapısıyla borcu olan kişinin

değerli olan bir şeyini daha sonra almak üzere alacaklıya vermesi durumunu ifade etmektedir.

➤ **Tuzak** “tuzak”

◆ **tuzakka tutun-** “tuzağa düşmek”

→ Montag kılı y(a)rıkamışka,, ötrü toyınlar toorka kirmiş balık teg bolup,, suvda üzer erken,, *tuzakka tutunmuş* kus teg bolup,, kökda uçar erken ansız odug sak boltılar nomlug suv bulganmış erdi (HT IX-1208).

“Majesteleri böyle yaptığı için, keşişler suda yüzerken ağa takılmış balıklar ve gökyüzünde uçarken *tuzağa düşmüş* kuşlar gibi oldular; böylece çok dikkatli ve tedbirli hale geldiler. Dharma'nın suları bulanıktı.”

● **tuzakka tutun-** ifadesi *tuzağa düşmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “tuzak” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tutun-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tuzakka tutun-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatın yanında avcılıkla ilgili alanlarda da karşımıza çıkmaktadır. Herhangi bir canlı varlığın beklemediği bir anda yakalanmasını ifade eden bu yapıyla kötü bir durumla karşılaşmak ve hazırlıksız yakalanarak oyuna gelmek anlamı bulunmaktadır.

➤ **Tül** “rüya, düş”

◆ **tül kör-** “rüya görmek”

→ Samtso açarı *tül kördi* (HT IV-1138).

“Tripitaka ustası *rüya gördü*.”

● **tül kör-** ifadesi *rüya görmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 771). Bu ifade “tül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kör-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tül kör-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşılmaktadır. *Rüya görmek* yapısının görmek eylemini canlı

varlığın gözleri açıkken gerçekleştirmektedir. *Rüya görmek* yapısıyla kişiye uyurken bir şeyler görünmesini ifade edilmektedir.

◆ **tül tüşe-** “rüya görmek”

→ Şila badre açariniñ *tül tüşemişi* samtso açariniñ t(a)vgaçdın ünüp kelmiş bo iki sav bir teg ten tüz bolti (HT III-475).

“Şilabhadra Usta’nın *rüya görmesi* ile Tripitaka Ustası’nın Çin’den çıkıp gelmesi, her iki olay da tamamen eş zamanlı oldu.”

→ Ertmiş k(a)lp üdlerde nomka dıdımlanmışka; amtı bo üdte koluta ertinü ... sekirgülük kıldı. Tokuz uguşlarda kararmış nomlug izlerig... körüm han *tül tüşep..* (HT VIII-2002).

“Geçmiş kalpa çağlarında öğretiyi taçlandırıldığı için, Dokuz Dhatus'ta gizlenen öğreti izlerinin şimdi bu zamanda çok fazla sıçramasına neden oldu. ...görünüm. *Han *Ming adlı imparator bir *rüya gördüğünde...*”

● **tül tüşe-** ifadesi *rüya görmek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 771). Bu ifade “tül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tüşe-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Günlük hayatta sıklıkla kullanılan bu yapıyla kişinin uykusu esnasında bir şeyler görmesi ifade edilmektedir.

◆ **tülinte közün-** “rüyasında gözükmek”

→ Hanme³⁹ atl(1)g han ugrınta t(a)vgaç uluşka inçip *tülinte közünmeki* üze y(a)rutdı öndünki uluşlarig edgü ögli köñülnüñ akını üze ...g/m/be/uk öñi öñi yolta yorımış üdte, nomlug y(a)rılıgı takı neñ tegmezken inçip büte yavalu tükemişler erdi (HT VI-1556).

³⁹ Bir Çin hükümdarının adı (MS 28–75) = Han Mingdi

“Han Ming-di adlı han sayesinde Çin ülkesine ulaştı, *rüyasında gözükməsi* ve iyi düşünceli gönlünün akması ile doğudaki ülkeleri aydınlattı.”

● **tülinte közün-** ifadesi *rüyasında görmek, rüya görmek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 771). Bu ifade “tül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “közün-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tülinte közün-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta rastlanmaktadır. *Rüyasında görmek* yapısı ile herhangi bir kimsenin uykusu esnasında bazı konularla ilgili haberdar edilmesi ifade edilmektedir.

◆ **tülinte tüşe-** “rüyasında görmek”

→ Yme hanme atl(1)g han tülinte tüşemek üze, kedin enetkek elinteki burhan körkin köni nomlug y(a)rlığı öndin t(a)vgaç uluşınta yadıltı (HT VII-1692).

“Hükümdar Han Ming rüyasında görmesi üzerine batı Hindistan devletindeki Buda heykeli gerçek öğretinin vaaz, Doğu Çin İmparatorluğuna yayıldı.”

● **tülinte tüşe-** ifadesi *rüyasında görmek, rüya görmek* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 771). Bu ifade “tül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tüşe-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tülinte tüşe-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta rastlanmaktadır. *Rüyalar* haberci unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Rüyaların bu işlevi sebebiyle kişi rüyasında gördüğü bazı şeyleri hayatına uyarlamakta ve ilahi güçler tarafından haberdar edildiğini varsaymaktadır.

➤ **Tütsük** “tütsü”

◆ **tütsük köyür-** “tütsü yakmak”

→ kut asgalı sakınsar kün öner ogurda munçulayu sakınç kılıp küngerü yüz-lenip edgü yıldlg yıparlg *tütsük köyürüp* sakınçın ontun sığargı burkan-ag tapınmıs krgk (TT V-72).

“Mutluluğu artırmaya niyet edilirse, ardından gün doğumunda bu şekilde meditasyon yaparak ve güneşe dönerek, güzel kokulu *tütsü yakmalı* ve zihninde bulunan Budalara ibadet etmesi gereklidir.”

→ İnçip ...ir evde *tütsük köyürüp*. Bu nom -m bitig- ke tapınıp udunup.. (TT VII-40/60).

“Böylece kişi evde *tütsü yakar* ve bu sūtraya (kutsal yazı) tapınıp...”

→ Ülgüsüz üküş toyi)n kuvray hu-a saçıp. *Tütsük köyürüp*. Öge yüküne tükedükde yanturu yana virhar içinte urdi-lar (HT IV-1215).

“Pek çok rahip cemaatin üzerine çiçek saçtı, *tütsü yakılıp* bilgelerin reveransı tamamlandığında yeniden manastırın içine koydular.”

● **tütsük köyür-** ifadesi *tütsü yakmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “tütsük” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “köyür-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tütsük köyür-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta rastlanmaktadır. *Tütsü yakmak* yapısıyla yakılan maddenin söndükten sonra etrafa yaydığı hoş koku ifade edilmektedir. Bu uygulama genellikle dini törenlerde görülmektedir, kötü ruhlardan ve enerjilerden arındırma amacı gütmektedir. Burada tütsü sözü ile öğreti arasında bağlantı kurulmakta ve öğretinin de tütsü kokusu gibi etrafa yayıldığı vurgulanmaktadır. *Tütsü yakmak* yapısı ortamı kötü ruhları arındırdığı, olumsuz enerjilerden temizlediği için dini bir uygulama olarak nitelendirilmiş ve manevi olarak arındırıcı, temizleyici bir görev üstlenmiştir.

➤ **Tütüslüg** “kavga, dövüş”

◆ **tütüslüg sūñü** “sözlerle savaşın mızrağı”

→ Yana yme kılı tükedmiş savda erür ermez tip *tütüş-lüg sūñü* tikser (HT V-153/3).

“Sonra tekrar hareket ederek tamamlanmış sözlerde doğru ve yanlış diyerek *savışın mızrağını* diker.”

→ Yene yme kılı tükedmiş savda erür ermez tep *tütüşlög süñü* tikser, ançulayu bolur k(a)ltı ol süñüşçiler kılıç süñü yaraşmalaşu salmış teg utsukdaçılar tını üzülür (HT VIII-557).

“Sonra tekrar söylenen sözler üzerine *savaşın mızrağı* kaldırılırsa, o zaman bu sözlü savaşçılar gerçekten birbirleriyle rekabet halinde kılıç ve mızrak kullanıyorlar gibidir: Yenilenin nefesi kesilir.”

● **tütüşlög süñü** ifadesi (*sözlerle*) *savaşın mızrağı* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 746). Bu ifade “tütüşlög” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “süñü” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Tütüşlög süñü* birleşimiyle oluşturulan bu yapıya günlük hayatta rastlanmaktadır. *Sözlerle savaşın mızrağı* yapısıyla herhangi bir konuşma esnasında kullanılan sözlerin acı verici ve sert olması ifade edilmektedir. Tartışma esnasında sözleri çok iyi kullanmayı ifade eden *tütüşlög süñü* yapısı, sözleri tıpkı bir mızrak gibi kullanmayı dile getirmektedir. Bulunulan ortam savaş alanı olarak görülürken sözler de bir mızrak olarak nitelendirmektedir ve bu yapıyla bir tartışma anında kullanılan sözlerin keskinliği ifade edilmektedir. *Tütüşlög süñü* yapısıyla gerçekten sözlerden mızrak yapılmamaktadır, burada bir savaşçının mızrağını yetenekli bir şekilde kullanması gibi sözlerle karşısındaki kişinin alt etmesi yatmaktadır.

➤ **Umug** “umut, çare”

◆ **umug inag tut-** “çare aramak”

→ Kim kayu tınlıg bu nomug *umug inag tutsar*, ol tınlıg yime kut bulmuşlarka sanur (TT VI-38).

“Hangi canlı *çare ararsa* kurtuluş bulmuş canlılar arasında sayılır.”

→ Edgü ögli köñü(l)lög bulıtıg ikileyü tartmış erür, bilge biliglig kün t(e)ñrig yen(a)le yarutmuş erür *umug inag tutdaçılar* erkeçlenü tegzintiler (HT VIII-287).

“Lütfun bulutu yeniden yükseldi ve Prajña güneşi yeniden parladı. Üç Hazine'ye sığınak ve *çare arayanlar* her taraftan akın akın geldiler.”

→ Kar(a)ṅguta batmış tuymaksız bilmeksizler; *umug inag tutmuş* k(e)rgek tolu tuymışka; ürdeberü nizvanilig taloyda çommişlar; tar kemi tilemiş k(e)rgek (HT VIII-444).

“Karanlığa gömülenler, tamamen aydınlanmış olanlardan *çare aramalıdır*. Uzun süredir tutkuların denizinde boğulanlar, sal ve tekne istemeleri gereklidir.”

● **umug inag tut-** ifadesi (*bir şeyden*) *çare aramak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 798). Bu ifade “umug inag” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tut-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Günlük hayatta sıklıkla karşılaşılan yapı herhangi bir kimsenin kaldığı zor durumu anlatmaktadır. Karşılaşılan sıkıntılı durum karşısında kurtuluş yolu ve çözüm bulmaya çalışmasını ifade etmektedir. *Çare* aranarak bulunacak bir unsur olmamakla birlikte sonuca varmak için ortaya çıkan problemlerin giderilmesi manasına gelmektedir.

➤ **Umunç** “umut, güvence”

◆ **umunçug turgur-** “umut doğması”

→ Kösüş töz-lüg ol tip timeki erser kösüşüg *umunçug turgurur* üçün. Köngülkermekdin togdacı ol tip timeki erser. Köngülkermek basa basa udgurtaçı üçün. Teginmekdin tartıldacı dyandın üsteldeçi (TT V-B69).

“Arzu uyandıran olarak adlandırılmasının sebebi, arzu ve *umut doğurmalarıdır* (İkincisi) fikir doğmasına izin verildiği gerçeğine gelince, bunun nedeni düşüncenin daha fazla uyandırılmasındandır.”

● **umunçug turgur-** ifadesi *umut doğması* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “umunçug” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “turgur-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Umunçug turgur-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla günlük hayatta karşılaşılmaktadır. Bir durum ya da olay karşısında bir kimsenin gerçekleşebileceğine olan inancını ve gerçekleşmesi zor olan bir şeyin gerçekleşebilme ihtimali anlatılmaktadır.

➤ **Utmak** “galibiyet, zafer, yenme”

◆ **utmak yegedmeklig küvrüg** “galibiyetin davulu”

→ Taplagka ınantaçı küdenlerig tokıp *utmak yegedmeklig küvrügü*ğdaçi siz karnın yevelemis yadlarıg kötrülmiş başlıg kıltacı siz han öskintekilerig (HT VII-2088).

“Öğretiye sığınanlar; *galibiyetin davulu* çalarak, karınlarını zırhla kapatmış yabancıları -Budist olmayanları- yok edersiniz ve hükümdarın önünde duranları gururlandırırırsınız.”

• **utmak yegedmeklig küvrüg** ifadesi *galibiyetin davulu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 807). Bu ifade “utmak yegedmeklig” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “küvrüg” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda kullanılan yapı zaferin güçlü yankısıyla davul sesinin yüksekliği arasında bağlantı kurulmaktadır. Zaferin herhangi bir davulu olmamasıyla birlikte bir durumun üstesinden gelmeyi ve başarmayı ifade eden bu yapı galibiyetin sesinin yüksek çıkmasını ve her taraftan duyulmasını anlatmaktadır.

➤ **Üç** “üç”

◆ **üç yblak yol** “üç kötü yol”

→ *Üç yblak yolta* öz ötek öteyür (TT II-22).

“*Üç kötü yolda* da borçlarını öderler.”

→ Tükel türlüg ayıg kılınç kılur. kaltı etüz kodsar, *üç yawlak yolka* tüşerler.. (TT VI-43).

“Her türlü kötü işler yapacaklar vücudunu bırakıp, *üç kötü yola* girecekler.”

→ Ol ayıg kılınç küçinte etüzi kodsar, *üç yawlak yolka* barır. Anta kin yana kişi etüzin buluglı antag ol, kaltı tırnak özeki toprak teg (TT VI-336).

“Bu kötü işler aracılığıyla bedenini attıktan sonra *üç kötü yola* girerler. Sonra bir insan vücuduna kavuşanlar, tırnağın üzerindeki toz kadar nadirdir.”

→ ka kadaş, edgü ögli alku tirilürler. Törü toku iter, öküş sui irinçü kılurlar. Ol ayıg kılınç küçinte etüzi kodsar, *üç yawlak yolka* barır (TT VI-334).

“Kardeşler ve akrabalar hep birlikte toplanırlar, merasimler yaparlar ve böylece çeşitli günahlar işlerler. Bu kötü işler aracılığıyla bedenini attıktan sonra *üç* kötü yola girerler.”

● **üç yblak yol** ifadesi *üç kötü yol* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 818). Bu ifade “üç yblak” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yol” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Terim, cehennem, hayvan ve pretalar hayat şekli olan üç kötü dünyada doğmayı ifade eder. Bu üç kötü hayat şeklinde varolmak canlılara ıstırap vermektedir. Canlılar özellikle bu üç kötü hayat şeklinden ve buradaki ıstıraplardan kurtulmayı istemektedirler* (Tokyürek, 2011, s. 22). *Üç kötü yol* yapısıyla öğreti açısından hoş ve düzgün olmayan hayatları ifade eden bu yapı kötülüğü ve sıkıntıyı simgelemektedir. Kötü dünyalarda doğmak manasına gelen bu yapı dünyaya geldiği bu hayatlarda acı, ıstırap ve çeşitli çilelerle karşı karşıya kalınacağını da ifade eden bir yapı olmaktadır.

➤ **Ün** “ses, seda”

◆ **ün ber-** “ses vermek”

→ İnça k(a)ltı yanku üni ünke ogşatı *ün bermis* teg, neñ tetse bolmaginça uzadı sevinçlig; kim bilgey kertülerke inanmakıg; edgü yerçilerke manguluk ol (HT VIII-790).

“Tıpkı bunun gibi sanki yankı sesine benzer bir *ses verdiği* için daima neşeli bir müridi olmadıkça, bu davranışın üç gerçeğe sığınmak olduğunu kim kabul eder? İyi Rehberlere sığınmalı!”

● **ün ber-** ifadesi *ses vermek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “ün” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ber-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Ün ber- birleşimiyle oluşturulan bu yapı herhangi bir şeye karşılık olarak cevap, yanıt vermeyi içermektedir. Ses verilen bir unsur olmamakla birlikte herhangi bir durumda ses çıkarmayı ya da bir konuda yapılan çağrıyı kaşılamayı ifade etmektedir.

➤ **Vidis** “eğitim, öğretim, ders, öğüt”

◆ **vidis al-** “öğretim almak”

→ Uluy ilig beg yrlıkı kelmiş ödün yoog şastr *vidis alu* takı tükemeyük erdi (HT V-32/25).

“Ulu hükümdar emri terk edildiği zaman Yogaśāstra’dan⁴⁰ *öğretim almayı* henüz tamamlamamıştı.”

● **vidis al-** ifadesi *öğretim almak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 844). Bu ifade “vidis” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “al-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Vidis al-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı bir kimsenin herhangi bir konuda eğitilmesini ifade etmektedir. Öğretim maddi bir unsur olmadığı için alınabilecek bir şey değildir. Bu sebeple öğretim alan kişi o konuda ufkunu genişletmesi ve kültürünü artırması ifade edilmektedir.

◆ **vidis ber-** “öğretim vermek”

→ Şilabadre açarika ötünüp yoog şastr *vidis bergeli* başlatı (HT III-798).

“Śīlābhādra Yogācāryabhūmi-Śāstra’nın *öğretimini vermeye* başladı.”

→ Viş/ya/...lun şastr *vidis birmis-leriṇe* tuşa kelti: bu açari-lar b/asa/ kamag saz-in kuvrag kelip to/ku/ törüsinça ağır ayag kıltılar (HT V-60/16).

“Weishilun Śāstra *öğretimi verdikleri*yle tesadüfen karşılaştı. Bu öğretmenler bundan sonra bütün Budist dini cemaate gelip güzel törelerine büyük bir saygı gösterdiler.”

● **vidis ber-** ifadesi *öğretim vermek* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 844). Bu ifade “vidiş” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ber-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Eğitim öğretimle ilgili alanlarda rastlanılan *öğretim vermek* yapısıyla verilen bir unsur olmamakla birlikte yetkinliği bulunan bir kimsenin bir konuyla ilgili bildiklerini anlatmasını ifade etmektedir

⁴⁰ Bir metnin başlığı

◆ **vidis boşgut al-** “eğitim almak”

→ Etözüg köñüldekiler üze pahşılarig keze yapa vidiş boşgut almakdın, keñjürü ayıtıp ötgürdüm, öñrekiler kertgünçin (HT VII-1688).

“Kalbimi ve bedenimi öğretmenlerden sırayla eğitim almak ve kapsamlı bir şekilde sorarak eskilerin inançlarını tamamıyla anladım.”

● **vidis boşgut al-** ifadesi *eğitim almak* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 844). Bu ifade “vidiş boşgut” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “al-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Vidiş boşgut al-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı eğitimle ilgili alanlarda kullanılmaktadır. *Eğitim* maddi olarak alınan bir unsur olmadığı gibi bir konuda bilgi ve becerisine güvenilen kimseler tarafından bildiklerinin öğretilmesini ifade etmektedir.

➤ **Vinay** “tarikat disiplini”

◆ **vinay agılık** “tarikat disiplininin sepeti”

→ Ol pahşi samtso açarı *vinay agılıkıg* ayayu tutmış ol titmeksizin ıdalamaksızın abidarım-dakı y(a)rok yaşok yörüglerig açok adırtılıg körür (HT VIII-694).

“O öğretmen Tripitaka ustası, *Vinaya sepetini* hiçbirini reddetmeden saygıyla aldı. Uzun bir süre Abhidharma'nın açık ilkelerini ayrıntılı olarak değerlendirdi.”

● **vinay agılık** ifadesi *tarikat disiplininin sepeti* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 845). Bu ifade “vinay” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “agılık” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda kullanılan *vinay agılık* yapısıyla rahip ve rahibelerin uyması gereken ahlaki ve dini öğretileri, öğretmenlerinin koyduğu yasaları, manastır ve manastır dışındaki bulunan toplulukla uyumlu bir şekilde yaşamaları ya da öğretiye uygun davranmaları için bulunan kuralları dile getirilmektedir. *Disiplin sepeti* yapısı sepetin içerisine bir şeyler koyulup saklanması ya da taşınması durumları baz alınarak toplumla yaşamanın sorumlulukları ifade etmektedir.

➤ **Y(a)rlıkançuçı** “merhametli, bağışlayıcı”

◆ **y(a)rlıkançuçı köñüllüg bulıt** “merhamet bulutu”

→ Aglak oronta olurup *y(a)rlıkançuçı köñüllüg bulıtıg* ikileyü yadıp nomlug küvrügüg yenele yañkurtup üç y(a)ruk bilge biliglerig üklitgülük asguluk sekiz köniler kapıgın uzadı açguluk körü teginelim ermez katıgılanmaklıgıg (HT IX-742).

“Bu ıssız yerde oturmayı, öğretinin *merhamet bulutunu* yeniden yaymayı, öğreti davulunu yeniden çalmayı, üç açık bilgiyi artırmayı ve sekiz gerçeğin kapısını açmayı saygıyla diliyoruz.”

● **y(a)rlıkançuçı köñüllüg bulıt** ifadesi *merhamet bulutu* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “y(a)rlıkançuçı köñüllüg” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “bulıt” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. Dini alanda kullanılan *y(a)rlıkançuçı köñüllüg bulıt* birleşimiyle oluşturulan bu yapı Buda’nın özelliklerinden olan merhamet kavramıyla bulıt unsuru arasında bağlantı kurulmaktadır. *Bulut* gökyüzünde bulunan ilahi varlıklara yakın olması özelliğiyle dikkat çeken bir unsur olarak görülmektedir ve gökyüzünün her yerinde bulunmaktadır. Bulutun bu özelliği merhamet kavramıyla ifade edilen öğreti ifade edilmekte ve merhamet bulutu yapısıyla bilgiyi ve merhameti yaymayı amaçlamaktadır.

➤ **Yañkurtmak** “yankı, yüksek ses”

◆ **yañkurtmakın yañkurt-** “yankı uyandırmak”

→ Yeti yaltrıklıg uzıklarıg, *yañkurtmakın yañkurtadı* tokuz bütmiş ötüglerig tep; öñdün pagbasi atl(ı)g ak atlıg señremde.. (HT VII-1755).

“Yedi Aydınlık (gezegen) ve bu, dokuz tamamlanmış rapor ile *yankı uyandırdı*. Doğuda Beyaz At isimli manastırda...”

● **yañkurtmakın yañkurt-** ifadesi *yankı uyandırmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yañkurtmak” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yañkurt-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yañkurtmakın yañkurt-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı bir olay ya da durumun etrafında bulunan kimselerce

dikkat çekmesi, ses getirmesi, olumlu ya da olumsuz düşüncelere maruz kalması ifade edilmektedir. *Yankı* uyandırılan bir kavram değildir, burada esas anlatılmak istenen normalden farklı bir durumun olması sebebiyle çevresinde bulunan insanlar tarafından verilen tepkiler ifade edilmektedir.

➤ **Yarlıg** “emir, buyruk”

◆ **yarlıg ber-** “emir vermek”

→ Kamag yeti yüz sekiz on bir ujiklar, öz elgin bitiyü y(a)rılıkap *yarlıg berdi* kamag yañı agtarmış nomlar başınta sapzun (HT VI-1481).

“Toplam yedi yüz seksen bir sözcüğü kendi eliyle yazıp "yeni çevrilmiş sūtraların hepsinin başına konulsun" diye buyruk verdi.”

● **yarlıg ber-** ifadesi *buyruk, emir vermek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yarlıg” sözünün kendi anlamını koruduğunu ve “ber-” fiilinin sözlük anlamını kaybederek özelleşmiş farklı anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yarlıg ber-* birlikteliği ile yapının fiil unsurunda ki anlamsal özelleşme birlikteliğe konuşmak anlamını katmaktadır. Bu yapı genellikle mevkice yüksek bir kimsenin altında bulunan kişilere yapılmasını istediği işleri dile getirmesini ifade ederken, bu yapıyla çoğunlukla yöneten kişilerin bulunduğu alanlarda karşılaşmaktayız.

◆ **yrlg yrlıka-** “emir vermek”

→ Yme begke kra budunka edgü *yrlg yrlıkadı* inçe (TT II-69).

“O beyler ve sıradan halk için güzel bir *emir verdi* ve şöyle dedi.”

→ Vin han itmiş ... bodaruçi atly açari nom evirm/iş/ orun ol: toyın huintso anta il uluş üçün nom aktarayın taplayu *yrlıkasar yrlg yrlıkazun* tip tidi (HT V-111/5).

“Vin han göndermiş... Bodiruçi adlı öğretmenin öğretiyi çevirdiği yerdir: rahip Xuanzang orada krallık için öğretiyi aktarıp, onaylanmasını buyursa, *emir versin* diye söyledi.”

● **yrlg yrlıka-** ifadesi *buyruk, emir vermek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yrlg” sözünün kendi anlamını koruduğunu ve “yrlıka-” fiilinin sözlük anlamını kaybederek özelleşmiş farklı anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yrlg yrlıka-* birlikteliği genellikle yönetimde kullanılan bir yapıyken günlük hayat içerisinde de yer almaktadır. Bu birliktelik kendisinden alt bir konumda bulunan bir kimseye söz söylemesi veya buyurması anlamına gelmekteyken herhangi bir kimseye verilen maddi bir unsur bulunmamaktadır.

➤ **Yaruk** “parlak, aydınlık, ışıklı”

◆ **yaruk közüngü biliglig** “parlak ayna bilgili”

→ T(e)ḡrite ilkidin berü *y(a)ruk közüngü biliglig* y(a)rıkamaz erdi erser,, inçip amtı yaḡırtı tört sıḡardıḡı bursañ.. (HT IX-130).

“Majesteleri en başından beri *parlak ayna bilgili* olmasaydı, o zaman şu anda dört yönden gelen cemaat...”

● **yaruk közüngü biliglig** ifadesi *parlak ayna bilgili* manasında kullanılmıştır (Wilkins, 2021, s. 872). Bu ifade “yaruk” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “közüngü biliglig” yapısının özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yaruk közüngü biliglig* birleşimiyle oluşturulan bu yapı aynanın parlak ve yansıtıcı özelliği ile bilgi arasında bağlantı kurmaktadır. *Parlak ayna bilgili* yapısıyla kişinin bilgilerinin ayna gibi parlaklığı ve keskinliği ile insanlar üzerindeki etkisi ifade edilmektedir. Böylece bilgili ve donanımlı kişilere bakan kimselerin aynı onlar gibi bilgili ve donanımlı olması anlatılmaya çalışılmaktadır.

➤ **Yavız** “kötü, çirkin, fena, değersiz”

◆ **yavız tül tüşe-** “kâbus görmek”

→ Kim kayu tüz-ün-ler oḡlı, tüz-ün-ler kız-ı az-u yek-ke içkek-ke basındırmış bolsar. Ters tetrü şmnu örleḡmiş erser. *Yavız tül tüşeser*. Ermez irü blḡü köşünser (TT VII-40/38).

“Herhangi bir asil oğlu veya kızı iblisler tarafından boyun eğdirilir veya günahkâr şeytanlar tarafından eziyet edilirse, asılsız işaretler veya *kâbus görür*.”

→ Bu ne *yavız tül tüşedim* t/ıp/ siz-inti korkdı: ikinti kün tañda tülün tayto samtso aç/ari/ka⁴¹ ötünti (HT V-167/3).

“Ben nasıl bir *kâbus gördüm* dedi. Acı çekti ve korktu: ertesi sabah rüyasını Büyük Tang (Hanedanlığı) Tripitaka ustasına anlattı.”

→ Bo ne *yavız tül tüşedim* tep sezinti korkdı, ikinti kün tañda tülün taito samtso açarika ötünti (HT X-426).

“Ben nasıl bir *kâbus gördüm* dedi. Endişelendi ve korktu: ertesi sabah rüyasını Büyük Tang (Hanedanlığı) Tripitaka ustasına anlattı.”

● **yavız tül tüşe-** ifadesi *kötü rüya, kâbus görmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yavız tül” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tüşe-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yavız tül tüşe-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla kişinin uykusu esnasında gördüğü olumsuz rüyalar anlatılmaktadır. *Görmek* fiili kişinin gözlerinin açık bir şekilde etrafı algılamasını içermektedir fakat *kâbus görmek* yapısıyla bu durum ortadan kaldırılmaktadır. Rüyalar haber verici olarak görülmekte ve itibar edilmektedir. İncelenen metinler sonucunda rüya görüldükten sonra herhangi bir büyüğe anlatılmakta ve nasıl bir bir manası olduğu öğrenilmeye çalışılmaktadır. Bu sebeple kötü rüya gören insanlar bu durumdan genellikle korku duymakta ve kötü bir durumla karşılaşacağını düşünmektedirler.

➤ **Yek** “şeytan, iblis, cin”

◆ **yek içkek okı-** “ruh çağırma”

→ Bişinç kao-çao⁴² tigme sakınç tngri tngri ulati *yek içkek-lerig okımak* törü-sin söz-leyü birelim. kayu ödün kaocao kılsar amru bolur (TT V-114).

⁴¹ Taito samtso açarı Büyük Tang (Hanedanlığı) Tripitaka Ustası (Xuanzang’ın bir unvanı)

⁴² Ruh çağırma, ruh çağırma.

“Beşinci olarak ruh çağırma denilen meditasyonu (yani) tanrıları *ruh çağırma* törenini paylaşmak istiyoruz. Kişinin ne zaman ruh çağırma yaptığı önemli değildir.”

● **yek içkek okı-** ifadesi *ruh çağırma* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 881). Bu ifade “yek içkek” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “okı-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yek içkek okı-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı bazı ritüeller eşliğinde ruhlarla iletişim kurmayı ifade etmektedir. *Ruh çağırma* yapısı esasen gerçek olabilecek bir durum olmadığı gibi bazı semboller aracılığıyla haber sağlanmaktadır.

➤ **Yel** “yel, rüzgâr”

◆ **yel tur-** “rüzgâr çıkması”

→ Korkuncıg yel turur kemi ahtarılır ölür (İPKPH XVIII).

“Korkunç bir rüzgâr çıkar; gemi alabora olur ve (insanlar) ölür.”

● **yel tur-** ifadesi *rüzgâr çıkması* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yel” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tur-” fiilinin sözlüksel anlamı olan *durmak, bulunmak, oturmak, ara vermek* vb. anlamlarda kullanılmıştır (Wilkens, 2021:758). Bu anlamlarından kurtularak özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçmektedir. *Yel tur-* yapısı hava kütlelerinin hareketleriyle meydana gelen bir durum olması sebebiyle rüzgarın esmeye başladığı anı ifade etmektedir.

➤ **Yertinçü** “yer, dünya, yeryüzü”

◆ **yertinçü törüsi** “dünyanın kanunu”

→ Bu *yertinçü törüsi* antağ ol, amrağ yeme adrılır sevig yeme seşilür tep tedı (İPKPH LXXIV).

“Bu *dünyanın kuralı* böyle, sevgili de ayrılır aşık da dedi.”

● **yertinçü törüsi** ifadesi *dünyanın kanunu* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 891). Bu ifade “yertinçü” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “törü” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yertinçü törüsi* birleşimiyle oluşturulan bu yapı günlük hayatta kullanılmaktadır. *Dünyanın kanunu* yapısı ile elden bir şey gelmeyeceği, olanın olduğu gibi kabul edilmesi gerektiği manası bulunmaktadır. Bu yapı ile istemeyerek sorguladığı, razı olmadığı bir şeye mecbur kalınmasını ifade etmektedir. *Dünyanın kanunu* yapısıyla ne kadar karşı çıkılsa da sonunda çaresizce boyun eğmeyi ifade etmektedir.

◆ **yertinçüde ert-** “dünyadan ayrılmak”

→ Törüsün yañın tegşürüp yertinçüde ertdükde altun öñlüg kırtışınıñ öñi kölitilip yarumaz boltukta.. (HT VI-1568).

“Töresini yeniden değiştirip, dünyadan ayrıldığında; altın görünümlü benzinin rengi gölgelenip parlamaz olduğunda...”

● **yertinçüde ert-** ifadesi *dünyadan ayrılmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yertinçü” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “ert-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yertinçüde ert-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla dünya hayatının sona ermesi ifade edilmektedir. *Dünyadan ayrılmak* yapısıyla canlı varlığın ölmesi ifade edilmektedir.

◆ **yirtünçüdeki taloy ögüz tegzinç** “dünya denizinin girdabı”

→ Oñulu umadın yañluk sakınç turgursar, inçe bilmeser, bu meniñ öz köñlüm etüzüm burkanlarınñ nom tözi yıldızi erür tip, ötrü ol tınlıg bu *yirtünçüdeki taloy ögüz tegzinçi*je çomar batar, tegzinür (TT VI-218).

“Kendilerini iyileştiremeyince yanlış düşüncelere kapılırlar. Bu kalbim, bedenim Buda öğretilerinin kökleridir der. Yani varlıklar bu *dünya denizinin girdaplarına* dalarlar ve içinde dönerler.”

● **yirtünçüdeki taloy ögüz tegzinç** ifadesi *dünya denizinin girdabı* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yirtünçüdeki taloy ögüz” yapısının sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “tegzinç” sözünün özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yirtünçüdeki taloy ögüz tegzinç* birleşimiyle oluşturulan bu yapı doğum ölüm döngüsünde insanın dünya hayatında bulunmasını ifade etmektedir. Dünya içerisinde çeşit çeşit sıkıntıların ve yanlış görüşlerin bulunduğu bir yerdir. Bu yerde bulunmanın doğurduğu sıkıntılar vardır. İşte bu sıkıntıların çokluğu deniz ile tüm bu sıkıntılarla uğraşmak ise girdapla bağlantı kurularak dile getirilmektedir. *Dünya denizinin girdabı* yapısıyla dünyevi hayatta sıkıntı ve engelleriyle karşılaşmak ve bunları alt etmek için çabalamak anlatılmaktadır. Bu sıkıntılardan içerisinde doğum ölüm döngüsünün tekrarlanması yer almaktadır. Bu her dünyevi hayata gelişte öğretiye uygun yaşamayı gerekli kılmakta ve bunun için çabalamayı gerektirmektedir.

➤ **Yol** “yol”

◆ **yol az-** “yolu kaçırmak”

→ Kişi sözleser saw alkınur. *Yol azsar ew tapmaz* (TT I-33).

“Birisi konuştuğunda söz uçup gider. *Yolu kaçıırırsanız* evi bulamazsınız.”

● **yol az-** ifadesi *yolu kaçırmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yol” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “az-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yol az-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı herhangi bir kimsenin yolda giderken sapması gereken yolu geçmesi anlamına gelmektedir. Yol kaçıırılan bir unsur olmadığı için burada ifade edilen mana varması planlanan yere ulaşamamayı ifade etmektedir.

◆ **yol kes-** “yol kesmek”

→ Edgü kişiler *yolın kese* katıglınur (TT I-28).

“İyi insanların *yolunu kesmeye* çalışırlar.”

● **yol kes-** ifadesi *yol kesmek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yol” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kes-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yol kes-* birleşimiyle oluşan bu yapıyla yol kesilmesi mümkün olmayan bir unsurdur. *Yol kesmek* yapısıyla ifade edilen mana ise geçişine izin vermemek, engel olmak anlamlarını içermektedir.

◆ **yol yağ-** “yol açmak”

→ Samtso açarı k(a)rasın kötürgüçilerke tapa torku *yol yağdılar* yerig ... bo etig yaratıglar üze ertmiste ken ötrü samtso açarı k(a)rasın üntürdi (HT X-920).

“Tripitaka Ustasının naaşını taşıyanlar için ipekten bir *yol açtılar*. Ve bu süslemenin ardından ... bittikten sonra, Tripitaka ustasının cesedini dışarı çıkardılar.”

● **yol yağ-** ifadesi *yol açmak* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yol” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “yağ-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yol yağ-* birleşimiyle oluşturulan bu yapıyla bir yere ulaşımı sağlamak için yol yapılması manasına gelmektedir. *Yol* açılan bi unsur olmaması sebebiyle *yol açmak* yapısı geçiş sağlamayı ve kolayca geçmeyi ifade etmektedir.

◆ **yolug körkit-** “yol göstermek”

→ Burhan-lar uluşinga barku *yolug körkittingiz*. Buyanlığ sumır tag-ıg turkurtunguz (TT III-53).

“Burhan krallığına giden *yolu gösterdiniz*. Sevabın Sumeru dağını inşa ettiniz.”

→ Tngri yiringe barku köni *yol körgittingz* (TT III-73).

“Tanrı ülkesine (cennet) giderek doğru *yolu gösterdiniz*.”

● **yolug körkit-** ifadesi *yol göstermek* manasında kullanılmıştır. Bu ifade “yol” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “körkit-” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yolug körkit-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı herhangi bir durum ya da olay karşısında bilen bir kimsenin kılavuzluk yapmasını anlatır.

➤ **Yügerü** “orta, meydan, yukarı, dışarı”

◆ **yügerü kıl-** “ortaya, meydana çıkarmak”

→ Aṁti biz taz-ıg artukaçıg irinçkep yrlıkançucı köngüllerin *yügerü kılıp yaz-ukumuz-nı boşuyu yrlıkan-un-lar tiz-it kşanti neteg arıyur erser* (TT IV-B36).

“Şimdi biz Taz Artukaç’ın merhametli gönülleri *meydana çıkardık.*”

● **yügerü kıl-** ifadesi *ortaya koymak, meydana çıkarmak, izhar etmek, meydana vurmak, canlandırmak* manasında kullanılmıştır (Wilkens, 2021, s. 923). Bu ifade “yügerü” sözünün sözlüksel anlamlarını koruduğunu ve “kıl” fiilinin özelleşmiş anlamsal bir boyuta geçtiğini bizlere göstermektedir. *Yügerü kıl-* birleşimiyle oluşturulan bu yapı gizli, saklı olan bir şeyin gündeme gelmesini ya da açıklığa kavuşmasını ifade etmektedir. Ortaya çıkmak yapısıyla bir şeyin görünür, bilinir hale gelme ifade edilmektedir.

4. DEĞERLENDİRME

Çalışmamızın bu kısmında yapılan tarama içerisinde sıklıkla eşdizimli yapı oluşturan sözler dikkate alınacak ve değerlendirmesi yapılacaktır. Değerlendirme yapılacak olan bu sözler *edgü*, *adkanguluk*, *emgek*, *etüz*, *azun*, *bilge biliglig*, *burhanlig*, *buyan*, *dyan*, *isig*, *öz*, *karangu*, *kınlık*, *kirtgünç*, *köni*, *könül*, *kut*, *kutrulmak*, *nizvanilig*, *nom*, *sakınç*, *sekiz*, *seziklig*, *tamu*, *tül*, *vidis*, *yertinçü* ve *yol* sözleridir.

➤ Edgü

Çalışmada *edgü* sözüyle alakalı sekiz adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *bas-*, *teg-*, *kel-* ve *işleş-* fiilleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

edgüng bas- “iyiliği yaymak” isim + fiil yapısında; *edgüleriñ kapıgı* “iyilik kapısı” isim + isim yapısında; *edgüke teg-* “iyiliğe ulaşmak” isim + fiil yapısında; *edgü kılınç küçi* “sevap gücü” isim + isim yapısında; *edgü ögli köñüllüg bulıt* “lütfun bulutu” isim + isim yapısında; *edgü nomlug yük* “iyi kanunun yükü” sıfat + isim + isim yapısında; *edgü kılınçlıg işleş-* “sevap işlemek” isim + fiil yapısında; *edgü kel-* “herhangi bir kimseden yardım görmek” isim + fiil yapısında bir araya gelen yapılardan oluşmaktadır.

Edgü sözü çalışmanın tamamında yer alan bir sözdür. Bu söz ile *iyi*, *olağanüstü*, *üstün*, *güzel*, *erdemli*, *faziletli*, *erdem*, *fazilet*, *sevap*, *kurtuluş*, *şans*, *mutluluk*, *sevinç*, *sağlık* gibi manalar ifade edilmektedir (Wilkens, 2021, s. 96). *Edgü*, Eski Uygur Türkleri için önemli bir kavram olmakta ve hayatlarının her alanına yayılmaktadır. Bu sebeple de ona ulaşmak, sahip olmak ya da içlerinde barındırmak, onlar için ilahi koruma kazanmayı ifade etmektedir. Bu özelliğiyle dini bağlamı da bulunan bu sözle öğretinin temeli anlatılmaktadır. Tanrı tarafından bahsedilen tüm güzelliklere ulaşmanın kapısı olan *edgü* öğretinin tüm aşamalarını tamamlamanın birinci basamağıdır. Çeşitli şekillerde bir araya gelen söz, en çok isim + fiil yapısında birleşmektedir. *Edgü* sözüyle oluşturulan eşdizimli yapılar, genellikle *edgü* sözünün yalın haliyle eşdizimli yapılar oluşturmuşlardır. İncelenen metinlerde *edgü kılınç* sözüyle iki adet eşdizimli yapı oluşturulmuş ve sevap manasına gelen bu yapı dini alanda kullanılmıştır. *Edgü* sözü genellikle yalın hali ile eşdizimli yapılar oluştururken bu yapılardan bir tanesinde datif durum eki kullanılmıştır. *Edgü* sözü bu yapılar iyilik manasındaki sözlük anlamını korumuştur.

➤ Adkanguluk

Çalışmada *adkanguluk* sözüyle alakalı iki adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu yapılar genellikle isim + isim birleşmesi şeklinde *kir* ve *toz toprag* sözleriyle oluşmuştur.

Adkanguluk kirler “duyu alanlarının kiri” isim + isim yapısında; *adkanguluk toz toprag* “duyu alanlarının tozu” isim + isim yapısında oluşmaktadır.

Adkanguluk sözünü Burkan felsefesini göz önüne alarak değerlendiren Tekin, *dış dünyayı atman olarak ifade eder, utkan-gu atkan- dış dünyaya bağlanmak fiili Burkan felsefesinde sık sık kullanılır* (Tekin Ş., 2019, s. 328). *Bağlanılacak şey; duyu organlarının dış nesneleri* olarak tanımlamıştır (Tekin Ş., 2019, s. 355). Canlı varlıkların dış dünyanın zevk ve tutkularının peşinden gidişini anlatan bu sözle canlıların duyu dünyasının bağlandığı zevkler sonucunda yanılmamasını ve aldanmasını dile getirmektedir. *Adkanguluk* sözü yalın hali ile eşdizimli yapılar oluşturmaktadır. *Adkanguluk* sözünün oluşturduğu eşdizimli yapılar mecazi anlamda kullanılmaktadır çünkü bu söz ile kastedilen unsurlar canlı varlığın kalbi, zihni ve bedenidir.

➤ Emgek

Çalışmada *emgek* sözüyle alakalı dört adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *özgür-* ve *emgen-* fiilleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Emgekte özgür- “acıdan, azaptan, sıkıntıdan kurtulmak” isim + fiil yapısında; *emgeklig taloy* “acı, keder okyanusu, eziyet denizi” isim + isim + isim yapısında; *emgeklig taloy ögüz* acı, keder okyanusu; eziyet, ıstırap denizi” isim + isim + isim yapısında; *emgek emgen-* “sıkıntı, dert, keder, acı, ıstırap çekmek” isim + fiil yapısında bir araya gelmektedir.

Emgek öğretinin temelini oluşturan bu söz ile *acı, ağrımak, ağrı, ızdırap, sancı; zahmet, sıkıntı, güçlük; dünyadan el çekme, münzevilik; korku, endişe; dört asil gerçeğin birincisinin adıdır* (Wilkins, 2021, s. 104). *Dört asil gerçeğin ilki duhkha’dır* ve “acı, mutsuzluk, ıstırap, üzüntü, sıkıntı, kolay olmayan, zor” anlamlarında kullanılmaktadır. Genel olarak *duhkha* kelimesi “ıstırap” olarak çevrilse de Budist âlimler bu terimi “huzurun kaçması, kaygılanmak, telaşlanmak” gibi anlamlarda çevirmek gerektiğini ifade ederler şeklinde tanımlanan kelime öğreti için önemli bir yere sahiptir (Tokyürek, 2011, s. 8). Buda’nın koyduğu dört kuraldan üçünü oluşturan *emgek* sözü canlı varlığın

dünyevi hayatı yaşamasının temeli olarak görülürken ıstıraptan kurtulmak için çabalamak öğretinin temelini oluşturur. Acı ve azap manasına gelen sözlük anlamını koruyan *emgek* sözü ile oluşturulan eşdizimlerden iki tanesi +l(X)g isimden isim yapım eki alarak *emgeklig* şekliyle eşdizimli yapılar oluşturulmuştur. Sözlük anlamını koruyan bu söz ile oluşturulan eşdizimlerden bir tanesi yalın haliyle birliktelik oluştururken diğeri ise ablatif ekiyle yapılmıştır.

➤ Etüz

Çalışmada *etüz* sözüyle alakalı yedi adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. *Etüz* sözü *kir-*, *tegşür-*, *kod-*, *tit-* ve *örte-* fiilleriyle eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Etüzge kir- “bedene girmek” isim + fiil yapısında; *etüz tegşür-* “beden değiştirmek” isim + fiil yapısında; *et’üz kod-* “bedeni atmak” isim + fiil yapısında; *etüz bul-* “vücuda kavuşmak” isim + fiil yapısında; *etözlüg idiş* “beden kabı” isim + isim yapısında; *etözin tit-* “bedenini bırakmak” isim + fiil yapısında; *etözin örte-* “vücudunu yakmak” isim + fiil yapısında birleşmiştir.

Etüz sözü *gövde*, *beden*, *vücut*; *ceset*, *naaş*; *kişileştirme*, *şekil*, *görünüş*, *suret*; *varlık şekli*; *şahsiyet*, *kişi*; *biri* manalarına gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 127). Öğreti için önemli bir yer tutan *etüz* sözüyle Buda’nın insan vücuduna girerek bir kurtarıcı olmasını; ruhların bir beden bularak bularak en kıymetli olan insanlar dünyasında doğmasını ve bu dünyadaki iyi işler yapılması sonucunda karma sebebiyle nirvanaya ulaşmasını sağlamaktadır. Beden bir ruhun görünür hale gelmesi ve ara dünyadan kurtulmasını sağlamaktadır. Genellikle isim + fiil yapısında birleşen bu söz, canlı varlığın dünyevi hayatta bir beden bulmasını ya da bu bedeni bırakarak dünyevi hayatının sonlanmasını anlatmaktadır. Ruhların kabı olarak görülen bu söz ile doğum ölüm denizinde yeniden hayata gelirken ruhun saklanması için bir örtü olan vücut her hayata gelişinde farklı bir kılığa bürünmektedir. Genellikle yalın halini koruyarak eşdizimli yapılar oluşturan *etüz* sözü, sözlük anlamını kaybederek mecazi anlam kazanmaktadır. Oluşturulan bu eşdizimli yapılardan bir tanesi datif ekiyle çekimlenmiştir. Bu yapılardan biri yükleme durum eki diğeri ise +l(X)g isimden isim yapım eki almıştır.

➤ Bilge bilig

Çalışmada *bilge bilig* yapısıyla alakalı yedi adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *yori-* fiiliyle ve *yarok*, *wıçın*, *suv*, *kün t(e)ŋri*, *kılıç* sözleriyle oluşturduğu yapılar tespit edilmiştir.

Bilge biliglig yarok “bilgelik parlaklığı” isim + isim + isim yapısında; *bilge biliglig wıçın* “bilgelik meşalesi” isim + isim + isim yapısında; *bilge biliglig suv* “bilgelik suyu” isim + isim + isim yapısında; *bilge biliglig şatu* “bilgelik merdiveni” isim + isim + isim yapısında; *bilge biliglig kün t(e)ŋri* “Prajñā’nın güneşi” isim + isim + isim yapısında; *bilge biliglig kılıç* “Prajñā kılıcı” isim + isim + isim yapısında; yapısında; *bilge biligde yori-* “Prajñā’da gezinmek” isim + isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

Bilge bilig sözü *bilgelik*, *bilgi*, *manevi yetenek*, *bilim* manasına gelmektedir (Wilkins, 2021, s. 171). *Prajñā* olarak ifade edilen yapı aydınlanmaya sebep olduğu için, tüm Buddhaların kaynağı ve Budist uygulamanın amacına ulaşmak olarak kabul edilir. Budizm, uygulayıcıların ustalaşmayı hedeflemesi gereken üç tür öğrenme ortaya koyar: *shīla*’ya ilkelere uymak, *dhyāna* meditasyon uygulaması, *prajñānın* işlenmesi. Bilgelik veya Prajñā, sutralar, özellikle, *prajñā’nın* geliştirilmesini veya bilgeliğin mükemmelliğini vurgular (Gakkai 2002, prajñā maddesi). *Bilge bilig* sözü ile öğretinin ilk basamaklarından olan mükemmel olan bilgiye ulaşmak yer almaktadır. Canlı varlık bu sayede cehaletin karanlığından kurtulur ve aydınlanır. Bilgelik bu aydınlanmayla birlikte uyanmayı da ifade etmektedir. Uyanan canlı varlık yanlış öğretilerin kötü yolundan kurtulur ve doğru öğretiye ulaşır. Bu sebeple öğretinin temelinde yer alan *bilge bilig* yapısı cahillikle mücadele ederek kurtuluşa ulaşmayı amaçlar ve bilgeliğin aydınlığı ile güneş kavramı arasında bağlantı kurarak karşımıza çıkar. *Bilge bilig* sözü ile oluşturulan bu eşdizimli yapılar sözlük anlamlarını kaybederek mecazi anlam kazanmıştır. *Bilge bilig* yapısı genellikle isimden isim yapım eki olan +l(X)g ile çekimlenir ve diğer birleşim ise lokatif halinde eşdizimli yapı oluşturmuştur.

➤ Burhanlıg

Çalışmada *burhanlıg* sözüyle alakalı iki adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. *Burhanlıg* sözü isim + isim + isim yapısında *erdniliğ otrug* ve *erdini söğüt* sözleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Burhanlıg erdnılıg otrug “Buda’nın mücevher adası” isim + isim + isim yapısında; *burhanlıg erdini söğüt* “Buda’nın mücevher ağacı” isim + isim + isim yapısında bir araya gelmiştir.

Burhanlıg sözü *Budalı, Buda ... , Buda rütbeli* anlamındadır (Wilkens, 2021, s. 104). Etü. Burkan “*Buddha*”, but “*Buddha*”, *burkan erdini “Buddha cevheri”*; *Buddha terimi “farkında olmak, düşünmek, dikkat etmek, uyanmak” anlamlarındaki budh kökünden türemiştir* şeklinde tanımlamaktadır (Tokyürek, 2011, s. 59). Buda, öğretinin temeli olarak görülmektedir. Bu sebeple Buda’nın varlığı kıymetli ve değerli bir mücevher ile aynıdır. Buda’nın ayrıcalıklı konuma ulaşmasını bu yolda yaşadıklarını sağlamaktadır. Buda vaaz ederek canlıları uyandırmak ve onların kurtuluşa ulaşmasını sağlamakla yükümlü olan kimsedir. Kıymetli bir haysiyete sahip olan Buda’nın öğretisi, vaaz ve konuşmaları da bir mücevher kadar kıymetli ve değerlidir. Bu yüzden onun sahip olduğu şeylerde mücevher değerine sahip unsurlardır. *Burhanlıg* sözüyle oluşturulan eşdizimli yapılar isim + isim birleşimiyle oluşmaktadır. Sözlük anlamını koruyan bu eşdizimli yapılar genellikle isimden isim yapım eki olan +l(X)g ekiyle çekimlenerek oluşturulan söz ile eşdizimli yapılar oluşturmaktadır.

➤ **Buyan**

Çalışmada *buyan* sözüyle alakalı altı adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu söz *al-* ve *evir-* fiilleriyle; *tüş, tag* ve *yol* sözleriyle eşdizimli yapılar oluşturmaktadır.

Buyan edgü kılınç түш “Punya meyvesi” isim + isim +isim + isim yapısında; *buyan al-* “sevap almak” isim + fiil yapısında; *buyan evir-* “sevap devretme” isim + fiil yapısında; *buyanlıg tarıglag* “sevap tarlası” isim + isim yapısında; *buyanlıg sumır tag* “sevabın Sumeru dağı” isim + isim yapısında; *buyanlıg yol* “sevap yolu” isim + isim yapılarında oluşmaktadır.

Buyan sözü *sevap, iyi amel; şans, bereket, kurtuluş, karizma* manasına gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 207). *buyan*: <Skr. *Puṇya*: İyi davranış, sevap, iyilik, mutluluk olarak tanımlanır (Şahin, 2019, s. 521). Dini alanda kullanılan bu söz canlı varlıkların davranışlarını ifade etmektedir. İncelenen eşdizimli yapılarda *iyi iş* ya da *sevap* manasında kullanılır. *Buyan* sözü doğum ölüm döngüsü tekrarlanırken ara dünyadan canlı varlıkların kurtulmasını sağlamakta ve dünyevi hayata tekrar gelmesi esnasında önemli bir payı bulunmaktadır. Ruhların beden bulması ve hangi canlılar dünyasında var olacağı,

iyi ya da kötü davranışları sonucunda belirlenecektir. İşte tüm bunlar sebebiyle *buyan* öğreti için önemli bir konumdadır çünkü *sevap* canlı varlığın kendini bu döngüden kurtararak nirvanaya ulaşmasını sağlayan tek etkindir. *Buyan* sözüyle oluşturulan bu eşdizimli yapılarda söz sözlük anlamını kaybederek mecazi bi anlam kazanmıştır. Bu söz yalın hali ile kullanılırken bunun yanında +l(X)g ekiyle çekimlenmiş şekli de eşdizimli yapılar arasında bulunmaktadır.

➤ **Dyan**

Çalışmada *dyan* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *olur-*, *kir-* fiiliyle ve *suv* sözüyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Dyan olur- “meditasyona oturmak” isim + fiil yapısında; *dyanlıg suv* “meditasyon suyu” isim + isim yapısında; *dyanka kir-* “meditasyona girmek” isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

Dyan sözü *meditasyon*, *istiğrak*, *meditasyon aşaması*; *görselleştirme* manasına gelmektedir (Wilkins, 2021, s. 249). *dyan* < *Toh. dhyam.* < *Skr. dhyana: istiğrak, derin düşüncelere dalma, meditasyon, iç bakış, yoklama, bakma, inceleme* anlamındadır (Ertunç, 2022, s. 492). *dyan:* < *Toh. A dhyām, Skr. dhyāna: Meditasyon, derin düşünceye dalma, tefekkür, mistik trans, vecd hali, istiğrak* şekillerinde tanımlanmıştır (Şahin, 2019, s. 444). Din, alanda önemli bir işlevi olan bu söz ile canlı varlığın zihnini sakinleştirerek meditasyona girmesi anlatılmaktadır. İç dünyaya yönelimi, kendini sorgulamayı ve düşüncelerini sakinleştirmek manasına gelen bu söz ile canlı varlık doğru ve yanlışlarını değerlendirir, kötü düşüncelerinden arınır ve doğru yolu bulmak için çabalamaktadır. İncelenen metinlerde çoğunlukla isim + fiil birleşmesiyle eşdizimli yapılar meydana gelmiştir. Sözlük anlamını koruyan *dyan* sözü ile oluşturulan eşdizimli yapılardan ilki yalın halini korurken, ikincisi isimden isim yapan +l(X)g ekiyle, son yapı ise datif haliyle çekimlenmiştir.

➤ **İsig öz**

Çalışmada *isig öz* yapısıyla alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *bat-*, *kun-* ve *adırt-* fiilleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

İsig özümüz bat- “canı, hayatı batmak” isim + isim + fiil yapısında; *isig özü kun-* “canını çalmak” isim + isim + fiil yapısında; *isig özin adırt-* “hayattan ayrılmak” isim + isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

İsig öz yapısı *can, hayat, yaşam; beşerî beden* manalarına gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 249). Canlı varlığın hayatını ifade eden bu yapı ile oluşturmuş eşdizimli yapılar isim + isim + fiil yapısında oluşmaktadır. Bu yapı ile canlı varlığın hayatının söz konusu olması doğum ölüm döngüsüne devam ettiği ve nirvanaya ulaşamadığı anlaşılmaktadır. İncelenen metinlerde ölümü ifade eden bu yapı ile canlı varlığın dünyevi hayatının sonlanması ifade edilmektedir. Sözlük anlamını koruyarak eşdizimler oluşturan bu yapı yükleme durum ekiyle çekimlenmiştir.

➤ **Karaṅgu**

Çalışmada *karaṅgu* sözüyle alakalı iki adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu söz *bat-* fiili ve *köṇül* sözüyle eşdizimli yapılar oluşturmaktadır.

Karaṅgu köṇül “karanlık bilinç” sıfat + isim yapısında; *kar(a)ṅguta bat-* “karanlığa gömülmek” isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

Karaṅgu sözü *karanlık, koyu; karanlık* şeklinde tanımlanır (Wilkens, 2021, s. 335). İyilikle kötülük arasındaki savaşta kötülüğü simgeleyen *karaṅgu* sözüyle kötülük temsil edilmektedir. Kötülüğü simgeleyen bu söz ile canlı varlığın iyi bir durumda bulunmadığı kötü, yanlış görüşlere aldandığı ya da onlara inanarak öğretiyi yok sayması ifade edilir. *Karaṅgu* sözü eylem ya da düşüncenin toplumsal açıdan etik olmadığını, yanlış ve kötü bir yerde olduğunu ifade eden mecazi bir anlamı barındırmaktadır. Barındırdığı mecazi anlam ile farklı bir boyuta geçen bu söz ilk eşdizimli yapıda yalın halini korurken ikinci yapıda ise lokatif haliyle çekimlenmiştir.

➤ **Kınlık**

Çalışmada *kınlık* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *ur-*, *yat-*, ve *kir-* fiilleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Kınlıkta ur- “hapse atmak” isim + fiil yapısında; *kınlıkta yat-* “hapis yatmak” isim + fiil yapısında; *kınlıkta kir-* “zindana girmek” isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

Kınlık sözüyle *tutukevi*, *hapishane*, *cezaevi*, *işkence odası*, *zindan* şeklinde tanımlanmaktadır (Wilkins, 2021, s. 372). Kişinin yaptığı suçların bir sonucu olarak bir yere koyulmasını dile getirmektedir. İsim + fiil birleşimiyle eşdizimli yapılar oluşturan bu söz ile kişinin özgürlüğünün bir süreliğine kısıtlanması anlatılmaktadır. Sözlük anlamını koruyan *kınlık* sözü isimden isim yapan +l(X)g ekiyle türetilmiştir. Bu söz iki eşdizimli yapıda lokatif haliyle çekimlenir ve diğer yapıda ise datif ekiyle çekimlenerek eşdizimli yapılar oluşturmaktadır.

➤ **Kirtgünç**

Çalışmada *kirtgünç* sözüyle alakalı iki adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *küç* ve *ilig* sözleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Kirtgünç küç “iman gücü” isim + isim yapısında; *kirtgünçlüg ilig* “iman eli” isim + isim yapısında oluşmaktadır.

Kirtgünç sözüyle *inanç*, *din*, *güven manasına* gelmektedir (Wilkins, 2021, s. 372). *Kertgünç* : *mümin*, *iman eden* anlamına gelir (Usta, 2012, s. 309). “*İnanç*, *iman*, *inanma*” anlamlarında (Edg. 534a) kullanılmakla birlikte gören zihnin yeteneği olarak da belirtilir. Kişi *iman sayesinde Buddha’ya*, *Triratna’nın temiz faziletine*, *dünyevi ve insanüstü varlıklara güven duyar* şeklinde tanımlanmaktadır (Tokyürek, 2011, s. 59). Dini bağlamda karşımıza çıkan *kirtgünç* sözüyle canlı varlığın iç dünyasında bulunan, tanrılara ve onun yolundan giden uyanmış kimselere olan güven ve sadakat duygusu ifade edilmektedir. İman öğretinin esasıdır, bu sebeple inanan kimse kurtuluşa ulaşır ve aydınlanır. Öğretiye göre aydınlanmak ve uyanmak önemli kavramlardır. Tüm bunlara ulaşmak için çabalamak ise iman sayesinde olmaktadır ve bu çabaların tümü iman olarak ifade edilmektedir. İsim + isim birleşimiyle eşdizimli yapılar oluşturan *kirtgünç* sözü maneviyatla alakalı ilahi bir kavramdır. Sözlük anlamını koruyan bu söz oluşturduğu iki adet eşdizimli yapıdan bir tanesinde yalın halini korurken diğerinde ise isimden isim yapan +l(X)g ekiyle çekimlenmiştir.

➤ **Köni**

Çalışmada *köni* sözüyle alakalı iki adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *sav* ve *nomlug köprüg* sözüyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Köni sav “doğru söz” sıfat + isim yapısında; *köni nomlug köprüg* “doğru öğretinin köprüsü” sıfat + isim + isim yapısında meydana gelmektedir.

Köni sözü *doğru, gerçek, yukarı yönde, yüksek, yüce, düz, gerçek, samimi; hakikat, gerçek, doğru (şey); gerçekten, hakikaten, tam, tamamen, bütün; kuralına uygun* anlamlarına gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 403). *Doğru gerçek* manasındadır (Tekin Ş., 2019, s. 416). *Gerçek, hakiki, doğru, dürüst* olarak tanımlanmaktadır (Usta, 2012, s. 358). İncelenen metinlerde *köni* sözü doğru, dürüst ve öğretiye uygun, yaraşır manalarında kullanılmıştır. Dini alanda karşılaştığımız bu söz ile Buda’nın görüş ve düşünceleri ifade edilir ve bunlara uygun yaşamının doğru bir hayat biçimi olduğu vurgulanmaktadır. *Köni* sözü sözlük anlamını korurken yalın halini de muhafaza etmiştir.

➤ Köñül

Çalışmada *köñül* sözüyle alakalı on iki adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *amrtgur-, çök-, ber-, turgur-, bert-, açıl-* filleriyle; *yula, yanga* ve *tarıglag* sözleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Köngül amrtgur- “zihnini sakinleştirmek” isim + fiil yapısında; *köñüllüg yula* “bilinç meşalesi” isim + isim yapısında; *köñüllüg tosin yanga* “bilincin yabani fili” isim + sıfat + isim yapısında; *köñüllüg tarıglag* “bilinç tarlası” isim + isim yapısında; *köñülü çök-* “umutsuzluğa düşmek” isim + fiil yapısında; *köñülçe ber-* “kalbine, gönlüne göre vermek” zarf + fiil yapısında; *köñül turgur-* “karar vermek” isim + fiil yapısında *köñül bol-* “istek duymak” isim + fiil yapısında; *köñül ber-* “gönlünü vermek” isim + fiil yapısında; *köñlin bert-* “kalbini, gönlünü kırmak” isim + fiil yapısında; *köñülü açıl-* “kalbi açılmak” isim + fiil yapısında bir araya gelen yapılardan oluşmaktadır.

Köñül sözü *gönül, yürek; niyet; arzu, istek, karar, irade; kavrayış yeteneği, ruh, zihin, akıl, dikkat, uyanıklık, bilinç, duyu, his, cesaret, zihniyet, hatır, eğilim; düşünme, kavrama; ihtiyaç; coşkuların soyut şeklini oluşturur* (Wilkens, 2021, s. 405). *Türkçedeki gönül kelimesinin bir diğer anlamı da “zihin, bilinç” ile eşanlamlıdır. Türkçede geniş olarak kullanılan gönül kelimesi birçok duyguyu ve sezgiyi ifade etmede kullanılmaktadır* (Tokyürek, 2011, s. 33). *Köñül* sözünün yapılan bu çalışmada yoğun bir şekilde yer almasının sebebi, alanla ilgili incelenen metinlerin dini unsurlar barındırmasından kaynaklanmaktadır. *Köñül* sözü ile canlı varlığın gönlündeki ve zihnindeki dini eğilimi ifade edilmekte ya da istek ve arzusu dile getirilmektedir. Genellikle mecaz anlamlı

eşdizimli yapılar oluşturan *köñül* sözü yalın halini korumaktadır. Bu eşdizimli yapılardan iki tanesi +l(X)g isimden isim yapan ek ile türetilmiş *köñül* sözüden oluşur, Genetif ve ekvatif haliyle de çekimli eşdizimli yapılar oluşmuştur.

➤ Kut

Çalışmada *kut* sözüyle alakalı dört adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *bir-*, *bul-* ve *teg-* fiilleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Kut bir- “kut vermek” isim + fiil yapısında; *kut bul-* “mutluluğa, şansa, talihe, kurtuluşa ulaşmak” isim + fiil yapısında; *kut kol-* “şans dilemek” isim + fiil yapısında; *kutga teg-* “kurtuluşa ulaşmak” isim + fiil yapısında oluşmaktadır.

Kut sözüyle *hazret, haşmet; sağlık, hayır, kurtuluş, (krala ait) karizma, şeref, rütbe; parlaklık, ihtişam, görkem; kurtuluş amacı; rahmet, acıma; koruyucu ruh; ruh; şans, talih, mutluluk; bereket; şans işareti, şans getiren işaret; sevap; adak, dinî niyet; element, öge (Çin örneğine göre tarihlemeye de); değer, kalite; soyut terimler şeklinde tanımlanır oluşturur* (Wilkens, 2021, s. 428). *Kut* tanrıdan geldiğine inanılan yönetme, hükmetme, şans, talih gibi güçleri ifade etmektedir. Eğer bir kimseye *kut* verilmişse tanrı tarafından koruma altına alınmış demektir. Kutsallığı ifade eden bu söz ile oluşturulan eşdizimli yapılar isim + fiil yapısında birleşmişler, şansa ve kurtuluşa ulaşmış canlılar olarak adlandırılmışlardır. *Kut* sözüyle oluşturulan bu yapılar sözlük anlamlarını ve yalın hallerini korumaktadırlar. Bu söz ile oluşturulan birlikteliklerden sadece bir tanesi datif ekiyle eşdizimli yapı meydana getirmektedir.

➤ Kutrulmak

Çalışmada *kutrulmak* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *kapıg*, *tüş* ve *iz oruk* sözleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Kutrulmak kapıg “kurtuluş kapısı” isim + isim yapısında; *kutrulmaklıg iz oruk* “kurtuluş izi” isim + isim + isim yapısında; *kutrulmak түş erdini* “kurtuluş meyvesinin mücevheri” isim + isim + isim yapısında oluşturmaktadır.

Kutrulmak sözü *kutulma, kurtuluş* şeklinde tanımlanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 428). Öğretiye göre canlıların her türlü kötülük ve arzulara kapıldığı dünyevi hayat şekli onlara acı ve ıstırap getirmektedir. Bu sebeple dünyevi hayat, canlı varlıkların bulunmak

istedikleri bir yer değildir. Doğum ölüm döngüsünden çıkmak, dünyevi hayata tekrar gelmemek onlar için bir kurtuluştur. Bu kurtuluşu sağlayan en önemli etken öğreti inancı ve ona uygun şekilde davranmaktır. İsim + isim birleşiminde oluşturulan eşdizimli yapılar ile kurtuluş fikri metnin tamamına yayılmıştır. Bir araya geldiği unsurlarla birlikte mecazi bir anlam kazanan *kutrulmak* sözüyle oluşturulan bu yapılar yalın hallerini korurlar fakat bu yapılardan bir tanesi +l(X)g ekiyle çekimlenmiştir.

➤ **Nirvan**

Çalışmada *nirvan* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *kir-* fiiliyle; *şatu* ve *intın kıdığ* sözleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Nirvan şatu “nirvana merdiveni” isim + isim yapısında; *nirvanka kir-* “nirvanaya girmek” isim + fiil yapısında; *nirvanlıg intın kıdığ* “Nirvana’nın öbür kıyısı” isim + sıfat + isim yapısında meydana gelmektedir.

Nirvan sözü *Nirvāṇa*; huzur manasındadır (Wilkins, 2021, s. 491). *nirvan* <Toh. *nervan* < Skr. *nirvāṇa* : sonsuz huzur, kurtuluş anlamına gelir (Usta, 2012, s. 426). *nirvan* < Skr. *nirvana*. Mutlak söntüş, tükeniş, Budizme göre cennet şeklinde tanımlanmaktadır (Ertunç, 2022, s. 502). Öğreti için önemli bir kavram olan *nirvan* sözüyle canlı varlığın uyanması ve aydınlanması ifade edilmektedir. Nirvana tüm canlılar için kurtuluştur. Kurtuluşa ulaşan canlılar nirvananın diğer kıyısına ulaşmış demektir. Bunu sağlayan en önemli unsur ise öğreti ve sorumluluklarıdır. Uyanan canlı varlığın öğretiye uygun bir yaşam geçirerek ölümsüzlük sarayına varması anlatılmaktadır. Ayrıca nirvanaya Buda vaazı dinleyerek ulaşılmaktadır. Buda’nın vaazı ise canlılar dünyasında gerçekleşmektedir, buraya ulaşmayı sağlayan tek hayat şekli insanlar dünyasında doğmaktan geçer. *Nirvan* sözüyle oluşturulan bu eşdizimli yapılar +l(X)g ekiyle, datif ve yalın halleriyle yer almaktadır. Bu söz bir araya geldiği unsurlarla sözlüksel anlamını korumuştur.

➤ **Nizvanılıg**

Çalışmada *nizvanılıg* sözüyle alakalı altı adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *yagı*, *uu*, *teriñ ügüz*, *suv* ve *kir* sözleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Nizvanılıg yagı “kleśa düşmanı” isim + isim yapısında; *nizvanılıg uu* “tutkuların uykusu” isim + isim yapısında; *nizvanılıg teriñ ügüz* “tutkuların, lekelemenin derin denizi” isim + sıfat + isim yapısında; *nizvanılıg suv* “ihtiras suyu” isim + isim yapısında; *nizvanılıg köl*

“tutku denizi” isim + isim yapısında; *nizvanılıg kir* “kleśā, tutkuların kiri” isim + isim yapısında meydana gelmektedir.

Nizvanılıg sözüyle *bulaşma ...*, *Kleśa ...*, *bulaşıcı*, *Kleśa’lı*, *tutkulu* manasındadır (Wilkens, 2021, s. 491). *İhtiras*, *ıstırabın kaynağı olması nedeniyle pek çok farklı ifade ile dile getirilmektedir. İhtiras canlılar için bir kir ya da bir hastalık olarak gösterilir* (Tokyürek, 2011, s. 33). Öğretiye aykırı olan bu söz tüm kötülüklerin kökü olarak görülürken nirvanaya ulaşmaya en büyük engeli teşkil eder. Zihni, bilinci ve kalbi kirlettiğine inanılan söz, canlı varlığın düşmanıdır. Ayrıca kir olarak görülen bu unsur canlıları zehirlemektedir. Genellikle sözlük anlamını koruyan *nizvanılıg* sözüyle oluşturulan eşdizimli yapılar +l(X)g ekiyle çekimlenmiş sözden oluşmaktadır.

➤ Nom

Çalışmada *nom* sözüyle alakalı yirmi adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *tut-*, *nomla-*, *keñrül-*, *evir-*, *agtar-* fiilleriyle; *ün*, *uruñu*, *idiş*, *erdini*, *yula*, *yagmur*, *yaruk*, *tug*, *suv*, *küvrüg*, *kölige*, *bulıt*, *etöz* ve *akın* sözleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmiştir.

Nom üni “öğreti sesi” isim + isim yapısında; *nom uruñusı* “öğretinin generali” isim + isim yapısında; *nom tut-* “öğretiye tutmak” isim + fiil yapısında; *nom nomla-* “yasa ve öğretinin inceliklerini öğretmek” isim + fiil yapısında; *nom keñrül-* “öğretiye yaymak” isim + fiil yapısında; *nom idişi* “dharma kabı” isim + isim yapısında; *nom evir-* “öğreti çevirmek” isim + fiil yapısında; *nom erdini* “öğreti mücevheri” isim + isim yapısında; *nom agtar-* “öğreti çevirmek” isim + fiil yapısında; *nomlug yula* “öğreti lambası” isim + isim yapısında; *nomlug yagmur* “öğreti yağmuru” isim + isim yapısında; *nomlug y(a)ruk* “öğretinin parıltısı” isim + isim yapısında; *nomlug tug* “Dharma bayrağı” isim + isim yapısında; *nomlug suv* “öğreti suyu” isim + isim yapısında; *nomlug küvrüg* “öğreti davulu” isim + isim yapısında; *nomlug kölige* “Dharma gölgesi” isim + isim yapısında; *nomlug bulıt* “Dharma bulutu” isim + isim yapısında; *nomlug etöz* “öğreti bedeni” isim + isim yapısında; *nomlug akın* “öğretinin akıntısı” isim + isim yapısında meydana gelmektedir.

Nom sözü *öğreti*; (yanlış) *öğreti*; *din*, *cemaat*; *kitap*, *öğreti kitabı*, *eser*, *metin*, *Sūtra*; *metin derlemesi*; *teorem*; *mısra*, *dize*, *hikâye*; *varlık olgusu* (Skt. *dharma*); *kanun*, *kural*, *emir*; *görüş ayrılığı*, *uyuşmazlık*; *ders*, *öğreti*, *talimat* anlamlarına gelmektedir (Wilkens,

2021, s. 494). *Öğretinin temel kavramı dharma, “korumak, desteklemek, saklamak” gibi anlamları olan dhri kelimesinden türemiştir. Terim geniş anlamda ise “kanun, gerçek, doktrin, Buddha’nın öğretisi, emir, davranış, görev, erdem, din, adalet, yaratılış, nitelik, karakter, varlığın başlangıcı” gibi anlamları ifade etmektedir (Gakkai 2002, dharma maddesi). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere öğretinin esasını oluşturan bu kavram canlı varlıkların kurtuluşa ulaşmalarını sağlamaktadır. Genellikle isim + isim birleşimiyle eşdizimli yapılar oluşturan bu kavram ile canlılar dharmayı bir cevher olarak görmektedirler. Birçok eşdizimli yapı oluşturan bu kavram ile ilahi bir koruma ve güç ifade edilmektedirken doğruya yönlendirme söz konusudur. Nom sözü sözlük anlamını korurken oluşan birleşimler mecazi bir anlam kazanmıştır. Bu söz ile oluşturulan eşdizimli yapılar +l(X)g ekiyle çekimlenmiştir.*

➤ **Sakinç**

Çalışmada *sakinç* sözüyle alakalı dört adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *turgur-*, *tegşür-* fiilleriyle; *suv* ve *beçin* sözleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmektedir.

Sakinç turgur- “düşünceye kapılmak” isim + fiil yapısında; *sakinçlig suvı* “meditasyon bilincinin suyu” isim + isim yapısında; *sakinçlig beçin* “bilinç maymunu” isim + isim yapısında; *sakinç tegşür-* “fikir değiştirmek” isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

Sakinç sözüyle *düşünce, fikir, düşünme; zihniyet, tutum, tasarı, niyet, amaç, arzu, istek, derin düşünme, derin derin düşünme; meditasyon; dikkat, uyanıklık, göz önünde canlandırma; korku, endişe* tanımlanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 575). Canlı varlığın esasını oluşturan düşünme eylemi, onun doğruyu bulmasını ve kavramasını sağlamalıdır. Canlı varlık düşünceleri ile yönelim ve eylemlerde bulunur, algılar ve kavrar. *Sakinç* sözü oluşturduğu eşdizimli yapılarla düşüncenin öğretisi için olan önemini de dile getirmiştir. Bu söz ile oluşturulan yapılar genellikle +l(X)g isimden isim yapım ekiyle oluşturulmuştur. *Sakinç* sözü sözlük anlamını korurken oluşturulan eşdizimli yapılardan bir tanesinde mecaz anlamda kullanılmaktadır.

➤ **Sekiz**

Çalışmada *sekiz* sözüyle alakalı iki adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *ters tor* ve *kuşulmaklıg akın* yapılarıyla oluşturduğu eşdizimli birliktelikler tespit edilmektedir.

Sekiz t(e)rs tor “sekiz sapkın ağ” sıfat + isim yapısında; *sekiz kutrulmaklık akın* “sekiz kurtuluş akıntısı” sıfat + isim yapısında meydana gelmektedir.

Sekiz anlamına gelen bu söz, öğreti için önemli bir kavramdır. Bu kavram ile kurtuluşun sekiz yolu ya da yanlışın veya ıstırapın sekiz yolu ifade edilmektedir. Yanlışların karşılığı kadar doğruyu barındıran öğreti için sekiz sayısı formelistik bir unsurdur. *Sekiz* sözü oluşturulan bu yapılarda hem sözlük anlamını hem de yalın halini korumaktadır.

➤ **Seziklig**

Çalışmada *seziklig* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *er-*, *bhol-* filleriyle ve *ögmek* sözüyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmektedir.

Siziklig kakıglık ögmek “şüphe ve nefret yığını” isim + isim + isim yapısında; siziklig *er-* “ümidini kesmek” isim + fiil yapısında; *seziklig bhol-* “şüphe duymak” isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

Seziklig sözü *şüpheli*, *endişeli*, *meraklı*, *şüpheyle*, *kuruntulu*; *şüpheli kişi* şeklinde tanımlanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 604). Gerçeği sorgulamaya sebep olan bu kavram ile canlı varlık, doğrunun esası olan öğretiye karşı da kuşku duymaktadır. Bu sebeple öğretiyi gerçekleştirmeyi engelleyen *seziklig* sözü genellikle isim + fiil yapısında bir araya gelmiştir. Bir araya geldiği sözlerle birlikte mecazi bir anlam kazanan *seziklig* sözüyle oluşturulan bu eşdizimli yapılar +l(X)g ekiyle çekimlenen sözden oluşmaktadır.

➤ **Tamu**

Çalışmada *tamu* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *bol-*, *kir-* fiilleriyle ve *emgek* sözüyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmektedir.

Tamuluğ *bol-* “cehennemlik olmak” isim + fiil yapısında; *tamuka kir-* “cehenneme gitmek” isim + fiil yapısında; *tamu emgek* “cehennem azabı” isim + isim yapısında meydana gelmektedir.

Tamu sözü *cehennem* şeklinde tanımlanır (Wilkens, 2021, s. 668). Cehennem canlı varlıkların kötü hayatlarının sonunda cezalarını çekmek için bulundukları yeri ifade etmektedir. Bu yerde çeşitli işkence ve azaplara maruz kalmakta ve türlü eziyetler görmektedirler. Öğretiye göre bir cezanın sonucu olarak doğrudan cehenneme gidilmez

fakat canlı varlık bir önceki hayatının karması gereği cehennemde doğar. Yani öğretiyeye göre cehenneme gitmek yoktur bir hayat olarak karması gereği orada doğması ve burada cezası bitene kadar yaşaması dile getirilmektedir. Cehennem canlı varlığın sonsuza kadar kaldığı bir yer değildir. Döngü içerisinde bir önceki hayatının sonucu olarak burada doğar, cezası bittikten sonra ölür ve başka bir yaşam şeklinde tekrardan doğar. Genellikle isim + fiil birleşimiyle eşdizimli yapılar oluşturan bu kavram canlıların karmaları tükeninceye kadar çeşitli acı ve ıstıraplar çektiği, yeraltına kapatıldığı sekiz sıcak ve sekiz soğuk cehennem olmak üzere birçok şekliyle tasvir edilmektedir. *Tamu* sözü bir araya geldiği unsurlarla mecazi bir anlam kazanmıştır. Bu söz bir eşdizimli yapıda +l(X)g ekiyle çekimlenirken diğer eşdizimli yapı datif ekiyle çekimlenmiş ve son örnekte ise yalın halini korumuştur.

➤ Tül

Çalışmada *tül* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *tüşe-*, *közün-* ve *kör-* fiilleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmektedir.

Tülinte түше- “rüyasında görmek” isim + fiil yapısında; *tülinte közün-* “rüyasında gözükmek” isim + fiil yapısında; *tül түше-* “rüya görmek” isim + fiil yapısında; *tül kör-* “rüya görmek” isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

Tül sözü *rüya*, *düş* anlamlarına gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 771). *Tül*: *rüya*, *düş* şeklinde tanımlanır (Usta, 2012, s. 650). İsim + fiil birleşmesiyle eşdizimli yapılan oluşturan bu söz canlının uykusunda bir şeyler görmesini ifade etmektedir. Rüya ruhani dünya ile irtibatı sağlayan unsurlar olarak görülmektedirler. Bu sebeple rüyaların haber verme işlevi olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple insanlar rüyalarını yorumlatır ve dikkate alırlar. Hatta bazı zamanlarda rüyalarına göre karar bile vermektedirler. İnsanların bu kadar kıymet verdiği sözlük anlamını koruyan *tül* sözüyle oluşturulan eşdizimli yapılardan bir tanesi yalın halini korurken diğer ikisi ise lokatif ekiyle çekimlenmiştir.

➤ Vidis

Çalışmada *vidis* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *al-* ve *ber-* fiilleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmektedir.

Vidis al- “öğretim almak” isim + fiil yapısında; *vidis ber-* “öğretim vermek” isim + fiil yapısında; *vidis boşgut al-* “eğitim almak” isim + isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

Vidis sözü *talimat, öğretim, direktif, uyarı, öğüt* şeklinde tanımlanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 844). Herhangi bir alanda bir yetkinliği bulunan bir kimsenin bildiklerini herhangi bir kimse ya da topluluğa anlatmasını ifade etmektedir. *Vidis* sözü öğretilmeye ait unsurların okutulması ve açıklanması, inceliklerinin aktarılıp öğretilmesi gibi sorumlulukları barındırmaktadır. Bu kavramla isim + fiil birleşiminde eşdizimli yapılar oluşturmaktadır. Öğretiyi öğretmek ya da Budalar tarafından vaaz edilmesini ifade eden kavramla bilginin aktarılması anlatılır. Yalın halini koruyarak eşdizimli yapılar oluşturan *vidis* sözüyle sözlük anlamını da muhafaza etmiştir.

➤ Yertinçü

Çalışmada *yertinçü* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *ert-* fiiliyle; *törü sözü* ve *taloy ögüz tegzinç* birleşimiyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmektedir.

Yertinçü törüsü “dünyanın kanunu” isim + isim yapısında; *yertinçüde ert-* “dünyadan ayrılmak” isim + fiil yapısında; *yirtünçüdeki taloy ögüz tegzinç* “dünya denizinin girdabı” isim + isim + isim + isim yapısında meydana gelmektedir.

Yertinçü sözü *dünya, yeryüzü, dünya düzeni, yer* anlamlarına gelmektedir (Wilkens, 2021, s. 844). *Yertinçü* “*yeryüzü, dünya*” manasındadır (İsi, 2019, s. 406). *Yertinçü : dünya, alem, yeryüzü* şeklinde tanımlanmaktadır (Usta, 2012, s. 742). *Yeryüzü* ya da *dünya* kavramı öğreti için önemli bir unsurdur. Bu kavram ile canlıların ışıkları tükeninceye kadar geldikleri ve yaptıkları işlerin sonucunda cennet ya da cehennemde doğmaktadır. Cezasını tamamlayan canlı varlık karması gereği tekrar dünyaya gelmektedir. Bu döngüden kurtulan canlı bir daha dünyaya gelmez ve nirvanaya ulaşır. Birden çok canlılar dünyası bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi iyi canlıların dünyasıyken son üçü karanlıklar alemleridir. İlk dünya olan tanrılar dünyası olarak isimlendirilir, iyi bir alem olmakla birlikte nirvanaya ulaşmak için yeterli değildir. İkinci dünya olan insanlar dünyasında nirvanaya ulaşmak için en az bir kere doğmak gerekmektedir çünkü nirvana için bir kez bile olsa Buda vaazını dinlemek gerekmektedir. Diğer üç dünya hayvanlar dünyası, ruhlar dünyası ve cehennemdir. Bu dünyalar kötü yerler olarak görülmüştür. Canlı, karması

gereği bu dünyalara doğmak zorundadır. Bu söz isim + isim ve isim + fiil yapısında birleşen eşdizimli yapılar oluşturmaktadır. *Yertinçü* sözü bir araya geldiği unsurlarla mecazi bir anlam kazanırken yalın halinin yanı sıra ablatif ve lokatif ekleriyle çekimlenmiştir.

➤ Yol

Çalışmada *yol* sözüyle alakalı üç adet eşdizimli yapı bulunmaktadır. Bu sözün *az-*, *kes-*, *yağ-* ve *körkit-* fiilleriyle oluşturduğu eşdizimli yapılar tespit edilmektedir.

Yol az- “yolu kaçırmak” isim + fiil yapısında; *yol kes-* “yol kesmek” isim + fiil yapısında; *yol yağ-* “yol açmak” isim + fiil yapısında; *yolug körkit-* “yol göstermek” isim + fiil yapısında meydana gelmektedir.

Yol sözü *yol*, *dar yol*, *dört yüce gerçeğin dördüncüsünün de adı*; (*anatomik*) *kanal*; *varlık şekli*; *jenerasyon*, *nesil*; *pozisyon*, *seviye*, *rol*, *önem*; *şöhret*; *kariyer*; *yöntem*; *kere*, *defa*; (*ipek*) *pano*; *şans*, *talih* şeklinde tanımlanmaktadır (Wilkens, 2021, s. 844). *Yol*, *metod* anlamlarına gelmektedir (Usta, 2012, s. 765). Dini bağlamda yaşam tarzını ifade eden bu söz isim + fiil birleşimiyle eşdizimli yapılar oluşturmaktadır. Bir araya geldiği unsurlarla birlikte mecazi bir anlam kazanan *yol* sözü oluşturduğu eşdizimli yapılarda yalın haline ek olarak akkuzatif hal ekini almış ve bu şekilde eşdizimli yapılar oluşturmuştur.

SONUÇ

Eşdizimli yapılar; günlük hayatta sıklıkla karşılaştığımız, konuşmayı akıcı ve etkili kılan, kalıplaşmış sözlerdendir. Söz konusu yapıların tanımı üzerine alan yazında tam bir görüş birliği sağlanmadığı görülmektedir. Bu sebeple Türk dili sahasında bu yapının tüm yönleriyle analiz ve sentezinin yapılarak açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Eski Uygur Türkçesi döneminde yapılan bu çalışma eşdizimli yapıları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu döneme ait incelenen metinlerde günlük hayata dair önemli unsurlara ve dini öğelere rastlanılmıştır. Bu metinler toplumun kültürünü ve inancını ortaya koymaktadır. Eski Uygur Türkleri, Budizm ve Manihaizm gibi dinlere inanmışlardır. İncelenen metinler bu çerçevede gelişmiş dua ve vaazları içeren, öğretinin inceliklerini, yasa ve gerektirdiklerini, din adamlarının, rahip ve rahibelerin yaşayışlarını aktarmaktadır. Yapılan etkinlik, düzenlenen davet ve festivallerin anlatıldığı bu metinlerde günlük hayat ve dini inanışlarına dair pek çok unsur bulunmaktadır.

Eski Uygur Türkçesi dönemine ait dört eser çalışmamızda sıklık ve anlam temelli yaklaşıma yer verilerek incelenmiştir. Bahsettiğimiz çalışma yöntemini kullanılırken incelediğimiz metinlerde sıklıkla tekrar eden yapıların bulunması sebebiyle sıklık temelli anlayıştan faydalanılmış ve bu yapılar anlam temelli yaklaşımla tekrardan değerlendirilmiştir. Anlam temelli yaklaşımla tespiti sağlanan yapıların çoğunlukta oluşu bu metinlerin hacimlerinden kaynaklanmaktadır. Eğer bu çalışma anlam temelli yaklaşım değil de sıklık temelli yaklaşım baz alınarak yapılmış olsaydı, anlamsal birlik sağlayan yapıların bir kısmı tespit edilememiş olurdu.

Eski Uygur Türkçesi dönemi üzerine yapılan bu araştırmada isim + fiil yapısında 168; isim + isim yapısında 64; isim + isim + zarf + fiil yapısında 1; sıfat + isim + isim yapısında 10; isim + isim + isim yapısında 14; isim + isim + fiil yapısında 10; isim + sıfat + isim yapısında 6; sıfat + isim yapısında 12; zarf + fiil yapısında 2 ve sıfat + isim + fiil yapısında 1 tane eşdizimli yapı tespit edilmiştir. 288 maddelik eşdizimli yapı oluşturan bu birliktelikler genellikle isim + isim ya da isim + fiil gibi yapılarda birleşmektedir. Birleşen bu yapıların, çoğunlukla fiil ya da isim unsuruyla eşdizimli yapılar oluşturduğu varılan sonuçlar arasındadır.

Yaygın olarak ikili yapılarda oluşan eşdizimler, Eski Uygur Türkçesinde ikili ve üçlü yapılarda bulunmaktadır. Bu eşdizimli yapılar çoğunlukla isim + isim + isim ve sıfat + isim + isim yapısında gerçekleşmiştir. Üçlü eşdizimler genellikle isim ve sıfat unsurları kullanılarak oluşturulmuştur. Üçlü eşdizimleri oluşturan unsurların genellikle herhangi bir ek almadan birleşmesi, eş ya da yakın anlamlı sözlerin bir araya gelerek eşdizimli yapıları oluşturması dikkat çeken bir noktadır.

- ✓ *Emgeklig taloy ögüz* “acı, keder okyanusu; eziyet, ıstırap denizi”; *bilge biliglig yarok* “bilgelik parlaklığı”; *isig özüümüz bat-* “canı, hayatı batmak”; *vidiş boşgut al-* “eğitim almak” örneklerdeki gibi.

Eski Uygur Türkçesinde oluşan eşdizimli yapılar bir araya gelirken birtakım ekler almaktadır. Yapılan bu çalışmadaki eşdizimli yapılarda, isimden isim yapım eki olan l(X)g, ablatif ve lokatif vb. ekler eşdizimli yapıların bir araya gelmesini sağlayan önemli unsurlardır.

- ✓ *Köñüllüg tarıglag* “bilinç tarlası”; *nirvanlıg ıntın kıdığ* “Nirvana’nın öbür kıyısı”; *nomlug akın* “öğretinin akıntısı”; *sakıncılıg beçin* “bilinç maymunu” vb. örneklerde olduğu gibi.

Eşdizimli yapılar bir araya gelirken kullanılan ekler, istemi belirleyen unsurlardır ve bu yapıların oluşturulmasında istem kavramının önemi gözler önüne serilmektedir. İstem, eşdizimli yapıların anlamsal boyutunu değiştiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı unsurlardan oluşan eşdizimli yapıların *rüya görmek*, *rüyasında görmek* örneklerinde olduğu gibi farklı manalara geldiği tespit edilmiştir. Bu yapıların her biri ayrı madde başında verilmelidir.

- ✓ *Tül tüşe-* “rüya görmek”; *tülinte tüşe-* “rüyasında görmek”; *tül kör-* “rüya görmek”; *tülinte közün-* “rüyasında gözükmek” gibi.

Eski Uygur Türkçesinde *kıl-* ve *bol-* fiilleriyle oluşturulmuş eşdizimli yapılar bulunmaktadır. Bu durum pek yaygın olmasa da çalışma içerisinde tespit edilen bazı örnekler şunlardır:

- ✓ *Adınsıg kıl-* “karşı çıkmak”; *aş kıl-* “şölen yemeği düzenlemek”; *blgülüg kıl-* “açıklığa kavuşturmak”; *çai kıl-* “ziyafet, davet vermek”; *çankirmit kıl-* “volta atmak”; *kengiş bol-* “öğüt, tavsiye almak”; *ödiğ belgü kıl-* “anıt dikmek”; *sañit*

kıl- “meclis, kurultay toplamak” *seziklig bhol*- “şüphe duymak” vb. örnekler tespit edilmiştir.

Eski Uygur Türkçesinde kullanılan eşdizimli yapıların günümüzde kullanılan eşdizimli yapılarla birebir aynı anlamda olanları olduğu gibi günlük hayatta ve dini alanda kullanılan günümüzden çok farklı olan eşdizimli yapılarda bulunmaktadır. Dini alanda oluşan bu eşdizimli yapıların çokluğu topluluğun bakış açısını ve dini inanışlarına dair fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

- ✓ *Aç yorı*- “açlık çekmek”; *adınsıg kıl*- “karşı çıkmak”; *buşı ber*- “sadaka vermek” vb. örneklerde olduğu gibi.
- ✓ *Azun tut*- “varlık yakalamak”; *buyan al*- “sevap almak”; *nirvanka kir*- “nirvanaya girmek”; *nomlug akın* “Dharma akıntısı” vb. örneklerde olduğu gibi.

Eşdizimli yapılar iki veya daha fazla unsurdan oluşan yapılardır ve bu özelliği sayesinde bazı şekillerde birleşmektedir. Bu birleşimlere göre *kısıtlı eşdizim* olarak isimlendirilen yapı genellikle *isim + fiil* yapısında gerçekleşmiştir. Kısıtlı eşdizimlerde bu birleşimin isim unsuru sözlük anlamını korurken fiil unsuru ise özelleşmiş anlamsal bir boyuta girmiştir.

- ✓ *Köñül turgur*- “karar vermek” eşdizimi göz önünde bulundurulduğunda *köñül* sözü sözlük anlamını korumaktadır fakat *vermek* fiilini incelediğimizde herhangi bir kimseye verilen maddi bir unsurun olmaması dikkat çekmektedir. *Köñül turgur*- eşdizimli yapısıyla bir konu ya da durumun sonuca bağlanması ve netliğe kavuşması ifade edilmektedir.

Eşdizimli yapılar keyfi olarak değiştirim kısıtlılığı bulunan yapılardır. Bu yapıların hiçbir unsuru değiştirilemez ve yerine eş ya da yakın anlamlısı koyulamaz.

- ✓ *Nizvanıarığ bas*- “tutkularını bastırmak” eşdizimli yapısını incelersek bu yapının unsurlarından olan *tutku* sözü yerine *ihtiras* sözü getirilemez. Bu sebeple kısıtlı eşdizimler değiştirim açısından katı ve kalıp birleşmeler olma özelliğini korumaktadır.

Eşdizimli yapıların tespiti ve anlamlandırılması, bir araya gelen bu sözlerin anlamsal boyutlarını ortaya koymaktadır. Bu sebeple metinlerin tüm yönleriyle anlaşılması ve incelenmesi, birleşen kalıp yapıların özelliklerinin bilinmesiyle gerçekleşmektedir.

Eşdizimli yapıları, diğer kalıp yapılardan ayırmak onlara ait bir kategori oluşturmak ve bu yapıları burada toplamak, anlamsal olarak açıklamak, o topluluğun söz varlığının doğru bir şekilde oluşturulması ve metinlerinin doğru anlamlandırılmasını sağlayacaktır. Ayrıca eşdizimli yapıları tespit etmek, diğer kalıplaşmış yapılardan ayırmak benzer ve farklı yönleri ortaya koymak, ortaya çıkan yeni yeni yaygınlaşan bu türün herkes tarafından doğru ve bilinir olmasını sağlayacaktır.

Eşdizimli yapılar genellikle deyimlerle karıştırılmaktadır. Benzer birçok yönü bulunan bu iki yapının temel olarak ayırt edici özellikleri net bir şekilde ortaya koyulmalıdır. Bu iki yapının unsurlarının özelleşmiş anlamsal boyuta geçmesi, iki ya da daha fazla unsurdan oluşması ve değiştirim kısıtlılığı gibi benzer özelliklerinin bulunması, bu yapıların aynı kategoride değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Deyimler ve eşdizimler arasındaki en belirleyici nokta ise deyimlerin katı bir kalıplaşma göstermesidir. Yani deyimlerin unsurları, çoğunlukla eş ve benzer anlamlı sözlerle değişmezken eşdizimler ise keyfi olarak bu değişimi kısıtlasa da değişime izin vermektedirler. Deyimler, deyimleşme ölçeğinin en sonunda yer alan tamamen mecazi anlamsal bir boyuta sahiptirler. Bu ve benzeri özellikler göz önüne alınarak eşdizimli yapılar ve deyimler birbirinden ayrılmalıdır. Deyim ve eşdizimlerin açıklanmasıyla;

- ✓ Bazı eşdizimli yapıların TDK Sözlükte deyim başlığı altında verilmesi yeni incelenmeye başlanan ve tüm özellikleri ortaya koyulamayan, tanımı konusunda bile çelişkilerin bulunduğu bu alan için gayet normaldir.
 - ◆ *Açlık çekmek, yanıt vermek, aklına gelmek, yol açmak, karşı çıkmak vb.*
- ✓ Bu çalışmaların tam anlamıyla devam etmesi, deyim ve eşdizim arasındaki farkları net bir şekilde ortaya koyacaktır.
- ✓ Tüm bu çalışmaların yapılması alanla ilgili sözlüklerin ortaya koyulmasını sağlayacaktır ve bu durum sayesinde karıştırılan yapıların yeniden, doğru bir şekilde düzenlenmesi sağlanacaktır.

Bu araştırmamızda eşdizimli yapıları oluşturan bazı sözler ön plana çıkmaktadır. Bu sözler eşdizimli yapılar içerisinde farklı anlamlar kazanan *edgü*, *emgek*, *etüz*, *köngül*, *nizvanılıg* ve *nom* ögeleridir. Söz konusu anlamlar şu şekildedir:

- ✓ *Edgüng bas-* “iyiliği yaymak”; *edgüleriñ kapıgı* “iyilik kapısı”; *edgüke teg-* “iyiliğe ulaşmak”; *edgü kılınç küçi* “sevap gücü”; *edgü ögli köñüllüg bulıt* “lütfun

bulutu”; *edgü nomlug yük* “iyi kanunun yükü”; *edgü kılınçlıg işleş-* “sevap işlemek; *edgü kel-* “herhangi bir kimseden yardım görmek” şeklinde eşdizimli yapılar oluşturan söz, bu yapılar içerisinde genellikle dini bağlamda değerlendirilmiştir. Bu söz ile oluşan eşdizimli yapıların iyi ve iyilik anlamı yaygındır.

- ✓ *Emgekte ozgur-* “acıdan, azaptan, sıkıntıdan kurtulmak”; *emgeklig taloy* “acı, keder okyanusu, eziyet denizi”; *emgeklig taloy ögüz* acı, keder okyanusu; eziyet, ıstırap denizi”; *emgek emgen-* “sıkıntı, dert, keder, acı, ıstırap çekmek” yapılarında birleşen bu sözün incelenen metinlerde acı ve eziyet anlamı çoğunlukta kullanılmıştır.
- ✓ *Etüzge kir-* “bedene girmek”; *etüz tegşür-* “beden değiştirmek”; *et’üz kod-* “bedeni atmak”; *etüz bul-* “vücuda kavuşmak”; *etözlüg idiş* “beden kabı”; *etözin tit-* “bedenini bırakmak”; *etözin örte-* “vücudunu yakmak” şeklinde eşdizimli yapılar oluşturan bu söz oluşturduğu bu yapılarda beden anlamını korumuştur.
- ✓ *Köngül amrtgur-* “zihnini sakinleştirmek”; *köñüllüg yula* “bilinç meşalesi”; *köñüllüg tosin yanga* “bilincin yabani fili”; *köñüllüg tarıglag* “bilinç tarlası”; *köñülü çök-* “umutsuzluğa düşmek”; *köñülçe ber-* “kalbine, gönlüne göre vermek”; *köñül turgur-* “karar vermek”; *köñül bol-* “istek duymak”; *köñül ber-* “gönlünü vermek”; *köñlin bert-* “kalbini, gönlünü kırmak”; *köñülü açıl-* “kalbi açılmak” şeklinde eşdizimli yapılar oluşturan bu söz gönül, kalp anlamlarının yanı sıra genellikle bilinç anlamını kazanmış ve bu şekilde eşdizimli yapılar oluşturmuştur.
- ✓ *Nizvanilig yagı* “kleśa düşmanı”; *nizvanilig uu* “tutkuların uykusu”; *nizvanilig teriñ ügüz* “tutkuların, lekelemenin derin denizi”; *nizvanilig suv* “ihtiras suyu”; *nizvanilig köl* “tutku denizi”; *nizvanilig kir* “kleśā, tutkuların kiri” şeklinde eşdizimli yapılar oluşturan bu söz tutku anlamını olumsuz durumda kullanmıştır.
- ✓ *Nom üni* “öğreti sesi”; *nom uruñusı* “öğretinin generali”; *nom tut-* “öğretiye tutmak”; *nom nomla-* “yasa ve öğretinin inceliklerini öğretmek”; *nom keñrül-* “öğretiye yaymak”; *nom idişi* “dharma kabı”; *nom evir-* “öğreti çevirmek”; *nom erdini* “öğreti mücevheri”; *nom agtar-* “öğreti çevirmek”; *nomlug yula* “öğreti lambası”; *nomlug yagmur* “öğreti yağmuru”; *nomlug y(a)ruk* “öğretinin parıltısı”; *nomlug tug* “Dharma bayrağı”; *nomlug suv* “öğreti suyu”; *nomlug küvrüg* “öğreti davulu”; *nomlug kölige* “Dharma gölgesi”; *nomlug bulıt* “Dharma bulutu”; *nomlug etöz* “öğreti bedeni; *nomlug akın* “öğretinin akıntısı” şeklinde eşdizimli yapılar oluşturan bu söz incelenen örneklerde genellikle öğreti anlamını

kullanmıştır. *Nom* sözü kullandığı öğreti anlamıyla inanç sistemini ve inceliklerini ifade etmektedir.

Türk Dili tarihi dönemlerine ait metinlerin incelenmesi, eşdizimli yapıların tespit edilmesi ve bir sözlükte toplanması, dil öğretimi ve araştırmacıların incelemeleri esnasında büyük fayda sağlayacaktır. Ayrıca eşdizimli yapıların açıklanması bir toplumun ve kültürünün açıklanması demektir. Bu sebeple eşdizimli yapıları açıklamak daha doğru çalışmalar yapılmasını sağlayacak ve eski toplumlara ait kültür, hayat tarzı tüm yönleriyle ortaya konulmuş olacaktır.

KAYNAKLAR

- Ağca, M. (2018). *Tarihî Türk dili alanlarında 'gölmek' fiili ve eşdizimlileri*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Ağca, M. (2020). Deyimsel sözcük birlikteliklerinin sınıflandırılması ve bir eşdizimlilik kategorisi: Deyimsel eşdizimlilik. *Gazi Türkiyat*, 161-177. doi:DOI: 10.34189/gtd.27.010
- Ağca, M. (2020a). Eski Türkçe metinlerde sıfatların eşdizimliliği. *Doktora Tezi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Akalın, Ş. H. (2016). XXI. yüzyıl Türkçesinde yeni ögeler (neolojizmler) ve yeni sözcükler. *Türkologia*, s. 21-31.
- Aksan, D. (1982). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1963). Atasözleri, deyimler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, s. 131-166.
- Aksu Kurtoğlu, Ö. (2015). Türkçede ad-eylem eşdizimliliği için istatistiksel ve anlamsal ölçütler temelinde derlem-çıkışlı bir ulamlama. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı.
- Alsarray, M. (2015). Türkçe ulusal derleminde yüksek sıklıkta kullanılan adların eşdizimlilikleri. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Arat, R. R., & Eberhard, W. (1936). *Türkische turfan texte, VII. mit sinologischen anmerkungen*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Atacık, D. A. (2008). Türkiye Türkçesinde istem (valenz). *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Ayabakan, M. (2015). Türkçe Sözlük'te eşdizimli ögelerin sunumu ve görünüm. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı.
- Aydemir, H. (2013). Die alttürkische Xuanzang–Biographie IX, nach der handschrift von Paris, Peking und st. Petersburg sowie nach dem transkript von Annemarie v. Gabain ediert, übersetzt und kommentiert.

- Aydın Özkan, I. (2017). Evrensel dilbilgisi ve Türkçede istem (valenz). *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.
- Balı, E. (2020). Medya Arapçasında siyaset konulu eşdizimler (örnek ve çözümlemeleri). *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yabancı Diller Eğitimi Anabilim Dalı.
- Bang, V. W., & Gabain, A. V. (1929). *Türkische Turfan-texte, II manichaica*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Bang, V. W., & Gabain, A. v. (1930). *Türkische Turfan-texte, III. der große hymnus auf mani*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Bang, V. W., & Gabain, A. v. (1930). *Türkische Turfan-texte, IV. ein neues Uigurisches sündenbekenntnis*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Bang, V. W., & Gabain, A. v. (1931). *Türkische Turfan-texte, V. aus buddhistischen Schriften*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Bang, V. W., & Gabain, V. A. (1929). *Türkische Turfan-texte, I. bruchstücke eines wahrsagebuches*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Baytürk, F. (2015). Türkmen Türkçesinde fiillerin istemi. *Yüksek Lisans Tezi*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bilim Dalı.
- Besli, E. (2019). Eski Türkçe fiillerin istem sözlüğünün yöntemi üzerine. *XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı 16-18 Ekim 2019 içinde*, (s. 714-719).
- Bulut, G. (2016). Sıradışı eşdizimlilik: göz sözcüğü üzerine derlem temelli bir inceleme. A. Kilimci, & C. Can (Dü) içinde, *Sosyal ve Beşeri Bilimlere Küresel Yaklaşımlar* (s. 83-95). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Cengiz Arslan, Ş. (2019). Arap basımında eşdizimsel ifadeler. *Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- Cengiz Arslan, Ş. (2019a). Dilin anahtar yapıları eşdizimler ve Arapçada eşdizim. *Doğu Araştırmaları*, 68-76.
- Çetinkaya, B. (2009). Eşdizimli sözlükler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 196-206. doi:https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.808
- Doğan, N. (2011). Türkiye Türkçesi fiillerinde isteme göre anlam değişiklikleri. *Doktora Tezi*, 1-591. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bili Dalı.

- Doğan, N. (2014). Bir kültür unsuru olarak eşdizimsel yapılar. *Gençlik ve Kültürel Mirasımız Uluslararası Kongre*, (s. 507-518). Samsun.
- Doğan, N. (2015). Türkçe Sözlükte fiısel eşdizim. *Gazi Türkiyat*, 67-84.
- Doğan, N. (2016). Türkçe öğrenci sözlüklerinde eşdizimlilik bilgisi. *International Journal of Language Academy*, 267-282. doi:<https://doi.org/10.18033/ijla.375>
- Doğan, N. (2016a). Türkçe Sözlük'te sıfatların eşdizimlilik bilgisi. *XI. Uluslararası Büyük Türk Kurultayı* (s. 801-809). Ankara: İ.D. Bilkent Üniversitesi.
- Doğan, N. (2016b). *Türkiye Türkçesinde fiillerin eşdizimleri*. Ankara: Yayınevi Yayınları.
- Doğan, N. (2019). Türkçede dil bilgisel eşdizimlilik. *Atabetü'l Hakāyık'ın Basılışının 100. Yıldönümü Adına X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı* (s. 535-545). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları No: 312.
- Doğan, N. (2020). Türkçede sözcük ve dil bilgisi ilişkisi: Dil bilgisel eşdizim kalıpları. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1945–1957. doi:<https://doi.org/10.18506/anemon.821972>
- Eken, N. T. (2015). Anlatı metinlerinde sözcük birliktelikleri: Türkçe üzerine eğitim-öğretim ortamları hedefli gözlemler. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Ana Bilim Dalı Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı.
- Eken, N. T. (2016). Eşdizimlerin saptanmasına ve betimlenmesine yönelik kuram ve yaklaşımlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 13, 28-47.
- Elmalı, K. (2022). Eski Türkçe köñül sözcüğü ve eşdizimliliğı. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Emlık, N. (2021). Kutadgu Bilig'deki fiillerin eşdizim sözlüğü. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.
- Erdem, M. (2006). Türkçede gramatikal ilişkiler ve anlamsal roller. *Büyük Türk Kurultayı Bildirileri* (s. 523- 529). Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- Ertunç, İ. K. (2022). Eski Uygur Türkçesi dönemine ait söz varlığının kavram alanı sözlüğü. *Yüksek Lisans Tezi*. Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Gabain, A. (1959). *Türkische Turfan-texte, X. das avadana des dāmons atavaka bearbeitet von tadeusz kowalski*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.

- Gabain, A. v. (1954). *Türkische Turfan-texte, VIII. texte in brāhmīschriřt*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Gabain, A. v., Rachmati, G. R., & Bang, W. (1934). *Türkische Turfan-texte, VI. das buddhistische Sūtra Sāķiz Yūkmāk*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Gabain, V. A., & Winter, W. (1958). *Türkische Turfan-texte, IX. ein hymnus an den vater mani auf "Tocharisch" b mit alttürkischer übersetzung*. Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften Yayınları.
- Gakkai , S. (2001). Dictionary of Buddhism. <https://www.nichirenlibrary.org/en> adresinden alındı
- Gökdayı, H. (2008). Türkçede kalıp sözler. *Bilig Dergisi*, 89-110.
- Halliday, M. A. (2016). ategories of the theory of grammar. s. 241-292. doi:<https://doi.org/10.1080/00437956.1961.11659756>
- Hamilton, J. R. (2020). *Budacı iyi kalpli ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası prens kalyāṇamkara ve pāpamkara hikāyesi*. (E. Korkut, & İ. Birkan, Çev.) Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türk dilinde ikilemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hirik, S. (2017). İstemsel eşdizimlilik ve kiplik ilişkisi: Tahmin kiplikleri örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kùltür Eğitim Dergisi*, 719-733. doi:<https://doi.org/10.7884/teke.3805>
- İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İsi, H. (2019). Eski Türkçe tantrik bir metin: uşṇīṣa vijayā dhāraṇī sūtra. *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.
- Karacan, N. (2021). Eski Türkçede edatların istemi. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karahan, L. (2010). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kayaselçuk, C. (2014). Sıradışı eşdizimlilik: Zaman sözcüğü üzerine derlem temelli bir inceleme. *V. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi Bildirileri* (s. 83-92). İstanbul Kùltür Üniversitesi.
- Kılıçoğlu, A. (2021). Türkiye Türkçesinde duyu fiillerinin eşdizimliliği. *Yüksek Lisans Tezi*, 1-475. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Kırmızı, Y. (2018). Garibnâme’de insan vücuduyla ilgili adların eşdizimlilikleri ve kavramlaştırma -yüz, beñiz, rûy, surat örneği. *Doktora Tezi*. Ankara: Gazi

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.

- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri -Şekil bilgisi-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kumanlı, M. S. (2016). Türkçe Sözlük'te eşdizimliliklerin gösterilişi. *Gazi Türkiyat Dergisi*, s. 195-204.
- Kumanlı, M. S. (2018). Genel sözlüklerde eşdizimli yapıların verilişi. *VIII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri Kitabı*, (s. 252-256). Polonya.
- Mel'çuk, I., & Polguère, A. (2016). Dérivations sémantiques et collocations dans le DiCo/LAF -Collocations, corpus, dictionnaires-. *Langue Française*, s. 66-83. doi:<https://doi.org/10.3917/lf.150.0066>
- Mirsultan, A. (2010). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie X. nach der handschrift von Paris, Peking und st. Petersburg sowie nach dem transkript von Annemarie von Gabain editiert, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag Yayınları.
- Nesselhauf, N. (2005). *Collocations in a learner corpus*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. doi:<https://doi.org/10.1075/scl.14>
- Ölmez, M. (1994). Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca yaşam öyküsü VI. bölüm. *Doktora tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ölmez, M., & Röhrborn, K. (2001). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie III. nach der handschrift von Paris, Peking und st. Petersburg sowie nach dem transkript von Annemarie von Gabain editiert, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag Yayınları.
- Özkan, B. (2007). Türkiye Türkçesinde belirteçlerin fiillerle birliktelik kullanımları ve eşdizimliliği. *Doktora Tezi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Özkan, B. (2012). Türkiye Türkçesinin eşdizim sözlüğü. *IV. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildirileri Aralık 22-24 Aralık 2011*, (s. 93-102). Ankara.
- Öztuna, S. (2014). Katılım yükü varsayımının yabancı dilde eşdizimli sözcük öğretimindeki rolü: İngilizceyi Yabancı dil olarak öğrenen üniversite hazırlık öğrencileri üzerine bir çalışma. *Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı Yabancı Dil Öğretimi Doktora Programı.
- Parlatır, İ., Gözaydın, N., & Zülfikar, H. (1998). *Türkçe Sözlük I A-J*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Pilten, Ş. (2008). Eş dizimlilik özellikleri bakımından Türk dilinde “temiz” sözcükleri. *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, 24-46. doi:https://doi.org/10.1501/MTAD.5.2008.4.48
- Röhrborn, K., & Mayer, A. L. (1991). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. nach der handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem transkript von Annemarie v. Gabain herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Yayınları.
- Röhrborn, K., & Mayer, A. L. (1996). *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VIII. nach der handschrift von Paris, Peking und st. Petersburg sowie nach dem transkript von Annemarie von Gabain herausgegeben, übersetzt und kommentiert*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag Yayınları.
- Sağlam, B. (2020). Doğu grubu ağızlarında istem. *Doktora Tezi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dili.
- Sarı, İ. (2015). Türkçede Ekleme Dışı Sözcük Yapımı ve Sözlükselleşme. *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.
- Say, G. (2021). Nehcü'l-Ferâdis'te eşdizimlilik. *Yüksek Lisans Tezi*. Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Sel, P. (2020). Runik harfli metinlerde eşdizimlilik. *Doktora Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı.
- Selçuk, H. (2020). Türkiye Türkçesinde isimlerin fiillerle kurduğu eşdizimler (a-h maddeleri örneği). *Yüksek Lisans Tezi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Seretan, V. (2011). *Syntax-based collocation extraction*. New York: Springer Science+Business Media.
- Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford: Oxford University Press.
- Şahin, C. C. (2019). Eski Uygur Türkçesi söz varlığı. *Yüksek Lisans Tezi*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı.
- Tekin, Ş. (2019). *Uygurca metinler II Maytrisimit burkancılarının mehdisi maitreya ile buluşma Uygurca iptidai bir dram*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019a). *Uygurca metinler I Kuanşi İm Pusar (ses işiten ilah)* (Tıpkıbasım 2. Baskı b.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2004). *İrk bitig, Eski Uygurca fal kitabı* (3. Baskı b.). (N. Demir, & E. Yılmaz, Dü) Ankara: Öncü Kitap.

- Toalster, J. P. (1977). Die uigurische Xuan-Zang-biographie. 4. kapitel mit übersetzung und kommentar. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Gießen: Justus Liebig-Universität Gießen.
- Tokyürek, H. (2011). Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri. *Doktora Tezi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Anabilim Dalı.
- Tokyürek, H. (2013). Eski Uygur Türkçesinde “köñül” sözü. 247-272. Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. doi:<https://doi.org/10.12995/bilig.2013.6611>
- Tuguşeva, L. Y. (1991). *Uygurskaya versiya biografii Syuan'-Tszana V, fragmentı iz leningradskogo rukopisnogo sobraniya instituta vostokovedeniya AN SSSR*. Moskva: Nauka Yayınları.
- Usta, Z. (2012). Eski Uygur Türkçesinin sözcük hazinesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı.
- Uzunkaya, D. (2020). Altun Yaruk Maitrisimit ve Huastuanift örneğinde Eski Uygur metinlerinde istem ve bağımlılık. *Doktora Tezi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Wilkens, J. (2021). *Eski Uygurcanın el sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Wouden, T. v. (1997). *Negative contexts: Collection, polarity, and multiple negation*. New York: Routledge.
- Yakasız, S. (2019). Türkiye Türkçesinde isimlerin fiillerle kurduğu eşdizimler (Türkçe Sözlük'teki p-z madde başları). *Yüksek Lisans Tezi*, 1-159. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Yazıcı Ersoy, H. (2018). Orhun Yazıtlarında eşdizimlilik. *Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu, Ulanbator-Moğolistan* (s. 1499-1516). Ankara: Kesit Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Çağla CANIKLI AŞCI

Yabancı Dili : İngilizce

Eğitim Durumu

Lise : Fatma Çavuş Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, 2013

Lisans : Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve
Edebiyatı, 2018

Yüksek Lisans : Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı, 2023